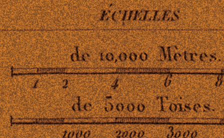
100. Yılında Çanakkale

100.
Yılında
Çanakkale

Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları
Kitap No: 38

Yayın Danışmanı
Ömer Arısoy

Koordinasyon
Erdem Z. İskenderoğlu
Veli Koç

100. Yılında Çanakkale

Sempozyum Tebliğleri

Editör
Aykut Ertuğrul

Yayın ve Düzenleme Kurulu
Prof. Dr. Ahmet Cihan
Doç. Dr. Recep Karacakaya
Doç. Dr. Selim Karahasanoğlu
Doç. Dr. Fehmi Yılmaz
Yrd. Doç. Dr. Talha Çiçek
Yrd. Doç. Dr. Mert Sunar

ISBN 978-605-65818-7-8

TC Kültür ve Turizm Bakanlığı
Sertifika No: 20640

1. Baskı
İstanbul, Mart 2016

Kitap Tasarım **Salih Pulcu**
Tasarım Uygulama **Recep Önder**

Baskı-Cilt **Seçil Ofset Matbaacılık**
Yüzyıl Mh. Matbaacılar Sitesi 4. Cadde No: 77
Bağcılar İstanbul
Sertifika No: 12068

444 1984

www.zeytinburnu.bel.tr

100. Yılında Çanakkale

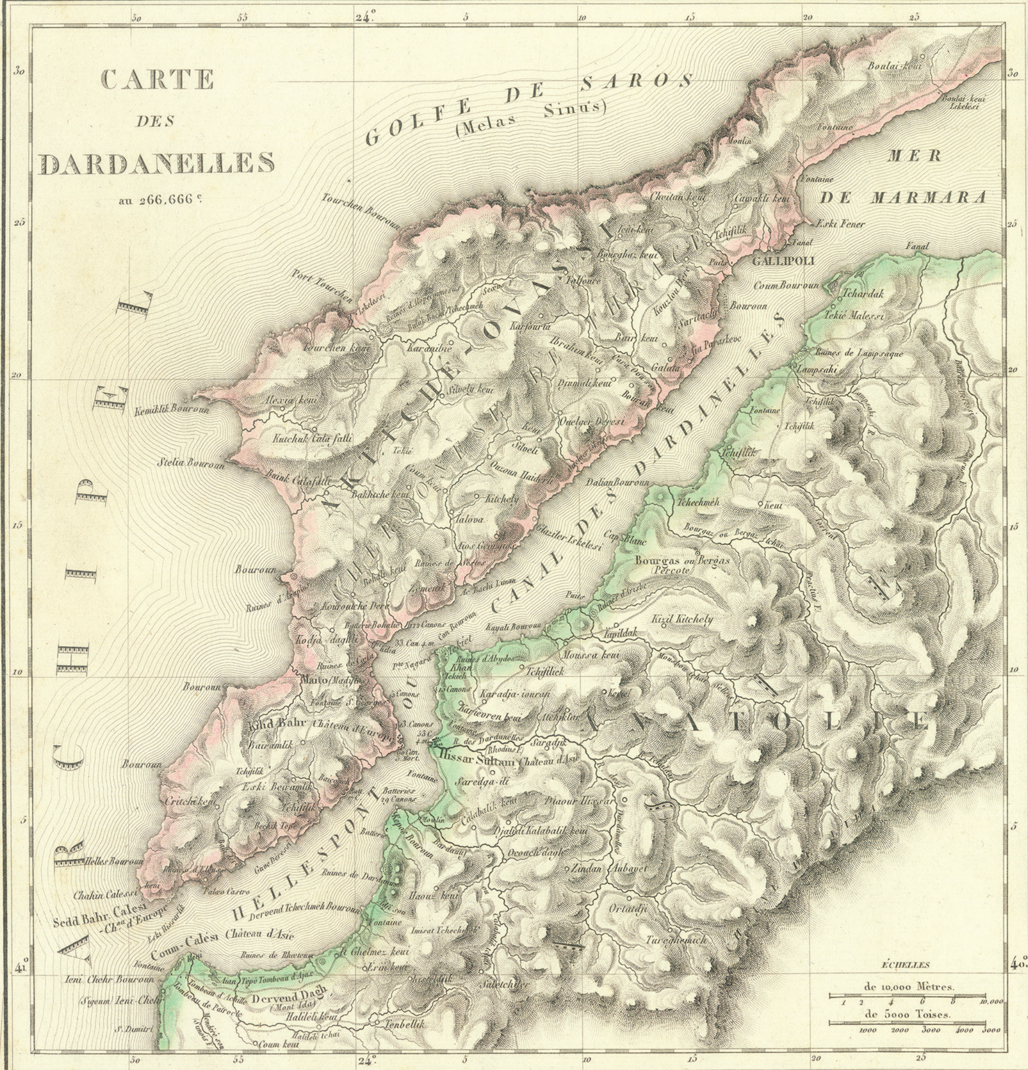
Sempozyum Tebliğleri

Editör

Aykut Ertuğrul

CARTE
DES
DARDANELLES
au 266.666e
GOLFE DE SAROS
(Melas Sinus)
MER
DE MARMARA
GALLIPOLI
CANAL DES DARDANELLES
HELLESPONT OU
ANATOLIE
ARCHIPEL
ÉCHELLES
de 10,000 Mètres.
de 5000 Toises.

Saros
(معارض) ساروز كورفزی
Gallipoli
Galata
Nagara
Maidos
Kaba-tepe
Dardanos
Eren Köy
Hamidie

Değerli okurlarımız,

18 MART 1915'DE TÜRK ORDUSU, tarihe altın harflerle yazılacak büyük bir zafer kazanmıştır. Tarihin en büyük savunma savaşlarından biri olan Çanakkale Savaşı'nda Türkler hem Anadolu'ya geçiş yapmak isteyen işgal ordularını durdurmuş hem de bir yıl önce yaşadığı Balkan hezimetinden sonra dünyaya Türk'ün kudret ve azmini yeniden göstermiştir. Bünyesinde daha sonra cereyan edecek olan İstiklal Harbi'ni bir cevher olarak taşıyan Çanakkale'de Türk milleti, her yaştan, her meslek grubundan, her yöreden vatan savunması için koşmuş ve sonunda şehadet şerbetini içmek pahasına bir destan yazmışlardır.

Tarih boyunca nice fedakarlıklarla nice badireler atlatan milletimiz, zorluklar karşısındaki azim ve cesaretini her zaman göstermiş ve bundan sonra da gösterecektir. Tarihine ve kültürüne sahip çıkan ve kendi benliğini unutmayan bir nesil yetiştirmeyi kendisine şiar edinmiş olan Zeytinburnu Belediyesi, Çanakkale ruhunun yaşatılması için daima özel bir gayret göstermiştir. Bunlardan ilki bugünlere gelişimizin en önemli adımlarının atıldığı Gelibolu'yu Zeytinburnu'na yakın etmekti. Bu düşünceden yola çıkarak hayata geçirilen

faaliyetlerden birisi de Çanakkale ruhunun yaşatılmasına hizmet eden “Son Kale Çanakkale” belgesel filmiydi. Soğanlıdere Şehitliği’nin imarı ve her yıl Zeytinburnulu gençlerin akın akın şehitlik ziyaretine taşınması da istikrarla devam ettirdiğimiz faaliyetlerdendir.

Çanakkale hassasiyetimizi perçinlemek amacıyla savaşın 100. yılında İstanbul Medeniyet Üniversitesi ile birlikte “100. Yılında Çanakkale Sempozyumu”nu düzenledik. Sempozyumda Çanakkale Savaşı yerli ve yabancı akademisyenler tarafından tüm boyutlarıyla ele alındı. “Çanakkale’de Hayatını Kaybedenler”, “Dünya Kamuoyunda Çanakkale” ve “Çanakkale Literatürü” ana başlıkları altında yapılan sempozyum, basında ve kültür dünyasında olumlu karşılıklar buldu. Elinizdeki kitap bu önemli sempozyumda sunulan tebliğlerden oluşmaktadır. Bu vesileyle, gerek sempozyum gerek kitap aşamasında emeği geçen bütün arkadaşlarıma teşekkürü bir borç biliyorum.

Murat Aydın
Zeytinburnu Belediye Başkanı

ÇANAKKALE SAVAŞLARI, Türk milletinin hafızasına kazınan, hatırası hep taze kalan, üzerinden geçen yıllara rağmen hâlâ coşkuyla anılan büyük bir zafer, kahramanlık ve mücadele örneğidir. Çanakkale Savaşları farklı milletlerden insanları aynı cephede buluşturan, kara, deniz ve havada çok çetin mücadelelere sahne olan, benzeri görülmedik, kendine özgü özellikler taşıyan sıra dışı bir mücadeledir.

İtilaf Devletleri'ne mensup savaş gemilerinin boğazın Anadolu ve Rumeli yakasındaki tabyaları bombalamasıyla başlayan savaş, 19, 20, 25 Şubat ve 5 Mart günlerindeki saldırılarla devam etmiş, nihayet, İtilaf Devletleri kuvvetlerinin 18 Mart 1915'te üç tümen halinde saldırıya geçmeleriyle zirveye çıkmış, sonunda, düşmanın Çanakkale›nin geçilemeyeceği gerçeğini kabul ederek donanmalarını çekmeleriyle sona ermiştir. İtilaf Devletleri Çanakkale'yi denizden geçemeyince, 25 Nisan 1915'te Gelibolu Yarımadası'na karadan taarruz etmiştir. Ancak kara savaşlarında da ağır yenilgiye uğrayan İtilaf Devletleri 9 Ocak 1916'da Çanakkale'den çekilmek zorunda kalmışlardır.

Çanakkale'de yapılan deniz ve kara savaşları Türk milletinin geleceğine yön vermiş, dünya tarihi açısından da önemli değişim ve dönüşümlere yol açmıştır. Tarihin en kanlı muharebelerinin olduğu Çanakkale'de kazanılan büyük zafer, milletimizin hafızasına silinmemek üzere kaydedilmiştir.

Çanakkale'de savaşan şehit ve gazilerden intikal eden kahramanlık ruhu, Anadolu›yu ebediyen vatan toprağı kılan istiklâl mücadelesinin fitilini ateşlemiş, son millî Türk devletinin kuruluşunun da yolunu açmıştır.

Çanakkale Savaşları üzerine bugüne kadar birçok araştırma yapılmış, kitaplar yazılmış, kongre ve sempozyumlar düzen-

lenmiş olmasına rağmen, konu üzerinde söylenecek sözler bitmemiştir. İstanbul Medeniyet Üniversitesi ile Zeytinburnu Belediyesi tarafından ortaklaşa düzenlenen ve 16 Mart 2015 tarihinde gerçekleştirilen "100. Yılında Çanakkale Sempozyumu"nda konuyla ilgili yapılan yeni çalışmalar bilim dünyası ile paylaşılmıştır.

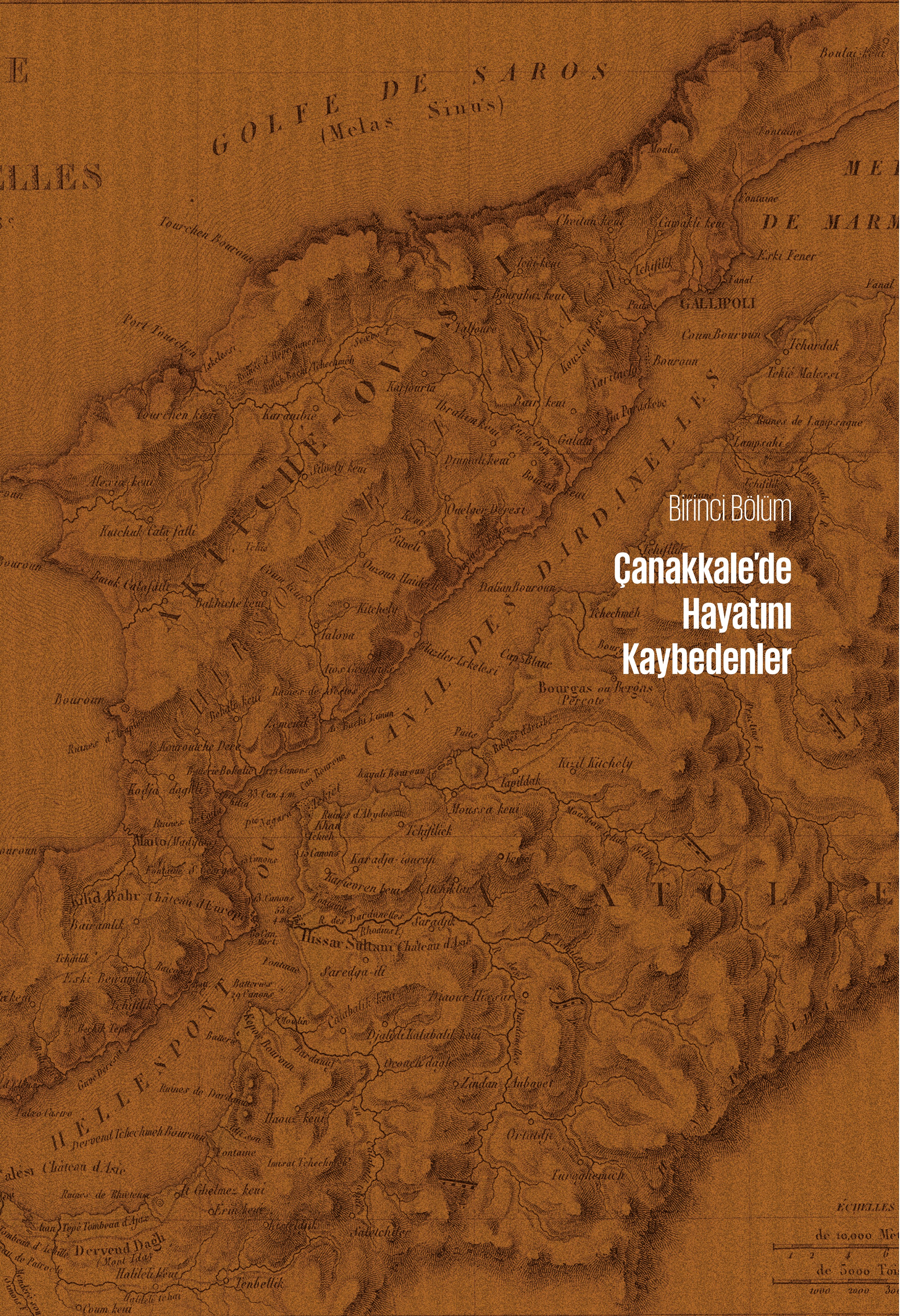
Bu sempozyumun temel amacı, Türk tarihinin önemli bir dönüm noktası olan Çanakkale Savaşları'nın bütün yönleri ile bilinmesine ve gelecek kuşaklara aktarılmasına katkıda bulunmaktır.

Sempozyuma katılan bilim adamları üç oturumda, toplam on dört bildiri sunmuşlardır. Birinci oturumda Çanakkale literatürü ele alınmış, ikinci oturumda Çanakkale'de hayatını kaybedenler konusu tartışılmış, üçüncü ve son oturumda ise dünya kamuoyunda Çanakkale konusu ayrıntılı olarak incelenmiştir. Ayrıca Çanakkale Savaşları'yla ilgili karma bir sergi de açılmıştır.

"100. Yılında Çanakkale Sempozyumu"na bildiri ile katılıp değerli fikirlerini bizlerle paylaşan akademisyenler başta olmak üzere, sempozyumun akademik ayağının düzenlenmesinde emeği geçen Rektör Yardımcımız Prof. Dr. Ahmet Cihan'a ve üniversitemizin öğretim üyelerine, sempozyumun gerçekleştirilmesinde, bildirilerin kitap haline getirilip basılmasında her türlü desteği veren Zeytinburnu Belediyesi Başkanı Sayın Murat Aydın Bey'e ve nezdinde emeği geçen bütün personeline teşekkür ederim.

Prof. Dr. M. İhsan KARAMAN
İstanbul Medeniyet Üniversitesi Rektörü

İÇİNDEKİLER

Birinci Bölüm

Çanakkale'de Hayatını Kaybedenler

Vefâyâta Mahsus Vukuat Defterlerine Göre Çanakkale Cephesinde Şehit Düşenler: Yozgat Örneği

HAMDİ DOĞAN*

Giriş

Çanakkale Cephesi'ndeki savaşlar deniz ve kara savaşları olmak üzere iki şekilde cereyan etmiştir. Birincisi 18 Mart 1915 günü başlayan ve aynı gün sona eren, İtilaf Devletlerinin donanma ile yaptıkları boğazı geçiş teşebbüsü; ikincisi ise 25 Nisan 1915 günü büyük kuvvetlerle Gelibolu yarımadasına yapılan çıkarma ile başlayan, 8-9 Ocak 1916 günü karaya çıkan kuvvetlerin çekilmesi ile son bulan ve sekiz buçuk ay devam eden kara muharebelerinden oluşmaktadır[1]. Ama önemli olan bu savaşların, ilk günden son güne kadar bir bütün olarak ele alınıp değerlendirilmesidir. Diğer bir deyişle; Seddülbahir'iyle, 18 Mart'ıyla, Seyit Onbaşı'sıyla, Yahya Çavuş'uyla, 57. Alay'ıyla, Kanlısırt'ıyla, Conkbayırı ve Anafartalar'ıyla Çanakkale 1915 ayrılmaz bir bütündür"[2].

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na katılması veya tarafsız kalması savaşın sonuçları bakımından çok önemliydi. Bu açıdan Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın yanında savaşa girmesi ve İtilaf Devletleri'ne boğazlardan geçişi kapatması savaşın kaderini büyük ölçüde etkilemiştir.

İtilaf Devletleri'nin boğazları ele geçirmek istemelerindeki temel amaç, boğazlar ve İstanbul'a hâkim olunduğu takdirde Osmanlı Devleti'nin savaş dışı kalacak ve böylece Rusya'ya istenilen yardımların yapılabilecek olmasıydı. Ayrıca diğer bir gayeleri de savaşa dâhil olmakta karasız kalan Balkan Devletleri'nin ya kendi yanlarında savaşa

* Doç. Dr., Niğde Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

1 Suat İlhan, "Çanakkale Muharebeleri", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt 5, Sayı 30, Kasım 1994, s. 682.

2 Ahmet Mete Tuncoku, "Çanakkale 1915'e Sahip Çıkabilmek", Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı (95. Yıl Özel Sayısı), Sayı 8-9, s.4-5.

katılmaları ya da Almanya ile birlikte hareket etmelerinin önüne geçmek istemeleriydi[3].

Çanakkale Muharebeleri, Birinci Dünya Savaşı'nın coğrafi olarak küçük, sonuçları itibarıyla büyük bir parçasıdır[4]. Bu muharebelerin birçok siyasi, askeri ve sosyo-ekonomik sonuçları olmuştur[5]. Savaşın iki yıla yakın uzamasından, Çarlık rejiminin çökmesine ve Bolşevik İhtilali'ne kadar beklenmedik pek çok gelişmelerin yaşanmasına yol açmıştır[6]. Türk ordusunun Çanakkale'deki başarısı İngiliz ve Fransızların da mağlup edilebileceği kanaatinin oluşmasına sebep olmuştur[7]. Böylece esir milletlere bir ümit ve istiklal ışığı olmuştur[8]. Türk milletinin gücünü ve dinamizmini koruduğunu göstermiştir[9]. Çanakkale Muharebeleri kendinden önce yaşanan dramatik gelişmelerin milletin üzerinde bıraktığı olumsuz izleri silen ve yazgısını değiştiren bir dönüm noktası olmuştur[10]. Ayrıca bu muharebeler sonucunda Mustafa Kemal'in ön plana çıkmasına ve Milli Mücadele'nin lideri konumuna gelmesini sağlamıştır[11]. Böylece Çanakkale'de kazanılan zaferin ruhu Milli Mücadele'nin başlangıcını teşkil etmiş ve Türk milleti kendine olan güvenini kazanmıştır.[12]

Çanakkale Muharebeleri'nin yukarıda ifade edilen sonuçları dışında üzerinde durulması gereken en önemli hususlardan birisi de bu muharebelerdeki insan kayıplarıdır. Çanakkale Muharebeleri'nde Türk tarafı ile ilgili şehit düşenlerin sayısı konusunda kaynaklarda farklı rakamlar verilmektedir. Bu rakamlar 55.000 ile 252.000 arasında değişmektedir. Bu

3 Fahir Armaoğlu, 20.Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980, Türk İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1984, s. 113; Hikmet Bayur, XX. Yüzyılda Türklüğün Tarih ve Acun Siyasası Üzerindeki Etkileri, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, s. 89.

4 Veysi Akın, *Çanakkale Savaşı: Denizli*, Denizli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Denizli 2015, s. 276.

5 Geniş bilgi için bkz., Birinci Dünya Savaşında Çanakkale Cephesi (Haziran 1914-25 Nisan 1915) Genelkurmay Personel Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2009 s. 252-256.

6 Ahmet Esenkaya, "Çanakkale Cephesi'nde 19 Mart-24 Nisan 1915 Günleri", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Yıl: 11, Bahar 2013, Sayı 14, s. 50.

7 Mehmet Ali Ünal, "Çanakkale Savaşları ve Sömürgeciliğin Sonu", AAMD, Cilt 5, Sayı 30, Kasım 1994, s. 570-571; Cemalettin Taşkıran, "Çanakkale Savaşlarının Önemi ve Sonuçları", *AAMD*, Cilt 19, Sayı 57, Kasım 1993, s. 1252.

8 Mustafa Safran, "Bir Kahramanın Doğuşu Çanakkale Savaşları ve Sonuçları", AAMD, Cilt 5, Kasım 1994, Sayı 30, s. 575-576.

9 Ahmet Eyicil, "Çanakkale Savaşları ve Bu Savaşlarda Şehit Düşen Maraşlılar", *Çanakkale Savaşı ve Tarihi I*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul 2006, s. 291.

10 Rahmi Doğanay, "Çanakkale Zaferi'nin Türk ve Dünya Tarihi Açısında Sonuçları", Atatürk Yolu Dergisi, Cilt 3, Sayı 12, Yıl 1993, s. 368.

11 Veysi Akın, a.g.e., s. 88.

12 Hale Şıvgın, "Çanakkale Zaferinin Anlam ve Önemi", Yeni Türkiye, Sayı 65, Yıl 21, Ocak-Şubat 2015, s.36.

durumun daha ziyade şehit kavramına yönelik farklı değerlendirmeler ile o günün şartlarında asker kayıtlarının yeteri kadar düzenli ve tam bir doğrulukla tutulmamasından kaynaklandığını belirtmek gerekir.

Birinci Dünya Savaşı'nda şehit olan ve sakat kalanların toplam sayısı dikkate alındığında Osmanlı Devleti açısından en fazla kaybın Çanakkale Muharebelerinde verildiği görülmektedir. Çünkü Türkler, İngiliz ve Fransızların dışında Avusturalya, Yeni Zelanda ve daha birçok sömürgeden gelen askerlerle mücadele etmek zorunda kalmışlardır[13].

Milli Savunma Bakanlığı'nın Şehitlerimiz adlı yayınına göre İtilaf kuvvetleri Çanakkale Muharebeleri'ne İngilizler 460.000 (yabancı kaynaklara göre 410.000), Fransızlar 79.000, Türkler ise 310.000 askerle katılmışlardır. Bu muharebelerde İtilaf Kuvvetlerinin kayıpları Türk kaynaklarına göre 180.000 (İngilizler 155.000, Fransızlar 25.000), yabancı kaynaklara göre de toplam 252.000 (İngilizler 205.000, Fransızlar 47.000) zayiat verdikleri ifade edilmektedir. Türklerin ise kara ve deniz muharebelerinde 57.263'ü şehit, geri kalanı yaralı, esir ve kayıp olmak üzere 211.000 insanını kaybettikleri belirtilmektedir[14].

Askeri kaynaklarda belirtilen sayılarda ise Türklerin sadece bu cepheye ayırdıkları 300.000'i aşkın kuvvetin verdiği zayiat; şehit, yaralı, kayıp, esir, hastalıktan ölen dâhil olmak üzere toplam 213.187 kişi olduğu belirtilmektedir. İtilaf Devletleri'ne gelince; İngiliz ve Fransızlar, Çanakkale muharebe alanına, 410.000'i İngiliz ve 79.000'i Fransız olmak üzere, yarım milyona yakın insanı göndermişlerdi. Bu kuvvetlerden İngilizler 205.000 (ölü, esir ve kayıp 115.000; memleketine gönderilen 90.000 hasta); Fransızların ise 47.000 kişi zayiat verdikleri ifade edilmektedir[15].

Tevfik Bıyıklıoğlu, 1950 yılında Harp Akademileri'ndeki bir konferansında, Çanakkale Savaşı'na katılan Türk Ordusu'nun 700.000 kişi olduğunu, 190.000 şehit ve yaralı, 70.000 de hasta olduğunu söylemiştir. Fahri Belen'in Türk Askeri Arşivi'ne dayalı olarak verdiği bilgiler ise şöyle idi; Çanakkale'de Türk kayıpları 55.000 şehit, 100.000 yaralı, 10.000 kayıp, 25.000 de hastalıktan ölen olmak üzere toplam 190.000 kişi olduğunu belirtmiştir. Yine Fahri Belen, Çanakkale'de İngiliz kayıplarının ise, 43.000 ölü, 72.000 yaralı olduğunu buna Fransızların 30.000 kişilik kaybı da eklendiğinde müttefiklerin toplam kayıplarının 145.000 kişiye ulaştığını yazmıştır. Bunlardan ayrı olarak kişisel yayınlarda da bu konu ile ilgili bir takım rakamlar verilmiştir. Örnek olarak İngiliz yazar Alan Moorehead ise; Çanakkale'de Türk tarafı kayıplarının 55.000 şehit

13 Cemal Avcı, "Çanakkale Zaferi'nin Türk ve Dünya Tarihindeki Yeri", Yeni Türkiye, Sayı 65, Yıl 21, Ocak-Şubat 2015, s.40.

14 Şehitlerimiz, Cilt I, Milli Savunma Bakanlığı, Ankara 1998, s. 40.

15 Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (04 Haziran 1915-09 Ocak 1916), Cilt V, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2012, s. 517-518.

ve 21.000 hastalıktan ölüm olmak üzere 76.000 askerini savaş alanında kaybettiğini, bunlardan ayrı olarak 100.000 yaralı ve 64.000 hastalıktan cephe gerisine gönderilen asker ve 10.000 kayıp asker olmak üzere toplam sayının 250.000 olduğunu yazmaktadır[16].

Ancak Türk tarafı ile ilgili olarak yukarıdaki kaynaklarda ifade edilen şehit sayısının daha fazla olması gerektiği kanaatini taşımaktayız. Çünkü bugüne kadar şehitlerle ilgili yapılan en kapsamlı yayın niteliği taşıyan Şehitlerimiz adlı eserdeki şehit sayıları ile Vefâyâta Mahsus Vukuat Defterlerinde ki şehit sayıları bazı il ve ilçe düzeyinde karşılaştırıldığında bu defterlerdeki şehit sayısının daha fazla olduğu veya farklı şehit isimleri olduğu görülmüştür. Ayrıca Türklerin savaş boyunca Çanakkale Cephesi'ne 500.000'nin üstünde asker gönderdikleri tahmin edilmektedir. Buradan hareketle Türklerden de savaşa katılanların hemen hemen yarısını kaybettikleri sonucunu çıkarabiliriz. Türklerin kaybının bu denli büyük olmasında, sekiz buçuk ay süren Çanakkale kara savaşlarının, dar bir toprak parçası üzerinde çok zor koşullarda cereyan etmesidir. Ayrıca düşman donanmasının gece gündüz hiç eksilmeyen bombardımanının da bu kayıplarda büyük rolü olduğunu belirtmek gerekir[17]. Görüldüğü gibi zaferin büyüklüğü kadar, Çanakkale'de verilen insan kaybının da diğer cephelere kıyasla daha fazla olduğu gerçeği ortadadır.

"Savaşlarda görünürdeki amaç ne olursa olsun, sonuç insanların hayatını kaybetmesi, bir o kadarının da sakat kalması ile sonuçlanmıştır. Çocuklar babasız ve anneler evlatsız kalmanın acısını yaşamak mecburiyetinde kalmışlardır. Bu açıdan bakıldığında hiçbir savaşın kazançla sonuçlanmadığı, bütün savaşların insanlık adına büyük bir kayıp olduğu gerçeği ortaya çıkmaktadır"[18].

Araştırmanın Amacı

Çanakkale Cephesi'nde şehit düşenler araştırmalara yeterince konu edilmemiş bir tarih araştırma alanıdır[19]. Bu itibarla ülkesi için canını ortaya koyan şehitlerin isimlerinin il il, ilçe ilçe, hatta köy köy eksiksiz tespit edilerek, gelecek nesillere aktarılması sorumluluğu vardır[20]. Bu

16 Hikmet Özdemir, Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914-1918, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010, s. 134-135.

17 İbrahim Artuç, 1915 Çanakkale Savaşı, Kastaş Yayınevi, İstanbul 2015, s. 328-329.

18 Gülseren Çınar, Balkan Savaşlarından Milli Mücadeleye Şehit Olan Konyalılar Üzerine Bir Sosyal Tarih Araştırması, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2009, s. 502.

19 Hamdi Doğan,"Çanakkale Cephesi'nde Şehit Düşen Boğazlıyanlılar", Yeni Türkiye (Çanakkale Özel Sayısı), Ocak-Şubat 2015, Yıl 21, Sayı 65, s. 1315.

20 Ayhan Doğan, "Çanakkale Cephesi'nde Niğde Sancağı Ulukışla Kazası Şehitleri Üzerine Bir Değerlendirme", Kitabevi, Edt. Musa Şasmaz, Niğde Tarihi Üzerine, İstanbul 2005, s. 267.

konunun bilimsel metotlar içinde ele alınıp incelenmesinin tarih şuurunun inşasına faydalar sağlayacağı kuşkusuzdur[21]. Çünkü şehitlere ait bilgilerin ortaya çıkarılması ve yapılan fedakârlıkların topluma anlatılması gelecekte var olabilmenin en önemli unsurlarından birisidir. Bu husus Türk tarihinin devamlılığı ve milli heyecanın yeni nesillere aktarılması bakımından da önem taşımaktadır. Şehitlerini hafızalarında yaşatma becerisini gösteremeyen milletler, gelecekte de şehit olacak insanları yetiştirmekte güçlük çekecekleri şüphesizdir[22].

Şehitlik, Türk- İslam kültüründe en yüksek ve kutsal mertebeyi teşkil etmektedir[23]. Anadolu insanı bu anlayış çerçevesinde vatan müdafaasına katılmayı milli ve manevi bir görev olarak kabul edip cepheye koşmuştur. Bu nedenledir ki vatan savunmasında şehit düşenler hakkında yapılacak çalışmalar, üzerinde yaşanılan toprakların hangi fedakârlıklarla korunmuş olduğunu ortaya koyacaktır[24]. Ayrıca elde edilen bilgilerin, ilgili yerleşim biriminde coğrafyaya nakşedilmesiyle o coğrafyada yaşayan insanların kendilerini tarihin içinde bulmalarına katkı sağlayacaktır[25].

Çanakkale Muharebeleri Türk milletinin hafızasında oldukça derin izler bırakmıştır. Çünkü hiçbir milletin tarihinde böylesine, her ilçeye onlarca, hatta her köye birkaç şehidin düştüğü başka bir savaşa daha tesadüf edilemez[26]. Türk milletinin bu savaşta çok kayıp vermesi, özellikle yetişmiş kalifiye insanların kaybı, Çanakkale'nin bir başka boyutudur. "Öyle ki, verilen kaybı, o zamanın tahmin edilen 11-12 milyonluk Anadolu nüfusuna oranlandığında 40-50 kişide 1 kişinin, bir başka ifade ile hemen her sülaleden şehit veya kayıp verildiğini söylemek mümkündür"[27].

Çanakkale Savaşları'nın askeri ve siyasi boyutları hakkında pek çok çalışma yapılmıştır. Bu savaşların sosyo-ekonomik yönünün araştırılıp ortaya konması sosyal tarih açısından oldukça önem taşımaktadır. Ancak bu anlamda yapılan çalışmaların yeterli olduğu söylenemez. Bu savaş-

21 Nuri Köstüklü, "Balkan Savaşları'ndan Milli Mücadele'ye "Şehitler Üzerine Yapılacak Bilimsel Araştırmalarda" Metot ve Kaynak Meselesine Dair Bazı Düşünceler", Dokuzuncu Askeri Tarih Semineri Bildirileri II, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006, s. 205.

22 Salih Özkan, "Çanakkale Cephesinde Şehit Olan Niğdeliler", Selçuk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Ata Dergisi, Sayı 12, Konya 2014, s. 105.

23 Bursa Şehitleri ve Şehitlikleri (Balkan Savaşlarından Milli Mücadeleye), Bursa Kültür A.Ş. Bursa Kitaplığı, Haz. Seher Boykoy, Bursa 2011, s. 9.

24 Seher Boykoy," I. Dünya Savaşı'ndan Milli Mücadele'ye Vatan Savunmasında Yenişehirliler", Çağdaş Türkiye Tarihi Dergisi, Cilt IX, Sayı 20-21, Yıl 2010/Bahar-Güz, s. 31.

25 Köstüklü, "Kaynak ve Metot", s. 205.

26 Salih Özkan, "Niğde İli Bor İlçesinde Çanakkale Cephesinde Şehit Olanlar", Edt. Musa Şasmaz, Niğde Tarihi Üzerine, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2005, s. 246.

27 Nuri Köstüklü, "Çanakkale'de Şehit Olan Burdurlular ve Milli Sorumluluklarımız", AAMD, Cilt 15, Sayı 43, Mart 1999, s. 3.

ların mahalli düzeyde yansımalarının daha derinlemesine incelenmesi ile kısmen bu eksikliklerin telafisi mümkün olacaktır. Bu amaçla Çanakkale Cephesi'nde şehit olan Yozgat kaza merkezi ve bağlı köylerine ait şehitlerin kimlik ve künye bilgilerini ayrıntılı olarak belirlenmesi, yörenin sosyal tarihine ışık tutması bakımından önem taşımaktadır. Bu bağlamda konuyla ilgili mahalli kaynakların derinlemesine tetkik edilerek değerlendirilmesi icap etmektedir. Bunlar içerisinde değerlendirmeye alınması gereken kaynakların başında aşağıda da belirtileceği gibi Vefâyâta Mahsus Vukuât Defterleri gelmektedir. Ancak askeri tarihimiz ve bilhassa savaşlar döneminde kaybedilen nüfusun yapısı ve bunun topluma yansımaları bağlamında bu kaynaklardan yeteri kadar istifade edildiğini söylemek mümkün değildir.

Metot ve Materyal

Araştırmanın metodu genel olarak kaynak tarama, tasnif ve tahlil etme şeklinde yapılmıştır. Ayrıca yapılan çalışmada Prof. Dr. Nuri Köstüklü'nün *"Balkan Savaşları'ndan Milli Mücadeleye Şehitler üzerine yapılacak Bilimsel Araştırmalarda Metot ve Kaynak Meselesine Dair Bazı Düşünceler"* isimli makalesinden faydalanılarak değerlendirmeler yapılmıştır.

Vefâyâta Mahsus Vukuat Defterleri 1904 yılından itibaren tutulmaya başlanmıştır. Bu defterler şehitler konusunda fevkalade kıymetli ve sağlıklı bilgileri içeren önemli bir kaynaktır. Balkan Savaşları'ndan Milli Mücadele'ye uzanan tarih diliminde Şehitler konusunun yanı sıra pek çok sosyal tarih konuları için de bazı kıymetli ipuçları sunan 'Vefâyâta Mahsus Vukuat Defterleri', yakın dönem tarih araştırmalarında henüz yeterince fark edilmeyen kaynaklar arasındadır. Vefâyâta Mahsus Vukuat Defterlerine ihtiyar heyeti, askerlik şubesi ve diğer ilgili makamlardan verilen resmi ölüm raporları üzerine kayıtlar yapılıyordu. 1926 yılının sonuna kadar müteselsil numarası yani ölüm vukuatına verilen her bir numara birbirini takip ederken 1927 yılından itibaren her yılın başında müteselsil numarası yeniden başlamış ve her yılın sonunda o yıl ki vefat sayısı yazılarak ilgili nüfus müdürü veya başka yetkili tarafından tasdik edilip kapatılmıştır. Mayıs 1929'dan itibaren yeni harflerle kayıtların yapılmaya başlandığı görülmüştür. Bu defterler 1933 yılından itibaren 'Vukuat Defteri' adını almış"[28] ve 1974 yılından itibaren ise defter uygulamasına son verilmiş, "ölüm vukuat dayanak belgesi" olarak klasör halinde tutulmaya başlanmıştır.

Yapılan bu çalışmada Yozgat merkez kazası ile bağlı köy ve kasabaları içine alan yerleşim birimlerinden Çanakkale Cephesi'nde şehit düşenler incelenmiştir. Araştırmanın kaynağını Yozgat Vefâyâta Mahsus Vukuat

28 Köstüklü, " Metot ve Kaynak", s. 206-207.

Defterleri oluşturmaktadır[29]. YVMVD'ye ait 1330- 1332 (254 sayfa), 1332-1334 (290 sayfa), 1334-1335 (296 sayfa), 1336-1339 (258 sayfa) titizlikle taranarak bu yıllar arasında Çanakkale muharebelerinde şehit düşenlerin bilgileri tespit edilmiştir. Söz konusu defterler yaklaşık 1100 sayfadan oluşmaktadır. Defterler, 76x54 ebadında büyük boy olup, vefat eden hakkında çeşitli bilgilerin yazıldığı matbu sütunlarından oluşmaktadır. Her sayfada, 25 sütun vardır. Sırasıyla; "müteselsil numarası", "kayıt tarihi", "kaza", "mahalle ve karyesi". "sokağı", "mesken numarası", "ilm-ü haber ve tarihi", "isim ve şöhreti, sanat ve sınıfı", "peder ve validesi ismiyle: pederi, validesi", "mahal ve tarih-i veladeti", "milleti", "müteehhil (evli) ise kimin zevci veya zevcesi olduğu", "mahal-i vefatı", "tarihi vefatı", "sebeb-i vefatı", "esasen nüfustaki mahal-i kaydı", matbu ifadelerinin yazıldığı sütunlar bulunmaktadır. Ölen kişi hakkındaki bu bilgiler her bir sütuna sıra ile yazılmıştır. Şehit olarak hayatını kaybedenlerin "sebeb-i vefatı" yazan sütuna "Şehiden" ifadesi düşülmüştür. Ayrıca şehitlerle ilgili diğer sütunlarda yer alan bilgilerde şehitler hakkında değişik açılardan değerlendirme yapabilme imkânı sağlarlar.

Konu ile ilgili olarak başvurulan bir diğer önemli kaynakta Milli Savunma Bakanlığı tarafından hazırlanıp 5 cilt olarak yayınlanan Şehitlerimiz adlı eserdir. Bu eserde şehitlerin isimleri il bazında alfabetik olarak düzenlenmiştir. Eserin içeriğinde şehitlerle ilgili olarak şu bilgiler; Sıra No, Savaş, Cephe, Birlik bilgileri (Kuvvet, Ordu, Kolordu, Fırka, Alay, Tabur, Bölük), Lâkap, Baba Adı, Adı, Sınıf, Rütbe, Doğum Yılı, İlçe, Bucak, Köy, Ölüm Tarihi (Gün, Ay, Yıl), Ölüm Yeri, Askerlik Şubesi ve Özel Birlik gibi sütunlarda yer almaktadır. Şehit askerlerin bağlı oldukları Kuvvet, Ordu, Kolordu, Fırka, Alay, Sınıf ve Rütbelerinin bilinmesi dönemin askeri durumu hakkında bilgi vermesi bakımından önemlidir[30].

Bu eserin 5. cildinde Yozgat merkez ve kazalarında şehit düşenlere yer verilmiştir[31]. Yozgat Vilayeti başlığı altında bulunan Yozgat merkez kazası ve bağlı köylerine ait şehitlerin listesi taranmıştır. Bu eserdeki şehit bilgileri Yozgat Vefâyâta Mahsus Vukuat Defterleri ile karşılaştırılmıştır. Vefâyâta Mahsus Vukuat Defterleri ile *Şehitlerimiz* kitabının birbirlerini tamamlayan ve ayrılan tarafları tespit edilmeye çalışılmıştır. Her iki kaynakta da birbirini tamamlar mahiyette bilgilerin olduğu görülmüştür.

29 Yozgat Vefâyâta Mahsus Vukuat Defterleri (YVMVD) şeklinde gösterilecektir.

30 Ercan Çelebi, "Çanakkale Savaşı ve Tosyalı Şehitler", Yeni Türkiye (Çanakkale Özel Sayısı), Ocak-Şubat 2015, Yıl 21, Sayı 65, s. 1304

31 Şehitlerimiz, Cilt 5, Milli Savunma Bakanlığı, Ankara 1998, s. 82-115.

VEFAYATA MAHSUS VUKUAT DEFTERLERİNE GÖRE ÇANAKKALE MUHAREBELERİNDE ŞEHİT DÜŞEN YOZGATLILAR

(Yozgat Merkez Kaza ve Bağlı Köyler)*

VUKUAT							VEFAT EDENİN		
KAYDI		MAHALLİ						ANNE BABA İSİMLERİ	
Müteselsil Numarası	TARİHİ	KAZA	MAH./KÖY	SOKAK	HANE NO	İL MUHABER TARİHİ	İSMİ	BABA	ANNE
145	4 Nisan 1331	Sorgun	Tulum K.		3	4 Nisan 1331	Duran	Bektaş	
303	16 Mayıs 1331	Askerlik Şubesinden	Gelen İlam Üzerine			13 Mayıs 1331	Ali	Arif	
305	16 Mayıs 1331	Askerlik Şubesinden	Gelen İlam Üzerine			13 Mayıs 1331	Battal	İsmail	
Yırtık	Yırtık	Askerlik Şubesinden	Gelen İlam Üzerine			28 mayıs 1331	İsmail	İbrahim	
373	28 Mayıs 1331	Askerlik Şubesinden	Gelen İlam Üzerine			28 mayıs 1331	Kamil	Ahmet	Zarife
374	28 Mayıs 1331	Yırtık	Kuyumcu K.		9	28 mayıs 1331	Mustafa	Süleyman	
375	28 Mayıs 1331	Yozgat	Saray K.		5	28 mayıs 1331	Sadık	Muhyiddin	Asiye
Yırtık	Yırtık	Yozgat	Alemdar K.		9	30 Mayıs 1331	Hasan	Arif	Keziban
Yırtık	Yırtık	Yozgat	Bayatviran K.		26	30 Mayıs 1331	Hasan	Ali	Bağdat
Yırtık	Yırtık	*Yozgat*	*Babalı*			5 Haziran 1331	Karslıoğlu Veysel	Şahin	Sündüs
438	15 Haziran 1331	Yozgat	Hacı Musalı K.		3	11 Haziran 1331	Kahraman	İsmail	Arife
440	15 Haziran 1331	Yozgat	Derekışla K.		6	13 Haziran 1331	Ali	Hüseyin	Fatma
449	15 Haziran 1331	Yozgat	Çalılı K.		18	7 Haziran 1331	Satılmış	Osman	
450	15 Haziran 1331	Yozgat	Bahriyeli Selim k.		66	7 Haziran 1331	İsmail	Mustafa	
451	15 Haziran 1331	Yozgat	İbrahim Hacılı k.		6	7 Haziran 1331	Lütfullah	Ali	
452	15 Haziran 1331	Yozgat	Deliler K.		26	7 Haziran 1331	Mahmut	Mustafa	
453	15 Haziran 1331	Yozgat	Çalılı K.		42	7 Haziran 1331	Mustafa	Hacı Emin	
454	15 Haziran 1331	Yozgat	Elçi k.		74	7 Haziran 1331	*Arapferdioğlu* Mustafa	Abdullah	
455	15 Haziran 1331	Yozgat	Deliler K.		11	7 Haziran 1331	Ahmet	Nasuh	
466	15 Haziran 1331	Yozgat	Yeni Cami Mah.		50	15 Haziran 1331	Mehmet Arif	Kamil Efendi	Fatma

* Tablo içerisinde italik olarak gösterilen bilgiler Milli savunma Bakanlığı tarafından 1998 yılında 5 cilt olarak yayınlanan "*Şehitlerimiz*, Cilt 5, Ankara 1998, s. 82-115", adlı eserden alınmıştır.

VEFAT EDENİN										
DOĞ. YER TAR.	MİLLETİ	MEDENİ HALİ	ÖLÜM YERİ	ÖLÜM TARİHİ	ÖLÜM SEBEBİ	ESAS NÜFUSTAKİ KAYDI				
						LİVA	KAZA	MAH./KÖY	SOKAK	HANE NO
1307	İslam	Bekar	Çanakkale Merkez Hastahanesi	13 Mart 1331	Şehiden	Yozgat	Sorgun	Tulum k.		3
1298	İslam	Bekar	Şehiden	27 Mayıs 1331	Şehiden	Yozgat		*Kızılkoca*		
1307	İslam	Bekar	*Arıburnu*	25 Mayıs 1331	Şehiden	Yozgat				
1304	İslam		*Seddülbahir*	17 Mayıs 1331	Şehiden	Yozgat		Balta Sarıları K.		40
1301	İslam	Mevlüde Eşi	*Kerevizdere*	7 mayıs 1331	Şehiden	Yozgat		Babalı k.		6
1301			Seddülbahir	21 Nisan 1331	Şehiden	Yozgat		Kuyumcu K.		9
1302			Seddülbahir	21 Nisan 1331	Şehiden	Yozgat		Saray k.		5
1309		Evli	Meydan Harbi	30 Mayıs 1331	Şehiden	Yozgat		Alemdar K.		9
1305		Evli	Askerde	30 Mayıs 1331	Şehiden	Yozgat		Bayatviran K.		26
1302	İslam		*Çılkani Garp Sırtlarında*	9 Mayıs 1331	Şehiden	Yozgat	*Sorgun*	*Babalı*		Yırtık
1301	İslam	Döndü Zevcesi	*Sığındere*	23 Mayıs 1331	Şehiden	Yozgat	*Şefaatli*	Hacı Musalı K.		3
1306	İslam	Bekar	*Sığındere*	24 Mayıs 1331	Şehiden	Yozgat		Derekışla K.		6
1300	İslam	Bekar	*Kanlıdere'de*	7 Teşrin-i Sani1332	(1331'de Askerde gaip) Şehiden	Yozgat		Çalılı k.		18
1309	İslam	Bekar	Muharebede	7 Teşrin-i Sani1332	(1331 de Askerde gaip) Şehiden	Yozgat		Bahriyeli Salim k.		66
1304	İslam	Bekar	Muharebede	7 Teşrin-i Sani1332	(1331 de Askerde gaip) Şehiden	Yozgat		İbrahim Hacılı K.		6
1302	İslam	Bekar	Muharebede	8 Teşrin-i Sani 1332	(1331 de Askerde gaip) Şehiden	Yozgat		Deliler k.		26
1301	İslam	Bekar	Arıburnu	23 Nisan 1331	(29 Eylül 1331 Tar.İlm. Üzerine) Şehiden	Yozgat		Çalılı k.		42
1305	İslam	Bekar	*Kerevizdere*	23 Nisan 1331	(29 Eylül 1331 tar.İLM. Üzerine Şehiden	Yozgat		Elçi k.		74
1302	İslam	Bekar	Arıburnu	23 Nisan 1331	(29 Eylül 1331 tar.İLM. Üzerine Şehiden	Yozgat		Deliler k.		11
1307	İslam	Bekar	Çanakkalede	3 Haziran 1331	Şehiden	Yozgat		Yeni Cami Mah.		50

VUKUAT							VEFAT EDENİN		
KAYDI		MAHALLİ						ANNE BABA İSİMLERİ	
Mütesellil Numarası	TARİHİ	KAZA	MAH./KÖY	SOKAK	HANE NO	İL MUHABER TARİHİ	İSMİ	BABA	ANNE
467	15 Haziran 1331	Yozgat	İşleğen K.		35	15 Haziran 1331	Osmanoğlu Necip	Necip	Okunmuyor
468	15 Haziran 1331	Yozgat	Evci K.		10	15 Haziran 1331	Hüseyin	Mustafa	Fatma
469	15 Haziran 1331	Yozgat	Bişek K.		36	15 Haziran 1331	Ömer	Eyüp	Okunmuyor
470	15 Haziran 1331	Yozgat	Nohutlu Bala Mah.		26	15 Haziran 1331	Şevket	Salih	Mevlüde
471	15 Haziran 1331	Yozgat	Fakıbeyli K.		54	15 Haziran 1331	Ahmet	Ömer	Mevlüde
477	17 Haziran 1331	Yozgat	Yahya Höyük K.		31	17 haziran 1331	Ali Osman Mahdumu Duran	Ali Osman	Emine
478	17 Haziran 1331	Yozgat	Sağlıkan K.		13	17 haziran 1331	Şermeloğlu Süleyman	Şermel	Gülüzar
480	15 Haziran 1331	Yozgat	Alaca	şube riyasetinde		12 Haziran 1331	Musaoğlu Hasan	Musa	Ayşe
481	12 Haziran 1331	Yozgat	Veliöldüğü K.		22	12 Haziran 1331	İbrahimoğlu Bektaş	ibrahim	Halime
484	12 Haziran 1331	Yozgat	Sorgun nüfusuna Kayıtlı		126	12 Haziran 1331	Feyzulllahoğlu Mehmet	Mehmet	Fatma
485	12 Haziran 1331	Yozgat	Sorgun nüfusuna Kayıtlı		28	12 Haziran 1331	Osman	Ali	Gülüzar
486	12 Haziran 1331	Yozgat	Sorgun nüfusuna Kayıtlı		20	12 Haziran 1331	Derviş	Mustafa	Elife
487	12 Haziran 1331	Yozgat	Sorgun nüfusuna Kayıtlı		13	12 Haziran 1331	Süleyman	Ömer	Fehri
490	17 Haziran 1331	Yozgat	Sarayköy		15	13 Haziran 1331	Ali	Abdulsettar	Ümmügülsüm
492	17 Haziran 1331	Yozgat	Çalılı K.		4	17 haziran 1331	Salih	Ali	İpek
493	17 haziran 1331	Yozgat	Çalılı K.		31	17 haziran 1331	Rıfat	Hasan	Rukiye
495	17 Haziran 1331	Yozgat	Körük k.		12	17 Haziran 1331	Şevket	Eyüp	Ayşe
498	17 Haziran 1331	Yozgat	Develik Mah		57	17 haziran 1331	Mehmet Şükrü	Bekir	Emine
499	17 Haziran 1331	Yozgat	Boğazcumafakı-lı K.		20	17 Haziran 1331	Mevlüt	Emin	Zarife
500	17 Haziran 1331	Yozgat	Başınayayla K.			17 Haziran 1331	Hüseyin	Bekir	Meryem
501	17 Haziran 1331	Yozgat				17 haziran 1331	Sait	Haydar Hüseyin	Emine
502	17 Haziran 1331	Yozgat	Köhne-i Kebir K.		14	17 haziran 1331	Ömer	Mustafa	Halime
562	5 temmuz 1331	Yozgat	Sorgun Körük K.		37	Temmuz 1331	Abdullah	Mehmet	Esme
563	5 Temmuz 1331	Yozgat	Sorgun Gedik Hasanlı K.		9	2 Temmuz 1331	Sofuoğlu Mehmet	Mustafa	
570	14 Temmuz 1331	Yozgat	Askeri Dairenin Pusulası	Elçi	23	14 Temmuz 1331	İzzetkırdıoğlu Abdullah	Ömer	
571	14 Temmuz 1331	Yozgat	Bu Dahi	Dedik K.	50	14 Temmuz 1331	Saraçoğlu Sadettin	Abdulhamit	
585	13 Temmuz 1331	Yozgat	Askeri Dairenin Pusulası		21	13Temmuz 1331	Hasan	Mustafa	Fatma

VEFAT EDENİN										
DOĞ. YER TAR.	MİLLETİ	MEDENİ HALİ	ÖLÜM YERİ	ÖLÜM TARİHİ	ÖLÜM SEBEBİ	ESAS NÜFUSTAKİ KAYDI				
						LİVA	KAZA	MAH./KÖY	SOKAK	HANE NO
1295	İslam	Bekar	Çanakkalede	3 Haziran 1331	(gaip) Şehiden	Yozgat		İşleğen K.		35
1293	İslam	Bekar	Çanakkalede	3 Haziran 1331	(gaip) Şehiden	Yozgat		Evci K.		10
1298	İslam	Bekar	Çanakkalede	3 Haziran 1331	Şehiden	Yozgat		Bişek K.		36
1307	İslam	Bekar	Çanakkalede	3 Haziran 1331	Şehiden	Yozgat		Nohutlu Bala mah.		26
1295	İslam	Bekar	Çanakkalede	3 Haziran 1331	Şehiden	Yozgat		Fakıbeyli Mah.		54
1303	İslam	Bekar		23 Mayıs 1331	Şehiden	Yozgat		Yahya Höyük k.		31
1298	İslam	Bekar		24 Mayıs 1331	Şehiden	Yozgat	İç Nahiye	Sağlıkan k.		13
1297	İslam	Şemsi eşi		15 Mayıs 1331	Şehiden	Yozgat	Sorgun	Gököz k.		9
1303	İslam	Müte-eh-hil		15 Mayıs 1331	Şehiden	Yozgat	Sorgun	Veliöldüğü K.		22
1302	İslam	Bekar		15 Mayıs 1331	Şehiden	Yozgat	Sorgun			
1299	İslam	Fatma Eşi	*Meydan Harbi*	15 Mayıs 1331	Şehiden	Yozgat	Sorgun	Hamzalı K.		
1298	İslam	Bekar		15 Mayıs 1331	Şehiden	Yozgat	Sorgun	Karalar K.		Yırtık
1303	İslam	Bekar		11 Mayıs 1331	Şehiden	Yozgat	Sorgun	Yırtık		Yırtık
1303	İslam		*Kirte*	23 Mayıs 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Sarayköy		15
1302	İslam	Bekar	Seddülba-hir	24 Mayıs 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Çalılı K.		4
1304	İslam	Bekar	Seddülba-hir	3 Nisan 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Çalılı k.		31
1304	İslam	Ayşe Eşi		3 Nisan 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Körük K.		12
1303	İslam	Bekar	*Meydan Harbi*	7 Haziran 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Develik Mah.		57
1303	İslam	Bekar	*Seddülbahir*	21 Nisan 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Boğazcuma Fakılı K.		20
1295	İslam	Bekar	İtfaiye hastanesinde	11 Haziran 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Başınayayla K.		
1304	İslam	Bekar	İtfaiye Hastanesinde	21 Nisan 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Boğaz Cumafa-kılı K.		
1304	İslam	Bekar	*Kirte*	24 Nisan 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Köhne-i Kebir K.		14
1307	İslam	Bekar	Arıburnunda	6 Mayıs 1331	Şehiden	Yozgat	Sorgun	Körük K.		37
1299	İslam	Bekar	Seddülbahir Kirte Deresinde	23 Mayıs 1331	Şehiden	Yozgat	Sorgun	Gedik Hasanlı K.		9
1307	İslam	Bekar	Büyük Sırt Muh.	17 Haziran 1331	Şehiden	Yozgat	Sorgun	Elçi K.		23
1308	İslam	Bekar	Arıburnunda	23 Haziran 1331	Şehiden	Yozgat		Dedik K.		50
1301		Bekar	Arıburnunda	29 Mayıs 1331	Şehiden	Yozgat		Dağyenicesi K.		21

V U K U A T							V E F A T E D E N İ N		
KAYDI		MAHALLİ						ANNE BABA İSİMLERİ	
Mütesellil Numarası	TARİHİ	KAZA	MAH./KÖY	SOKAK	HANE NO	İL MUHABER TARİHİ	İSMİ	BABA	ANNE
586	16 Temmuz 1331	Yozgat	Bu Dahi	Osman Paşa	46	16 Temmuz 1331	*Ayvazoğulları* Muharrem	Veysi	Hamide
587	17 Temmuz 1331	Yozgat	Daire-i Askeri-yenin Pusulası Üzerine	Sorgun	1	17 Temmuz 1331	Nuri	Mehmet Efendi	Mevlüde
589	23 Temmuz 1331	Yozgat	Kızılkoca	Paşa K.	20	23 Temmuz 1331	Osman	Müteveffi İsmail	Esme
606	13 Ağustos 1331	Yozgat	Sorgun	Taşlık Kebir K.	3	4 Ağustos 1331	*Dedeoğulları* Mehmet	ibrahim	
607	15 Ağustos 1331	Yozgat	Türüdüler K.		7	4 Ağustos 1331	*Resuloğulları* Mehmet	Ömer	
608	15 Ağustos 1331	Yozgat	...		27	4 Ağustos 1331	Yusuf	Abdullah	
617	16 Ağustos 1331	Daire-i Askeriye-den Gelen Pusula Üzerine				13 Ağustos 1331	*Karamehmetoğ-lu* Duran	Ali	Emine
618	16 Ağustos 1331	Bu Dahi				13 Ağustos 1331	*Hamitvelioğul-ları* Ali	Hüseyin	
620	16 Ağustos 1331	Bu Dahi				12 Ağustos 1331	Kelbekiroğlu Adil	Ahmet	
624	20 Ağustos 1331	Daire-i Askeriye-den gelen pusula üzerine					Hacı	Yusuf	
625	20 Ağustos 1331	Bu Dahi					*Köçeklioğlu* Bekir	Mehmet Salih	
626	20 Ağustos 1331	Bu Dahi					*Değirmencioğlu* Mustafa	Ali	
635	20 Ağustos 1331	Bu Dahi					İbrahim	Hasan	
636	20 Ağustos 1331	Daire-i Askeriye-den Gelen Haber Üzerine					Bilal	Ali	Esme
637	20 Ağustos 1331	Bu Dahi					Ahmet	Süleyman	
639	25 Ağustos 1331	Daire-i As-keriyeden gelen suret üzerine					Ali	Ali Osman	
641	25 Ağustos 1331	Bu Dahi					Mehmettin	Osman	
642	25 Ağustos 1331	Bu Dahi					İbrahim	Mehmet	
643	25 Ağustos 1331	Bu Dahi					Mevlüt	Ahmet	
644	25 Ağustos 1331	Bu Dahi					Şevket	Kamil	
645	25 Ağustos 1331	Bu Dahi					Halil	Ali	
646	25 Ağustos 1331	Bu Dahi					Hüseyin	ibrahim	
647	25 Ağustos 1331	Bu Dahi					Mehmet	Bekir	
649	25 Ağustos 1331	Bu Dahi					Hasan	Osman	
650	25 Ağustos 1331	Bu Dahi					Hüseyin	Ömer	

VEFAT EDENİN										
DOĞ. YER TAR.	MİLLETİ	MEDENİ HALİ	ÖLÜM YERİ	ÖLÜM TARİHİ	ÖLÜM SEBEBİ	ESAS NÜFUSTAKİ KAYDI				
						LİVA	KAZA	MAH./KÖY	SOKAK	HANE NO
1307		Zevci var	*Seddülbahir*	22 Haziran 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Osman Paşa Mah.		46
1308	İslam	Kezban'ın Eşi	Soğanlıdere	3 Haziran 1331	Şehiden	Yozgat	Sorgun			1
1298	İslam	Bekar		3 Mayıs 1331	Şehiden	Yozgat	Kızılkoca	Paşa K.		20
1298	İslam		Kerevizdere'de Şehiden	13 Temmuz 1331	Şehiden	Yozgat	Sorgun	Taşlık Kebir K.		3
1306	İslam		*Seddülbahir*	30 Haziran 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Türüdüler K.		7
1308	İslam		*Seddülbahir*	13 Haziran 1331	Şehiden	Yozgat	...			23
1304	İslam	Ayşe eşi	*Mekteb-i Harbiye Mecruhin Hasta-hanesi*	22 Temmuz 1331	Şehiden	Yozgat		Akcami K.		1
1301	İslam		*Kanlıdere*	13 Ağustos 1331	Şehiden	Yozgat		Divanlı K.		49
1308	İslam		*Kerevizdere*	16 Temmuz 1331	Şehiden	Yozgat		Başınayayla K.		6
1305	İslam	Bekar	*Kale-i Sultaniye Mevki Hastahanesi*	3 Ağustos 1331	Şehiden	Yozgat	Kızılkoca	Dedeli K.		
1298	İslam	Bekar	*Kerevizdere*	25 Temmuz 1331	Şehiden	Yozgat	İç Nahiye	Beyvelioğlu K.		6
1303	İslam	Bekar	*Seddülbahir*	25 Temmuz 1331	Şehiden	Yozgat	İç nahiye	Muhalli K.		
1309			Askerde	1331	Şehiden	Yırtık	yırtık	Yırtık		
1300	İslam	Bekar	*Seddülbahir*	26 Temmuz 1331	Şehiden	Yozgat	İç Nahiye	İncirli Müslim K.		
1305	İslam	Bekar	*Çanakkale*	28 Haziran 1331	Şehiden	Yozgat	İç Nahiye	Osman Paşa Mah.		
1301	İslam	Bekar	Çanakkale	29 Temmuz 1331	Şehiden	Yozgat	Kızılkoca	Caferli K.		
1301	İslam	Bekar	Çanakkale	3 Temmuz 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Okunmuyor		
1331	İslam	Bekar	Çanakkale	26 Haziran 1331	Şehiden	Yozgat	Kızılkoca	Kodallı K.		
1304	İslam	Bekar	Çanakkale	10 Temmuz 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Taşpınar K.		
1303	İslam	Bekar	Çanakkale	3 Temmuz 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Nohutlu Bala K.		
1301	İslam	Bekar	Çanakkale	30 Haziran 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Sarımbey K.		
1293	İslam	Bekar	Çanakkale	17 Temmuz 1331	Şehiden	Yozgat	Sorgun	...		
1301	İslam	Bekar	Çanakkale	25 Ağustos 1331	Şehiden	Yozgat	İç Nahiye	Karacalar K.		
1307	İslam	Bekar	Seddülbahir	15 Temmuz 1331	Şehiden	Yozgat	Sorgun	Çakırhacılı K.		
1301	İslam	Bekar	*Kemikburun Civarında*	27 Nisan 1331	Şehiden	Yozgat	Sorgun	Eynelli Kebir K.		

VUKUAT							VEFAT EDENİN		
KAYDI		MAHALLİ						ANNE BABA İSİMLERİ	
Mütesellil Numarası	TARİHİ	KAZA	MAH./KÖY	SOKAK	HANE NO	İL MUHABER TARİHİ	İSMİ	BABA	ANNE
651	25 Ağustos 1331	Bu Dahi					Rıza	Bekir	
663	11 Eylül 1331	Daire-i Askeriyeden gelen suret üzerine					Abdullah	Bekir	Ayşe
664	11 Eylül 1331	Bu Dahi					Kadı	Mustafa	Ulviye
665	11 Eylül 1331	Bu Dahi					Osman	ibrahim	
666	11 Eylül 1331	Bu Dahi					Sadık	Süleyman	Ulviye
667	11 Eylül 1331	Bu Dahi					Halil	Hasan	Zeynep
669	11 Eylül 1331	Bu Dahi					Mustafa Behçet	Ali	Şefika
670	11 Eylül 1331	Bu Dahi					Mahmut	Osman	Hatice
673	11 Eylül 1331	Bu Dahi					Ömer	Ahmet	Emine
678	11 Eylül 1331	Bu Dahi					Şakir	Hasan	Zehra
680	11 Eylül 1331	Bu Dahi					Battal	Hüseyin	Havva
686	11 Eylül 1331	Daire-i Askeriyeden Gelen Müzekkere Üzerine					Ömer	Halil	Melek
691	11 Eylül 1331	Yozgat	Nohutlu Zir Mah.		97	11 Eylül 1331	Hasan	Hüseyin	Havva
699	11 Eylül 1331	Yozgat	Daire-i Askeriyenin Müzekkeresi Üzerine			11 Eylül 1331	Süleyman	Yusuf	
700	12 Eylül 1331	Yozgat	Daire-i Askeriyeden Gelen Müzekkere Üze.				Hacı Ahmet	Hacı Ömer	
703	14 Eylül 1331	Yozgat	Bu Dahi			14 Eylül 1331	Mehmet	Ali	
708	14 Eylül 1331	Yozgat	Bu Dahi				Eyüp	Ali	Esme
709		Yozgat	Bu Dahi				Yusuf		Hamide
712	12 Eylül 1331	Daire-i Askeriyeden Gelen Müzekkere Üzerine				11 Ağustos 1331	Kamil	Osman	
728	15 Eylül 1331	Bu Dahi					Garip	Ali	
729	15 Eylül 1331	Bu Dahi					Osman	Ali	Havva
730	15 Eylül 1331	Bu dahi					Osman	Emin	Şerife
731	15Eylül 1331	Bu Dahi					Salih	Halil	Şerife
732	15 Eylül 1331	Bu Dahi					Osman	Mustafa	Hatice

VEFAT EDENİN										
DOĞ. YER TAR.	MİLLETİ	MEDENİ HALİ	ÖLÜM YERİ	ÖLÜM TARİHİ	ÖLÜM SEBEBİ	ESAS NÜFUSTAKİ KAYDI				
						LİVA	KAZA	MAH./KÖY	SOKAK	HANE NO
1304	İslam	Bekar	Seddülbahir	26 Temmuz 1331	Şehiden	Yozgat	İç Nahiye	Aktaş K.		
1308	İslam	Yakut Eşi	*Çanakkale*	30 Temmuz 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Güllüoluk K.		11
1294	İslam	Şeküre Eşi	Askerde	16 Haziran 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Tekke Mah.		76
1298	İslam	Bekar	Askerde	3 Temmuz 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Kırıkalifakılı K.		11
1297	İslam	Bekar	*Kirte Harbinde*	25 Temmuz 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Kale K.		12
1298	İslam	Fatma Eşi	*Çanakkale'de*	31 Temmuz 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Çorak K.		25
1308	İslam		*Meydan Harbi*	16 Haziran 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Yeni Cami mah.		41
1301	İslam	İkbal Eşi	Askerde	3 Temmuz 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Yeni Cami mah.		
1298	İslam	Hüsna Eşi	*Çanakkale'de*	19 Ağustos 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Yırtık		Yırtık
1306	İslam	Bekar	*Çanakkale'de*	26 Temmuz 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Yırtık		Yırtık
1301	İslam	Bekar	*Kanlıdere'de*	2 Mayıs 1331	Şehiden	Yozgat	Kızılkoca	Okunmuyor		25
1309	İslam	Bekar	*Seddülbahir*	29 Haziran 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Türüdüler K.		
1283	İslam	Yoktur	*Çanakkale'de*	4 Eylül 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Nohutlu Zir K.		97
1301	İslam	Bekar	*Meydan Harbi*	9 Eylül 1331	Şehiden	Yozgat	Kızılkoca	Evci Bala K.		
1304	İslam	Fatma Eşi	*Çanakkale'de*	22 Mayıs 1331	Şehiden	Yozgat	Kızılkoca	Karaosman-oğlu K.		
1295	İslam		Askerde	9 Eylül 1331	Şehiden	Yozgat	Kızılkoca	Kuşçu K.		
1302	İslam	müteehhil	Askerde	Ağustos 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Ekinci Uşağı K.		
1295	İslam	Hatice Eşi	*Gülhane Hasta-hanesi*	22 Ağustos 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Mustaf-oğlu K.		
1306	İslam	Bekar	Askerde	26 Ağustos 1331	Şehiden	Yozgat	Sorgun	Okunmuyor		
1301	İslam	Bekar	*Seddülbahir*	1 Nisan 1331	Şehiden	Yozgat	Okunmu-yor	Okunmuyor		12
1299	İslam	Mevlüde Eşi	Askerde	15 Ağustos 1331	Şehiden	Yozgat	Okunmu-yor	Okunmuyor		
1298	İslam	Fatma Eşi	*Meydan Harbi*	6 Eylül 1331	Şehiden	Yozgat	Yırtık	Yırtık		11
1298	İslam	Rukiye Eşi	*11. Fırka Seyyar Hastahanesi*	10 Ağustos 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Nohurlu Kebir Mah.		15
1298	İslam	Kezban Eşi	*Çanakkale*	3 Ağustos 1331	Şehiden	Yozgat		AzizliBoğazı K.		19

VUKUAT							VEFAT EDENİN		
KAYDI		MAHALLİ						ANNE BABA İSİMLERİ	
Mütesellil Numarası	TARİHİ	KAZA	MAH./KÖY	SOKAK	HANE NO	İL MUHABER TARİHİ	İSMİ	BABA	ANNE
739	23 Eylül 1331	Daire-i Askeriye-den Gelen Müzekkere Üzerine					İsmail	Mustafa	Sırma
740	23 Eylül 1331	Bu Dahi					Himmet	Ali	Bahar
742	23 Eylül 1331	Bu Dahi					Battal	Mustafa	
743	23 Eylül 1331	Bu Dahi					Şükrü	Ali	
744	23 Eylül 1331	Bu Dahi					Mehmet	Akif	Hatice
746		Bu Dahi					Abdullah	Hasan	
747		Bu Dahi					Mahmut	Mustafa	
748		Bu Dahi					Salih	Ahmet	Kezban
750		Bu Dahi					Musa	Mustafa	Elife
751		Bu Dahi					Veli	Yusuf	Satı
752		Bu Dahi					Ali	Süleyman	Zeynep
755		Daire-i Askeriye-den Gelen Müzekkere Üzerine				24 Eylül 1331	Seyfullah	Yusuf	
762	27 Eylül 1331	Daire-i Askeriye-den Gelen Müzekkere Üzerine				24 Eylül 1331	Ahmet	Osman	
770	27 Eylül 1331	Daire-i Askeriye-den Gelen Müzekkere Üzerine					Ali	Mehmet	Hüsna
772	11 Teşrin-i Evvel 1331	Şube-i Sultani Kumandan-lığından 11 Teşrin-i Evvel 1331 Tarihli JURNAL üzerine				11 Teşrin -i Evvel 1331	Hüseyin	Ahmet	Ümmügül-süm
774	11 Teşrin-i Evvel 1331	Bu Dahi				11 Teşrin -i Evvel 1331	Mehmet	Yusuf	Fatma
782	11 Teşrin-i Evvel 1331	Alaca Şube Riyasetin-den 25 Eylül 1331 Tarihli Jurnaliyle					Ahmet	Mehmet	Fadim
783	11 Teşrin-i Evvel 1331	Yozgat	Şube Riyasetinin Jurnaliyle			4 Teşrin-i Evvel 1331	Güvengeroğlu Seyit	Mehmet	Emine

VEFAT EDENİN										
DOĞ. YER TAR.	MİLLETİ	MEDENİ HALİ	ÖLÜM YERİ	ÖLÜM TARİHİ	ÖLÜM SEBEBİ	ESAS NÜFUSTAKİ KAYDI				
						LİVA	KAZA	MAH./KÖY	SOKAK	HANE NO
1298	İslam	Bekar	*Çanakkale*	10 Haziran 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	İşleğen K.		
1294	İslam	Bekar	*Meydan Harbi*	15 Ağustos 1331	Şehiden	Yozgat		Taşlık Kebir K.		
1302	İslam	Bekar	*Kirte*	15 Ağustos 1331	Şehiden	Yozgat		Babaali K.		
1301	İslam	Bekar	*Sığındere*	15 Mayıs 1331	Şehiden	Yozgat		Hacıfakılı K.		
1301	İslam	Bekar	*Seddülbahir*	15 Haziran 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Nohutlu Bala Mah.		
1298	İslam	Bekar	*Meydan Harbi*	11 Ağustos 1331	Şehiden	Yozgat		Kale K.		
1302	İslam	Bekar	Askerde	25 Ağustos 1331	Şehiden	Yozgat		Büyüklü Boğazı K.		
1297	İslam	Bekar	*Kirte*	7 Haziran 1331	Şehiden	Yozgat		Büyüklü Boğazı K.		
1297	İslam	Hatice Eşi	*Conkbayırı*	11 Ağustos 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Gelingüllü K.		
1307	İslam	Cennet Eşi	*Çanakkale*	16 Ağustos 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Sarıyaprak K.		
1301	İslam	Hamide Eşi	*Meydan Harbi*	8 Eylül 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Kazakevcisi K.		
1301	İslam	Bekar	*Çanakkale*	15 Ağustos 1331	Şehiden	Yozgat	Kızılkoca	Deliler K.		8
1297	İslam		*Kirte*	15 Ağustos 1331	Şehiden	Yozgat	Kızılkoca	Okunmuyor		
1298	İslam	Elife Eşi	*Çanakkale*	25 Temmuz 1331	Şehiden	Yozgat	Kızılkoca	Kodallı K.		
1302	İslam	Mevlüde Eşi	*Çanakkale*	26 Haziran 1331	Şehiden	Yozgat	Kızılkoca	Caferli K.		
1298	İslam	Kezban Eşi	Kanlı Sırt Muh.	12 Ağustos 1331	Şehiden	Yozgat	Okunmu-yor	Yırtık		
1307	İslam	Bekar	Seddülba-hir	25 Temmuz 1331	Şehiden	Yozgat	Sorgun	Azizliboğazı K.		18
1301	İslam	Bekar	Ağadere Mecruhin Has.	15 Eylül 1331	Şehiden	Yozgat	İç Nahiye	Musabeyli Boğazı		

VUKUAT							VEFAT EDENİN		
KAYDI		MAHALLİ						ANNE BABA İSİMLERİ	
Müteselli Numarası	TARİHİ	KAZA	MAH./KÖY	SOKAK	HANE NO	İL MUHABER TARİHİ	İSMİ	BABA	ANNE
792	13 Teşrin-i Evvel 1331		Muamelat-ı Zatiye Müd. Tahriratı Üzerine			15 Eylül 1331	Ali	Mustafa	
794	13 Teşrin-i Evvel 1331	Bu Dahi				28 Eylül 1331	Hüseyin	Ahmet	Hüsna
807	Yırtık		Daire-i Asekri-yeden Gelen Muamelat Üzerine			13 Teşrin-i Evvel 1331	Muharrem	Ali	Rukiye
808	Yırtık		Daire-i Asekri-yeden Gelen Muamelat Üzerine			24 Eylül 1331	Mevlüt	Mehmet	Esme
809	Yırtık		Bu Dahi			24 Eylül 1331	Mustafa	Ömer	Ayşe
811	17 Teşrin-i Evvel 1331		Alaca Şube Riyasetinden Gelen Pusula Mucibince			24 Eylül 1331	Ali	Mehmet	
817	17 Teşrin-i Evvel 1331		Bu Dahi			23 Eylül 331	Aziz	Halil	Döne
829	16 Teşrin-i Evvel 1331		Muamelat-ı Zatiye Müd. İstihbaratı Üzerine		27	16 Teşrin-i Evvel 1331	Halil	Hasan	
837	22 Teşrin-i Evvel 1331		Alaca Şube Riyasetinden Gelen Pusula Mucibince		59	Yırtık	Mehmetoğlu Mehmet	Mehmet	Fatma
849	Yırtık		Muamelat-ı Zatiye Müdür-lüğünün Sureti Üzerine			28 Teşrin-i Evvel 1331	Mustafa	Ali	Fatma
858	Yırtık	Yırtık	Yırtık			Yırtık	Mehmet Ali	yırtık	Okunmuyor
869	31 Teşrin-i Evvel 1331	Yozgat	Şube Riyasetinden Gelen Pusula Üzerine		38	28 Teşrin-i Evvel 1331	Karaömeroğlu Salih	Ali	Ümmü-gülsüm
872	31 Teşrin-i Evvel 1331	Yozgat	Bu Dahi		49	31 Teşrin-i Evvel 1331	Azizküçükoğlu Battal	Mustafa	Sultan
873	31 Teşrin-i Evvel 1331	Yozgat	Bu Dahi		57	31 Teşrin-i Evvel 1331	Kasım	*Sadık*	Fatma
881	18 Teşrin-i Sani 1331	Yozgat	Şube Riyasetinden Verilen Pusula Üzerine			12 Teşrin-i Sani 1331	Cebecioğlu Ali	Arif	Ayşe
890	18 Teşrin-i Sani 1331	Yozgat	Muamelat-ı Zatiyenin İlmuhaberi Üzerine			15 Teşrin-i Sani 1331	Gözübüyükoğ-lu Ali	Süleyman	Kezban
891	18 Teşrin-i Sani 1331	Yozgat	Bu dahi			15 Teşrin-i Sani 1331	Ümitoğlu Abdulkadir	Ahmet	Kamer

VEFAT EDENİN										
DOĞ. YER TAR.	MİLLETİ	MEDENİ HALİ	ÖLÜM YERİ	ÖLÜM TARİHİ	ÖLÜM SEBEBİ	ESAS NÜFUSTAKİ KAYDI				
						LİVA	KAZA	MAH./KÖY	SOKAK	HANE NO
1298	İslam	Cennet Eşi	Sığınderede	11 Haziran 1331	Şehiden	Yozgat	Sorgun	Dereli K.		
1299	İslam	Döndü zevcesi	*İsmailoğlu Tepesi Muharebesi*	13 Eylül 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Kırıksoku K.		
1300	İslam	Bekar	Sığınderede	6 Temmuz 1331	Şehiden	Yozgat	Sorgun	Kepirce K.		30
1295	İslam	Nazife Eşi	Seddülbahir	25 Temmuz 1331	Şehiden	Yozgat	Sorgun	Dişli K.		
1298	İslam	Bekar	Seddülbahir	11 Ağustos 1331	Şehiden	Yozgat	Sogun	Dişli K.		
1305	İslam		Seddülbahir	25 Temmuz 1331	Şehiden	Yozgat	Sogun	Hacı Fakılı K.		
1305	İslam	müteehhil	Seddülbahir	5 Ağustos 1331	Şehiden	Yozgat	Sogun	Darıcı K.		42
1295	İslam		Seddülbahir	22 Mayıs 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Çakabel K.		27
1300	İslam	Bekar	*Meydan Harbi*	15 Ağustos 1331	Şehiden	Yozgat	Sorgun	Sorgun K.		
1295	İslam		Sığınderede	11/12 haziran 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Karga K.		
Yırtık	İslam	Nazik Eşi	Gelibollu Civarında	8 Eylül 1331	Şehiden	Yozgat	Okunmu-yor	Okunmuyor		
1301	İslam	Fatma Eşi		13 Teşrin-i Evvel 1331	Şehiden	Yozgat	Kızılkoca	Dereli K.		28
1302	İslam	Bekar	Kirte Muh.	15 Ağustos 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Babalı K.		49
1301	İslam	Ümmü-gülsüm Eşi	Seddülba-hir Muh.	24 Temmuz 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Mahallikebir		57
1296	İslam	Müte-ehhil	Kirte Muh.	31 Temmuz 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Divanlı K.		76
1303	İslam		Soğanlıderede	26/27 Nisan 1331	Şehiden	Yozgat	Zir	Köhnekebir K.		
1299	İslam	Esme Eşi	Seddülbahir	20 Nisan 1331	Şehiden	Yozgat	Hami-di-ye	Kızılköyzir K.		

VUKUAT							VEFAT EDENİN		
KAYDI		MAHALLİ						ANNE BABA İSİMLERİ	
Müteselsil Numarası	TARİHİ	KAZA	MAH./KÖY	SOKAK	HANE NO	İL MUHABER TARİHİ	İSMİ	BABA	ANNE
903	19 Teşrin-i Sani 1331	Yozgat	Bu Dahi			1 Teşrin-i Evvel 1331	Tüfenkçiğolu İsmail	İbiş	Huri
987	18 Kanun-i Evvel 1331	Daire-i Askeriye-den Gelen Müzekkere Üzerine					Halil	Bekir	
988	18 Kanun-i Evvel 1331	Bu Dahi					İbrahim	Ali Osman	
989	18 Kanun-i Evvel 1331	Bu Dahi					Nazif	Süleyman	
990	18 Kanun-i Evvel 1331	Bu Dahi					Mehmet	Osman	
992	18 Kanun-i Evvel 1331	Bu Dahi					Hüseyin	Osman	Ayşe
994	18 Kanun-i Evvel 1331	Bu Dahi					Abdullah	Ahmet	Zeliha
995	18 Kanun-i Evvel 1331	Bu Dahi					Şakir	Halil	Havva
996	18 Kanun-i Evvel 1331	Bu Dahi					Ahmet	İbrahim	Havva
998	18 Kanun-i Evvel 1331	Bu Dahi					Mustafa	Hacı İsmail	İpek
1001	18 Kanun-i Evvel 1331	Bu Dahi					Ömer	İbrahim	
1003	18 Kanun-i Evvel 1331	Bu Dahi					Arif	Tevfik	
1008	18 Kanun-i Evvel 1331	Daire-i Askeriye-den Gelen Müzekkere Üzerine					Hasan	Emrullah	
1009	18 Kanun-i Evvel 1331	Bu Dahi					Süleyman	Hüseyin	
1015	19 Kanun-i Evvel 1331	Daire-i Askeriye-den Gelen Müzekkere Üzerine				9 Kanun-i Evvel 1331	Mahmut	Hacı Meh-met	Mütevef-fi-ye Dudu
1017	19 Kanun-i Evvel 1331	Bu Dahi					Hasan	Ali	Meryem
1021	19 Kanun-i Evvel 1331	Daire-i Askeriye-den Gelen Müzekkere Üzerine					Musa	Ahmet	Diler
1022	19 Kanun-i Evvel 1331	Bu Dahi					Ahmet	Osman	Huri
1025	19 Kanun-i Evvel 1331	Bu Dahi					Faik	Ömer	Adile
1028	26 Kanun-i Evvel 1331	Bu Dahi					Ethem	Abdullah	Şerife

VEFAT EDENİN										
DOĞ. YER TAR.	MİLLETİ	MEDENİ HALİ	ÖLÜM YERİ	ÖLÜM TARİHİ	ÖLÜM SEBEBİ	ESAS NÜFUSTAKİ KAYDI				
						LİVA	KAZA	MAH./KÖY	SOKAK	HANE NO
1305	İslam	Bekar	Soğanlıderede	11 Ağustos 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Kabaklı K.		
1300	İslam	Bekar	*Kireçtepe*	28 Haziran 1331	Şehiden	Yozgat	Kızılkoca	Çavçak K.		
1298	İslam	Bekar	*Seyyar Hastahanesi*	19 Temmuz 1331	Şehiden	Yozgat	Kızılkoca	Hacışefaatli K.		
1302	İslam	Bekar	Askerde	16 Haziran 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Saray K.		
1298	İslam	Bekar	*Çanakkale*	19 Temmuz 1331	Şehiden	Yozgat	Kızılko-:-ca	Dedeli K.		
1304	İslam	Bekar	*Kop Muharebesi*	4 Kanun-i Evvel 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Osmanpaşa Tekkesi K.		
1303	İslam	Bekar	Askerde	3 Temmuz 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Topçu K.		
1303	İslam	Bekar	Askerde	19 Temmuz 1331	Şehiden	Yozgat	Kızılkoca	Kaşkışla K.		
1298	İslam	Bekar	*Çanakkale*	28 Kanun-i Evvel 1331	Şehiden	Yozgat	Sorgun	Çavuş K.		
1302	İslam	Bekar	*Çanakkale*	28 Haziran 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Eski Pazar Mah.		
1304	İslam	Bekar	*Çanakkale*	18 Haziran 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Baltasarılar K.		
1306	İslam	Bekar	*Çanakkale*	19 Temmuz 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Hüyüklü K.		
1298	İslam		Askerde	28 Temmuz 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Azizli K.		
1299	İslam	Bekar	*Çanakkale*	15 Teşrin-İ Sani 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Azizli K.		
1299	İslam	Bekar	Askerde	28 Teşrin-i Evvel 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Akçakoyunlu K.		27
1301	İslam	Bekar	*Çanakkale*	11/13 Teşrin-i Evvel 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Pembecik K.		30
1306	İslam	Emine Eşi	Askerde	11 Temmuz 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Çatak Mah.		318
1302	İslam		Askerde	10 Temmuz 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Çatak Mah.		86
1304	İslam	müteehhil	*Triyandafil Çiftliği*	14 Temmuz 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Çatak Mah.		162
1303	İslam	Bekar	*Meydan Harbi*	28 Haziran 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Nohutlu Zir Mah.		817

VUKUAT							VEFAT EDENİN		
KAYDI		MAHALLİ						ANNE BABA İSİMLERİ	
Müteselsil Numarası	TARİHİ	KAZA	MAH./KÖY	SOKAK	HANE NO	İL MUHABER TARİHİ	İSMİ	BABA	ANNE
1033	Yırtık	Daire-i Askeriye-den Gelen Müzekkere Üzerine					Rıza	İsmail	
1036	27 Kanun-i Evvel 1331	Daire-i Askeriye-den Gelen Müzekkere Üzerine					Mehmet	Musa	
1039	27 Kanun-i Evvel 1331	Bu Dahi					Karadaloğlu Ömer	Ömer	
1040	27 Kanun-i Evvel 1331	Bu Dahi					Ali	Şaib	
1050	27 Kanun-i Evvel 1331	Daire-i Askeriye-den Gelem Müzekkere Üzerine					Rıza	Adil	
1052	27 Kanun-i Evvel 1331	Bu Dahi					Rıza	Hasan	
1055	27 Kanun-i Evvel 1331	Bu Dahi					Musa	Ömer Mehmet	
1086	Yırtık	Yırtık	Tahrirat Üzerine	Yırtık		Yırtık	Alaattin	Mehmet	
1087	Yırtık	Yırtık	Yırtık	Yırtık		Yırtık	Necip	Hacı Ahmet	
1089	Yırtık	Yırtık	Yırtık	Yırtık		Yırtık	Ömer	Ömer	
1090	Yırtık	Bu Dahi					yırtık	Kadir	
1091	Yırtık	Bu Dahi					Yırtık	Osman	
1092	Yırtık	Bu Dahi					Yırtık	Hasan	
1094	Yırtık	Bu Dahi					Yırtık	Mehmet	Emine
1104	Yırtık	Yırtık	Yırtık		Yırtık	Yırtık	Şükrü	İsmail	
1107	Yırtık	Yırtık	Yırtık		Yırtık	Yırtık	Bekir	yırtık	
1108	Yırtık	Yırtık	Yırtık		Yırtık	Yırtık	Yırtık	yırtık	
1202	29 Kanun-i Sani 1331	Yozgat	İstihbarat Üzerine			13 Kanun-i Sani 1331	Mehmet Ali	Ali	
1235	29 Kanun-i Sani 1331	Yozgat	Daire-i Askeri-yeden Gelen Müzekkere Üze.				Abdulkadir	Hacı	Kamer
1236	29 Kanun-i Sani 1331	Yozgat	Bu Dahi				Recep	Hüseyin	Maviş
1306	31 Kanun-i Sani 1331	Yozgat	Daire-i Askeri-yeden Gelen Müzekkere Üze.				Hüseyin	Ali	Şems

VEFAT EDENİN										
DOĞ. YER TAR.	MİLLETİ	MEDENİ HALİ	ÖLÜM YERİ	ÖLÜM TARİHİ	ÖLÜM SEBEBİ	ESAS NÜFUSTAKİ KAYDI				
						LİVA	KAZA	MAH./KÖY	SOKAK	HANE NO
1302	İslam	Bekar	*Çanakkale*	16 Haziran 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Saray K.		9
1303	İslam	Bekar	Askerde	3 Temmuz 1331	Şehiden					
1307	İslam		*Çanakkale*	15 Teşrin-i Sani 1331	Şehiden					
1302	İslam		*Meydan Harbi*	16 Haziran 1331	Şehiden					
1307	İslam		*Çanakkale*	3 Temmuz 1331	Şehiden					
1299	İslam		*Çanakkale*	16 Haziran 1331	Şehiden					
1301	İslam		Askerde	19 Temmuz 1331	Şehiden					
1299	İslam		*Çanakkale*	17 Teşrin-i Sani 1331	Şehiden	Yozgat	Yırtık	Yırtık		Yırtık
1297	İslam		*Çanakkale*	13 Teşrin-i Sani 1331	Şehiden	Yozgat	Yırtık	Yırtık		Yırtık
1306	İslam		*Seddülbahir*	16 Ağustos 1331	Şehiden	Yozgat	Yırtık	Yırtık		Yırtık
1300	İslam		Askerde	9 Teşrin-i Sani 1331	Şehiden	Yozgat	Yırtık	Yırtık		Yırtık
1302	İslam		Askerde	13 Ağustos 1331	Şehiden	Yozgat	Yırtık	Yırtık		Yırtık
1293	İslam		Meydan Harbinde	3 Ağustos 1331	Şehiden	Yozgat	Yırtık	Yırtık		Yırtık
yırtık	İslam		Askerde	331	Şehiden	Yırtık	Yırtık	Yırtık		Yırtık
1305	İslam		*Çanakkale*	16 Haziran 1331	Şehiden	Yırtık	Yırtık	Yırtık		Yırtık
yırtık	İslam		*Çanakkale*	24 Haziran 1331	Şehiden	Yozgat	Yırtık	Yırtık		Yırtık
Yırtık	İslam		Askerde	26 Teşrin-i Sani 1331	Şehiden	Yozgat	Yırtık	Yırtık		Yırtık
1304	İslam		Meydan Harbinde	26 Temmuz 1331	Şehiden	Yozgat	İç Nahiye	Bebek K.		
1296	İslam	Bekar	*Çanakkale*	31 Temmuz 1331	Şehiden	Yozgat	Sorgun	Kapaklı K.		14
1308	İslam	Bekar	*Seddülbahir*	8 Haziran 1331	Şehiden	Yozgat	Zir	Yırtık		
1309	İslam	Bekar	Anafartalarda	26 Teşrin-i Sani 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	İncirli K.		

VUKUAT							VEFAT EDENİN		
KAYDI		MAHALLİ						ANNE BABA İSİMLERİ	
Mütesellil Numarası	TARİHİ	KAZA	MAH./KÖY	SOKAK	HANE NO	İL MUHABER TARİHİ	İSMİ	BABA	ANNE
1311	31 Kanun-i Sani 1331	Yozgat	Daire-i Askeriyeden Gelen Müzekkere Üze.				Emrullah	Ahmet	Rahmiye
1312	29 Kanun-i Sani 1331	Yozgat	Kapaklı K.		14	18 Kanun-i Evvel 1331	Kadir	Hacı	
1313	29 Kanun-i Sani 1331	Yozgat	Akoluk		57	11 Kanun-i Evvel 1331	Necip	Ömer	Mevlüde
1315	29 Kanun-i Sani 1331	Yozgat	Muamelat-ı Zatiye Müdürlüğünden Gelen Suret Üzerine			10 Kanun-i Sani 1331	Ömer	Ahmet	Zeliha
1321	29 Kanun-i Sani 1331	Yozgat	Bu Dahi			30 Teşrin-i Sani 1331	Eyüp	Ahmet	Ayşe
1324	29 Kanun-i Sani 1331	Yozgat	Bu Dahi			6 Kanun-i Sani 1331	Kasımoğlu Mehmet	Musa	Şems
1326	29 Kanun-i Sani 1331	Yozgat	Bu Dahi			9 Kanun-i Sani 1331	Caferoğlu Osman	Cafer	Fatma
1327	29 Kanun-i Sani 1331	Yozgat	Bu Dahi			9 Kanun-i Sani 1331	Kamil	Ali	Ayşe
1328	29 Kanun-i Sani 1331	Yozgat	Kayakışla K.		24	9 Kanun-i Sani 1331	Mehmet	Abdullah	Keziban
1329	29 Kanun-i Sani 1331	Yozgat	Sorgun			9 Kanun-i Sani 1331	Ali	Osman	Emine
1336	21 Kanun-i Sani 1331	Yozgat	Sorgun			21 Kanun-i Sani 1331	Nuri	Emirza	Sırma
1337	Kanun-i Sani 1331	Alaca Şube Riyasetinden Gelen İlmuhaber Üzerine				27 Kanun-i Sani 1331	Osman	Hasan Mahir	Kezban
1338		Askeriyeden Tevzi Olunan İlmuhaber Mucibince			113	11 Kanun-i Sani 1331	Rıfat	Gürbüz	Adviye
1340		Bu Dahi			26	11 Kanun-i Sani 1331	Çamalioğlu Hüseyin	Halil	Mevlüde
1346		Bu Dahi			95	24 Kanun-i Sani 1331	Kösebekiroğlu Tahir	Mustafa	Nazife
1347		Bu Dahi			21	24 Kanun-i Sani 1331	Nabioğlu Süleyman	Ali	Kezban
1349		Bu Dahi			7	24 Kanun-i Sani 1331	Mehmetoğlu Yusuf	Ali Osman	Döne
1350		Bu Dahi			28	24 Kanun-i Sani 1331	Seydiyarlıoğlu Seyit Ahmet	Mustafa	Zeliha
1352		Bu Dahi			28	29 Kanun-i Sani 1331	Kalenderoğlu Lütfullah	Abidin	Hatice
1355		Bu Dahi			11	24 Kanun-i Sani 1331	Habip	Mehmet	Adile

VEFAT EDENİN										
DOĞ. YER TAR.	MİLLETİ	MEDENİ HALİ	ÖLÜM YERİ	ÖLÜM TARİHİ	ÖLÜM SEBEBİ	ESAS NÜFUSTAKİ KAYDI				
						LİVA	KAZA	MAH./KÖY	SOKAK	HANE NO
1304	İslam	Bekar	Kerevizderede	21 Haziran 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Çatak Mah.		
1293	İslam		Tomrazderede	2 Temmuz 1331	Şehiden	Yozgat	Sorgun	Kapaklı K.		14
1302	İslam	Mesude Eşi	*Şehir Emaneti Mecruhin Hastahanesi*	11 Kanun-i Evvel 1331	Şehiden	Yozgat		Akoluk K.		57
1309	İslam	Bekar	*Cenup Grubin Hastahanesi*	2 Temmuz 1331	Şehiden	Yozgat	İç Nahiye	Karga k.		58
1296	İslam	Esma Eşi	Seddülbahirde	29 Teşrin-i Sani 1331		Yozgat	Sorgun	Kapaklı K.		2
1296	İslam	Hamide Eşi	Seddülbahirde	31 Teşrin-i Sani 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Körük K.		39
1299	İslam	Bekar	*11. Kolordu Cenup Grubu Ağır Mecruhin*	12 Teşrin-i Sani 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Tulum K.		Yırtık
1292	İslam	Bekar	Şahintepede	15 Teşrin-i Sani 1331	Şehiden	Yozgat	Sorgun	Karakocaoğlu K.		
1297	İslam	Asife Eşi	Seddülbahirde	3 Kanun-i Evvel 1331	Şehiden	Yozgat		Kayakışla K.		24
1296	İslam	Bekar	Seddülbahirde	18 Teşrin-i Sani	Şehiden	Yozgat	Sorgun			8
1305	İslam	Bekar	Kanlı Sırt Muh.	28 Eylül 1331	Şehiden	Yozgat		Altıntaş K.		Yırtık
1295	İslam	Gürcifer Eşi	*Meydan Harbi*	18 Teşrin-i Sani 1331	Şehiden	Yozgat	Sorgun	Köhnekebir K.		
1305	İslam	Zeliha Eşi	Kaçar Muh.	3 Temmuz1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Çatak Mah.		113
1297	İslam	Nuriye Eşi	Kop Muharebesinde	3 Temmuz 1331	Şehiden	Yozgat	Sorgun	Taşpınar K.		26
1307	İslam	Bekar	*Bomba Tepesi*	1 Eylül 1331	Şehiden	Yozgat	İç Nahiye	Paşa K.		95
1298	İslam	Nuriye Eşi	*Çanakkale*	24 Temmuz 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Tayfur K.		21
1294		Emine Eşi	*Çanakkale*	13 Kanun-i Evvel 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Küçüklüoğlu K.		7
1302	İslam	Cazibe Eşi	*Çanakkale*	10 Temmuz1331	Şehiden	Yozgat	Kızılkoca	Seydiyar K.		28
1301	İslam		*Tepelerde*	28 Haziran 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	İncirli Müslim K.		28
1302	İslam	Melek Zevci	*Gülhane Hastahanesi*	19 Temmuz 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Yudan K.		11

VUKUAT							VEFAT EDENİN		
KAYDI		MAHALLİ						ANNE BABA İSİMLERİ	
Mütesellil Numarası	TARİHİ	KAZA	MAH./KÖY	SOKAK	HANE NO	İL MUHABER TARİHİ	İSMİ	BABA	ANNE
1357		Bu Dahi			10	29 Kanun-i Sani 1331	Himmetoğlu Himmet	Osman	Hamide
1358		Bu Dahi			60	21 Kanun-i Evvel 1331	Kolukocaoğlu Ahmet Sofu	Bekir	Hafize
1362	29 Kanun-i Sani 1331	Cihet-i Askeriye-den Ulaşan Evrak Üzerine				31 Kanun-i Evvel 1331	Kürdoğlu Ali	Haydar	Ayşe
1383	29 Şubat 1331	Cihet-i Askeriye-den Ulaşan Evrak Üzerine				5 Kanun-i Evvel 1331	Yalnızoğlu Şamil	Yusuf	Saide
1390	29 Şubat 1331	Cihet-i Askeriye-den Ulaşan Evrak Üzerine				9 Kanun-i Evvel 1331	Kalenderoğlu Mehmet	Ali	Satı
1391	29 Şubat 1331	Bu Dahi				9 Kanun-i Evvel 1331	Davutoğlu İbrahim	Halil	Meryem
1394	29 Şubat 1331	Bu Dahi				13 Kanun-i Sani 1331	Alioğlu Hasan Ali	Mustafa	Ayşe
1395	29 Şubat 1331	Bu Dahi				13 Kanun-i Sani 1331	Danacıoğlu Sadullah	İbrahim	Emine
1397	29 Şubat 1331	Bu Dahi				25 Kanun-i Sani 1331	Delibekiroğlu Osman	Ömer	Melek
1403	29 Şubat 1331	Bu Dahi				11 Kanun-i Sani 1331	Caferoğlu Abdullah	Ömer	Fatma
1406	29 Şubat 1331	Bu Dahi				20 Şubat 1331	Kulaoğlu Ahmet	Ömer	Hamide
1408	29 Şubat 1331	Maden Şube Riya-setinden 23 Şubat 1331 Tarihli 313 Numaralı Tahriratına Merbut İlmuhaber Üzerine				23 Şubat 1331	Değirmencioğlu Musa	Mehmet	Kamer
1409	29 Şubat 1331	Bu Dahi				23 Şubat 1331	Abdulkerimoğlu Yahya	Ömer	Zeynep
1411	29 Şubat 1331	Bu Dahi				23 Şubat 1331	Ramazanoğlu Osman	Ali	Emine
1413	29 Şubat 1331	Cihet-i Askeriye-den Ulaşan İlmuhaber Üzerine				5 Kaanun-i Evvel 1331	Emmioğlu Mustafa	Mehmet	Zeynep
1418	29 Şubat 1331	Bu Dahi				2 Şubat 1331	Firaribrahimoğlu Hasan	Hüseyin	Ayşe
1419	29 Şubat 1331	Bu Dahi				2 Şubat 1331	Kapusuzoğlu İzzet	Hacı Halil	Emine

VEFAT EDENİN										
DOĞ. YER TAR.	MİLLETİ	MEDENİ HALİ	ÖLÜM YERİ	ÖLÜM TARİHİ	ÖLÜM SEBEBİ	ESAS NÜFUSTAKİ KAYDI				
						LİVA	KAZA	MAH./KÖY	SOKAK	HANE NO
1309	İslam	Adile Eşi	*Çanakkale*	7 Kanun-i Evvel 1331	Şehiden	Yozgat	Kızılkoca	Türüdüler K.		10
1301	İslam	Zehra Eşi	*11. Fırka Mecruhin Grubu Hastahanesi*	20 Teşrin-i Sani 1331	Şehiden	Yozgat	Kızılkoca	Yassıağıl K.		60
1296	İslam		Kirte Muh.	8 Teşrin-i Sani 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Tayyip K.		35
1297	İslam	Asiye Eşi	Kirte Muh.	13 Teşrin-i Sani 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Ayrıdam K.		5
1299	İslam	Bekar	*Meydan Harbi*	28 Teşrin-i Sani 1331	Şehiden	Yozgat	Sorgun	Kulaklı K.		
1301	İslam	Ayşe eşi	Meydan Harbinde	29 temmuz 1331	Şehiden	Yozgat	Sorgun	Büyükeynelli K.		
1294	İslam		Kilitbahirde	10 Kanun-i Sani 1331	Şehiden	Yozgat	Sorgun	Cumafakılı zir k.		
1309	İslam	Bekar	Merkez Hastane-sinde	21 Kanun-i Evvel 1331	Şehiden	Yozgat	Sorgun	Cihanşarlı K.		
1292	İslam	Mevlüde Eşi	Cephede	31 Kanun-i Evvel 1331	Şehiden	Yozgat		Gökdere K.		
1308	İslam	Bekar	Kireç Tepesi	17 Eylül 1331	Şehiden	Yozgat		Cihanşarlı K.		
1295	İslam	Bekar	Kireç Tepesi	4 Ağustos 1331	Şehiden	Yozgat	Sorgun	Elçi K.		
1294	İslam	Fatma Eşi	*Meydan Harbi*	8 Kanun-i Sani 1331	Şehiden	Yozgat	Sorgun	Burunviran K.		
1294	İslam	müteehhil	Bahr-i Seyyar 5 Mevki-i Müstah-kem	7 kanun-i Sani 1331	Şehiden	Yozgat		Arılı K.		
1295	İslam	Ayşe Eşi	*Meydan Harbi*	12 Kanun-i Sani 1331	Şehiden	Yozgat		Sarıhamzalı K.		
1308	İslam	Bekar	Kirte Muh.	12 Teşrin-i Sani 1331	Şehiden	Yozgat	Sorgun	Kayakışla K.		63
1291	İslam			23 Kanun-i Sani 1331	Şehiden	Yozgat		Saray K.		115
1307	İslam		*15. Fırka Seyyar Hastahanesi*	10 Kanun-i Sani 1331	Şehiden	Yozgat		Battal K.		4

VUKUAT							VEFAT EDENİN		
KAYDI		MAHALLİ						ANNE BABA İSİMLERİ	
Mütesellil Numarası	TARİHİ	KAZA	MAH./KÖY	SOKAK	HANE NO	İL MUHABER TARİHİ	İSMİ	BABA	ANNE
1420	29 Şubat 1331	Bu Dahi				2 Şubat 1331	Cennetoğlu Gökşan Mehmet	Hacı Mehmet	Hatice
1421	29 Şubat 1331	Bu Dahi				2 Şubat 1331	Dedeoğlu Ahmet	Abdurrahman	Zeynep
1433	29 Şubat 1331	Bu Dahi				2 Şubat 1331	Rızvanoğlu İsmail	Hasan	Reftar
1496	29 Şubat 1331	Bu Dahi				13 Şubat 1331	Battaloğlu Kamil	Mehmet	Kezban
1502	29 Şubat 1331	Bu Dahi				13 Şubat 1331	Hafızoğlu Hüseyin	Mehmet	Huri
1505	29 Şubat 1331	Bu Dahi				13 Şubat 1331	Hüseyinağaoğlu Celal	Ömer	Ayşe
1507	29 Şubat 1331	Bu Dahi				13 Şubat 1331	Hancıoğlu Mustafa	Osman	Nazife
1512	29 Şubat 1331	Cihet-i Askeriyeden Verilen Jurnal Üzerine				13 Şubat 1331	Karahaliloğlu Mehmet	Osman	Kamer
1513	29 Şubat 1331	Bu Dahi				13 Şubat 1331	Albeyazoğlu Raşit	Haydar	Emine
1523	29 Şubat 1331	Bu Dahi				13 Şubat 1331	Benimoğlu Sadık	Mustafa	Mevlüde
1528	29 Şubat 1331	Bu Dahi				13 Şubat 1331	Durmuşoğlu Ahmet	Mehmet	Nazife
1530	29 Şubat 1331	Bu Dahi				13 Şubat 1331	Ayvazoğlu Muharrem	Mehmet	Elife
1558	29 Şubat 1331	Maden Şube Riyasetinin İmzası Üzerine				27 Şubat 1331	Çorukoğlu Şakir	Ali	Emine
1559	29 Şubat 1331	Bu Dahi				27 Şubat 1331	Tatarbekiroğlu Nuri	Ahmet	Emine
1564	29 Şubat 1331	Akdağmadeni Şube Riyasetinin İşarı Üzerine				27 Şubat 1331	Turabioğlu Hüseyin	Ali Osman	Kezban
1565	29 Şubat 1331	Bu Dahi				27 Şubat 1331	Cingözoğlu Satılmış	Hüseyin	Döndü
1674	29 Şubat 1331	Cihet-i Askeriteden Tevzi Olunan İlmuhaber Üzerine				23 Kanun-i Sani 1331	Köseoğlu Mehmet	Hasan	Fatma
1676	29 Şubat 1331	Bu Dahi				23 Kanun-i Sani 1331	Maraşlıoğlu Mustafa	Arif	Sultan
1677	29 Şubat 1331	Bu Dahi				23 Kanun-i Sani 1331	Deliahmetoğlu Mehmet Ali	Abidin	Fatma
1680	29 Şubat 1331	Bu Dahi				23 Kanun-i Sani 1331	Karamehmetoğlu İbrahim	Mustafa	Ayşe
1682	29 Şubat 1331	Bu Dahi				13 Kanun-i Evvel 1331	Gevheroğlu Süleyman	Halil	Hatice

VEFAT EDENİN										
DOĞ. YER TAR.	MİLLETİ	MEDENİ HALİ	ÖLÜM YERİ	ÖLÜM TARİHİ	ÖLÜM SEBEBİ	ESAS NÜFUSTAKİ KAYDI				
						LİVA	KAZA	MAH./KÖY	SOKAK	HANE NO
1307	İslam	Fatma Eşi		12 Kanun-i Evvel 1331	Şehiden	Yozgat		Yassıağıl K.		38
1304	İslam			10Eylül 1331	Şehiden	Yozgat		Yassıağıl K.		43
1297	İslam	Bekar	*Meydan Harbi*	13 Şubat 1331	Şehiden	Yozgat		Kırıkalifakılı K.		32
1296	İslam	Arzu Eşi	Şehiden	13 Ağustos 1331	Şehiden	Yozgat	Kızılkoca	Hacılı K.		
1306	İslam		Ruslarla Olan Muharebede	30 Haziran 1331	Şehiden	Yozgat	Sorgun	Köhnekebir K.		
1309	İslam	Bekar	Seddülbahirde	8 Haziran 1331	Şehiden	Yozgat	Sorgun	Dişli K.		
1307	İslam	Zeynep Eşi	Seddülbahirde	30 Haziran 1331	Şehiden	Yozgat	Sorgun	Temrezli K.		
1302	İslam	Gülüzar Eşi	*Çanakkale*	24 Temmuz 1331	Şehiden	Yozgat	Sorgun	Cumafakılı zir k.		24
1314	İslam	Bekar	*Meydan Harbi*	27 Nisan 1331	Şehiden	Yozgat	Sorgun	Boğazcumafa-kılı K.		21
1309	İslam	Bekar	Çanakkale'de Düş-man Tarafından	22 Temmuz 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Kırıkalifafakılı K.		33
1307	İslam	Zehra Eşi	Seddülbahirde	12 Ağustos 1331	Şehiden	Yozgat	Sorgun	Darıcı K.		95
1307	İslam	Bekar	Seddülbahirde	14 Haziran 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Abazakışla K.		8
1300	İslam	Sultan Eşi	Kirte Muh.	19 Temmuz 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Burunviran K.		
1305	İslam	Bekar	*Meydan Harbi*	27 Temmuz 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	...		8
1300	İslam	Bekar	Seddülbahirde	3 Teşrin-i Sani 1331	Şehiden	Yozgat	Sorgun	Tiftik		24
1297	İslam	Bekar	Şehit Emaneti Hastahanesinde	16 Kanun-i Sani 1331	Şehiden	Yozgat	Sorgun	Gedik Hasanlı K.		88
1297	İslam	Fatma Eşi	*Anafartalarda*	11 Ağustos 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Topçu K.		3
1293	İslam	Zeynep Eşi	*Meydan Harbi*	26 Kanun-i Evvel 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Topçu K.		Yırtık
1292	İslam	Bekar	*Meydan Harbi*	26 Kanun-i Evvel 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Topçu K.		17
1298	İslam		Askerde	3 Ağustos 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Çalılı K.		45
1305	İslam			3 Temmuz 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Çatak Mah.		288

VUKUAT							VEFAT EDENİN		
KAYDI		MAHALLİ						ANNE BABA İSİMLERİ	
Müteselsil Numarası	TARİHİ	KAZA	MAH./KÖY	SOKAK	HANE NO	İL MUHABER TARİHİ	İSMİ	BABA	ANNE
25	31 Mart 1332	Cihet-i Askeriye-den Gelen İlmuhaber Üzerine				28 Mart 1332	Mahmutoğlu Mehmet	Arif	Hüsna
28	31 Mart 1332	Bu Dahi				6 Mart 1332	Esmeoğlu Şükrü	Mahir	Hatice
29	31 Mart 1332	Bu Dahi				29 Mart 1332	Eyüpoğlu Mustafa	Mehmet	Hatice
41	31 Mart 1332	Bu Dahi				28 Mart 1332	Bayramtataroğ-lu Abdullah	Mustafa	Fatma
84	31 Mart 1332	Bu Dahi				28 Mart 1332	Kösebekiroğ-lu Ali	Mustafa	Emine
85	31 Mart 1332	Bu Dahi				28 Mart 1332	Çaprazoğlu Mehmet	Mustafa	Ayşe
86	31 Mart 1332	Bu Dahi				28 Mart 1332	Berberoğlu Mustafa	Ömer	Zeynep
90	31 Mart 1332	Cihet-i Aske-riyeden Ve-rilen Jurnal Üzerine			26	7 Mart 1332	Resuloğlu Resul	Süleyman	Ayşe
96	31 Mart 1332	Cihet-i Aske-riyeden Ve-rilen Jurnal Üzerine				28 Mart 1332	Arapgirlioğlu Şükrü	Mahmut	Zarife
187	31 Mart 1332	Cihet-i Askeriye-den Gelen Pusula Üzerine				15 Kanun-i Evvel 1331	Fakıbehçetoğlu Ömer	Habib	Rukiye
206	19 Nisan 1332	Cihet-i Askeriye-den Gelen Pusula Üzerine				13 Nisan 1332	Saraçoğlu İhsan	Hasan	
215	19 Nisan 1332	Cihet-i Askeriye-den Gelen Pusula Üzerine				3 Nisan 1332	Köylüdöndü-oğlu Ali	Hüseyin	Döndü
290	21 Nisan 1332	Yozgat Şube Riya-setinden 12 Nisan 1332 Tarihli İlmuhaber Üzerine				19 Nisan 1332	Şakirefendioğlu Şakir	Derviş Mehmet	Zeliha
294	21 Nisan 1332	Yozgat Şube Riya-setinden 12 Nisan 1332 Tarihli İlmuhaber Üzerine					Delikadiroğlu Hüseyin	Abdulkadir	Satı

VEFAT EDENİN										
DOĞ. YER TAR.	MİLLETİ	MEDENİ HALİ	ÖLÜM YERİ	ÖLÜM TARİHİ	ÖLÜM SEBEBİ	ESAS NÜFUSTAKİ KAYDI				
						LİVA	KAZA	MAH./KÖY	SOKAK	HANE NO
1305	İslam		*57. Fırka Bölüğünde*	11/12 Temmuz 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Türkmensarılar K.		24
1303	İslam	Nazife Eşi	*Düztepe'de*	3 Kanun-i Sani 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Çatak Mah.		
1297	İslam	Dudu Eşi	*Meydan Harbi*	3 Temmuz 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Çatak Mah.		
1297	İslam		*Kireçtepe'de*	5 Teşrin-i Sani 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Yeni Cami mah.		
1300	İslam	Bekar	*Sığındere'de*	23 Şubat 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Derbend K.		
1308	İslam	Bekar	*Çanakkale*	11/12 Kanun-i Evvel 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Derbend K.		
1301	İslam	Menteş Eşi	Askerde	11/12 Kanun-i Evvel 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Sarıhacılı K.		
1293	İslam	Bekar	*Kirte'de*	24 Eylül 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Çorak K.		26
1302	İslam	Hava Eşi	*Çanakkale*	11/12 Kanun-i Evvel 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Kırıkalifakılı K.		
1308	İslam	Bekar	Karakaş Tepele-rinde	7 Temmuz 1331	Şehiden	Yozgat	Sorgun	Reynettin K.		1
1305	İslam		Askerde	11 Kanun-i Evvel 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Eski Pazar Mah.		15
1309	İslam	Bekar	*Kirte*	13 Eylül 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Tekke Mah.		121
1302	İslam	Hava Eşi	Askerde	11 Kanun-i Evvel 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Türkmensarılar K.		1
1305	İslam	Bekar	Askerde	11 Kanun-i Evvel 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Bişek K.		17

VUKUAT							VEFAT EDENİN		
KAYDI		MAHALLİ						ANNE BABA İSİMLERİ	
Mütesellil Numarası	TARİHİ	KAZA	MAH./KÖY	SOKAK	HANE NO	İL MUHABER TARİHİ	İSMİ	BABA	ANNE
295	21 Nisan 1332	Bu Dahi					Ömerfakıoğlu Arif	Osman	Döndü
303	21 Nisan 1332	Cihet-i Askeriye-den Gelen Defter Mucibince				10 Nisan 1332	Kürtoğlu Musa	İbrahim	Zeliha
305	21 Nisan 1332	Bu Dahi				10 Nisan 1332	Osman	Mehmet	Ümmügül-süm
306	21 Nisan 1332	Bu Dahi				10 Nisan 1332	Hasanpaşaoğlu Şakir	İbrahim	Şerife
377	30 Nisan 1332	Yozgat Şube Riya-setinden 26Nisan 1332 Tarihli İlmuhaber Üzerine					Dağlıoğlu Mehmet	Lokman	Ayşe
379	30 Nisan 1332	Bu Dahi					İsmailoğlu Ahmet	İsmail	Şems
380	30 Nisan 1332	Bu Dahi					Çulhaoğlu Ömer	İbrahim	Zeliha
384	30 Nisan 1332	Bu Dahi					Cendeloğlu Osman	Mehmet	Hatice
385	30 Nisan 1332	Bu Dahi					Türüdüoğlu Raşit	Mehmet Emin	Ümmühan
387	30 Nisan 1332	Bu Dahi					Kemalmazoğlu Saffettin	Süleyman	Fatma
493	23 Mayıs 1332	Muamelat-ı Zatiye Müdürlü-ğünün İşarı Üzerine	Güzelli K.		15	7 Mayıs 1332	İbrahim	Mehmet	Hüsna
501	21 Mayıs 1332	Yozgat	Develik Mah.		81	21 Mayıs 1332	Mahmutoğlu Murtaza	Mahmut	Fatma
536	30 Mayıs 1332	Yozgat Şu-besinden			73	30 Mayıs 1332	Mehmet	İsmail	Ayşe
546	5 Haziran 1332	Muamelat-ı Zatiye Mü-dürlüğünün Pusulası Üzerine			13	5 Haziran 1332	İsalıoğlu Hasan	Mustafa	Kezban
550	6 Haziran 1332	Cihet-i Askeriye-den Gelen Pusula Üzerine				5 Haziran 1332	Tulumcuoğlu Şevki	Ömer	Emine
591	14 Haziran 1332	Cihet-i As-keriyeden Gelen Gelen İlmuhaber Üzerine				14 Haziran 1332	Emmioğlu Fettah	Ahmet	Melek

VEFAT EDENİN										
DOĞ. YER TAR.	MİLLETİ	MEDENİ HALİ	ÖLÜM YERİ	ÖLÜM TARİHİ	ÖLÜM SEBEBİ	ESAS NÜFUSTAKİ KAYDI				
						LİVA	KAZA	MAH./KÖY	SOKAK	HANE NO
1301	İslam	Fatma Eşi	Askerde	11 Kanun-i Evvel 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Evci K.		19
1298	İslam	Zeliha Eşi	Askerde	12 Kanun-i Evvel 1331	Şehiden	Yozgat	Kızılkoca	Lök K.		81
1298	İslam	Bekar	Askerde	11/12 Kanun-i Evvel 1331	Şehiden	Yozgat	Kızılkoca	Türüdüler K.		3
1301	İslam	Bekar	Askerde	11/12 Kanun-i Evvel 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Paşa K.		127
1302	İslam	Rukiye Eşi	Askerde	11 Kanun-i Evvel 1331	Şehiden	Yozgat	İç Nahiye	Topçu K.		41
1302	İslam	Elife Eşi	Askerde	29 Mart 1332	Şehiden	Yozgat	Merkez	İncirli Müslim K.		46
1309	İslam	Bekar	Askerde	11 Kanun-i Evvel 1331	Şehiden	Yozgat	Kızılkoca	Battal K.		6
1301	İslam	Bekar	*Kirte*	11 Kanun-i Evvel 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Osmanpaşa Mah.		119
1302	İslam	Bekar	*Kirte*	11 Kanun-i Evvel 1331	Şehiden	Yozgat	Kızılkoca	Türüdüler K.		9
1299	İslam	Bekar	*Çanakkale*	24 Şubat 1331	Şehiden	Yozgat	Kızılkoca	Yudan K.		40
1304	İslam		*Meydan Harbi*	16 Haziran 1331	Şehiden	Yozgat		Güzelli K.		15
1295	İslam	Ayşe eşi	*Çanakkale*	30 Mart 1332	Şehiden	Yozgat	Merkez	Develik mah.		81
1298	İslam	Hatice Eşi		4 Nisan 1332	Şehiden	Yozgat	Merkez	Çalılı K.		73
1309	İslam	Zeynep Eşi		12 Ağustos 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Kale K.		13
1298	İslam	Bekar	*Meydan Harbi*	4 Teşrin-i Sani 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	...		147
1304	İslam	Bekar	Dağlarda	10 Temmuz 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Karga k.		64

VUKUAT							VEFAT EDENİN		
KAYDI		MAHALLİ						ANNE BABA İSİMLERİ	
Mütesellil Numarası	TARİHİ	KAZA	MAH./KÖY	SOKAK	HANE NO	İL MUHABER TARİHİ	İSMİ	BABA	ANNE
633	18 Haziran 1332	Yozgat Şube Riyasetinin Müzekkeresi Üzerine				12 Haziran 1332	Fevahiroğlu Abdullah Mahdumu Ali	Abdullah	Hatice
637	18 Haziran 1332	Bu Dahi				12 Haziran 1332	Köseoğlu Mehmet	İsmail	Halime
653	21 Haziran 1332	Şube Riyasetinden				19 Haziran 1332	Mıhoğlu Hamza	Osman	Mevlüde
678	22 Haziran 1332	Alaca Şube Riyasetinden Gelen İlmuhaber Üzerine					Nasuhoğlu Salih	Veysel	Zeynep
728	30 Haziran 1332	Yozgat Şube Riyasetinden Gelen Defter Üzerine				25 Haziran 1332	Çerikoğlu Hüseyin	Halil	Kezban
743	30 Haziran 1332	Muamelat-ı Zatiye Müdürlüğünden Gelen Pusula Üzerine	Karakaya K.		8	30 Haziran 1332	Şükrü	Mehmet	Zeliha
776	30 Temmuz 1332	Muamelat-ı Zatiye Müdürlüğünden Gelen Pusula Üzerine	Taşköprü Mah.		44	1 Temmuz 1332	Küşkerismailoğlu Yusuf	İsmail	Kezban
780	30 Temmuz 1332	Muamelat-ı Zatiye Müdürlüğünden Gelen Pusula Üzerine	Köseyusuflu K.		4	22 Temmuz 1332	Mansuroğlu Mustafa	Ali	Hacer
786	30 Temmuz 1332	Muamelat-ı Zatiye Müdürlüğünden Gelen Pusula Üzerine	Divanlı K.		39	26 Temmuz 1332	Çerkezoğlu Ahmet	Hasan	Atiye
802	30 Temmuz 1332	Muamelat-ı Zatiye Müdürlüğünden Gelen Pusula Üzerine	Azizliboğazı K.		3	30 Temmuz 1332	Tapanioğlu Mehmet	Hasan	Emine
805	30 Temmuz 1332	Bu Dahi	Alifakılı K.		38	30 Temmuz 1332	İfritalioğlu Ali	Mahmut	Fatma
807	30 Temmuz 1332	Bu Dahi	Karalar K.		29	30 Temmuz 1332	Kırıkoğlu Mustafa	Feyzullah	Suna

VEFAT EDENİN										
DOĞ. YER TAR.	MİLLETİ	MEDENİ HALİ	ÖLÜM YERİ	ÖLÜM TARİHİ	ÖLÜM SEBEBİ	ESAS NÜFUSTAKİ KAYDI				
						LİVA	KAZA	MAH./KÖY	SOKAK	HANE NO
1305	İslam	Bekar	*Gümüşsuyu Hasta-hanesi*	27 Mart 1332	Şehiden	Yozgat	Merkez	Türkmensarılar K.		30
1299	İslam	Emine Eşi	Askerde	27 Temmuz 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	İğecen K.		5
1310	İslam	Bekar	Askerde	24 Mart 1332	Şehiden	Yozgat	Merkez	Çalatlı K.		46
1307	İslam	Bekar	Askerde	3 Nisan 1332	Şehiden	Yozgat	İç Nahiye	Karacalar K.		40
1304	İslam	Bekar	Askerde	10 Ağustos 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Pembecik K.		8
1307	İslam		Aptal Bayırında	3 Temmuz 1331	Şehiden	Yozgat	Kızılkoca	Karakaya K.		8
1293	İslam		İsmailtepede	20 Teşrin-i Evvel 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Taşpınar Mah.		44
1298	İslam	Bekar	Kirte Muh.	3 Teşrin-i Sani 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Köseyusuflu K.		4
1302	İslam	Bekar	Kop Muh.	19 Haziran 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Divanlı K.		39
1301	İslam		*Çanakkale*	31 Kanun-i Sani 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Azizliboğazı K.		3
1299	İslam		Kirte Muh.	3 Teşrin-i Sani 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Alifakılı K.		38
1297	İslam		Seddülbahirde	28 Teşrin-i Sani 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Karalar K.		29

VUKUAT							VEFAT EDENİN		
KAYDI		MAHALLİ						ANNE BABA İSİMLERİ	
Müteselsil Numarası	TARİHİ	KAZA	MAH./KÖY	SOKAK	HANE NO	İL MUHABER TARİHİ	İSMİ	BABA	ANNE
889	Ağustos 1332	Muamelat-ı Zatiyeden Gelen 31 Mart 1332 Tarihli Tahrirat Üzerine					Saradettin	Yakup	
890	Ağustos 1332	Bu Dahi					Köryusufoğlu Halil	Duran	
991	23 Ağustos 1332	Yozgat	Bozlar K.		1	23 Ağustos 1332	Hüzeyin	Ömer	
1002	14 Ağustos 1332	Yozgat	Musabeyli K.		63	14 Ağustos 1332	Necip	Mustafa	Kezban
1007	15 Ağustos 1332	Yozgat	Tulum K.		31	13 Ağustos 1332	İbrahim	Mehmet	
1013	23 Ağustos 1332	Yozgat	Türüdüler K.			23 Ağustos 1332	Mehmet	Osman	Yırtık
1028	4 Ağustos 1332	Yozgat	Hatıplar K.		2	4 Ağustos 1332	Ahmet	Mehmet	
1029	10 Ağustos 1332	Muamelat-ı Askeriyeden Gelen Evrak Üzerine	Caferli K.		69	4 Ağustos 1332	Kırkıllı	Mehmet	
1031	10 Eylül 1332	Yozgat	Paşa K.		190	4 Ağustos 1332	Hamza	Yırtık	Yırtık
1032	10 Eylül 1332	Muamelat-ı Askeriyeden Gelen Pusula Üzerine	Karakız K.		94	10 Eylül 1332	Bekir	Hüseyin	Esme
1033	10Eylül 1332	Bu Dahi	Çalılı		71	10 Eylül 1332	İsmail	Halil	Fatma
1034	10Eylül 1332	Yozgat	Bahattin K.		4	10 Eylül 1332	Ahmet	Mustafa	Ayşe
1065	16 Ağustos 1332	Yozgat	Darıcı K.		55		Ali	Ali	Fatma
1067	1 Eylül 1332	Muamelat-ı Askeriyeden Gelen İşar Üzerine	Karakaya K.		8	1 Eylül 1332	Yörükoğlu Şakir	Mehmet	
1286	22 Teşrin-i Evvel 1332	Yozga-Harbiye Nezaretinden Gelen İlmuhaber Üzerine				22 Teşrin-i Evvel 1332	Abazioğlu Emrullah	Hüseyin	Fatma
1312	27 Teşrin-i Evvel 1332	Yozgat	Araplı K.		48	27 Teşrin-i Evvel 1332	Hüsni	Hacı Numan	Meryem
1372	29 Teşrin-i Evvel 1332	Bu Dahi					Salih	Yırtık	Yırtık
1386	31 Teşrin-i Evvel 1332	Yozgat Şube Riyasetinden Gelen İlmuhaber Mucibince				30 Teşrin-i Evvel 1332	Çağrıcıoğlu Halil	Süleyman	Elife

V E F A T E D E N İ N										
DOĞ. YER TAR.	MİLLETİ	MEDENİ HALİ	ÖLÜM YERİ	ÖLÜM TARİHİ	ÖLÜM SEBEBİ	E S A S N Ü F U S T A K İ K A Y D I				
						LİVA	KAZA	MAH./KÖY	SOKAK	HANE NO
1299	İslam	Müteehhil	Kireçtepesinde	10 Teşrin-i Evvel 1331	Şehiden	Yozgat		Altuntaş K.		16
Okun-mu-yor	İslam	Döne Eşi	*Çanakkale*	28/29 Tmmuz 1331	Şehiden	Yozgat		Eynellisagir K.		31
1301	İslam	Bekar	*Kemikburun*	1 Temmuz 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Bozlar K.		1
1297	İslam		Elli ikinci fırka Karargahında	9 Şubat 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Musabeyli K.		63
Yırtık	İslam	Dursun Eşi	Seddülbahirde	17 Kanun-i Sani 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Tulum K.		31
			Meydan Harbi	28 Haziran 1332	Şehiden	Yozgat	Merkez	Türüdüler K.		
	1299		*Kirte Harbinde*		Şehiden	Yozgat	Kızılkoca	Hatıplar K		2
1304	İslam	Bekar	Kirte Muh.	17 Kanun-i Evvel 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Caferli K.		69
1300		Müte-eh-hil	Kirte Muh.	14 Ağustos 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Paşa K.		190
1294	İslam	Dudu Eşi	*Cenup Grubin Hastahanesi*	4 Kanun-i Evvel 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Karakız K.		94
1309	İslam	Bekar	AlacaKilise'de	20 Kanun-i Sani 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Çalılı K.		71
1309	İslam	Bekar	Arıburnunda	13 Teşrin-i Evvel 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Bahattin K.		4
1300	İslam	Meryem Eşi	*Meydan Harbi*	21 Haziran 1332	Şehiden	Yozgat	Merkez	Darıcı K.		55
1307	İslam		Abdal Bayırında	3 Temmuz 1331	Şehiden	Yozgat	Kızılkoca	Karakaya K.		8
1298	İslam	Bekar	Sığınderede	3 Haziran 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Yassıhüyük K.		
1303	İslam		Seddülbahirde	19 Teşrin-i Sani 1331	Şehiden	Yozgat	Sorgun	Araplı K.		48
1299	İslam		*Kirte Harbinde*	12 Kanun-i Evvel 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Mehmetbeyli K.		
1301	İslam		Kirte Muh.	8 Teşrin-i Evvel 1332	Şehiden	Yozgat	Merkez	Güllük K.		13

VUKUAT							VEFAT EDENİN		
KAYDI		MAHALLİ						ANNE BABA İSİMLERİ	
Mütesellil Numarası	TARİHİ	KAZA	MAH./KÖY	SOKAK	HANE NO	İL MUHABER TARİHİ	İSMİ	BABA	ANNE
1391	31 Teşrin-i Evvel 1332	Yozgat şubsinden Gelen İlmuhaber Mucibince				31 TEşrin-i Evvel 1332	Kayakoyunluoğlu Hüseyin	Ahmet	Döndü
1410	3 Teşrin-i Sani 1332	Bu Dahi					Delisüleymanoğlu Abdullah	Süleyman	Fatma
1428	5 Teşrin-i Sani 1332	Cıcıklar K.			18	3 Teşrin-i Sani 1332	Beydalioğlu Hüseyin	Mehmet	Rukiye
1450	9 Teşrin-i Sani 1332	Yozgat Şube Riyasetinden Gelen Pusula Üzerine				9 Teşrin-i Sani 1332	Sudiyaroğlu Osman	İbrahim	Şerife
1451	9 Teşrin-i Sani 1332	Bu Dahi					Duran	Satılmış	Hatice
1475	12 Teşrin-i Sani 1332	Bu Dahi					Halil	Cabbar Ağa	
1545	24Teşrin-i Sani 1332	Harbiye Nezaretinin Gelen Tahrirat Üzerine					ÇulhaoğluAli Sabri	Hüseyin	Safiye
1555	24 Teşrin-i Sani 1332	Yozgat	Lök K.		19	24 Teşrin-i Sani 1332	İbrahim	İsmail	
1570	3 Kanun-i Evvel 1332	Yozgat	Darıcı K.		115		Yakup	Bektaş	Sultan
1595	5 Kanun-i Sani 1332	Yozgat	Caferli K.		69	4 Kanun-i Evvel 1332	Felek	Mehmet	Hatice
1598	5 kanun-i Evvel 1332	Yozgat	Hacışefaatli K.		30	4 Kanun-i Evvel 1332	Tataroğlu Emin	Mustafa	Zeynep
1604	5 kanun-i Evvel 1332	Muamelat-ı Askeriyeden Gelen Evrak Üzerine				5 Kanun-i Evvel 1332	Hacıoğlu Hacı	Veli	Fatma
1704	15 Kanun -i Evvel 1332	Alaca Şube Riyasetinden Gelen İlmuhaber Üzerine			187		Salih	Mehmet	Huri
1780	2 Kanun-i Sani 1332	Bu Dahi					Karaahmetoğlu Halil	Hüseyin	Ümmügülsüm
1800	2 Kanun-i Sani 1332	Yozgat	Karalar K.		29	1 Kanun-i Sani 1332	Mustafa	Feyzullah	
1840	5 Kanun-i Sani 1332	Yozgat Bölük Kumandanlığından Gelen Pusula Üzerine			29	4 Kanun-i Sani 1332	Mustafa	Ali	Asiye
1864	7 Kanun-i Sani 1332	Yozgat	Nohutlu bala Mah.		216	7 Kanun-i Sani 1332	Mehmet Rıza	Halil	

VEFAT EDENİN						ESAS NÜFUSTAKİ KAYDI				
DOĞ. YER TAR.	MİLLETİ	MEDENİ HALİ	ÖLÜM YERİ	ÖLÜM TARİHİ	ÖLÜM SEBEBİ	LİVA	KAZA	MAH./KÖY	SOKAK	HANE NO
1301	İslam	Zehra Eşi	Meydan Harbinde	12 Ağustos 1332	Şehiden	Yozgat	İç Nahiye	Tayyip K.		30
1295	İslam		Merkez Hastane-sinde	23 Eylül 1332	Şehiden	Yozgat	Sorgun	Darıcı K.		35
1308	İslam	Bekar		14 Eylül 1331	Şehiden	Yozgat		Cıcıklar K.		18
1304	İslam	Zeliha Eşi	Karargahta	24 Teşrin-i Evvel 1332	Kurşunla Şehiden	Yozgat	İç Nahiye	Kırım K.		24
1301	İslam	Mevlüde Eşi	*Asmalıdere'de*	4 Kanun-i Evvel 1331	Şehiden	Yozgat	İç Nahiye	Hasanlı K.		30
1298	İslam	Bekar	Kireçtepesinde	20 Teşrin-i Evvel 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Kavakalan K.		24
1307	İslam	Nazife Eşi	Çanakkale'de	8 Haziran 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Beyveli-oğlu K.		6
1295	İslam		Kireçtepesinde	24 Teşrin-i Sani 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Lök K.		19
1311	İslam		*Dolankız Tabyası*	19 Ağustos 1332	Şehiden	Yozgat	Merkez	Darıcı K.		115
1304	İslam		*Meydan Harbi*	17 Kanun-i Evvel 1332	Şehiden	Yozgat	Merkez	Caferli K.		69
1309	İslam		*Seddülbahir*	4 Teşrin-i Sani 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Hacışefaatli K.		30
1301	İslam	Şehrinur Zevci	Anafartalarda	14 Eylül 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Süley-manfakılı K.		43
1311	İslam		*Meydan Harbi*	21 Eylül 1332	Şehiden	Yozgat	Sorgun	Köhne Kebir K.		187
1298	İslam		*Meydan Harbi*	20 Kanun-i Evvel 1331	Şehiden	Yozgat	Sorgun	Akoluk K.		24
1297	İslam		Kanlıderede	6 Kanun-i Evvel 1332	Şehiden	Yozgat	Sorgun	Karalar K.		29
1301	İslam		Kirte Muh.	9 Kanun-i Evvel 1332	Şehiden	Yozgat	Merkez	Küçükkömü K.		19
1296	İslam		*Kireçtepe'de*	29 Teşrin-i Sani 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Nohutlu Bala Mah.		216

VUKUAT							VEFAT EDENİN		
KAYDI		MAHALLİ						ANNE BABA İSİMLERİ	
Müteselli Numarası	TARİHİ	KAZA	MAH./KÖY	SOKAK	HANE NO	İL MUHABER TARİHİ	İSMİ	BABA	ANNE
1869	8 Kanun-i Sani 1332	Muamelat-ı Zatiye Müdüriyetinin 28 Teşrin-i Sani 1332 Tarih ve 17236 Nolu Evrak Üzerine				8 Kanun-i Sani 1332	İmamoğlu Osman	Musa	Rukiye
1870	8 Kanun-i Sani 1332	Bu Dahi				8 Kanun-i Sani 1332	Delihasanoğlu Mustafa	Ömer Osman	Mevlüde
1871	8 Kanun-i Sani 1332	Bu Dahi				8 Kanun-i Sani 1332	Hüseyinoğlu İsmail	Hüseyin	
1872	8 Kanun-i Sani 1332					8 Kanun-i Sani 1332	Osman	Osman	Zeliha
1873	8 Kanun-i Sani 1332	Bu Dahi				8 Kanun-i Sani 1332	Güzeloğlu Musa	Mehmet	Hüsna
2005	23 Kanun-i Sani 1332	Yozgat Şube Riyasetinden Gelen Pusula Üzerine				23 Kanun-i Sani 1332	İktaalioğlu Ali	Mahmut	Fatma
61	10 Mart 1333	Bu Dahi				5 Mart 1333	Sarıoğlu İsmail	Osman	Ümmügülsüm
196	28 Mart 1333	Bu Dahi					Muhacir Mustafa	Abdullah	Ayşe
284	29 Mart 1333	Bu Dahi					Hafızoğlu Osman	Hasan	Fatma
302	31 Mart 1333	Bu Dahi					Abbasoğlu Nuri	Mehmet	Ayşe
304	31 Mart 1333	Bu Dahi					Sipheroğlu Ali	Mahmut	Zeynep
308	31 Mart 1333	Bu Dahi					Hacıismailoğlu İbrahim	Abbas	Fatma
314	31 Mart 1333	Bu Dahi					Fakıyeoğlu Bekir	Necip	Melek
324	31 Mart 1333	Bu Dahi					Bekir	Halil	Fatma
360	31 Mart 1333	Yozgat Şube Riyasetinden					Mollaismailoğlu Mehmet	Yusuf	
619	30 Nisan 1333	Yozgat	Bu Dahi			10 Nisan 1333	Tataremmioğlu Mahmut	Yusuf	Fatma
1041	11 Hziran 1333	Yozgat Şube Riyasetinden Gelen 9 Mayıs 1333 Tarihli Defter Kayıtlarına Göre					Hacıalioğlu İzzet	Ali	Şehriban
1045	11 Haziran 1333	Bu Dahi					Karpuzoğlu Mustafa	Hacı Ahmet	Mahinur

VEFAT EDENİN										
DOĞ. YER TAR.	MİLLETİ	MEDENİ HALİ	ÖLÜM YERİ	ÖLÜM TARİHİ	ÖLÜM SEBEBİ	ESAS NÜFUSTAKİ KAYDI				
						LİVA	KAZA	MAH./KÖY	SOKAK	HANE NO
1300	İslam		Seddülbahirde	4 Eylül 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Kepirce K.		
1295	İslam		Seddülbahirde	27 Mayıs 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Kodallı K.		
1304	İslam		Kanlıderede	21 Mayıs 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Altınözü K.		
1306	İslam		Kanlıderede	21 Mayıs 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Tiftik K.		
1298	İslam		*Seddülbahir*	7 Teşrin-i Sani 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Karakanber K.		
1301	İslam	Bekar	*Çanakkale*	3 Teşrin-i Sani 1331	Şehiden	yozgat	Merkez	Alifakılı K.		
1311	İslam	Bekar		22 Haziran 1332	Şehiden	Yozgat	Merkez	Babalı K.		
1295	İslam		*Cenup Mecruhin Hastahanesi*	17 Eylül 1332	Şehiden	Yozgat	Merkez	Eski Pazar Mah.		21
1298	İslam		Seddülbahirde	10 Eylül 1331	Şehiden	Yozgat	Sorgun	Köhne-i Kebir K.		186
1305	İslam		*Çanakkale*	1 Kanun-i Sani 1332	Şehiden	Yozgat	Merkez	Alibar K.		
1286	İslam		*Sevk Mecruhin Hastahanesi*	7 Şubat 1332	Şehiden	Yozgat		Başınayayla K.		
1304	İslam			29 Kanun-i Evvel 1332	Şehiden	Yozgat	Merkez	Gülabi K.		
1303	İslam		*Çanakkale*	29 Kanun-i Evvel 1332	Şehiden	Yozgat	Merkez	Divanlı K.		
1302	İslam		*Cenup Grubin Hastahanesi*	24 Temmuz 1332	Şehiden	Yozgat	Merkez	Cumafa-kılı K.		
1298	İslam		*Meydan Harbi*	11 Kanun-i Evvel 1332	Şehiden	Yozgat	Merkez	Eski Pazar Mah.		
1303	İslam		*Seddülbahir*	18 Eylül 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Tekke Mah.		
1306	İslam		*15. Fırka Seyyar Hastahanesi*	15 Kanun-i Sani 1332	Şehiden	Yozgat	Merkez	Elmahacılı Zir K.		34
1309	İslam		*Çanakkale*	10 Haziran 1332	Şehiden	Yozgat	Merkez	Kuşçu K.		6

VUKUAT							VEFAT EDENİN		
KAYDI		MAHALLİ						ANNE BABA İSİMLERİ	
Müteselsil Numarası	TARİHİ	KAZA	MAH./KÖY	SOKAK	HANE NO	İL MUHABER TARİHİ	İSMİ	BABA	ANNE
1067	12 Haziran 1333	Yozgat Şube Riyasetinden Gelen Pusula Üzerine				11 Haziran 1333	Çiftçioğlu Ali	Mustafa	Fatma
1130	Muamelat-ı Zatiye Müdürlüğünden Gelen Suret Üzerine	21 Haziran 1333					Fazlı	Ahmet	Huri
1166	25 Haziran 1333	Bu Dahi					Hüseyinalioğlu İsmail	Ahmet	
1173	30 Haziran 1333	Muamelat-ı Zatiye Müdüriyetinin Evrak Üzerine					İlyas	Dursun	Meryem
1255	Konya Zatiye Kumandanlığından 22 Nisan 1333 Tarih Ve 2522 Numaralı İlmuhaber Mucibince						Mehmet	Ali	Emine
1276	15 Temmuz 1333	Muamelat-ı Zatiye Müdüriyetinden Gelen Evrak Üzerine					Süleyman	Ömer	Zeynep
1278	15 Temmuz 1333	Bu Dahi					Halil	İbrahim	Gülüzar
1279	15 Temmuz 1333	Bu Dahi					Mustafa	Abdullah	Fatma
1285	15 Temmuz 1333	Bu Dahi					Seferoğlu Mahmut	Hasan	Ayşe
1395	13 Ağustos 1333	Mumelat-ı Zatiye Müdürlüğünden Gelen Suret Üzerine					Arapoğlu Halil	Hacı Mehmet	Hüsna
1417	18 Ağustos 1333	Bu Dahi					Durakoğlu İbiş	Yusuf	Emine
1418	18 Ağustos 1333	Bu Dahi					İmamoğlu Halil İbrahim	Ahmet	Zeynep
72	23 Kanun-i Sani 1334	Muamelat-ı ZatiyeMüdüriyetinin Evrakı Üzerine					Ömerbaltaoğlu Bekir	Osman	Rukiye
185	15Mart 1336	Yozgat Şube Riyasetinden Gelen Pusula Üzerine				15 Mart 1336	Bölükbaşıoğlu İsmail	Ömer	Mevlüde

VEFAT EDENİN										
DOĞ. YER TAR.	MİLLETİ	MEDENİ HALİ	ÖLÜM YERİ	ÖLÜM TARİHİ	ÖLÜM SEBEBİ	ESAS NÜFUSTAKİ KAYDI				
						LİVA	KAZA	MAH./KÖY	SOKAK	HANE NO
1296	İslam		*Meydan Harbi*	15 Kanun-i Sani 1332	Şehiden	Yozgat	Merkez	Topaç K.		
1309	İslam		*Şehit Muhtarbey Hastahanesi*	26 Eylül 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	İşleğen K.		7
1292	İslam		*Meydan Harbi*	27 Teşrin-i Evvel 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Büyükkışla K.		
1300	İslam	Bekar	Haydarpaşa Has.	3 Eylül 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Kürtköy K.		
1309	İslam		*11. Fırka Seyyar Hastahanesi*	1 Eylül 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Lök K.		
1302	İslam		*Meydan Harbi*	26 Ağustos 1332	Şehiden	Yozgat	Merkez	Derbend K.		3
1304	İslam		*Meydan Harbi*	26 Ağustos 1332	Şehiden	Yozgat	Merkez	Hasancı K.		120
1297	İslam		*Çanakkale*	3 Eylül 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Eski Pazar Mah.		120
1293	İslam		*Çanakkale*	1 Nisan 1332	Şehiden	Yozgat	Merkez	Kafirviranı K.		7
1308	İslam		Gülhane Hast.	17 Kanun-i Sani 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Yerköy K.		18
1311			Göz Muharebesi	20 Kanun-i Sani 1332	Şehiden	Yozgat	Merkez	Hacımusa K.		
1311				7 Kanun-i Sani 1332	Şehiden	Yozgat	Merkez	Musabeyli K.		
1303	İslam		Kirte Muh.	30 Temmuz 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Gökçekışla K.		
1295	İslam	Bekar	Çanakkale'de	12 Haziran 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Musabeyli K.		7

VUKUAT							VEFAT EDENİN		
KAYDI		MAHALLİ						ANNE BABA İSİMLERİ	
Mütesellil Numarası	TARİHİ	KAZA	MAH./KÖY	SOKAK	HANE NO	İL MUHABER TARİHİ	İSMİ	BABA	ANNE
435	7 Ağustos 1336	Yozgat Mahkeme Şeriye'nin İlamı Mıucibince			17	7 Ağustos 1336	Mehmet Kadri	Hafız Ömer Efendi	Hamide
742	23 Teşrin-i Evvel 1337	Yozgat	Cihanpaşa K.		29	20 Teşrin-i Evvel 1337	Uzunoğlu İbrahim	Beşir	Mevlüde
282	30 Kanun-i Sani 1338	Yozgat	Cumafakılı K.		66	23 Kanun-i Sani 1338	Kellecioğlu Ali Osman	Mustafa	Fatma
900	29 Haziran 1338	Yozgat	Mehmetbey-li K.		41	21 Haziran 1338	Bostancıoğlu Mustafa	Osman	Ayşe

TABLONUN DEĞERLENDİRİLMESİ

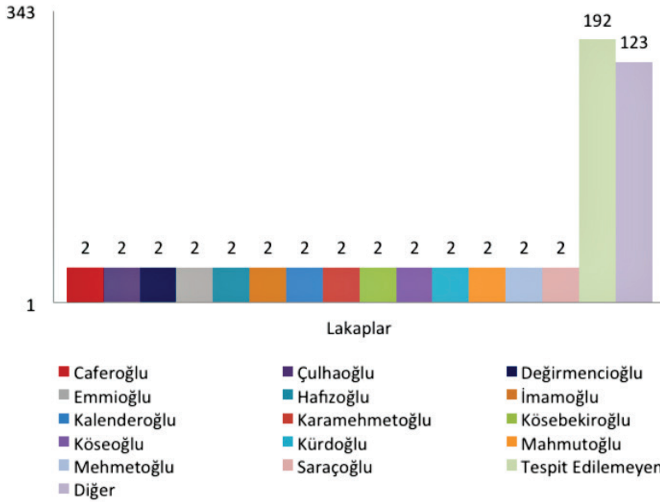
1. Şehitlerin Lakaplara Göre Dağılımı

Tablo 1

LAKAP	ŞEHİT SAYISI	LAKAP	ŞEHİT SAYISI
Abazioğlu	1	İktaalioğlu	1
Abbasoğlu	1	İmamoğlu	2
Abdulkerimoğlu	1	İsalıoğlu	1
Albeyazoğlu	1	İsmailoğlu	1
Aliosmanoğlu	1	İzzetkırdıoğlu	1
Alioğlu	1	Kalenderoğlu	2
Arapferdioğlu	1	Kapusuzoğlu	1
Arapgirlioğlu	1	Karaahmetoğlu	1
Arapoğlu	1	Karadaloğlu	1
Ayvazoğlu	1	Karahaliloğlu	1
Ayvazoğulları	1	Karamehmetoğlu	2
Azizküçükoğlu	1	Karaömeroğlu	1
Battaloğlu	1	Karpuzoğlu	1
Bayramtataroğlu	1	Karslıoğlu	1
Benimoğlu	1	Kasımoğlu	1
Berberoğlu	1	Kayakoyunluoğlu	1
Beydalioğlu	1	Kelbekiroğlu	1
Bostancıoğlu	1	Kellecioğlu	1
Bölükbaşıoğlu	1	Kemalmazoğlu	1
Caferoğlu	2	Kırıkoğlu	1
Cebecioğlu	1	Kolukocaoğlu	1
Cendeloğlu	1	Köçeklioğlu	1
Cennetoğlu	1	Köryusufoğlu	1
Cingözoğlu	1	Kösebekiroğlu	2
Çağrıcıoğlu	1	Köseoğlu	2
Çamalioğu	1	Köylüdöndüoğlu	1
Çaprazoğlu	1	Kulaoğlu	1
Çerikoğlu	1	Kürdoğlu	2
Çerkezoğlu	1	Küşkerismailoğlu	1
Çiftçioğlu	1	Mahmutoğlu	2
Çorukoğlu	1	Mansuroğlu	1
Çulhaoğlu	2	Maraşlıoğlu	1
Dağlıoğlu	1	Mehmetoğlu	2

VEFAT EDENİN										
DOĞ. YER TAR.	MİLLETİ	MEDENİ HALİ	ÖLÜM YERİ	ÖLÜM TARİHİ	ÖLÜM SEBEBİ	ESAS NÜFUSTAKİ KAYDI				
						LİVA	KAZA	MAH./KÖY	SOKAK	HANE NO
1304	İslam	Pembe Eşi	Çanakkalede	20 Temmuz 1332	Şehiden	Yozgat	Merkez	Tekke Mah.		17
1298	İslam	Zekiye Eşi	Kirte Muh.	19 Kanun-i Evvel 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Cihanpaşa K.		29
1305	İslam	Atiye Eşi	Çanakkalede	20 Eylül 1332	Şehiden	Yozgat	Merkez	Cumafakılı K.		66
1294	İslam	Nuriye Eşi	*Meydan Harbi*	5 Mart 1331	Şehiden	Yozgat	Merkez	Mehmetbeyli K.		41

Danacıoğlu	1	Mıhoğlu	1
Davutoğlu	1	Mollaismailoğlu	1
Dedeoğlu	1	Muhacir	1
Dedeoğulları	1	Musaoğlu	1
Değirmencioğlu	2	Nabioğlu	1
Deliahmetoğlu	1	Nasuhoğlu	1
Delibekiroğlu	1	Osmanoğlu	1
Delihasanoğlu	1	Ömerbaltaoğlu	1
Delikadiroğlu	1	Ömerfakıoğlu	1
Delisüleymanoğlu	1	Ramazanoğlu	1
LAKAP	**ŞEHİT SAYISI**	**LAKAP**	**ŞEHİT SAYISI**
Durakoğlu	1	Resuloğlu	1
Durmuşoğlu	1	Resuloğulları	1
Emmioğlu	2	Rızvanoğlu	1
Esmeoğlu	1	Saraçoğlu	2
Eyüpoğlu	1	Sarıoğlu	1
Fakıbehçetoğlu	1	Seferoğlu	1
Fakıyeoğlu	1	Seydiyarlıoğlu	1
Fevarioğlu	1	Sipheroğlu	1
Feyzullahoğlu	1	Sofuoğlu	1
Firaribrahimoğlu	1	Sudiyaroğlu	1
Gevheroğlu	1	Şakirefendioğlu	1
Gözübüyükoğlu	1	Şermeloğlu	1
Güvengeroğlu	1	Tapanioğlu	1
Güzeloğlu	1	Tatarbekiroğlu	1
Hacıalioğlu	1	Tataremmioğlu	1
Hacıismailoğlu	1	Tataroğlu	1
Hacıoğlu	1	Tulumcuoğlu	1
Hafızoğlu	2	Turabioğlu	1
Hamitvelioğulları	1	Tüfenkçioğlu	1
Hancıoğlu	1	Türüdüoğlu	1
Hasanpaşaoğlu	1	Uzunoğlu	1
Himmetoğlu	1	Ümitoğlu	1
Hüseyinağaoğlu	1	Yalnızoğlu	1
Hüseyinalioğlu	1	Yörükoğlu	1
Hüseyinoğlu	1	Yırtık	5
İbrahimoğlu	1	Bilinmeyen	187
İfritalioğlu	1		
TOPLAM			343

Grafik 1

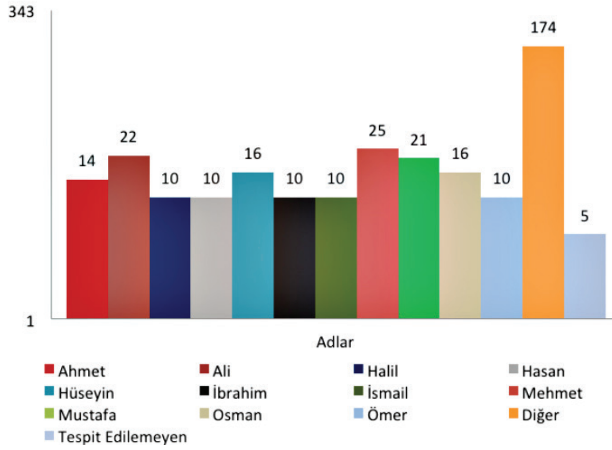
Lakaplar o dönemdeki toplumun değer yargılarını ve hayat felsefelerini anlamada ayrıca şehitlerin bulunduğu yörenin sosyolojik yapısı siyasi ve kültürel tercihleri hakkında önemli ipuçları sunması bakımından üzerinde durulması ve incelenmesi gereken bir konu olarak değerlendirmek mümkündür. YVMVD'ye göre lakaplar üzerinde yapılan tespitlerde Yozgat kaza merkezi ve bağlı köylerden Çanakkale Muharebesi'ne katılıp şehit düşen 343 askerden 220'sinin aile lakapları tespit edilmiştir. Bu sayı oransal olarak %64.1'e denk gelmektedir. Ancak 123 şehit askerin lakapları defterde kayıtlı olmadığından dolayı belirlenmesi mümkün olmamıştır. Bu da oransal olarak %35.8'e tekabül etmektedir. Toplamda 137 tane farklı lakabın kullanıldığını, bunlardan aynı 2 lakaba sahip şehit sayısı 14 kişidir. Bu durum bu şehitlerin muhtemelen akrabalık bağlarının olduğunu ortaya koymaktadır. Lakap sayısının çokluğu Yozgat merkez ve bağlı köylerde yaşayan ailelerin çoğundan Çanakkale muharebelerine katılımın olduğunu göstermesi bakımından önemli bir veri olduğunu söylemek mümkündür.

2. Şehitlerin İsimlere Göre Dağılımı

Tablo 2

ADI	ŞEHİT SAYISI	ADI	ŞEHİT SAYISI
Abdulkadir	2	Kırkıllı	1
Abdullah	8	Lütfullah	2
Adil	1	Mahmut	6
Ahmet	14	Mehmet	25
Ahmet Sofu	1	Mehmet Ali	3

Alaattin	1	Mehmet Arif	1
Ali	22	Mehmet Kadri	1
Ali Osman	1	Mehmet Rıza	1
Ali Sabri	1	Mehmet Şükrü	1
Arif	2	Mehmettin	1
Aziz	1	Mevlüt	3
Battal	4	Muharrem	3
Bekir	6	Murtaza	1
Bektaş	1	Musa	6
Bilal	1	Mustafa	21
Celal	1	Mustafa Behçet	1
Derviş	1	Nazif	1
Duran	4	Necip	4
Emin	1	Nuri	4
Emrullah	2	Osman	16
Ethem	1	Ömer	10
Eyüp	2	Raşit	2
Faik	1	Recep	1
ADI	**ŞEHİT SAYISI**	**ADI**	**ŞEHİT SAYISI**
Fazlı	1	Resul	1
Felek	1	Rıfat	2
Fettah	1	Rıza	4
Garip	1	Sadettin	1
Gökşan Mehmet	1	Sadık	3
Habip	1	Sadullah	1
Hacı	2	Saffettin	1
Hacı Ahmet	1	Sait	1
Halil	10	Salih	7
Halil İbrahim	1	Saradettin	1
Hamza	2	Satılmış	2
Hasan	10	Seyfullah	1
Hasan Ali	1	Seyit	1
Himmet	2	Seyit Ahmet	1
Hüseyin	16	Süleyman	7
Hüsni	1	Şakir	6
İbiş	1	Şamil	1
İbrahim	10	Şevket	3
İhsan	1	Şevki	1
İlyas	1	Şükrü	5
İsmail	10	Tahir	1
İzzet	2	Veli	1
Kadı	1	Veysel	1
Kadir	1	Yahya	1
Kahraman	1	Yakup	1
Kamil	4	Yusuf	4
Kasım	1	Yırtık	5
TOPLAM			343

Grafik 2

Şehit isimleri üzerine yapılacak değerlendirmeler şehitlerin yaşamış oldukları yörenin gelenek, inanç, kültür, ve aile yapısı hakkında bilgiler sunması bakımından önem taşıdığı söylenebilir. Ayrıca bu noktadan hareketle sosyolojik ve psikolojik alanda tahliller yapılmasına imkan verebilir. YVMVD'de bulunan şehit isimlerine bakıldığında 338 şehidin isimleri tespit edilmiştir. İsimleri tespit edilemeyen 5 şehidin ise isim hanesinin yırtık olması veya okunamayacak durumda olmasından kaynaklanmıştır. En fazla şehit isimlerinden 25'inin "Mehmet", 22'sinin "Ali", 21'inin "Mustafa", 16'sının "Osman", olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçların benzerlerinin baba isimlerinde de kullanıldığı görülmüştür. Bu durum Yozgat kaza merkezi ve bağlı köylerinde yaşamış olan ailelerin Hz. Muhammed (S.A.V)'e ve ailesinden olan kişilere sevgi ve saygılarının bir göstergesi olduğunu söylemek mümkündür. Şehit isimlerinde çok az olmakla beraber "Felek", "Kadı", "Kırkıllı" gibi günümüzde pek kullanılmayan isimler de kullanılmıştır.

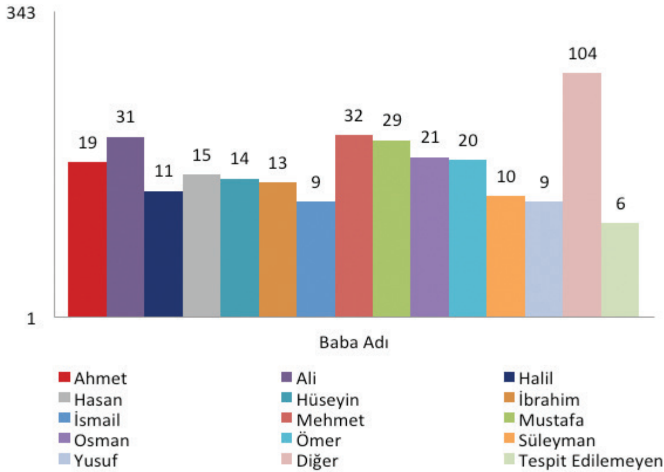
3. Şehitlerin Baba İsimlerine Göre Dağılımı

Tablo 3

BABA ADI	ŞEHİT SAYISI	BABA ADI	ŞEHİT SAYISI
Abbas	1	Haydar Hüseyin	1
Abdulhamit	1	Hüseyin	14
Abdulkadir	1	İbiş	1
Abdullah	7	İbrahim	13
Abdulsettar	1	İsmail	9
Abdurrahman	1	Kadir	1
Abidin	2	Kamil	1
Adil	1	Kamil Efendi	1
Ahmet	19	Lokman	1
Akif	1	Mahir	1
Ali	31	Mahmut	5

Ali Osman	5	Mehmet	32
Arif	5	Mehmet Efendi	1
Bekir	7	Mehmet Emin	1
Bektaş	2	Mehmet Salih	1
Beşir	1	Muhyiddin	1
Cabbar Ağa	1	Musa	4
Cafer	1	Mustafa	29
Derviş Mehmet	1	İsmail	1
Duran	1	Nasuh	1
Dursun	1	Necip	2
Emin	2	Osman	21
Emirza	1	Ömer	20
Emrullah	1	Ömer Mehmet	1
BABA ADI	**ŞEHİT SAYISI**	**BABA ADI**	**ŞEHİT SAYISI**
Eyüp	2	Ömer Osman	1
Feyzullah	2	Sadık	1
Gürbüz	1	Salih	1
Habib	1	Satılmış	1
Hacı	2	Süleyman	10
Hacı Ahmet	2	Şahin	1
Hacı Emin	1	Şaib	1
Hacı Halil	1	Şermel	1
Hacı İsmail	1	Tevfik	1
Hacı Mehmet	3	Veli	1
Hacı Numan	1	Veysel	1
Hacı Ömer	1	Veysi	1
Hafız Ömer Efendi	1	Yakup	1
Halil	11	Yusuf	9
Hasan	15	Yırtık	5
Hasan Mahir	1	Bilinmeyen	1
Haydar	2		
TOPLAM			343

Grafik 3

Baba adı tespit edilen şehit sayısı 337'dir. 5 şehidin baba adı defterdeki ilgili sütunun yırtık olmasından ve 1 şehidin baba adının bulunduğu sütunda ise herhangi bir bilgi olmamasından dolayı tespit edilememiştir. İsimler konusunda dikkati çeken ve değerlendirilmesi gereken bir diğer husus da şehit adıyla aynı adı taşıyan baba adlarının varlığıdır. Bu şekilde olan şehit sayısı 4'tür. Bilindiği üzere Türk toplumunda babası sağ iken çocuğa aynı ismi koyma adeti yok denecek kadar azdır. Genellikle çocuk doğmadan babası ölmüş ise babasının hatırasına hürmeten aynı ad çocuğa verilir. Buradaki durumu, çocuk doğmadan babasının ölmüş olmasıyla –büyük ihtimalle savaşlarda şehit olmasıyla- çocuğa aynı ismin verilmesi olarak izah etmek daha akla yatkın gözüküyor.[32]

4. Şehitlerin Anne Adlarına Göre Dağılımı

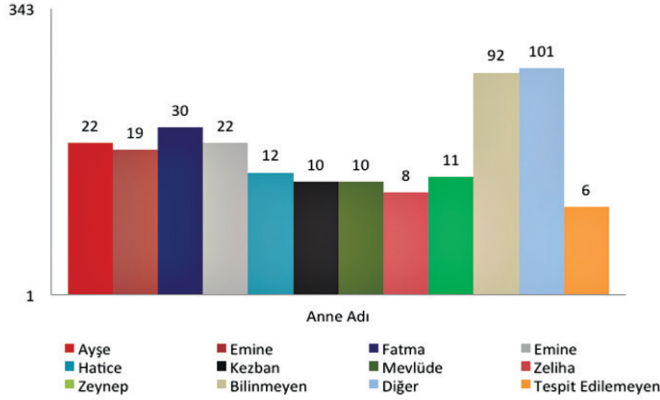
Tablo 4

ANNE ADI	ŞEHİT SAYISI	ANNE ADI	ŞEHİT SAYISI
Adile	2	Mahinur	1
Adviye	1	Maviş	1
Arife	1	Melek	4
Asiye	2	Meryem	5
Atiye	1	Mevlüde	10
Ayşe	22	Nazife	3
Bağdat	1	Rahmiye	1
Bahar	1	Reftar	1
Diler	1	Rukiye	6
Döndü	4	Safiye	1
Döne	2	Saide	1
Dudu	1	Satı	3
Elife	4	Sırma	2
Emine	19	Sultan	3
Esme	6	Suna	1
Fadim	1	Sündüs	1
Fatma	30	Şefika	1
Fehri	1	Şehriban	1
Gülüzar	3	Şems	3
Hacer	1	Şerife	5
Hafize	1	Ulviye	2
Halime	3	Ümmügülsüm	6
Hamide	5	Ümmühan	1
Hatice	12	Zarife	3

32 Köstüklü, "Metot ve Kaynak", s. 210.

Havva	5	Zehra	1
Huri	5	Zeliha	8
Hüsna	6	Zeynep	11
İpek	2	Okunamayan	3
Kamer	4	Yırtık	3
Kezban	10	Bilinmeyen	92
Keziban	2		
TOPLAM			343

Grafik 4

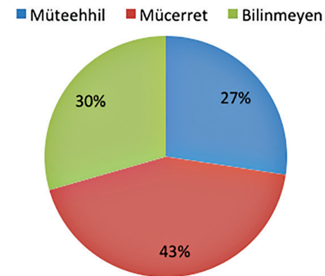
Anne adı tespit edilen şehit sayısı 245'tir. 3 şehidin anne adı defterdeki ilgili sütunun yırtık olmasından, 3 şehidin ise anne adı ilgili kısmın okunamayacak durumda olması ve 92 şehidin anne adının bulunduğu sütunda herhangi bir bilgi olmamasından dolayı tespit imkanı olmamıştır. Bu durumda şehitlerin anne adlarının %71.4'ü bilinmekte, %28.5'i ise bilinmemektedir. Şehitlerin anne adlarından en fazla kullanılanlar "Fatma", "Ayşe", "Emine", "Zeynep" ve "Hatice"dir. Ayrıca "Bağdat", "Fehri" ve "Şems" gibi günümüzde çok az kullanılan isimlere de tesadüf edilmiştir.

5. Şehitlerin Medeni Durumlarına Göre Dağılımı

Tablo 5

ŞEHİDİN MEDENİ DURUMU	ŞEHİT SAYISI
Müteehhil (Evli)	94
Mücerret (Bekar)	148
Tespit Edilemeyen	101
TOPLAM	343

Grafik 5

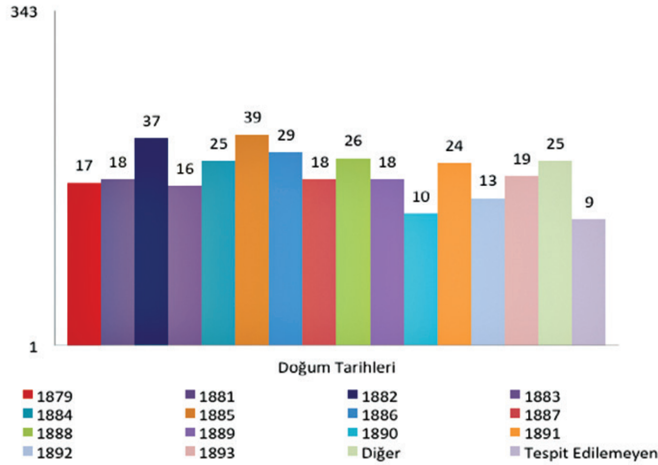
YVMVD'nde kişinin medeni durumu ile ilgili bilgiler mevcuttur. Adı geçen sütunda şehidin bekar mı, evli mi, evliyse kiminle evli olduğu yani eşinin adı gibi bilgiler yer almaktadır. Bu sütunlardaki bilgilerde hareketle yapılan inceleme sonucunda Yozgat merkez kazası ve bağlı köylerden Çanakkale'de şehit düşenlerden 94'ü evli, 148'inin bekar olduğu tespit edilmiştir. Geri kalan 101 şehidin ise evli ya da bekar oldukları hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Evli olan şehitlerden eşinin adı belli olan şehit sayısı ise 83 olup %24.1'e denk gelmektedir.

6. Şehitlerin Doğum Tarihlerine Göre Dağılımı

Tablo 6

DOĞUM TARİHİ (RUMİ)	DOĞUM TARİHİ (MİLADİ)	YAŞ	ŞEHİT SAYISI
1283	1867	47	1
1286	1870	44	1
1291	1875	40	1
1292	1876	39	4
1293	1877	38	8
1294	1878	37	8
1295	1879	36	17
1296	1880	35	9
1297	1881	34	18
1298	1882	33	37
1299	1883	32	16
1300	1884	31	13
1301	1885	30	39
1302	1886	29	29
1303	1887	28	18
1304	1888	27	26
1305	1889	26	18
1306	1890	25	10
1307	1891	24	22
1308	1892	23	13
1309	1893	22	19
1310	1894	21	1
1311	1895	20	5
1314	1898	17	1
Okunamayan			1
Yırtık			5
Bilinmeyen			3
TOPLAM			343

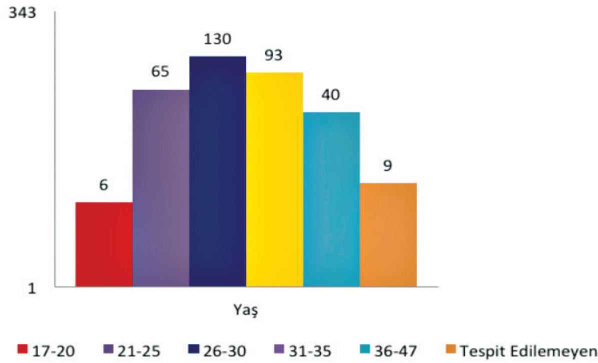
Grafik 6

YVMVD' ne göre tespit edilen 343 şehitten doğum tarihleri belirlenen şehit sayısı 334'tür. 6 şehidin yaşı defterin ilgili sütunun yırtık veya okunamayacak durumda olmasından dolayı tespit edilememiştir. 3 şehidin yaşı ile ilgili defterde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. 1875-1885 doğumlu yaş aralığındaki şehitlerin sayıca daha fazla oldukları tablodan anlaşılmaktadır.

7. Şehitlerin Yaşlara Göre Dağılımı

Grafik 7

Şehitlerin yaşının tespit edilmesi değişik açılardan pek çok mesaj verir. YVMVD incelendiğinde 343 şehitten 334'ünün şehadet yaşı doğum tarihleri dikkate alınarak tespit edilmiştir. Bu da %97.3 gibi yüksek bir yüzdeye denk gelmektedir. Sadece 9 şehidin yaşı, ilgili sütunda herhangi bir bilgi

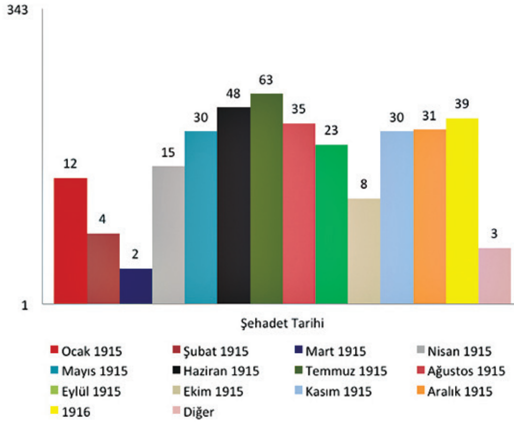
olmadığından dolayı belirlenememiştir. Yukarıdaki tablo dikkatlice incelendiğinde en küçük şehidin 17 yaşında, en yaşlı şehidin ise 47 yaşında olduğu görülecektir. En fazla şehit %37.9 ile 26-30 yaş aralığında olduğu görülmüştür. Bunu %27.1 ile 31-35 yaş aralığındaki şehitler oluşturmaktadır.

8. Şehitlerin Şehadet Tarihlerine Göre Dağılımı

Tablo 8

AYLAR	ŞEHİT SAYISI	AYLAR	ŞEHİT SAYISI
Ocak 1331	12	Haziran 1331	48
Şubat 1331	4	Temmuz 1331	63
Mart 1331	2	Ağustos 1331	35
Nisan 1331	15	Eylül 1331	23
Mayıs 1331	30	Ekim 1331	8
Kasım 1331	30	1331	2
Aralık 1331	31	1332	39
Bilinmeyen	1		
TOPLAM	343		

Grafik 8

YVMVD'ye göre 343 şehidin şehadet zamanları belirlenmiştir. En fazla şehidin %18.3(63 şehit) ile Temmuz 1915 tarihinde verildiği görülmektedir. Bunu, %13.9(48 şehit) ile Haziran ayı takip etmektedir. 1915 yılının diğer aylarında ise birbirlerine yakın sayılarda şehit verildiği tespit edilmiştir.

Kayıtlarda Çanakkale Cephesinde şehit olan Yozgatlıların şehadet tarihleri incelenirken 1915 yılına ait defterlerin yanı sıra 1916 yılındaki kayıtlarda incelenmiştir. Bu inceleme neticesinde bazı şehitler için vefat tarihlerinin 1916 yılı olarak yazıldığı görülmektedir. Bu şekilde defterlere kaydı yapılan şehitlerin sayısı 39 kişidir. Vefat tarihi bu şekilde kayıtlı

olan şehitlerin vefat ettikleri yer ile ilgili kayıtlarında Çanakkale muharebe ve mevki isimleri yazılıdır. Şehadet yerleri Çanakkale Cephesi olduğu için bu şehitler Çanakkale'de şehit olmuş şeklinde değerlendirmeye alınmıştır.

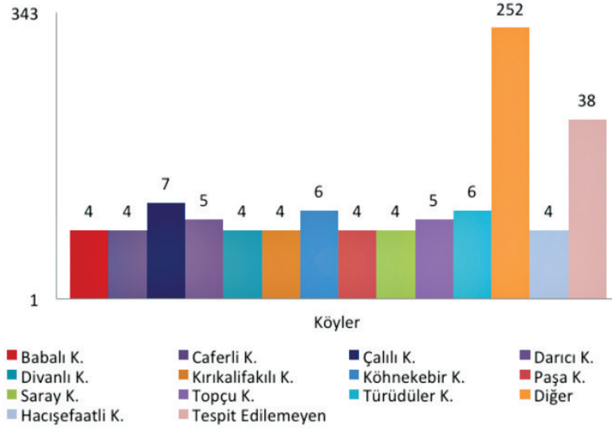
9. Şehitlerin Kayıtlı Olduğu Köy ve Mahallelere Göre Dağılımı

Tablo 9

ŞEHİDİN KAYITLI OLDUĞU YER	ŞEHİT SAYISI	ŞEHİDİN KAYITLI OLDUĞU YER	ŞEHİT SAYISI
Abazakışla K	1	**İğecen K.**	1
Akcami K.	1	**İncirli K.**	1
Akçakoyunlu K.	1	**İncirlimüslim K.**	3
Akoluk K.	2	**İşleğen K.**	3
Aktaş K.	1	Kabaklı K.	1
Alemdar K.	1	Kafirviranı K.	1
Alibar K.	1	Kale K.	3
Alifakılı K.	2	Kapaklı K.	3
Altıntaş K.	1	Karacalar K.	2
Altuntaş K	1	Karakanber K.	1
ŞEHİDİN KAYITLI OLDUĞU YER	**ŞEHİT SAYISI**	**ŞEHİDİN KAYITLI OLDUĞU YER**	**ŞEHİT SAYISI**
Araplı K.	1	Karakaya K.	2
Arılı K.	1	Karakız K.	1
Ayrıdam K.	1	Karakocaoğlu K.	1
Azizli K.	2	Karalar K.	3
Azizliboğazı K.	3	Karaosmanoğlu K.	1
Babaali K.	1	Karga K.	3
Babalı K.	4	Kaşkışla K.	1
Bahattin K.	1	Kavakalan K.	1
Bahriyelisalim K.	1	Kayakışla K.	2
Baltasarıları K.	2	Kazakevcisi K.	1
Başınayayla K.	3	Kepirce K.	2
Battal K.	2	Kırıkalifakılı K.	4
Bayatviran K.	1	Kırıksoku K.	1
Bebek K.	1	Kırım K.	1
Beyvelioğlu K.	2	Kızılköy Zir K.	1
Bişek K.	2	Kodallı K.	3
Boğazcumafakılı K.	3	Köhnekebir K.	6
Bozlar K.	1	Körük K.	3
Burunviran K.	2	Köseyusuflu K.	1
Büyükeynelli K.	1	Kulaklı K.	1
Büyükkışla K.	1	Kuşçu K.	2
Büyüklüboğazı K.	2	Kuyumcu K.	1
Caferli K.	4	Küçükkömü K.	1
Cıcıklar K.	1	Küçüklüoğlu K.	1
Cihanpaşa K.	1	Kürtköy K.	1
Cihanşarlı K.	2	Lök K.	3
Cumafakılı K.	2	Mahallikebir K.	1
Cumafakılı Zir K.	2	Mehmetbeyli K.	2

Çakabel K.	1	Muhalli K.	1
Çakırhacılı K.	1	Musabeyli Boğazı K.	1
Çalatlı K.	1	Musabeyli K.	3
Çalılı K.	7	Mustafaoğlu K.	1
Çatak Mah.	9	Nohutlukebir Mah.	1
Çavçak K.	1	Nohutlubala K.	1
Çavuş K	1	Nohutlubala Mah.	3
Çorak K.	2	Nohutlu Zir Mah.	1
Dağyenicesi K.	1	Nohutlu Zir K.	1
Darıcı K.	5	Osmanpaşa Mah.	3
Dedeli K.	2	Osmanpaşa Tekkesi K.	1
Dedik K.	1	Paşa K.	4
Deliler K.	3	Pembecik K.	2
Derbend K.	3	Reynettin K.	1
Derekışla K.	1	Sağlıkan K.	1
Dereli K.	2	Saray K.	4
Develik Mah.	2	Sarayköy K.	1
Dişli K.	3	Sarıhacılı K.	1
Divanlı K.	4	Sarıhamzalı K.	1
Ekinci Uşağı K.	1	Sarımbey K.	1
ŞEHİDİN KAYITLI OLDUĞU YER	**ŞEHİT SAYISI**	**ŞEHİDİN KAYITLI OLDUĞU YER**	**ŞEHİT SAYISI**
Elçi K.	3	Sarıyaprak K.	1
Elmahacı Zir K.	2	Seydiyar K.	1
Eski Pazar Mah.	5	Sorgun K.	1
Evci K.	2	Süleymanfakılı K.	1
Evcibala K.	1	Taşlıkkebir K.	2
Eynellikebir K.	1	Taşpınar K.	2
Eynellisagir K.	1	Taşpınar Mah.	1
Fakıbeyli Mah.	1	Tayfur K.	1
Gedikhasanlı K.	2	Tayyip K.	2
Gelingüllü K.	1	Tekke Mah.	4
Gökçekışla K.	1	Temrezli K.	1
Gökdere K.	1	Tiftik K.	2
Gököz K.	1	Topaç K.	1
Gülabi K.	1	Topçu K.	5
Güllük K.	1	Tulum K.	3
Güllüoluk K.	1	Türkmensarılar K.	3
Güzelli K.	1	Türüdüler K.	6
Hacıfakılı K.	2	Veliöldüğü K.	1
Hacılı K.	1	Yahyahöyük K.	1
Hacımusa K.	1	Yassıağıl K.	3
Hacımusalı K.	1	Yassıhüyük K.	1
Hacışefaatli K.	2	Yeni Cami Mah.	4
Hamzalı K.	1	Yerköy K.	1
Hasancı K.	1	Yudan K.	2
Hasanlı K.	1	Yırtık	17
Hatıplar K.	1	Okunamayan	10
Hüyüklü K.	1	Tespit Edilemeyen	11
İbrahimhacılı K.	1		
TOPLAM			343

Grafik 9

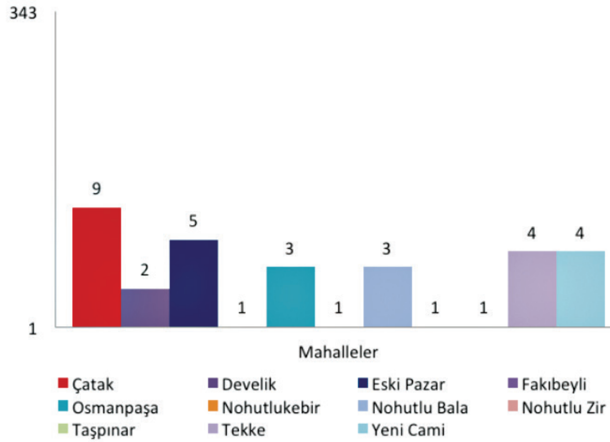

Şehitlerin kayıtlı olduğu 168 yerleşim yeri tespit edilmiştir. Çanakkale Cephesi'nde şehit düşmüş 157 tane farklı köyden cepheye sevk olunduğu tabloda görülmektedir. Bu durum Yozgat merkez kazasına bağlı köylerin hemen hemen her yerinden Çanakkale muharebelerine katılım olunduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Yozgatlıların defterlerdeki kayıtlarına yazılmış köy isimlerinden birçoğu hala bugün kullanılan köy adlarıdır. "Çalılı, Türüdüler, Köhnekebir" gibi köylerden daha fazla sayıda şehit verildiği görülmektedir.

10. Şehitlerin Mahallelere Göre Dağılımı

Grafik 10

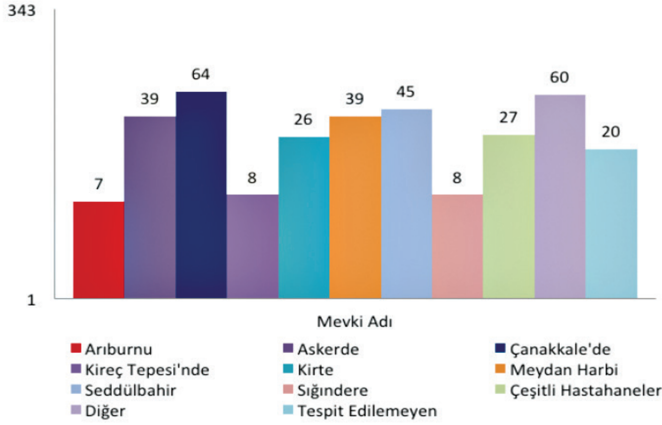
Yozgat kaza merkezine bağlı 11 farklı mahalleden toplam 34 şehit olduğu tespit edilmiştir. En fazla şehit veren mahalle Çatak Mahallesi'dir.

11. Şehitlerin Mevkilere Göre Dağılımı

Tablo 9

MEVKİ ADI	ŞEHİT SAYISI	MEVKİ ADI	ŞEHİT SAYISI
11. Fırka Mecruhin Grubu Hastahanesi	1	Kaçar Muharebesinde	1
11. Fırka Seyyar Hastahanesi	2	Kale-i Sultaniye Mevki Hastahanesi	1
11. Kolordu Cenup Grubu Ağır Mecruhin	1	Kanlıdere'de	6
15. Fırka Seyyar Hastahanesi	2	Kanlısırt Muharebesi	2
52. Fırka Karargahında	1	Karakaş Tepeleri'nde	1
57. Fırka Bölüğünde	1	Karargahta	1
Abdal Bayırında	1	Kemikburun	1
Ağadere Mecruhin Hastahanesi	1	Kemikburun Civarında	1
Alaca Kilisede	1	Kereviz Dere'de	6
Anafartalarda	3	Kilitbahir'de	1
Aptal Bayırında	1	Kireç Tepesi'nde	8
Arıburnu'nda	7	Kirte	9
Askerde	39	Kirte Muharebesi'nde	17
Asmalıdere'de	1	Kop Muharebesi'nde	3
Bahr-i Seyyar 5. Mevki Müstahkem	1	Mekteb-i Harbiye Mecruhin Hastahanesi	1
Bomba Tepesi	1	Merkez Hastahanesi'nde	2
Büyük Sırt Muharebesi	1	Meydan Harbinde	39
Cenup Grubin Hastahanesi	3	Muharebe'de	3
Cenup Mecruhin Hastahanesi	1	Ruslarla Olan Muharebede	1
Cephede	1	Seddülbahir Kirte Deresinde	1
Conkbayırı	1	Seddülbahir'de	45
Çanakkale'de	64	Sevk Mecruhin Hastahanesi	1
Çanakkale Merkez Hastahanesi	1	Seyyar Hastahanesi	1
Çanakkale'de Düşman Tarafından	1	Sığındere'de	8
Çılkani Garp Sırtlarında	1	Soğanlıdere'de	3
Dağlarda	1	Şahintepe'de	1
Dolankız Tabyası	1	Şehiden	2
Düztepe'de	1	Şehr-i Emaneti Mecruhin Hastahanesi	1
Gelibolu Civarında	1	Şehit Emaneti Hastahanesi	1
Göz Muharebesi	1	Şehit Muhtarbey Hastahanesi	1
Gülhane Hastahanesi	3	Tepelerde	1
Gümüşsuyu Hastahanesi	1	Tomrazderede	1
Haydarpaşa Hastahanesi	1	Triyandafil Çiftliği	1
İsmailtepe'de	1	Bilinmeyen	20
İtfaiye Hastahanesi'nde	2		
TOPLAM			343

Grafik 11

Tabloda da görüldüğü gibi Yozgatlı askerlerin Çanakkale'nin hemen hemen her mevkisinde çarpışmalara katılıp şehit düştükleri görülmüştür. En fazla şehidin Seddülbahir ve Kirte'de verildiği görülmektedir. Mevkisi bilinmeyen askerler Vefâyâta Mahsus Vukuat Defterlerinde Şehadet yeri bilgileri kaydedilirken "Askerde , "Harp Mahali", "Muharebede" ve "Meydan Harbinde, gibi genel ifadelerin yazıldığı görülmüştür. Bu kişilerin Çanakkale Şehitleri olarak değerlendirilmesinin nedeni şehit oldukları tarih ile Çanakkale Cephesi'nde cereyan eden muharebe tarihlerinin birbiriyle örtüşmesidir[33].

Sonuç

YVMVD üzerinde yapılan çalışmalar neticesinde 343 şehit tespit edilmiştir. Bu şehitlere ait bilgilerin tamamı transkript edilerek genel bir tablo haline getirilmiştir. Tabloda ortaya konan bilgiler konunun daha iyi anlaşılması için değişik açılardan değerlendirmelere tabi tutulmuştur. Bu değerlendirmeler şehitlerin adı, lakabı, baba adı, anne adı, medeni durumları, şehit düştükleri mevkiler, kayıtlı oldukları köy ve mahalleler, yaşları, şehit düştükleri tarih gibi 11 farklı başlık altında oluşturulan tablo ve grafikler üzerinden yapılmıştır.

Bu değerlendirmeler sonucunda Yozgat kazası ve bağlı köylerin sosyolojik yapısı ile ilgili bazı sonuçlara ulaşmak mümkündür. Mesela şehitlerin medeni durumları ile ilgili tespit edilen bilgileri bu anlamda değerlendirmek mümkündür. Ayrıca Yozgatlı şehitlerin taşıdıkları isimlerin tespiti kaza halkının değer yargıları, hayat felsefeleri ile ilgili değerlen-

33 Gülseren Çınar, a.g.t., s. 369.

dirme yapılmasına imkân vermektedir. Şehitlerin "Mustafa", "Ahmet", "Mehmet", "Ali" "Hüseyin" gibi isimleri daha fazla taşıdıkları görülmüştür. Bu sonuçların benzerlerinin baba isimlerinde de kullanıldığı görülmüştür. Bu durum, Yozgatlıların Hz. Muhammed (S.A.V)'e ve ailesinden olan kişilere sevgi ve saygılarının bir göstergesi olduğunu belirtmek gerekir.

YVMVD'den tespit edilen 343 şehidin bilgileri Milli Savunma Bakanlığı tarafından yayınlanan Şehitlerimiz adlı dokümanter niteliğindeki eserle karşılaştırıldığında toplam 213 şehidin her iki kaynakta da yazılı olduğu görülmüştür. Bu durumda YVMVD'de bulunan 130 şehitle ilgili bilgilerin Şehitlerimiz adlı eserde olmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca şehitlerimiz adlı eserde şehitlerin medeni durumları ve anne adları ile ilgili herhangi bir bilgi yokken vefayat defterlerinde bu bilgiler mevcuttur. Yine vefayat defterlerindeki şehitlerin vefat tarihleri ile şehitlerimiz adlı eserdeki şehadet tarihlerinin aynı olmadığı görülmüştür.

Bu durum şehitlerle ilgili yapılacak olan çalışmalarda Vefayata Mahsus Vukuat Defterlerinin ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

Arşivler:

Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü Arşivi

Yozgat Vefâyâta Mahsus Vukuat Defterleri (1330-1339)

Kitap ve Makaleler

AKIN, Veysi, *Çanakkale Savaşı Denizli*, Denizli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Denizli 2015.

ARMAOĞLU, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980*, Türk İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1984.

ARTUÇ, İbrahim, *1915 Çanakkale Savaşı*, Kastaş Yayınevi, İstanbul 2015.

AVCI, Cemal, "Çanakkale Zaferi'nin Türk ve Dünya Tarihindeki Yeri", *Yeni Türkiye*, Sayı 65, Yıl 21, Ocak-Şubat 2015, s. 38-42.

BAYUR, Hikmet, *XX. Yüzyılda Türklüğün Tarih ve Acun Siyasası Üzerindeki Etkileri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988.

Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (04 Haziran 1915-09 Ocak 1916), Cilt V, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2012.

Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (Haziran 1914-25 Nisan 1915), Genelkurmay Personel Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları Ankara 2009.

BOYKOY, Seher, " I. Dünya Savaşı'ndan Milli Mücadele'ye Vatan Savunmasında Yenişehirliler", *Çağdaş Türkiye Tarihi Dergisi*, Cilt IX, Sayı 20-21, Yıl 2010/Bahar-Güz, s. 31-54.

Bursa Şehitleri ve Şehitlikleri (Balkan Savaşlarından Milli Mücadeleye), Bursa Kültür A.Ş. Bursa Kitaplığı, Haz. Seher Boykoy, Bursa 2011.

ÇELEBİ, Ercan, "Çanakkale Savaşı ve Tosyalı Şehitler", *Yeni Türkiye* (Çanakkale Özel Sayısı), Ocak-Şubat 2015, Yıl 21, Sayı 65, s. 1299-1313.

ÇINAR, Gülseren, *Balkan Savaşlarından Milli Mücadeleye Şehit Olan Konyalılar Üzerine Bir Sosyal Tarih Araştırması*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2009.

DOĞAN, Ayhan, "Çanakkale Cephesi'nde Niğde Sancağı Ulukışla Kazası Şehitleri Üzerine Bir Değerlendirme", Kitabevi Yayınları, Edt. Musa Şaşmaz, *Niğde Tarihi Üzerine*, İstanbul 2005, s. 247-267.

DOĞAN, Hamdi, "Çanakkale Cephesi'nde Şehit Düşen Boğazlıyanlılar", *Yeni Türkiye* (Çanakkale Özel Sayısı), Ocak-Şubat 2015, Yıl 21, Sayı 65, s. 1314-1341.

DOĞANAY, Rahmi, "Çanakkale Zaferi'nin Türk ve Dünya Tarihi Açısında Sonuçları", *Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt 3, Sayı 12, Yıl 1993, s. 363-371.

ESENKAYA, Ahmet, "Çanakkale Cephesi'nde 19 Mart-24 Nisan 1915 Günleri", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Yıl: 11, Bahar 2013, Sayı 14, s. 49-83.

EYİCİL, Ahmet, "Çanakkale Savaşları ve Bu Savaşlarda Şehit Düşen Maraşlılar", *Çanakkale Savaşı ve Tarihi I*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul 2006, s. 269-296.

İLHAN, Suat, "Çanakkale Muharebeleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 5, Sayı 30, Kasım 1994, s. 673-684.

KÖSTÜKLÜ, Nuri, "Balkan Savaşları'ndan Milli Mücadele'ye "Şehitler Üzerine Yapılacak Bilimsel Araştırmalarda" Metot ve Kaynak Meselesine Dair Bazı Düşünceler", *Dokuzuncu Askeri Tarih Semineri Bildirileri II*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006, s. 205-219.

________________ "Çanakkale'de Şehit Olan Burdurlular ve Milli Sorumluluklarımız", *AAMD*, Cilt 15, Sayı 43, Mart 1999, s. 1-18.

ÖZDEMİR, Hikmet, *Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914-1918*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010.

ÖZKAN, Salih, "Çanakkale Cephesinde Şehit Olan Niğdeliler", *Selçuk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Ata Dergisi*, Sayı 12, Konya 2014, s. 105-134.

________________ "Niğde İli Bor İlçesinde Çanakkale Cephesinde Şehit Olanlar", Edt. Musa Şasmaz, *Niğde Tarihi Üzerine*, Kitabevi, İstanbul 2005, s. 225-246.

SAFRAN, Mustafa, "Bir Kahramanın Doğuşu Çanakkale Savaşları ve Sonuçları", *AAMD*, Cilt 5, Kasım 1994, Sayı 30, s. 573-577.

Şehitlerimiz, Cilt I, Cilt 5, Milli Savunma Bakanlığı, Ankara 1998.

ŞIVGIN, Hale, "Çanakkale Zaferinin Anlam ve Önemi", *Yeni Türkiye*, Sayı 65, Yıl 21, Ocak-Şubat 2015, s.27-37.

TAŞKIRAN, Cemalettin, "Çanakkale Savaşlarının Önemi ve Sonuçları", *AAMD*, Cilt 19, Sayı. 57, Kasım 1993, s. 1243-1255.

TUNCOKU, Ahmet Mete, "Çanakkale 1915'e Sahip Çıkabilmek", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı* (95. Yıl Özel Sayısı), Sayı 8-9, s.3-8.

ÜNAL, Mehmet Ali, "Çanakkale Savaşları ve Sömürgeciliğin Sonu", *AAMD*, Cilt 5, Sayı 30, Kasım 1994, s. 567-571.

Ek

Yozgat Vefayata Mahsus Vukuat Defteri Örnek Sayfası

Çanakkale Cephesi'nde İdari Faaliyetler ve Lojistik Hizmetlere Genel Bakış

AHMET ESENKAYA*

Giriş

Osmanlı Devleti'nin savaştığı cephelere 1915'te dün Osmanlı'nın hâkim olduğu her yerden herkes geldi: Orta Asya'dan Yemen'e, Kırım'dan Kuzey Afrika'ya, Balkanlar'dan Kafkaslara, Edirne'den Kars'a, Sinop'tan Hatay'a kadar. Yediden yetmişe, herkes geldi: Şehirlisi, köylüsü, öğrencisi, hocası, doktoru, subayı. Pekâlâ, niçin geldiler? Çünkü dünyayı üç asırdır sömüren emperyalistlere hak ettikleri dersi vermek için geldiler. Çünkü bu milletin evladının vatanı için gerektiğinde neler yapabileceğini göstermek için geldiler. Gerçekten de öyle oldu. Osmanlı'nın evlatlarını hafife alan, sömürge askeri zanneden ve yok etmeye gelenler, yaşadıkları yenilgiye bir türlü anlam veremediler. Hem denizde, hem karada hem de neredeyse koca bir yıl, böyle bir direnç, böyle bir sabır ve metanetle karşılaşacakları akıllarının ucundan bile geçmiyorlardı. Neticede tersyüz olup gittiler.

Cephede düşman karşısında iyi beslenemeyen, giyeceği, silah ve cephanesi yeterli olmayan bir birliğin, ne kadar üstün ve kabiliyetli komutanların idaresi altında olursa olsun, verilen emirleri yerine getirebilmesi çoğu zaman mümkün olamamaktadır. Cephede aç, cephanesiz kalan erin, sargı yerinde yaralarını sardıramayarak inleyen yaralının durumu, hep lojistik desteğin yeterli olmamasından kaynaklandığı aşikârdır.

Diğer Osmanlı cephelerine göre, Çanakkale cephesinde durum nispeten daha iyi ve göreceli olarak daha olumludur. Çünkü burada gösterilen başarıda, komutanların yüksek sevk ve idare kabiliyeti, asker metanetini kadar, lojistik desteğin ulaşımı ile ilgili deniz, tren ve kara yolu imkânları ve başkent İstanbul'a yakınlığı avantajının da katkısı vardır.

* Yrd. Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Tarih Eğitimi

İdari Faaliyetler ve Lojistik Hizmetleri

Sürekli var olan ve Boğaz'ı savunmakla görevli Müstahkem Mevki Komutanlığı, barış zamanında var olan ve genelde yer değiştirmeyen birliklerden oluşmaktadır.[1]

1915 Mart ayında Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı ve 9. Tümen Lojistik Birlikleri[2]: 5. Ağır Erzak Kolu, 5. Yinelemeli Develi Ağır Erzak Kolu, 6. Yinelemeli Ağır Erzak Kolu Çanakkale'de; 7. Piyade Develi Cephane Kolu Okçular'da; 8. Piyade Develi Cephane Kolu, 5. Dağ Topçu Cephane Kolu Çanakkale'de; 6. Dağ Topçu Cephane Kolu Yağcılar'da; 7. Sahra Topçu Cephane Kolu Kepez'de; 8. Sahra Topçu Cephane Kolu, 9. Sahra Topçu Cephane Kolu Çanakkale'de; 6. Seyyar Hastane, 9. Tümen Bandosu Kalvert Çiftliğinde; Ekmekçi Müfrezesi, Esas Depo Taburu, 3. Hayvan Deposu Çanakkale'de; iki Ağır Erzak Kolu Müstahkem Mevki emrindedir. 19. Tümen Lojistik Destek birlikleri[3]: 4. Hafif Erzak Kolu, 4. Ağır Erzak Kolu, Ekmekçi Takımı, 1. Piyade Cephane Kolu Eceabat'ta; 2. Piyade Cephane Kolu Bigalı'da; 3. Dağ Topçu Cephane Kolu, Sıhhiye Bölüğü, 5. Seyyar Hastane Eceabat'ta; 19. Tümen Bandosu Gelibolu'dadır. 11. Tümen Lojistik Destek Birlikleri[4]: 6. Hafif Erzak Kolu, 4. Ağır Erzak Kolu, 5. Sahra Topçu Cephane Kolu, 7. Sahra Topçu Cephane Kolu, Ekmekçi Takımı, Sıhhiye Bölüğü, Seyyar Hastane Ezine'de; 5. Hafif Erzak Kolu, 8. Ağır Erzak Kolu, 3. Piyade Cephane Kolu, 5. Piyade Cephane Kolu, 2. Dağ Topçu Cephane Kolu Bayramiç'tedir.

2. ve 3. Kolordu Komutanlığı Lojistik Teşkilatı[5]: 2. Hafif Erzak Kolu, 3. Hafif Erzak Kolu, 2. Ağır Erzak Kolu, 3. Ağır Erzak Kolu Gelibolu'da; 1. Hafif Erzak Kolu Markoplu- da; 1. Ağır Erzak Kolu Bayırköy'de; 1. Cephane Taburu karargâhı Galata'da; 3. Piyade Cephane Kolu Kavaklı'da; 5. Piyade Cephane Kolu Burgaz'da; 1. Sahra Topçu Cephane Kolu Muhipbey Çiftliği'nde; 2. Sahra Topçu Cephane Kolu Bakırköy'de; 3. Sahra Topçu Cephane Kolu Burgaz'da; 4. Sahra Topçu Cephane Kolu, 1. Dağ Topçu Cephane Kolu Tayfur'da; 2. Dağ Topçu Cephane Kolu, Galata'da; iki beygir, bir öküz deposu Çardak'tadır. 3. Kolordu'nun Tekirdağ ile Gelibolu'da ambarları ve imalathaneleri vardı.

5. Ordu'nun ihtiyacının karşılanabilmesi için 27 Mart 1915 tarihinde Ge-

1 Genelkurmay Başkanlığı, *I. Dünya Harbinde Türk Harbi, C.V, Çanakkale Cephesi Harekâtı*, 1. Kitap, Ankara 1993, s.256. (Genelkurmay, Çanakkale Cephesi 1. Kitap)

2 ATASE Arşivi, No: 1/65, Kls. 1964, Dos. 305, F. 1-107.

3 ATASE Arşivi, No: 1/65, Kls. 1964, Dos. 305, F. 1-19.

4 ATASE Arşivi, No: 1/65, Kls. 1964, Dos. 305, F. 1-25.

5 ATASE Arşivi, No: 1/65, Kls. 1964, Dos. 305, F. 1-16.

libolu'da 5. Ordu Menzil Müfettişliği kurulmuştur. Ordunun menzil alanı Trakya ile Marmara havzasının büyük bir bölümünü kapsamıştır. [6]

Karargâh şubeleri Akbaş olup, teşkilde "muhafız", "telgraf müfrezesi", "sahra postası" ve "sahra jandarma takımı" mevcuttur. Muharebe devam ederken ihtiyaç doğdukça şu teşkiller kurulmuştur: Uzunköprü, Keşan, Gelibolu, Bayırköy, Ilgardere, Akbaş, Biga, Karabiga, Malular, Burgaz ve Çanakale'de "Nokta Komutanlıkları"; Çardak, Gelibolu, Ilgardere, Akbaş, Kilye, Karabiga, Lâpseki, Burgaz ve Çanakale'de "İskele Komutanlıkları"; Gürecik, Bayırköy, Yerlisu ve Karapınar'da "Çayhaneler"; Burgaz ve Gelibolu'da "Ekmekçi Takımları"; Akbaş (2 adet), Malular, Uzunköprü, Keşan, Biga, Karabiga, Ilgardere, Gelibolu, Lâpseki, Burgaz ve Işıklar'da "Erzak Ambarları"; Keşan (3 adet), Uzunköprü (4 adet), Biga (2 adet) ve Işıklar'da 'Erzak Nakliye Katarları'; Burgaz, Gelibolu, Akbaş ve Ilgardere'de "Cephane Deposu"; Akbaş'ta "İstihkâm Deposu"; Akbaş ve Keşan'da "Cephane Katarı"; Akbaş'ta "Hamal Taburları"; Lâpseki'de "Araba İmalathanesi", Ilgardere'de "Köprücü Takımı", Biga'da "İnşaat Bölüğü" Uzunköprü, Keşan ve Gelibolu'da "Hamal Bölükleri"; Yalova (2 adet), Ilgardere, Biga (2 adet) ve Burgaz'da "Amele Taburları" mevcuttur.

Menzil Teşkilatı

5. Ordu Menzil Müfettişliği'nin Menzil Sıhhiye Heyeti, Menzil Veteriner Heyeti, Cephane Komutanlığı, Menzil Ulaştırma Komutanlığı, İnşaat Şubesi, Menzil Posta-Telgraf Müdüriyeti, Evrak Kalemi, Menzil Müfettişlik Karargâh Komutanlığı, Muhasebe ve İaşe Subayı gibi idari personelin, Personel Dairesi'nce atanmaları, gerekli araç ve gereçlerinin de nerelerden temin edileceği hususunda diğer genel karargâh şubelerini harekete geçirilmiştir.[7]

Ordu Menzil Müfettişliği'nin öncelikle işletilmesi için 5. Ordu'ya yollanacak cephane ve diğer malzemelerin birleştirilerek, tüm ulaşım imkânlarıyla nakledilmesinin organize edilmesini istemişti[8]. Dolayısıyla Genel Müfettişlik, savaş gemilerinden, iskele depolarından ve kara menzil araçlarından ne şekilde faydalanılacağını tespit ederek bütünlemenin bir elden yapılmasını sağlamış ve karışıklığı da böylece önlenmiştir.[9]

6 ATASE Arşivi, No: 1/6, Kls. 1129, Dos. 27, F. 2; ATASE Arşivi, No: 1/1, Kls. 14, Dos. 69, F. 33.

7 ATASE Arşivi, No: 1/65, Kls. 1886, Dos. 50, F. 1-3.

8 Rauf Atakan, "Birinci Dünya Savaşı'nda Türk Savaşı Çanakkale Muharebeleri İdari Faaliyet ve Lojistik", *Çanakkale Muharebeleri 75 nci Yıl Armağanı,* ATASE Yayınları, Ankara 1990, s.144.

9 ATASE Arşivi, No: 1/1, Kls. 8, Dos. 40, F. 25-22.

En yakın tren istasyonu Uzunköprü'de bulunmakta ve cepheye yürüyerek yedi gün tutmaktadır. Bu sırada ordunun nakliye kamyonu da bulunmadığından öküz arabaları, deve kolları ve diğer hayvanlarla çok az şey taşınabiliyordu. Bu nedenle Marmara Denizi'nden deniz yolu ile nakliyatın yapılması gerekiyordu. İkmaller, geceleri römorkörlerle çekilen mavnalar ve yelkenli gemilerle sağlanabiliyordu.[10]

Personel İdaresi ve İkmal Faaliyetleri

Subay İkmali

Muharebeler yoğunlaştıkça asker ve subay zayiatı artıyordu. Subay kayıplarını karşılayamaz olunca, emekli subaylar silahaltına almak zorunda kalındı. [11]

Kuleli Askeri Liseli subay adaylarının, İstanbul'daki 2. Kolordu Komutanlığı'nın emrindeki eğitim merkezlerinde subaylık yetenekleri geliştirilmişti. Devrelerini tamamlayan subay adayları, ayrıca burada yetiştirilen Yedek Subay adaylarıyla birlikte, ihtiyaç duyulan cephelere gönderiliyordu.[12] Erzincan'da açılan astsubay okulunda da 1889-1894 doğumlu yetenekli gençler kurstan geçirilerek noksanın tamamlanmasına çalışılmıştı.[13] Astsubay yetiştirmek için 1889-1894 doğumlu muhacirlerden yetenekli olanların ve halktan bu güce sahip görülenlerin astsubay eğitimine tabi tutulması öngörülmüştür.[14] Ayrıca, Beylerbeyi Yedek Subay Okulu'nda subay niteliği taşıyan astsubaylar kurstan geçirilmek suretiyle subay oluyor ve ordunun küçük rütbeli subay kadrosu tamamlanmaya çalışılıyordu.[15]

Yetiştirilen subaylar daha çok atandığı birliklere gönderilecek erlerle birlikte yollanmaktaydı. Böylece ikmal erlerinin yollarda disipline edilmesi ve ihtiyaçları bu subaylarla sağlanması gerçekleştirilmiş oluyordu.[16]

10 Liman von Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl*, Yeni Gün Haber Ajansı A.Ş., İstanbul 1999, s. 94-95.

11 Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, *I. Dünya Harbinde Türk Harbi, C.X, I. Dünya Harbi, İdari Faaliyetler ve Lojistik,* Ankara 1985, s. 203. (Genelkurmay, İdari Faaliyetler ve Lojistik)

12 ATASE Arşivi, No: 1/65, Kls. 1883, Dos. 42, F. 1-50, 65.

13 ATASE Arşivi, No: 1/66, Kls. 1996, Dos. 431, F. 1-1.

14 ATASE Arşivi, No: 1/66, Kls. 1997, Dos. 433, F. 1-2.

15 Atakan, s.144.

16 ATASE Arşivi, No: 1/65, Kls. 1980, Dos. 364, F. 12; ATASE Arşivi, No: 1/60, Kls. 1757, Dos. 174, F. 6-9.

Boğaz savunmasında 6 subay şehit, 4 subay da yaralanmıştır. Kara muharebelerinde ise, 595 subay şehit, 1017 subay yaralı ve 27 subay da kayıp veya esir olmuştur.[17]

Er İkmalleri

Birliklerin elinde %20 fazla erin bulunmasını öngörülmüş, 24 Aralık 1914 –18 Şubat 1915 tarihlerinde çıkartılan genelgelerle bu uygulamaya geçilmiştir. Ayrıca 15 Kasım 1914-

15 Ocak 1915 tarihini taşıyan emirlerle de depo (eğitim) birliklerinin devamlı eğitim görmüş erlerle dolu bulunmasını sağlayacak tertip ve tedbirler de alınmaya çalışılmıştır. [18]

Seyyar jandarma alaylarının dördüncü bir taburla güçlendirilmesini gerekli kılan emirler ileri sürülerek 5. Ordu ile bağlı birlikleri uyarılmıştır.[19]

Kolorduların asker alma bölgeleri[20] tespit edildikten sonra Genelkurmay, 5 Nisan 1915 tarihli yasa hükmüne göre, bu seferberliğe özel olmak üzere gerektiğinde silah altına alınacak 1290-1310 doğumlular içerisinde göçmen olarak yurda gelmiş ve yerleşmiş olan yükümlülerin de bir an önce yetiştirileceği bildiriliyordu. 1875-1894 doğumlulardan İslam ve Türk olan eğitim görmüş piyade sınıflarında silah altına girebileceklerin ise, 5. Ordu'ya, yine bunlardan sahra, dağ, ağır topçu ve süvari sınıflarıyla teknik sınıflardan olanların, Ordu Dairesi'nce tertip yerleri belirlenmek üzere 1. Kolordu Komutanlığı adına gönderilmelerini, telgraf işletmesini bilenlerin 1. Ordu Telgraf Depo Bölüğü'ne, sağlık ile ilgili olanların Sıhhiye Depo Taburu adına İstanbul'a, yine belirlenen doğumlular içerisinde bulunup yedek subay ya da astsubay olabilecek nitelikleri bulunan yetenekli erlerin, Yedek Subay Eğitim Merkezlerine gönderilmelerini, geri hizmetlere ayrılacakların ise Levazım Okulu'na, Almanca bilenlerin Ordu Dairesi emrine görevlendirilmeleri istemiştir. [21]

Cepheye çağrılacak erlerin 40.000 kişi kadar olacağı belirlenmişti. Bunlardan 5. Ordu'ya gönderilecek usta erlerden 2. Kolordu bölgesi içerisindekiler asker alma şubelerinde giydirilip teçhiz edilerek Uzunköprü üzerinden yollanacaktı. 3. ve 4. Kolordu bölgelerindeki usta olarak askere alınan erlerin giyim ve kuşam işleri mahallerince yapılarak Biga ve Lâpseki üzerinden doğruca 5. Ordu'ya yollanması emredilmişti.[22]

17 ATASE Arşivi, No: 1/1, Kls. 122, Dos. 74, F. 9-8, 9-9.
18 Genelkurmay, İdari Faaliyetler ve Lojistik, C. X, s. 207.
19 ATASE Arşivi, No: 1/66, Kls. 1758, Dos. 437, F. 41.
20 ATASE Arşivi, No: 1/1, Kls. 65, Dos. 324, F. 10.
21 Genelkurmay, İdari Faaliyetler ve Lojistik, C. X, s. 207.
22 ATASE Arşivi, No: 1/3, Kls. 637, Dos. 220, F. 27.

Ordu, harekâtı planlayan dairelerin öncelik verdiği Orduların desteklenmesini, er ikmali yönünden hazırlarken, çalışmalarını kolorduların asker alma kurullarınca gönderilen çizelgelere bağlamıştır.[23]

Orduya askeri hizmet yapmak için çağı gelmeyenler de gönüllüler, bulundukları mahalde askerlik şubesine müracaat edenler, ihtiyaç oranında birliklere gönderiliyor, ya da çağırılmak üzere depo taburlarında toplanıyordu.[24]

Gayrimüslimlerden silah altına çağırılmış olanlar, "amele ve hamal taburları"nda görevlendirilmiş; ayrıca bedel verenler de askerlikten muaf tutulmuşlardır.[25]

Depo birliklerinin miktarı ve yerleri harekâtın seyrine ve kuruluşların büyümesi ve küçülmesine göre artmış, eksilmiş veya yer değiştirilmiştir.[26]

Başkomutanlık Vekâleti'nin onayıyla genç doğumluların çağırılmasına imkân hazırlandı. Ayrıca bir Kolordu bölgesinin asker alma daire ve şubeleriyle depolardaki yedekte bulunan erler aktarılmaya çaba gösterildi.[27] Ayrıca birliklerin er eksiği, silah altına alınan acemi erler ve ihtiyat sınıfına ayrılmış erlerle ve lağvedilen birliklerin erleriyle karşılanıyordu. Seferberlik yönergesine göre; birlik adedi çoğalmayacak, ancak mevcutları sefer kadrosuna yükseltilecek, alayların noksan taburları, taburların 4. bölükleri yeniden teşkil edilecekti. Ayrıca kadronun %20 fazlasıyla er silah altına çağırılacaktı.[28]

5. Ordu kayıp büyük olduğundan er ikmaline gidiyordu. Ordu'yu destekleyen 1. ve 5. Kolordu Vekâletleri tertiplerini devamlı bir şekilde Eceabat'a gönderiyordu.[29]

Çanakkale savaşlarının başlangıcında Nisan 1915 sonuna kadar yaralı er sayısı 9.104'e ulaşmıştı. 5. Ordu'nun ıstırabı 1., 3. ve 5. Kolordu bölgelerinden eğitilmiş 20.000 er gönderilmekle giderilmişti.[30] Mayıs 1915 ortalarına kadar 5. Ordu'ya yapılan ikmal eri sevkiyatı 25.000 idi. Bu arada 3., 4. ve 6. Kolordulardan 6.500 erin gönderilmekte olduğu Ordu Komutanlığı'na bildirilmişti. Yapılan Mayıs sonu hesabına göre 5. Ordu

23 ATASE Arşivi, No: 1/66, Kls. 2021, Dos. 559, F. 2-4.

24 Genelkurmay, İdari Faaliyetler ve Lojistik, C. X, s. 206.

25 ATASE Arşivi, No: 1/60, Kls. 1758, Dos. 53, F. 1-95.

26 ATASE Arşivi, No: 1/63, Kls. 1884, Dos. 43, F. 2-64,65.

27 ATASE Arşivi, No: 1/60, Kls. 1761, Dos. 184, F. 6-49, 50,74.

28 Genelkurmay, Çanakkale Cephesi 1 nci Kitap, s.277; Genelkurmay, İdari Faaliyetler ve Lojistik, s. 211.

29 ATASE Arşivi, No: 1/3, Kls. 629, Dos. 200, F. 1-24.

30 ATASE Arşivi, No: 1/65, Kls. 1880, Dos. 31, F. 1-20, 23.

34.300 eğitim görmüş er almış oluyor ve depo taburlarında gönderilmeye hazırlanan 10.000 erle tamamı 34.300 ere yükselmiş bulunuyordu. Savaşlarda en azından günde 300 er yaralı ya da şehit düşmekteydi. Temmuz 1915 ayı sonu itibariyle kayıp, yaklaşık 80.000'e ulaşmıştı.[31]

Ordu Dairesi, kayıplara karşılık belirlenen tarihe kadar 63.098 er ikmali yapılmıştır. Eksik kalan 30.000 eri de yollamak üzere olduğunu 15 Temmuz'da duyurmuştur.[32]

5. Ordu'nun 17 Temmuz 1915 tarihine kadar kaybı 124.000 erdi. 101.000 ikmal eri alınmıştı. Eksiği olan 20.000 erin de giyim ve kuşam ikmali tamamlanıp hazır olan erler, ulaştırmayı yapacak olanlar gerekli emirleri almıştı.[33]

Muharebelerde 6 Ağustos 1915'ten 10 Eylül 1915 tarihine kadar 34 günlük asker kaybı:[34] Hafif yaralı er 32.301, ağır yaralı er 4.914, şehit er ise 1.884'dir.

Almanya, kendi personel isteklerine cevap vermeye başlamıştı. Muharebe sırasında yaklaşık 500 kadar Alman subay, astsubay ve eri cepheye gelmiş; cephe ve cephe gerisinde bulunmuştu. Merkezi İstanbul'da olan ve Alman Albay Difer'in idaresinde kurulan silah bürosu büyütülmüş, 74 uzman 47 usta 609 işçiden oluşan büyük bir kadro meydana gelmişti. Böylece ağır topçu mermilerinin alınmasına başlanmıştı.[35]

Savaşa katılacak askere cepheye gönderilemeden önce, bilinen yaklaşık yedi farklı noktada, adına "tahaffuzhane (depo)" denilen merkezler kurulmuştur. Cepheye gönderilecek askerlerin sağlık kontrolleri yapılıyor, silahlı yanaşık düzen eğitimi veriliyor, kılık-kıyafet ikmali tamamlanıyor ve bulaşıcı hastalıklara karşı periyodik aşılar da yapıldıktan sonra -yaklaşık bir aylık süre içinde- asker dağıtım merkezlerine gönderiliyordu.[36]

Erlerin memleketlerine göre tümenleri: 1, 2 ve 3. Tümen, İstanbul; 4. ve 5. Tümen, Edirne; 6. Tümen Kırklareli; 7. Tümen Tekirdağ; 8. Tümen Balıkesir, 9. Tümen, Çanakkale; 10. Tümen, İzmir; 11. Tümen, Denizli; 12. Tümen, Burdur; 13. Tümen, Ankara; 14. Tümen, Kastamonu; 15. Tümen, Yozgat; 16. Tümen, Adanalı erlerden oluşuyordu.[37]

31 ATASE Arşivi, No: 1/65, Kls. 1880, Dos. 31, F. 1-26.
32 ATASE Arşivi, No: 1/65, Kls. 1881, Dos. 36, F. 1-179, 192, 198.
33 ATASE Arşivi, No: 1/65, Kls. 1887, Dos. 31, F. 1-26.
34 ATASE Arşivi, No: 1/1, Kls. 182, Dos. 782, F. 53, 1-95.
35 Genelkurmay, İdari Faaliyetler ve Lojistik, C. X, s. 216.
36 ATASE Arşivi, Kls 1887, Dos. 53, F. 5-5, (14 Ağustos 1331).
37 Genelkurmay, İdari Faaliyetler ve Lojistik, C. X, s. 92.

5. Ordu'nun 25 Nisan 1915'ten 9 Ocak 1916'ya kadar olan toplam personel kaybı: Şehit er 56.495, yaralı er 96.847, esir/kayıp er 11.151, hava değişimi 7.084, adi ve bulaşıcı hastalıktan ölen er 20.297, hastanelere gönderilen er 14.000 olup, toplam 206.402'dir.[38]

Birlik İntikalleri

Cepheye intikalinde deniz araçları, Uzunköprü, Bandırma, Balıkesir'de sonlanan demiryolu ve karayolu kullanılmıştır. Boğaz geçişi küçük deniz vasıtalarıyla yapılmıştır.

23–25 Şubat 1915 tarihinde 19. Tümen Tekirdağ'dan deniz yoluyla Maydos'a intikal etmiştir. 9. Piyade Tümen birliklerinin Eceabat'a taşınması elde bulunan araçlarla hızla 24 Mart 1915 sabahı hareketle akşam saatlerinde Eceabat'a ulaşmıştır. 28 Mart 1915 sabahından itibaren Mart 1915 tarihine kadar 3. Piyade Tümen birlikleri İstanbul'dan deniz yoluyla Erenköy'e intikal ettirilmiştir. 9 Nisan 1915'te 39. Sahra Topçu Taburu İstanbul'dan intikal ederek 19. Piyade Tümeni'nin kuruluşuna girdi.[39]

27-28 Nisan 1915 tarihinde 15. Kolordu'ya bağlı 3. ve 11. Tümenler Kumkale bölgesinden Çanakkale'ye yürüyüş kolu, Çanakkale'den de Kilitbahir ve Eceabat'a yelkenli, sandal vb. küçük deniz vasıtalarıyla geçmişlerdir.

3 Mayıs 1915'te 15. Tümen İstanbul'dan Çanakkale Kilye İskelesi'ne çıkarıldı. 12 Mayıs 1915'te 12. Tümen Derince'den Çanakkale'ye intikal etmiştir. 10 Mayıs 1915'te Gülcemal'in torpillenmesi nedeniyle bu gemide bulunan askerler 67 no.lu Kalender ve 27 no.lu Sahilbent Vapurları ile Lâpseki, Bolayır ve Gelibolu iskelelerine nakledilmiştir.

Haziran 1915'te 2. Kolordu'ya bağlı 1., 4. ve 6. Tümenler Edirne'den Uzunköprü'ye demiryolu ve Çanakkale'ye de yürüyüş kolunda intikal etmişlerdir. 10-15 Temmuz 1915 tarihleri arasında 2. Ordu karargâhı, 5. Kolordu, 14. Kolordu yine aynı şekilde Uzunköprü'ye demiryoluyla, daha sonra da yürüyüş koluyla Çanakkale'ye intikal etmişlerdir.

Ağustos 1915'te 1. Kolordu karargâhı, 2., 6. ve 7. Kolordu İstanbul'dan Uzunköp-rü'ye trenle, cepheye de yedi gün süren yürüyüş koluyla gelmişlerdir. Eylül 1915'te İzmir'den 20. Tümen ve Ekim 1915'te İzmir'den 42. Tümen Balıkesir-Bandırma'ya trenle, Bandırma'dan da yürüyüş koluyla Çanakkale'ye gelmişlerdir.[40]

38 ATASE Arşivi, No: 1/65, Kls. 3474, Dos. H-24, F. 10-2; ATASE Arşivi, No: 1/65, Kls. 3474, Dos. H-25, F. 11-6, 10; ATASE Arşivi, No: 1/65, Kls. 3474, Dos. H-26, F. 12-17; ATASE Arşivi, No: 1/65, Kls. 3474, Dos. H-55, F. 14-32.

39 Genelkurmay, *Çanakkale Cephesi 1 nci Kitap*, s.39, 215, 225-228.

40 *Çanakkale 1915*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999, s.38, 122-123,133.

Lojistik Faaliyetleri

İkmal Kaynakları

Ordunun silah ve mühimmat durumu müttefik bulunan Alman Harbiye Nezaretine duyurularak vaat edilen silah yardımının öncelikle ele alınması istenmiştir.[41]

Beş Sınıf İkmal Maddelerinin Tedariki

Yiyecek ve Giyecek Maddelerinin Tedariki

Ordunun iaşesi gündemi spekülasyona çok açık olmasına rağmen, cephenin İstanbul ve Uzunköprü yakınlığı, boğaz ve deniz yolu, bölgenin mümbit araziye sahip olması imkânı, diğer cephelere göre imkânların daha iyice olduğu ortadadır. Bu ifade, -yine de- her şeyin yerli yerinde yapıldığı anlamına da gelmez.

Ordunun 1915 yılı yiyecek ve yem maddelerinin sağlanması için etkin bir idari faaliyet sürdürülmeye başlanmıştır. Sadrazam Sait Halim Paşa, Padişah V. Mehmet Reşat'ın da onayladığı, bir yılı kapsayan ihtiyaç çizelgesini, Meclis-i Vükela'nın onayından geçirdikten sonra uygulanmasına geçmiştir. Yürürlüğe giren bu karara göre, 443.540 ton buğday, çavdar, mısır ve akdarı, 536.218 ton arpa, yulaf ve diğer hayvan yemleri, 67.940 ton kuru sebzenin, 359.410 ton ot ve 11.885 ton soğanın mali yıl içinde 'aşar' yoluyla alınması; büyük bir kıymet taşımayan hayvan ihtiyacı için 232.100 ton samanın varlıklı kimselerden hibe suretiyle elde edilmesi; 69.697 ton et ihtiyacının, ülkede kesilen hayvanların % 15'i itibariyle Tekâlif-i Harbiye suretiyle tedariki, eksik kalan kısmının müteahhitler vasıtasıyla satın alınması; sadeyağ, don yağının (sabun ve çeşitli maddelerin yapımında kullanılan) Tekâlif-i Harbiye ile toplanması zor olacağından "vaz-ı yed" (el koyma) ile sağlanması, böylece gerekli görülen ihtiyaç duyulan 5.396 ton sabunun, sabun üreten işyerlerinde yaptırılması; ihraç edilen gazyağı, kahve, çay ve şeker gibi maddelerin tüccarlar adına gümrüklere geleceklerden, gazın %20'si, kahve ile şekerin %15'i ve çayın %25'ine el konularak temini, 18.380 ton tuzun çeşitli stoklardan, 2.000 ton pamuğun geçen yıla ait aşar malından Adana'da mevcut ve Ordu adına depolanmış olanlardan; istenilen 9.000 ton yapağının mali yıl vergisi karşılığı mükelleften alınacak beyannamelerle tedariki; palamut ile çam kabuğu ihracatının %15'ine el koymakla, odun ile odun kömürünün, Ticaret ve Ziraat Bakanlıklarıyla işbirliği yapıla-

41 ATASE Arşivi, No: 1/1, Kls. 18, Dos. 88, F. 1.

rak Levazım Daire Başkanlığınca; 700 ton kok kömürünün de istihsal edilen yerlerden Tekâlif-i Harbiye suretiyle tedarik edilerek dağıtımının yapılması hükme bağlanmıştı. Tedarik, depolama ve dağıtım da Genel karargâh ve Ordu tarafından, çıkarılan genelgelerle nasıl uygulanacağı açığa kavuşturulmuştur. [42]

Çanakkale Cephesi'nin giderek desteklenmesi üzerine, 5. Ordu'nun Nisan-Mayıs 1915'teki insan sayısı yaklaşık 137.560'a, hayvan sayısı da 24.730'a ulaşmış; bu sayılar muharebenin sonuna doğru daha da artmıştır.

5. Ordu'nun bir günlük yiyecek ve yem istihkakı şöyledir[43]: 125 ton ekmeklik un, 25,8 ton et, 2.750 litre zeytinyağı, 16,5 ton bakliyat, 4,1 ton tuz, 1.270 kilo sabun, 1.375 litre gaz yağı, 137,6 ton odun, 27,5 ton kömür. 100 ton yem, 125 ton ot.

Başkomutanlık 29 Mart 1915 tarihinde 5. Ordu'ya gönderdiği genelge ile ordunun iaşesinin güvenilir bir biçimde yapılabilmesi için: Anadolu yakasındaki birliklerin geri ile bağlantısının ivedilikle kurulmasını, deniz yolunun kapanması halinde de alınacak tertip ve tedbirlerle hizmetlerin yürütülmesinin sağlanması; Karabiga'dan itibaren denizyolundan yararlanmadan Biga'da bir iaşe merkezinin kurulması; deniz yolu açık oldukça yiyecek maddelerinin Karabiga'dan Çanakkale'ye deniz yoluyla gönderilerek, buradan birliklere yollanmasını ve bu amaçla Levazım Dairesi Başkanlığı'nca mavnaların tertibi; Biga'da bir kolordu için iki aylık yedek erzakın gönderilerek depo edilmesi; Pazar Köyü-Ahmetler yolu üzerinde kollar kurulması için Ordu'ya gelecek araçlardan yararlanılması; Biga ile Paşa Köyü ve Ahmetler depolarının her birine ikişer tümeni besleyecek birer aylık yiyecek ve yemin sevk edilmesi; emre girecek kollarla Karabiga-Biga, Biga - Ahmetler ile Biga – Paşa Köyü hatlarının düzenlenmesi; bu kollarda akışın güvenle yapılabilmesi için mekkâre ve hamal kollarının gönderilmesi; deniz yolu ile iaşenin her zaman kesilebileceğini dikkate alarak hiçbir karışıklığa ve desteğin durmasına fırsat vermeyecek menzil teşkilatının kurulması; insan ve hayvan sağlığı yönünden hasta ve yaralıların geriye alınmalarında Biga'ya gönderilmeleri gibi önemli gördüğü noktaları 5. Ordu'ya ulaştırmak, kurulacak kollar için derleyebildiği deve, öküz, mekkâre ve arabanın da tertibini sağlamaktı.[44]

Çanakkale savaşlarında birliklerin durum gereği yer değiştirmeleri, esas ikmal noktalarından ayrılmaları, hatta kuruluşlarının bölünmele-

42 ATASE Arşivi, No 1/6, Kls 1155, Dos. 126, F. 3; ATASE Arşivi, No: 1/1, Kls. 171, Dos. 742.

43 ATASE Arşivi, No: 1/6, Kls. 1283, Dos. 626, F. 4-6.

44 ATASE Arşivi, No: 1/16, Kls. 1127, Dos. 16, F. 12-1.

ri karşısında Ordu Komutanlığı, normal ve Genel karargâhın istediği düzeyde tesislerini kurarak iaşeyi sağlaması mümkün olmuyordu. Bu yüzden Ordu çaresiz meydana gelen duruma cevap verecek bir iaşe planı hazırlamak zorunda kalmıştı. Buna göre: 7., 9. ve 15. Tümenleri kapsayan Seddülbahir karşısında 1. Muharebe grubunu; 5., 11., 16. ve 19. Tümenleri kapsayan Maydos civarında 2. Muharebe grubunu kurdu. 1. Muharebe grubu için Maydos'ta bir ambar, Bayram Çiftliği'nde bir Kolordu ambarı; 2. Muharebe grubu için de Kilyar'da, Akbaş'ta birer ambar, Bigalı'da bir Kolordu ambarı açtı. Mevcut kolları Tümenlerden alarak bu iki muharebe grubunu ayırdı. 15. ve 16. Tümenler Çanakkale'ye geldiklerinde ulaştırma kollarını birlikte getiremediklerinden Biga'da bulunan bazı menzil kollarını aktararak emirlerine verdi.[45]

Böylece kendilerine tahsis edilen kollarla 1. Muharebe grubu Maydos'tan alacağı erzakı Bayram Çiftliği ambarına, 2. Muharebe grubu da Akbaş'ta alacağı erzakı Bigalı'daki ambarına koyacaktı. Birliklerin bütünlenmesinin Bayram Çiftliği ve Bigalı'dan yapılması uygun bulunmuştu. Yalnız Kilyar bölgesinde bulunan 11. Tümen, erzakını doğrudan Kilyar ambarından alacaktı. Anadolu yakasında bir değişiklik yoktu. Yalnız 11. Tümen buradan ayrılıp Kilyar'a geçtiği için buna ait ambarlar 3. Tümen emrine bırakılmıştı. Düşman donanmasının ateş altında kalabilecek Kilyar, Maydos ve Çanakkale'ye denizden ikmal yapılması mümkün değildi. Büyük gemiler de yanaşamıyordu. Boşaltma çok kere geceleri yapılmakta olduğundan Akbaş'ta bir menzil ambarı kurulmuştu. Geceleri mavna ve römorkörlerle Kilyar, Maydos ambarlarına erzak ulaştırılıyordu. Anadolu yakası için Burgaz'da bir menzil ambarı mevcuttu. Buradan demiryolu, römorkörler ve karadan menzil kollarıyla erzakın alımı sağlanıyordu. Gelibolu'da gerektiğinde gemilerle gelen birliklerin sıcak yemek alabilmeleri için bir iaşe merkezi kurulmuştu. Bombardımanın fazla kayıp veremediği için Eceabat'ın geri alandaki fırınları çalıştığından Tekirdağ, Karabiga ve Gelibolu'daki un fabrikaları da faaliyette olduklarından un ve ekmek ikmalinde büyük bir zorluk yaşanmıyordu.[46]

Ordu Menzil Müfettişliği Lâpseki'de, menzil ambarlarını; Akbaş, Gelibolu, Şarköy, Keşan, Tekirdağ, Karabiga, Biga, Balcılar, Burgaz ve Saraycık'ta kurmakla görevine devam etmekte olduğunu ve elde bulunan erzakla birliklerini en az iki ay idare edebileceğini Başkomutanlığa bildirmekteydi. O nedenle savaş hattının içerilerine gönderilecek erzakla

doldurmanın doğru olmayacağını, ancak günlük sarfiyatın bütünlenmesiyle diğer stokların daha gerilerde bulundurulmasının yerinde olacağını öneriyordu. Bu arada birliklerin ihtiyacını karşılamak üzere Te-

45 Genelkurmay, İdari Faaliyetler ve Lojistik, C. X, s. 222.

46 A.g.e., s.259.

kirdağ ve Bandırma'da Ordu emrine hazır, erzakla dolu birer geminin bulundurulmasında yarar olacağı üst makama rapor edilmişti.[47]

Bu amaçla Menzil Genel Müfettişliği, Levazım Daire Başkanlığı ile işbirliği yaparak, her 15 günde bir Ordulardan gelen iaşe durumu hakkındaki bilgiye dayanarak iaşeyi planlıyordu.[48] Buna göre 23 Temmuz 1915 tarihinde 5. Ordu'nun iaşe durumu şöyleydi:[49]

Ambarın Bulunduğu Yer	Ekmeklik	Erzak	Yem
Uzunköprü	255.5 ton	178.5 ton	510 ton
Keşan	18 ton	94.5 ton	79 ton
Gelibolu	----	125 ton	----
Karabiga	25.5 ton	212 ton	1.139 ton
Biga	17 ton	100.5 ton	78 ton
Burgaz	0.5 ton	204.5 ton	292 ton
Akbaş	151 ton	238 ton	582.5 ton
Lâpseki	8.5 ton	36 ton	8 ton
Kilye	100 ton	144 ton	50 ton
Balcılar	----	43 ton	784 ton
Işıkıar	121 ton	24 ton	47 ton

Aynı tarihteki insan mevcudu 218.431, hayvan mevcudu 64.913 olarak kayıtlıydı.[50]

İaşe bütünlemesi yönünden bu harekât alanı, çevreden kara ve deniz yoluyla kuvvetle desteklenmesine rağmen, Ordu Levazım Başkanı yine de yollamanın yeterli olmadığını düşünüyor, denizyolu gücü artırılmayacak olursa, özellikle ekmeklik un ve et yönünden durumun kötü gideceğini hesaplıyordu.

Tümenlerin gerektiğinde grup değiştirebileceği düşünülerek her grup için yedek yemin verilmesi de kararlaştırıldı. Buna rağmen baş gösterecek iaşe sıkıntısının giderilmesi için erzaktan ziyade ekmeklik un ve etin istenen bölgelere gönderilmesinin gerekli olduğu ilgili makamlara bildirmişti.[51]

Özellikle 1915 yılı savaşlarında en hassas harekât alanı olan Çanakkale bölgesi Başkomutanlık Vekâleti'nce, her türlü ikmal maddelerinde olduğu gibi beslenme yönünden de büyük imkânlara sahip kılınmıştı.

47 ATASE Arşivi, No 1/6, Kls 1274, Dos. 592, F. 6.

48 ATASE Arşivi, No 1/6, Kls 1200, Dos. 294, F. 1-75.

49 Genelkurmay, İdari Faaliyetler ve Lojistik, C. X, s.260.

50 ATASE Arşivi, No 1/6, Kls 1200, Dos. 292, F. 1-6.

51 ATASE Arşivi, No 1/6, Kls 1200, Dos. 292, F. 2.

Denetleme niteliğindeki 5. Ordu'nun 28 Eylül 1915 iaşe durumuna ait Alman uzman Burhardi'nin raporuna göre[52]: Kuzey Grubunda 58.351 insan, 18,657 hayvan; Güney Grubunda 65,679 insan, 14,600 hayvan; Anafartalar Grubunda 109,237 insan, 28,939 hayvan; Asya Grubu 20,445 insan, 7,119 hayvan; Müstahkem Mevki 17,600 insan, 2,764 hayvan; Menzil Komutanlığı 15,812 insan, 6,921 hayvan; toplam insan mevcudu 287.124; hayvan sayısı ise 79.000'dir.

219 ton ekmeklik, peksimet, un ve hububat; 229 ton pilavlık, çorbalık, bulgur, pirinç, makarna, şehriye, konserve v.b.; 176 ton sadeyağı, zeytinyağı, içyağı; 836 ton etlik hayvan, kavurma, pastırma, sucuk, kuru balık, et konserve; 117 ton tuz; 10 ton sabun; 637 ton kuru sebze, sebze konservesi; 41 ton soğan; 7.5 ton çay; 53.5 ton şeker; 306 ton kumanyalık zeytin ve peynir; 181.000 litre gaz; 3.510 ton yemlik arpa, yulaf, burçak, v.b.; 1.880 ton ot, saman, kepek, v.b.'dir.[53]

Yıl sonu itibariyle 5. Ordu'nun tüm ambarları ve birlikler yanındaki yiyecek ve yem aşağıdaki gibi idi (23 Şubat 1916) :[54] İnsan mevcudu, 192.193 insan, 63.521 hayvan mevcut olup, ordu ambar ve birliklerindeki iaşe miktarı; 1.492 ton ekmeklik un ve hububat; 394 ton pilavlık, çorbalık, bulgur, pirinç, makarna, şehriye, konserve; 24 ton sadeyağı, zeytinyağı, içyağı; 149.5 ton etlik hayvan; 389.5 ton tuz; 147.5 ton sabun; 1.269 ton kuru sebze, sebze konservesi; 2.5 ton soğan; 18 ton çay ve kahve; 26.5 ton şeker; 170.5 ton kumanyalık zeytin ve peynir; 165.500 litre gaz; 93.5 ton yemlik arpa, yulaf, burçak; 1.775.5 ton ot, saman, kepek, pancardır.

Yapılacak stoklamada harekâtın nasıl bir gelişme takip edeceğinin önceden yaklaşık bir şekilde belirlenmesini, gerek Ordu ve gerek Kolordu yedek ambarlarında bulundurulacak, yiyecek maddelerinin yeterli derecede depo edilmesi isteniyordu. Çünkü bu gibi durumlarda Ordu ve Kolorduların Levazım Dairesinden talepte bulunması ve desteklenmesinin mümkün olmayacağı belirtiliyor, Ordu hazırlıklarının askeri harekâtı paralel şekilde yapılması emrediliyordu.[55]

Bu esastan hareketle yedek erzakın toplanması ve depo edilmesinin tasarlanan askeri harekâta göre:[56] Orduların elinde olmayan ve Levazım Dairesi Başkanlığı'na bağlı illerdeki depoların; Ordu Menzil Müfettişliklerinin idaresinde bulunan ambarların; Levazım Daire Başkanlığı'nın günlük iaşe için tertip edip gönderdiği yiyecek maddelerini depo etmiş olan ambarların; Menzil Müfettişliklerinin devamlı denetiminde olması-

52 ATASE Arşivi, No 1/6, Kls 1305, Dos. 718, F. 8.
53 Aynı belge.
54 ATASE Arşivi, No 1/6, Kls 1200, Dos. 294, F. 1-187.
55 ATASE Arşivi, No 1/6, Kls 1169, Dos. 179, F. 4.
56 ATASE Arşivi, No 1/6, Kls 1274, Dos. 592, F. 4.

nı istiyor ve aynı zamanda Genel karargâh ile Genelkurmay'ın sorumlularını uyarıyordu. O yüzden Orduların, erzakı Ordu menzil ambarlarına depo edilirken bu mevkilerin Ordu'nun harekâtının gelişeceği doğrultuda seçilmesi ve kurulmasını; Müstahkem Mevkii'nin iaşesinin ise, önce verilen direktife göre yürütülmesi isteniyordu.[57]

Aynı tarihler arasında Çanakkale, Karabiga, Biga, Lâpseki, Bayramiç, Ezine, Ayvacık, Edremit, Burhaniye ve Bursa Tekâlif-i Harbiye Komisyonlarıyla Eceabat Ambarı ile Bandırma Deposu'ndan şu miktarlardaki maddeler temin edilmiştir: 981 ton buğday, 689,7 ton buğday unu, 106 ton mısır unu, 86 ton peksimet, 11 ton et, 18.6 ton kavurma et, 2.8 ton çorbalık kavurma, 5.493 sebze/konserve, 23.383 kg pirinç, 9.880 adet yumurta, 76.976 kg fasulye, 57.8 ton bakla, 21 ton bulgur, 16 ton patates, 8.2 ton soğan, 4.320 kg sade yağ, 7.137 kg zeytinyağı, 19 ton zeytin, 111 ton peynir, 33.3 ton tuz, 24.5 ton şeker, 1.717 kg çay, 72.7 ton üzüm, 1.885 kg hurma, 7.133 kg sabun, 286.6 ton arpa.[58]

Aslında normal zamanda bile bir kolordunun beslediği insan sayısına göre dört günlük yiyeceği 190 ton, hayvan için ise 230 tondur. 2. Ordu'nun emrindeki birlikler, Keşan bölgesindeki birliklerin Uzunköprü üzerinden erzakını tedarik edebilmeleri için burada Levazım Başkanlığınca ekmek yapılması, 45.000 insan ve 15.000 hayvan besleyecek günlük maddelerin depo edilmesi gerekiyordu. Yeniköy ve Bolayır bölgesinde bulunacak 14. Kolordunun bütünlenmesi Şarköy'den olacağına göre de 45.000 insan ve 15.000 hayvan için günlük 70 ton erzakı Levazım Dairesi Başkanlığı'nca bu yerde toplanması icap ediyordu. Öyle ki cephanesi dâhil Ordu için 640 tonluk bir ulaştırma aracına ihtiyaç duyuluyordu. [59]

7 Temmuz 1915 tarihinde Uzunköprü ve Keşan Bölgesinde 45.000 insan ve 15.000 hayvan için yaklaşık 15 günlük ekmeklik un, 5 günlük erzak ve 7,5 günlük de yem; Saros, Şarköy ve Gelibolu yörelerinde 30.000 insan ve 15.000 hayvan için 37 günlük ekmeklik, 23 günlük erzak ve sadece 3 günlük yem vardır.[60]

Bu durumu göz önünde bulunduran Menzil Genel Müfettişliği, gerekli hazırlığı yapmalarını sağlamıştır.[61] 1., 2. ve 5. Ordu birlikleriyle, İstanbul bölgesinde bulunan ordu kurum ve kuruluşlarının toplam insan sayısı 533.112 ve hayvan sayısı 120.268 kadardı. Bunların bir günlük iaşesi ise: 390 ton ekmeklik buğday, 106 ton bulgur, 64 ton sebze, 33.3 ton et,

57 Genelkurmay, İdari Faaliyetler ve Lojistik, C. X, s. 242.

58 Genelkurmay, Çanakkale Cephesi 1 nci Kitap, Çizelge 12

59 ATASE Arşivi, No: 1/65, Kls. 1871, Dos. 1, F. 5-47.

60 ATASE Arşivi, No 1/6, Kls 1169, Dos. 179, F. 29.

61 ATASE Arşivi, No 1/6, Kls 1183, Dos. 231, F. 4.

10 ton yağ, 10 ton tuz, 4.8 ton sabun, 315 ton arpa, 601 ton ot ve saman. Bunların nakli için 175 vagona ihtiyaç vardır.[62]

50 vagon ot ve samanın Çatalca ve Edirne ile beraber Biga'dan tedarik edilmesi gerekmekteydi. 125 vagonluk kesin ihtiyaç ortaya çıkıyordu. Bu sırada bir miktar ot ve saman ile çeşitli ordu iaşe maddelerinin ikmali Anadolu kaynaklarına bağlanmıştır.[63]

5. Kolordu'nun Uzunköprü, 14. Kolordunun da Şarköy ve Gelibolu üzerinden iaşe edilmesi Levazım Dairesince uygun görülmüştü. Bu maksatla 5. Ordu Uzunköprü, Şarköy ve Gelibolu'dan beslenmesi için her birine kaçar insanın kaçar hayvanın düşeceği, bu arada Bağımsız Süvari Tugayı'nın hangi yolla ve kaç mevcut üzerinden destekleneceğinin duyurulması Ordu'dan istenmiştir.[64]

Levazım Dairesi Başkanlığı'nca şimdilik Şarköy'de 10.000 insanın ve 2.500 hayvanın bir aylık beslenmesine yeter erzak ve yemin bulunduğu, Uzunköprü'ye de haftalık olmak 45.000 insan için 216 ton un ve 15.000 hayvan için 480 ton arpa tedarik edilerek yollanması için ilgililere emir verildiği bildirilmiştir.[65]

İdari ve lojistik faaliyetler üzerinde bu derece hassasiyet göstererek tertip ve tedbirler alınmış olmasına rağmen 2. Ordu'nun Güneybatı Komutanlığı'nın hayvanları, Gelibolu yöresinde özellikle arpa, ot ve samanını kötü ulaşım yollarından getirtme zorunluluğunda taşınamamış ve getirilememişti. Çare bulunması üst makamlardan bekleniyordu.[66]

Harbiye Nezareti, Mayıs'ta Dâhiliye Nezaretine sabun imal edilmek üzere, yiyecek için kullanılmaya uygun olmayan zeytinyağına aşırı şekilde ihtiyaç duyulduğunu bildirmiş ve bunun Bursa ve Balıkesir'den Tekâlif-i Harbiye suretiyle sağlanmasını istemiştir. Bu amaçla tedarik edilecek zeytinlerin Gemlik'te yapıldığı gibi, sıkılarak suyunun alınmasını ve ayrıca bol miktardaki sabun ve zeytinyağının da hazırlanması gerektiğini belirtmiştir.[67]

Bu sırada 1915 yılı ilkbaharında 5. Ordu'nun insan mevcudu 218.431 ve hayvan mevcudu 64.913 olarak tespit edilmiştir.[68]

Dâhiliye Nezareti, gördüğü lüzum üzerine vilayetlere ve sancaklara gönderdiği bir yazıda, ordu hayvanlarının beslenmesi için önemli mik-

62 Genelkurmay, İdari Faaliyetler ve Lojistik, C. X, s. 244.
63 ATASE Arşivi, No 1/1, Kls 16, Dos. 76, F. 47-2.
64 Genelkurmay, İdari Faaliyetler ve Lojistik, C. X, s. 251.
65 ATASE Arşivi, No 1/6, Kls 1213, Dos. 342, F. 11-2.
66 ATASE Arşivi, No 1/6, Kls 1200, Dos. 292, F. 1-124.
67 Aynı yer.
68 ATASE Arşivi, No 1/6, Kls 1200, Dos. 292, F. 1-6.

tarda samana ihtiyaç duyulduğunu ve illerin ne miktarda saman sağlayabileceklerini bildirmelerini istenmiştir. Bunun üzerine Anadolu'daki birçok il ve sancak, temin edebileceği miktarı merkeze bildirmiştir. Karesi Sancağı da verdiği cevapta azami olarak 4.000 ton samanın Bandırma'ya gönderildiğini ve bunun büyük çoğunluğunun ordu yetkililerine teslim edildiğini belirtmiştir. Bu sırada Dâhiliye Nezareti, Kala-i Sultaniye Mutasarrıflığı'ndan da, 5. Ordu efradının iaşe ve hayvanlarının ihtiyacı olan ot ve samanın sağlanması için gerekenin yapılması istenmiştir.[69]

1915 yılı sonlarına doğru Çanakkale Cephesi'nde bulunan birliklerin lojistik olarak desteklenmesi için, harekâtın seyrine göre yapılmış olan düzenlemelere göre meydana getirilen gruplar adına menzil hatları ve komutanlıklar yeniden oluşturulmuş ve ulaşımın hangi araç ye gereçlerle, deniz ve kara menzillerinden faydalanarak yapılacağı planlanmıştı.[70]

Çanakkale Cephesi'nde 5. Ordu bölgesinde levazım ve cephane nakli için çeşitli yollar kullanılmakta idi: Saroz ve Gelibolu Yarımadasındaki ana ikmal yolu, İstanbul-Uzunköprü demiryolu ve Keşan'dan başlayarak Bolayır, Gelibolu ve Bigalı'dan geçerek Seddülbahir'de sona eren karayolu. Diğer taraftan deniz yolundan da faydalanılmış, ancak bazı zorluklarla karşılaşılmıştır. Anadolu yakasında ise Balıkesir-Balya-Yenice-Çan-Bayramiç-Ezine-Erenköy-Çanakkale karayolu ile Karabiga-Biga-Çan-Kirazlı-Çanakkale karayolu ve Biga-Beyçayırı-Lâpseki karayolları ikmal için kullanılmıştır.[71]

1915 yılı son aylarında Gelibolu yarımadasındaki çarpışmaların şiddeti iyice azalmış ve İtilaf devletleri birlikleri yavaş yavaş çekilmeye başlamıştır. Bu nedenle Türk ordusunun mevcudunda önemli bir azalma görülmekte, ancak iaşe yönünden büyük bir artış olduğu gözlenmektedir. İtilaf devletleri kuvvetlerinin Yarımadayı tamamen terk etmelerinden sonra 23 Şubat 1916 tarihinde Türk ordusunun mevcudu şu şekilde idi: İnsan sayısı 192.000, hayvan sayısı 53.500. Buna mukabil ordu ambar ve birliklerinde bulunan iaşe miktarı 6.300 tona ulaşmıştı.[72]

1915 yılı ortalarında ulaştırmanın hangi araç ve gereçlerle, hangi kara ve deniz menzillerinden yararlanılarak yapılacağı planlanmıştır:

Nakliyat önce sivil nakliye gemisi konvoylarıyla, denizaltı tehdidinin artmasından sonra ise römorkörler tarafından çekilen şat konvoylarıyla

69 Aynı yer.

70 Genelkurmay, İdari Faaliyetler ve Lojistik, s.222.

71 Mustafa Öztürk, "Çanakkale Muharebelerinde Türk Ordusunun İkmal ve İaşe Durumu", *Askeri Tarih Bülteni*, Y. 12, Şubat 1987, S. 22, Ankara 1987, s.155

72 ATASE Arşivi, No 1/6, Kls 1200, Dos. 294, F. 1-187.

yapılmıştır. Savaş ve nakliye gemileri Marmara Adaları'nın kuzeyinden, römorkörler tarafından çekilen şat konvoyları ise Marmara Adaları'nın arasından geçerek Çanakkale'ye intikal etmişlerdir. Ancak bu nakliyatı da İngiliz ve Fransız denizaltıları önlemeye çalışıyordu.[73]

Bu sırada 5. Ordu'nun levazım, silah ve cephane ikmali, römorkörlerle çekilen mavnalar ve yelkenli gemilerle sağlanabildi. Bunlar geceleri ve bir menzilden diğer bir menzile direkt olarak hareketle, denizaltı hücumundan kurtulabilmişlerdi.[74]

Ana depo, fabrika ve tesisler İstanbul ve Marmara Denizi çevresinde bulunuyorlardı. Çanakkale-Bandırma arası 96 mil, Çanakkale - Tekirdağ arası 74 mil, Çanakkale-İstanbul arası 135 mil idi. Bu mesafeyi gemiler 10-12 saat gibi bir zamanda alabiliyorlardı. [75]

Nakliye amacıyla Şirket-i Hayriye 39 gemisinden 21'ini, Haliç şirketi 7 gemisini, Seyr-i Sefain İdaresi Karadeniz nakliyatı dışındaki gemilerini tahsis etmiştir.

28 Nisan 1915 tarihinde İstanbul ve İzmit'te toplanan eratı Çanakkale'ye nakletmek amacıyla 1.000 kişi kapasiteli vapurlar görevlendirilmiştir. Bandırma, Karabiga, Lâpseki, Akbaş, Kilye, Gelibolu, Şarköy, Mürefte, Soğanlıdere ve Morto Limanları arasında asker taşıma işlemi yapan bu gemiler aşağıda olduğu gibidir: [76]

Çanakkale Muharebeleri'nde Taşıma İşlerinde Kullanılan Şirket-i Hayriye Vapurları: İhsan, İntizam, Süreyya, Şükran, Resan, Şihap, Neveser, Rüçhan, İnşirah, Rehber, Tarz-ı Nevin, İmbisat, İkdam, Dilnişin, Bebek, Göksu, Sultaniye, Tarabya, Nimet, Sütlüce, Hünkar İskelesi, Rağbet, Ziya.

Ayrıca gene Şirket-i Hayriye Vapurları'ndan yukarıda belirtilen Hünkar İskelesi, Rağbet ve Ziya isimli vapurlar da cephelerden gelen yaralı asker personeli asker hastanelerine nakletmek üzere kullanılmışlardır. Özellikle bunların dışında kalan diğer vapurlar yaralı taşınmasına uygun görülmediğinden sadece bu vapurlara hasta taşıma görev verilmiştir.

73 Bu konuda Ordu komutanının görüşü farklıdır: 5 nci Ordu Komutanı Liman von Sanders'e göre düşman denizaltıları Türk tarafına fazla kayıp verdirememişlerdir. Denizaltılarının başarısızlığı, Marmara gibi dar ve gözetlenmesi kolay bir denizde, 4-5 denizaltı ile faaliyette bulunmak zorunluluğuna dayanmaktadır. Bunlar bazı gemileri torpidolarla batırabilirlerdi, ancak çoğu kez kendilerini tehlikeye düşürmekten korktukları için yakınlarından geçen gemilere bile saldırmaktan çekinmişlerdir.

74 Liman von Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl,* Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yay. A.Ş., İstanbul 1999, s. 94-95.

75 Genelkurmay, Çanakkale Cephesi 1 nci Kitap, s.271.

76 M. Orhan Kızıldemir, *Şirket-i Hayriye İdaresi*, İstanbul: Türkiye Denizciler Sendikası Yay, t.y., s.147-148.

5. Ordu'nun levazım, silah ve cephane ikmali römorkörlerle çekilen mavnalar ve yelkenli gemilerle sağlanabildi.

Çanakkale-Umurbey-Biga-Bandırma yolu menzil yolu olarak kullanılmışsa da oldukça uzun bir yol sayılırdı. Uzunköprü yolu yetersiz ve uzun oluşu yanında Saros Körfezi'ne de açıktı. Kısaca her iki yolun da uzun olmaları nedeniyle, bu kara yollarından ulaşım sınırlı ölçülerde sağlanabiliyordu.

> "Cephane ikmali ve erzak temini fevkalade güçlüğünü hala muhafaza ediyordu. Erzak getirmek için üç öküz arabası kullanılıyordu. Anadolu köylerinden erzakın taşınamadığı günler sürüyordu. İkmal işi çok güçtü. Elde esasen az bulunan katırlar da iyi beslenemediğinden kuvvetten düşmüşlerdi. Cephane develerle taşınıyordu. Bir hayvan iki adet 15 cm.lik mermi veya 4 adet 15 cm.lik hartuç taşıyabiliyordu. Bol cephane sarfiyatını ikmal için bu tarz çok yetersiz idi. Çok özel anlarda öküz arabası kullanmak kabil oluyordu ve öküzlerin çekme kifayetlerinin azlığı dolayısıyla bir 21 cm.lik mermi veya bu sıklette bir levha sevk edilebilirdi. Bütün nakliyat yalnız gece yapılıyordu çünkü esasen az olan irtibat yolları gündüz düşman ateşi altında kalıyordu."[77]

Liman von Sanders Paşa bu konuda anılarında şöyle diyordu:

> "5. Ordu'ya yiyecek ve malzeme ulaşımı büyük zorluk gösteriyordu. En yakın demiryolu istasyonu Trakya'daki Uzunköprü'ydü. Bu istasyon ordu karargahına yaya olarak yedi günlük bir uzaklıktaydı. Öküz arabaları, deve kervanları ve mekkareyle çok az şey taşınabiliyordu. Bu nedenle Marmara üzerinden deniz yoluyla nakliyat bir zorunluluktu. Bunu da İngiliz ve Fransızlar'ın Marmara'ya soktukları denizaltılar engellemek istiyordu. Türkler için en büyük talih düşman denizaltılarının bu işi başaramamalarıydı, yoksa 5. Ordu açlıktan ölürdü."[78]

Toplanan yiyecek ve yem önce Çanakkale Müstahkem Mevki ve 9. Tümen Ambarı'na gelmekte idi. Bundan sonra ise ulaştırmayı dağıtılacak merkezlerle ambarlar arasında erzak kolları, birliklerle dağıtımın yapılacağı merkezler ve erzak kolları arasında da taşıtlar sağlıyordu. Bu sırada 9. Tümen Boğaz'ın iki tarafına yayıldığı için iki ambar oluşturulmuştu.

Bu arada Lâpseki'de bulunan Ordu Menzil Müfettişliği Akbaş, Gelibolu, Şarköy, Keşan, Tekirdağ, Karabiga, Biga, Balcılar, Burgaz ve Saraycık'ta menzil ambarlarını teşkil etmişti.[79]

77 Hermann Loray, *Türk Sularında Deniz Hareketler,* Deniz Basımevi, C. 2., Ankara 1946.s.142-143.

78 Sanders, s.96-97.

79 Atakan, s.148.

5. Ordu Menzil Müfettişliği muharebe alanının oldukça gerisinde, Burgaz, Akbaş, Biga, Karabiga, Ezine ve Bayramiç'te birer menzil ambarı açarak birliklerin gereksinimini karşılayacak erzakları depolatmıştı.

Anafartalar ve Arıburnu bölgesindeki birliklerin gereksinimi için Soğanlıdere bölgesinde grup komutanlıkları erzak ambarı ve dağıtım merkezi açılmış, böylece birliklerin lojistik desteği bu dağıtım merkezlerinden sağlanmıştır.[80]

23 Temmuz 1915 tarihinde 5. Ordu'nun insan mevcudu 218.431, hayvan mevcudu 64.913 olarak tespit edilmiştir. İaşe durumu; ekmeklik un 699, 2 ton, erzak 1.402 ton, yem 3.771 tondu.[81]

Cephedeki kolordu ve tümenlerin dağıtım merkezlerine yanaştırılan ekmekçi takımları birliklerin ekmek ve peksimet gereksinimlerini aksatmadan karşılamışlardır.

Yemekler o günün koşullarına göre, çoğunlukla bakliyata dayanmak suretiyle pişirilerek götürülebilmiştir. Erlere 3.000 kaloriyi sağlayacak yemek verilmesine çalışılmış, buna karşılık taze sebze hemen hemen hiç verilmiyordu. Buraya kadar yapılan açıklamalardan birliklerin genellikle yiyecek sıkıntısı çekmediği kanısı hâkim olmaktadır.

Ancak bir Alman subayının anılarında şu ifadeler bulunuyordu: "Yemeğin hazırlanması ve yapılması son derece ilkeldi, sahra mutfakları yoktu. Cephenin çok gerisindeki açık mutfak tesislerini düşman denetiminden gizlemeye çalışıyorlardı. Siperlerden geçilerek sağlanan uzun taşıma sonucu yemek çoğu kez bir lapa, koyun etiyle pişirilmiş olan pirinç, sebzeden ve birkaç et parçasından oluşuyordu. Acıkmış olan siperdeki savaşçılara soğumuş olarak ulaşabiliyordu. Yeniden ısıtılması ancak karanlık basınca söz konusu olmaktaydı."[82]

"Çok miktarda olan Türk askeri için erzak temini güçtü. Bunların yevmi erzakı kuru ekmek ve haşlanmış fasulyeden ibaretti. Et ve yağ çok nadir veriliyordu. Türk askeri bu erzakla kuvvetini nispeten kaybetmesine ve hastalıklara mukavemeti azalmasına rağmen itiraz etmemiş ve görevlerinde bütün enerjisiyle devam etmiştir. Öyle zaman oldu ki; komutan tarafından erzak gönderilemedi ve askerin fazla vücuttan düşmemesi için iş göstermeyip uyutulması emredildi." [83]

4-5 Temmuz Pazar Gecesi Yazar Ali Canip, Seddülbahir Grubu'na yaptığı ziyarette cephede yaşadıklarını şöyle anlatır:

80 Genelkurmay, Çanakkale Cephesi Özetlenmiş Tarihi, s.235.

81 Genelkurmay, İdari Faaliyetler ve Lojistik, C. X, s.260.

82 Carl Mühlman, *Çanakkale Savaşı Bir Alman Subayının Anıları*, Timaş Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2003, s.118-119.

83 Loray, Cilt II, s.142-143.

"Artık suni yarların arasına girdik, yine kovuklar ve bunların içinde başlar vardı. Ayaklarımız daima mermi parçalarına çarpıyordu. Kızgın güneş altında güçlükle nefes alıyorduk, işte suni yar darlaştı. Nihayet bir sokağa saptık, iki tarafımız bir adam boyundan fazla idi. Dinlenmek için bir kovuğa girdik. Bir yüzbaşı bey bizi karşıladı. Hepimizi hararet basmıştı. Neferine emretti; bize soğuk su getirtti. İçtik. Kahve de pişirdiler, bulunduğumuz yeri terk ettim. Toprağı oymuşlar, bir oda yapmışlardı. Üstümüzde çam dallarından adeta bir çardak vardı. Önümüzde açılır kapanır küçük bir masa bulunuyordu."[84]

"Gelirken yorgunluk aldığımız kovuğun önüne geldik. İçeri girdik. Çay pişirdiler. İçtik. Arkadaşlardan bir kısmı daha gelmişti. Yemeğe oturduk; önümüze birçok kap yemek getirdiler, hepsi nefisti; fakat yorgunluk ve uykusuzluk yememize engel oldu."[85]

Çeşitli kaynaklardaki ifadelerden kısmen de olsa yiyecek temin ve iaşe hizmetlerinde birtakım aksaklıkların yaşandığı görülmektedir. Ancak, genel olarak et, sebze ve meyve gereksinimi hariç olmak üzere büyük ölçüde sıkıntı çekilmemiştir.

Giyecek Malzemesi

5. Ordu Komutanlığı bünyesine diğer ordulardan gelen birlikler tüm noksanlıklarını ikmal ederek gelmişlerdi. (1. ve 5. Kolordulardan 13.000, depodan 5.000 er giyimli olarak.)[86]

Savaşın başlarında İstanbul ve çevresindeki fabrika ve yapımevleri Türk Ordusu'nun giyim eşyasını karşılayamıyordu. Buna rağmen karşılanamayan gereksinimin, halktan yapılan yardımlarla sağlanmasına veya yurtdışından tedarikine çalışılmıştır.

Almanya'dan 6.400 adet makara ve Çanakkale'de savaşan Türk birliklerine, hediye olarak 25.012.250 Mark tutarında çorap, gömlek, don gibi eşya ile birlikte paketler ve bunların yanında kumaş ve gerekli dikim malzemesiyle sağlık malzemesi gelmişti.[87]

Kıyafet Akbaş, Kilye ve Lâpseki'deki eşya ambarlarından sağlamaktaydılar.[88]

Giyim kuşam için gerekli elbise ve teçhizat Ahırkapı'daki dikimevinden karşılanmaktaydı. Sonradan Eyüp'te bir imalathane de kurulmuş ve her

84 *Çanakkale*, Çanakkale 18 Mart Üniversitesi Atatürk ve Çanakkale Savaşları Araştırma Merkezi Yayınları, Çanakkale 1996, s.195.

85 Çanakkale, No:1, s.197.

86 ATASE Arşivi, No 1/63, Kls 1881, Dos. 36, F. 2-13.

87 ATASE Arşivi, No 1/84, Kls 2104, Dos. 1, F. 1-9.

88 Genelkurmay, Çanakkale Cephesi Özetlenmiş Tarihi, s.239.

iki dikimevinin de iyi çalışması sonucunda ikmal maddelerinin bütünlemesi oldukça rahat devam etmişti.[89]

Mühimmat Tedariki

Seferberliğin ilanından sonra İstanbul'dan Çanakkale'ye deniz yoluyla cephane ikmali yapılmaya daha çok önem verilmeye başlandı.

Piyade cephanesi Bakırköy'deki barut fabrikası, Zeytinburnu'ndaki fişek ve mermi fabrikası, Haliç ve Karaağaç'taki tapa fabrikaları, mermi yapım ve ıslahhanesi, Başıbüyük'teki mermi imalathanesinden sağlanmaya çalışılıyordu.

Kara muharebelerinin başlamasından itibaren hem savaş kayıpları, hem de bölgede görev alan ordu birliklerinin lojistik yeteneklerinin artırılmasına hız verildi.

Daha çok düşmanın deniz kuvvetleriyle dövüşecek seri ateşli ve uzun menzilli toplarla güçlendirilmesine gerek duyuldu. İkisi İstanbul Boğaz'ından olmak üzere dört adet 15 cm.lik top mühimmatıyla birlikte Çanakkale'ye göndermişti. Böylece diğer depo ve birliklerden gönderilen toplarla, kara topu mevcudu 145'e yükselmişti. [90]

Bu yolda bütünleme sürerken 25 Nisan sonrası kanlı savaşlarda kaybın devamlı ikmali, gerek Genel karargâhı ve gerekse Ordu idari tesis ve teşkillerini zor duruma sokmuştu. Öyle ki İstanbul yöresindeki kuvvetlerden tasarruf edilenler 5. Ordu bölgesine sevk ediliyordu. 5. Şube'ce 28 Mayıs 1915 tarihinde 60 sandık mermi ile birlikte 1.000 adet şinayder piyade tüfeği sevk edilmişti.[91]

5. Ordu yeni teşkil edildiği zaman birliklerin silah durumu şöyleydi: 65.725 piyade tüfeği, 1.291 filinta, 1.468 kılıç, 3.814 tabanca, 34 ağır makineli tüfekti.[92]

5. Ordu bölgesinde 1915 ortalarında piyade ağır silahı olarak 89 makineli tüfek, 224 seri sahra, 92 seri dağ topu mevcuttu.[93] 100 sandık ve 42.004 adet piyade tüfeği, 28 ağır makineli tüfek, 450 tabanca ile ikmale çalışılmıştı.[94] Birlikler, silah tedarikini 5. Menzil Komutanlığı aracılığıyla Akbaş, Bigalı Köyü'nün kuzeyindeki Yahşi Köy ve Lâpseki'deki silah depolarından sağlamaktaydılar.[95]

89 ATASE Arşivi, No 1/65, Kls 1916, Dos. 139, F. 20.
90 ATASE Arşivi, No 1/5, Kls 1063, Dos. 74, F. 24-39.
91 ATASE Arşivi, No 1/3, Kls. 639, Dos. 622, F. 1-191.
92 Atakan, s.149.
93 ATASE Arşivi, No 1/1, Kls. 182, Dos. 782, F. 185-2.
94 Atakan, s.149-150.
95 Genelkurmay, Çanakkale Cephesi Özetlenmiş Tarihi, s.240.

Çabuk ateşli piyade silahına dayanan ihtiyacı da dile getiren 5. Ordu Komutanlığının bu isteği ilk tertip olarak yedi makineli tüfek ile karşılanırken, üçü Maçka Silah Deposu'ndan beş ve ayrıca Maksim Bulgar makineli tüfeği olarak da üç makineli tüfekle desteklenmişti.[96]

Haziran ve Temmuz aylarında Ordu emrinde yeniden kurulan iki topçu alayı için 12 cm.lik 45 adet obüs topunu iç kaynaklardan bularak göndermeyi başarmıştı. Yine bu amaçla ayrıca İzmir'deki birliğin topçusunun desteklemek üzere 2000 mermi ile dörder toplu 12 cm.lik iki obüs bataryasını da tertip ettirmişti.[97]

26 Eylül 1915 tarihinde Boğazlar Genel Komutanlığı'nca sevk edilen 1000 atım mermisiyle 15/21'lik 13 adet havan topu görülüyordu.[98] 5. Şube aynı tarihlerde, 1. Ordu'dan iki batarya halinde, 1.000 atımıyla 15 cm.lik sekiz topun gönderilme işlemlerinin tamamla-ması ve ilgililere ulaştırılması için emirlerini vermişti. Ayrıca yine adı geçen Ordudan 12 adet büyük mantelli sahra topunun 2.685 mermisi ile birlikte gönderilmesi sağlanmıştı.[99]

14 Kasım 1915 tarihi itibariyle 5. Ordu'nun tüm gruplarıyla, Ordu'nun elinde 143 makineli tüfek ve 35 nordenfilt, 109. 071 mavzer, 52.000 çeşitli tüfek ve 96 seri sahra, 99 seri ve adi dağ ve 66 koşulu mantelli topu bulunuyordu.[100]

5. Ordu'nun cephane tüketimi çok artmış ve takviyesi idari teşkilleri zor duruma sokmuştu. 26 Ağustos 1915'e kadar 50.000 tahrip mermisi, 25.000 sahra mermisi, 65.000 dağ mermisi sarf edilmişti. Almanya yolunun kapalı olması da yurt dışından ikmal de mümkün olmuyordu. Bu ihtiyacı mevcut stoklardan karşılanmaya veya kritik olmayan bölge birliklerinden sağlanmaya çalışıyordu[101].

Başkomutanlık Çanakkale'ye yönelik yapmakta olduğu destek sırasında, Ordu'nun isteklerine cevap verirken istemeyerek de olsa devamlı surette tasarruf edilmesi tavsiyesinden geri kalamıyordu.[102]

Her şeye rağmen 5. Ordu Komutanı 14 Temmuz 1915'te Enver Paşa'ya "ülkenin cephane durumunun bu Ordu'ya hizmet etmiş bir komutan olarak bildiğini, ancak geceli ve gündüzlü ateş altında devamlı saldırılara göğüs geren bir kuvvete cephanemizi kısıtlı sarf edin demenin bir sonuç

96 ATASE Arşivi, No 1/5, Kls. 1065, Dos. 80, F. 2-4.

97 ATASE Arşivi, No 1/5, Kls. 1060, Dos. 62, F. 1-90, 2-14.

98 ATASE Arşivi, No 1/3, Kls. 638, Dos. 223, F. 1-231.

99 ATASE Arşivi, No 1/5, Kls. 1065, Dos. 83, F. 22-37.

100 ATASE Arşivi, Kls. 1072, Dos. 104, F. 1-127.

101 ATASE Arşivi, No 1/5, Kls. 1065, Dos. 85, F. 3-5, 5-30, 15-3.

102 ATASE Arşivi, No 1/5, Kls. 1065, Dos. 75, F. 1-75; ATASE Arşivi, No 1/5, Kls. 1107, Dos. 217, F. 7.

vermeyeceğinin Başkomutanlık'ça da malum olduğu cihetle, Ordu'nun görevinin Gelibolu Yarımadası'nda düşmanı deniz ve kara kuvvetlerinin ilerlemesine engel olmak olduğuna göre, daha fazla bir kısıtlamaya gidilemeyeceğinin takdirini yüce makama bıraktığını" dile getirmekten kendini alamamıştır.[103]

İlk günden itibaren kanlı savaşların olduğu cephede, gönderilen piyade ve topçu cephanesinin miktarı ve günlük sarfiyat hakkında gelen raporlardan Ordu birliklerinin elinde kalan mühimmat da biliniyordu. Böylece bütünleme yapılıncaya kadar birlikler arası malzeme dengesinin oluşmasını emrediliyordu.[104]

Almanya yolunun açılmasından sonra demir yoluyla gelen silah ve cephane, Uzunköprü'de indirilmekte, buradan menzil kollarıyla Kilye ve Akbaş'taki 5. Ordu Menzil Komutanlığı cephane depolarına götürülmekteydi.

Mevzi muharebelerine geçilmesi üzerine daha çok el bombası kullanılmaya başlandığından ve ikmali de stokların erimesi yüzünden büyük bir sorun olmuştu. Bulgaristan'ın, Almanya-Avusturya yanında savaşa girmesi ile Almanya'dan getirtilmesi mümkün olmuş, böylece kısmen de olsa birliklerin el bombası sağlanmıştı.[105]

Bütün bu acı hakikatlerledir ki genel Komutanlığın İdari ve Lojistik teşkil ve tesisleri, geceli ve gündüzlü çalışmalarıyla 5. Ordu'nun bütünlenmesine geçmiş, 8 Aralık 1915'te savaştaki sarfiyatı ve elden çıkanları hariç mühimmatını aşağıdaki seviyeye ulaştırmıştı.[106]

Kara muharebeleri sonuna kadar çeşitli tarihlerde ve çok güç durumlarda 59.457 sandık ve 5.286.000 adet piyade mermisi, 591 sandık ve 395.918 adet top mermisi ikmal edilmiştir. Ayrıca 636 sandık ve 144.717 adet el bombası, 5 sandık ve 29.050 tabanca mermisi ikmal edilmiştir.[107]

Anafartalar Grubunda 12.168 sandık piyade mermisi, 14.884 atım çabuk atışlı sahra mermisi, 2.974 atım çabuk ateşli dağ mermisi, 3.158 atım adi dağ mermisi, 18.084 atım el bombası.

Seddülbahir/Güney Grubunda 10.730 sandık piyade mermisi, 12.467 atım çabuk atışlı sahra mermisi, 1.210 atım çabuk ateşli dağ mermisi, 3.366 atım adi dağ mermisi, 10.135 atım el bombası.

Saros Grubunda 7.750 sandık piyade mermisi, 4.617 atım çabuk atışlı sahra mermisi, 11.453 atım el bombası.

Kuzey Grubunda 6.035 sandık piyade mermisi, 9.755 atım çabuk atışlı

103 ATASE Arşivi, No 1/5, Kls. 1065, Dos. 78, F. 2.

104 ATASE Arşivi, No 1/6, Kls. 1172, Dos. 189, F. 3-10.

105 Genelkurmay, Çanakkale Cephesi Özetlenmiş Tarihi, s.240-241.

106 ATASE Arşivi, No 1/5, Kls. 1067, Dos. 89, F. 1-15.

107 Atakan, s.151.

sahra mermisi, 7.777 atım çabuk ateşli dağ mermisi, 2.168 atım adi dağ mermisi, 2.124 atım mantelli mermisi, 6.013 atım el bombası.

Asya Grubunda 6.837 sandık piyade mermisi, 9.834 atım çabuk atışlı sahra mermisi, 2.212 atım çabuk ateşli dağ mermisi, 2.203 atım adi dağ mermisi, 5.189 atım mantelli mermisi, 9.187 atım el bombası.

Menzilde 11.840 sandık piyade mermisi, 19.134 atım çabuk atışlı sahra mermisi, 3.784 atım çabuk ateşli dağ mermisi, 8.367 atım adi dağ mermisi, 521 atım mantelli mermisi, 31.951 atım el bombası.

1915 yılı sona ererken 5. Ordu'nun elindeki hafif ve ağır silah aşağılardaki miktarlardaydı[108]: 16.071 adet tüfek, 130 adet filinta, 5.026 adet tabanca, 131 adet kılıç, 143 adet makineli tüfek.

Muhabere İkmal Maddeleri Tedariki

Harbiye Dairesi ile Muhabere ve Muvasala Dairesi'nin Genel Müfettişlik'le işbirliği içerisinde gerek yurtiçi yapımlarından ve gerekse Almanya'dan siparişlerle elde edilen malzeme ile ikmale çalışılmıştır. Zaman zaman tertiplenen muhabere malzemesinin cins ve miktarları şöyledir:[109] 400 makara kablo, 367 adet telefon, 3.095 kilo galvanizli tel, 700 adet tecrit maddesi, 137 adet katranlı şerit, 4.980 adet telgraf direği; 4.000 adet fincan, 17 adet santral, 10 adet palanga takımı, 20 adet kurbacık, 60 adet çeşitli büyüklükte burgu, 20 adet küskü, 20 adet keçe, 100 kilometre bağ teli, 20 adet kürek, 32 adet kazma, 6 adet merdiven, 175 adet lökşanse pili, 139 kilometre sahra kablosu, 2.000 metre ara kablo, 47.100 kilogram bakır tel, 145.000 kilogram demir tel, 125 adet kuru pil, 560 kilogram bronz, 2 adet numaratör, 2 adet erikson.

Ordu birliklerinde günün imkânlarına göre bir kadro tahsisi yapılarak kolordularda bulunması gereken telefon sayısının 62, kablosunun 124.000 metre olması kararlaştırılmıştır. Posta, Telgraf Nezareti fabrikalarında ve Ordu Donatım Fabrikaları'nda, Eğitim Bakanlığı işyerlerinde ve özel girişimlerde telgraf makineleri, yedek parçalarıyla telefon santralleri, 1,5 mm çapında kablo, porselen ve pil gibi muhabere malzemesi yapılıyordu. Birlik ihtiyaçları kadrolar dâhilinde sağlanıyordu.[110]

İstihkâm İkmal Maddeleri Tedariki

Birliklerin istihkâm gereksinimlerinin de gerek yurt içindeki fabrika ve yapım evlerinden ve gerekse ordu donatım fabrikalarından sağlanmasına çalışılmış veya Menzil Genel Müfettişliğince yurt dışından tedarikine gidilmiştir. 11 Mayıs 1915 tarihinden yıl sonuna kadar Piri Paşa İstihkâm De-

108 ATASE Arşivi, No 1/5, Kls. 1964, Dos. 305.

109 ATASE Arşivi, No 1/31, Kls 1514, Dos. 17, F. 3-10, 11, 12, 13, 14, 26, 29, 53.

110 Genelkurmay, İdari Faaliyetler ve Lojistik, C. X, s.268,284.

posu'ndan diğer olanaklardan yararlanılarak çeşitli cins ve miktarlarda İstihkam malzemesi gönderilerek ordunun savunması güçlendirilmiştir.[111]

Bu tarihlerde; 5. Ordu'ya imkânlar nispetinde toplam 46.994 kg kangal dikenli tel, 298.750 adet kum torbası, 11.271 adet kazma, 25.177 adet kürek, 478 adet balta yurt içinden tedarik edilmiştir.[112]

Harbiye Dairesi İstihkâm Şubesi, 1915 yılı sonlarına doğru, Almanya'dan sipariş verdiği Tenvir (aydınlatma) tabancalarından 50 adedi ve bunlara ait 5.000 fişeği ile 5. Ordu'ya dağıtılmıştır. [113]

Liman Paşa hazırlık aşamasında neler yaptığını şöyle anlatmaktadır:

> 'Tehlikeli sahil kesimlerinde sahra tahkimatını bütün kuvvetlerimizle geceleri pekiştiriyordu. Engelleme inşaatı için Türkiye'de hem malzeme hem de araç gereç noksandı. O kadar ki, basılınca patlayan kara mayınları yerine torpido başlıklarını ve dikenli tel engeli olarak da bahçe ve tarla kenarlarındaki telleri kullanmak zorunda kaldık.'114

5. Ordu'ya, zaman zaman yapılan tertiplerle, 234.089 adet kum torbası, 35.674 adet dikenli tel kazığı, 39.911 adet kangal dikenli tel, 4.220 adet kangal bağ teli, 2.439 sandık çivi, 65 adet saplı balyoz, 17.746 adet saplı kürek, 14.778 adet saplı kazma, 50 adet çekiç,478 adet balta,40 adet tel makası,230 adet güderi eldiven,120 adet bıçkı,114 adet testere eğesi, 7 adet marangoz takımı,7 adet demirci takımı, 90 adet çapraz, 13 vagon dikenli tel,170 adet kolu bıçkı, 2 adet hızar, 43 sandık lağımcı takımı, 5.000 adet göteberka fitili, 600 adet keser, 450 adet testere, 60 adet kerpeten, 500 sandık dinamit lokumu, 1 adet taş burgu takımı, 3 adet kuyu burgu takımı, 50 adet tenvir tabancası, 5.000 adet tenvir fişeği, 11 Mayıs 1915 tarihinden itibaren yıl sonuna kadar Piri Paşa İstihkam deposundan ve diğer imkânlardan yararlanarak gönderilmiş ve Ordu'nun savunması güçlendirilmiştir.[115]

1915 yılı içinde 5. Ordu'ya gönderilen istihkâm malzemesi şöyledir:

41.790 metre kangal dikenli tel[116], 298.752 adet kum torbası[117], 11.274adet

111 A.g.e., s.290.

112 Atakan, s.150.

113 Genelkurmay, İdari Faaliyetler ve Lojistik, C. X, s.290.

114 Sanders, s.102-103.

115 ATASE Arşivi, No 1/101, Kls 2163, Dos. 27, F. 1-4, 1-204.

116 ATASE Arşivi, No 1/1, Kls 11, Dos. 55, F. 65-1; ATASE Arşivi, No 1/101, Kls 2164, Dos. 35, F. 1-4, 4-32; ATASE Arşivi, No 1/101, Kls 2163, Dos. 27, F. 1-4, 1-32, 1-33,1-34, 1-79; ATASE Arşivi, No 1/101, Kls 2164, Dos. 32, F. 1-72, 1-73, 1-82,1-87, 1-88, 1-89; ATASE Arşivi, No 1/101, Kls 2164, Dos. 32, F. 1-72, 1-73, 1-82,1-87, 1-88, 1-89; ATASE Arşivi, No 1/101, Kls 2164, Dos. 36, F. 1-8, 1-9, 1-14, 1-23, 1-29.

117 ATASE Arşivi, No 1/101, Kls 2164, Dos. 36, F. 1-8, 1-9, 1-14, 1-23, 1-29; ATASE Arşivi, No 1/1, Kls 11, Dos. 55, F. 65-1; ATASE Arşivi, No 1/101, Kls 2164, Dos. 35, F. 1-4, 4-32.

kazma[118], 25.115 adet kürek[119], 478 adet balta[120], 90 adet tenvir (aydınlatma) tabancası, 5.000 adet tenvir fişeği, 3.000 adet çabuk yanan fitil[121], 200 adet tel makası[122], 4.000metre kablo[123].

Uçak, Yedek Parça Tedariki ve Havaalanları

Müfrezeye ilk olarak 17 Ağustos 1914'te İstanbul'dan gelen bir deniz uçağı katılmış, bunu 21 Ekim 1914'te gönderilen ikinci bir uçak izlemiştir. Ayrıca 12 Ocak 1915'te İstanbul'dan deniz yoluyla gönderilen iki uçakla da müfrezenin takviyesine gidilmiş oluyordu.[124]

1915 yılı başlarında uçak teknik personeli konusunda Almanya ile bir anlaşma yapıldı. Bu anlaşmaya göre Almanya Türk Ordusu'nun pilot ve makinist ihtiyacını karşıladı.[125]

Yurtdışından sipariş edilen 6'sı hizmet, 2'si savaş uçağı olarak toplam 8 uçak 5. Ordu emrine girmiştir.[126] Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı sefer kuruluşunda bir uçak bölüğü vardı. Hava birlikleri daha sonra işlerliğe kavuşmuş ve 1. Bölük, 6. Bölük ve 3. Deniz Uçak Bölüğü olmak üzere toplam 3 tane birliği olmuştu. Daha sonra Uzunköprü'deki 15. Hava Bölüğü ve Almanlardan oluşan Fokker Bölüğü de etkili olmuştu. Böylece cephede toplam 5 adet hava birliği oluşturulmuştu.[127]

1. Uçak Bölüğü Gelibolu'da Galata'da, 6. Uçak Bölüğü Erenköy'de ve Nara'da, 3. Deniz Uçak Bölüğü Nara'da ve Köseburun'da, Fokker Bölüğü Gelibolu ve Galata'da, 15. Hava Bölüğü Uzunköprü'de görev yapmaktaydı.[128]

Türk havaalanları; Galata Havaalanı Galata Köyü yakınlarında kara

118 ATASE Arşivi, No 1/1, Kls 11, Dos. 55, F. 65-1; ATASE Arşivi, No 1/101, Kls 2164, Dos. 35, F. 1-4, 4-32; ATASE Arşivi, No 1/101, Kls 2163, Dos. 25, F. 2-6, 2-11, 2-15; ATASE Arşivi, No 1/101, Kls 2163, Dos. 27, F. 1-4, 1-32, 1-33,1-34, 1-79; ATASE Arşivi, No 1/101, Kls 2164, Dos. 32, F. 1-72, 1-73, 1-82,1-87, 1-88, 1-89; ATASE Arşivi, No 1/101, Kls 2164, Dos. 36, F. 1-8, 1-9, 1-14, 1-23, 1-29.

119 ATASE Arşivi, No 1/1, Kls 11, Dos. 55, F. 65-1;ATASE Arşivi, No 1/101, Kls 2163, Dos. 27, F. 1-4, 1-32, 1-33,1-34, 1-79; ATASE Arşivi, No 1/101, Kls 2164, Dos. 32, F. 1-72, 1-73, 1-82,1-87, 1-88, 1-89; ATASE Arşivi, No 1/101, Kls 2164, Dos. 35, F. 1-4, 4-32.

120 ATASE Arşivi, No 1/101, Kls 2163, Dos. 25, F. 2-6, 2-11, 2-15.

121 ATASE Arşivi, No 1/101, Kls 2163, Dos. 27, F. 1-4, 1-32, 1-33,1-34, 1-79.

122 ATASE Arşivi, No 1/101, Kls 2164, Dos. 32, F. 1-72, 1-73, 1-82,1-87, 1-88, 1-89.

123 ATASE Arşivi, No 1/1, Kls 11, Dos. 55, F. 65-1.

124 Genelkurmay, Çanakkale Cephesi 1 nci Kitap, s.285.

125 ATASE Arşivi, No 1/13, Kls 1389, Dos. 2, F. 2, 2-2.

126 Genelkurmay, İdari Faaliyetler ve Lojistik, C. X, s.294.

127 ATASE Arşivi, No 1/3, Kls 638, Dos. 223, F. 48.

128 Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Savaşı, 9 ncu Cilt Türk Hava Harekâtı*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1969, s. 55,

hava uçakları için olup Liman von Sanders Paşa'nın karargâhının havadan korunması için 10 Temmuz 1915'te yapılmıştır.

Deniz uçakları için yapılan havaalanı, Nara'dadır. İki adet pistin biri Köse- burnu'ndadır. Çanakkale Havaalanı; bu ad altında iki yerde havaalanı bulunmaktadır. Biri bugünkü İntepe dolaylarında olup 5 Temmuz 1915 tarihindeki bombalamayla iki uçağın kullanılamaz duruma gelmesi sonucu kullanımdan kaldırılmıştır. İkinci havaalanı ise bugünkü Çanakkale Havaalanı'nın yakınlarında bir yerdedir.

Uzunköprü Havaalanı; buradan kalkan uçaklar özellikle Saros Körfezi ve Bulgar-Yunan Sınırı'nda görev yapmışlardır. Çanakkale'de bunların dışında kara hava uçakları için birkaç küçük havaalanı ve pistin olma olasılığı daha vardır.[129]

> "1915 Temmuz'unda birçok müşkülatla nakline imkân hâsıl olan üç deniz uçağı Almanya'da İstanbul'a getirilebildi, Sırp ve Romen bölgelerini aşması için motorların altına tekerlekler vazedilmiş ve buralardan uçmak suretiyle geçirilmiştir. Bunlar 100 beygir kuvvetinde Gotha çifte satıhlıları idi. Silahsız, telsiz, telgrafsız olup bomba atmaya mahsus cihazı da yoktu. Buna rağmen düşmanın güzel uçaklarına karşı muvaffakiyetli keşifler yapmışlar ve hatta elden atılan çift bombaları da muvaffakiyetle atmışlar ve bu görevde kullanılmışlardır. İki uçak Çanakkale'den keşif ve düşman uçakları, saldırı ve çıkarma noktalarına ayrılmıştır."[130]
>
> "Deniz uçakları İmroz, Bozcaada ve Limni'yi ihtiva eden sahada çok kıymetli keşif uçuşları yapmışlar ve fotoğraf almışlardır. Bu görevleri icrası sırasında düşman av uçaklarının müteaddit defa hücumlarına maruz kalmış ve takip olunmuşlardır. Uçaklar gövdelerine ve kanatlarına müteaddit makineli tüfek isabetleri aldıkları ahvalde dahi Çanakkale'ye vasıl olabilmişlerdir."[131]

Savaşın sonlarına doğru ise cephedeki Türk uçak sayısı 22'ye çıkmıştı. General Hamilton'un yatıda Türk uçaklarından nasibini almıştı. Kısacası Türk uçakları Marmara'ya girebilen İngiliz, Fransız ve Avustralya denizaltı Gemilerinin keşfinde görev almış ve bunlara taarruzda da bulunmuşlardır.

Akaryakıt Tedarik ve İkmali

Akaryakıt tedarik ve ikmali (gazyağı dâhil), Başkomutanlık Vekâleti Levazım Dairesi Başkanlığı'nca Avusturya-Macaristan'dan benzin bidonları ile getiriliyordu.[132]

129 Genelkurmay, *Hava Harekâtı*, s.136.
130 Lorey, C. II, s.119.
131 A.g.e., s.143.
132 Genelkurmay, Çanakkale Cephesi Özetlenmiş Tarihi, s.240.

18 Temmuz 1915 tarihinde trenle Sirkeci'den Uzunköprü Nokta Komutanlığı'na 180 sandık benzin ve iki fıçı yağ olmak üzere 5.270 kg yakıt gönderilmiştir.

Araçların akaryakıt, madeni yağ ve temizlik malzemesi ihtiyaçları günlük 80 km yapacağı varsayımından hareketle saptanıyordu.[133]

Bütün birlikler için yakacak maddesi olarak odun ve kömür gereksinimi bölgeden sağlanıyordu. Odun daha çok Anadolu yakasındaki Biga Yarımadası'ndan ve özellikle Kazdağı'ndan getiriliyordu.

Çanakkale Bölgesindeki iki yerde, Küçük Anafarta ve Sümbüldere'de bulunan linyit yatakları işletilerek kömür gereksinimi sağlanmıştır.[134]

Sonuç

Cephede düşman karşısında iyi beslenemeyen, giyeceği, silah ve cephanesi yeterli olmayan bir birliğin, ne kadar üstün ve kabiliyetli komutanların idaresi altında olursa olsun, verilen emirleri yerine getirebilmesi mümkün değildir.

Çanakkale Cephesi de dâhil Birinci Dünya Savaşı sırasında Türk cephelerinin tamamında idari faaliyetler ve lojistik desteği sağlayacak olan menzil teşkilatı yeniden kurulmaya başlandığı için birçok eksiklik meydana gelmiştir. Yine de başkent İstanbul'a yakınlığı, Uzunköprü tren yolu ve deniz ulaşımı imkânları sebebiyle diğer cephelere göre Çanakkale Cephesinde durum çok daha iyi ve olumludur. Çünkü Çanakkale cephesi Osmanlı Devleti'nin hayatiyeti bakımından önem taşıması itibariyle ikmale öncelik tanınıyordu.

5. Ordu Menzil Müfettişliği'nin Menzil Sıhhiye Heyeti, Menzil Veteriner Heyeti, Cephane Komutanlığı, Menzil Ulaştırma Komutanlığı, İnşaat Şubesi, Menzil Posta-Telgraf Müdüriyeti, Evrak Kalemi, Menzil Müfettişlik karargâh Komutanlığı, Muhasebe ve İaşe Subayı gibi idari personelin, Personel Dairesi'nce atanmaları, gerekli araç ve gereçlerinin de nerelerden temin edileceği gibi pek çok hizmet alanı vardır.

Menzil Genel Müfettişliği gemilerden, iskele depolarından ve kara menzil araçlarından nasıl faydalanılacağını belirleyerek ikmalin tek elden yapılmasını sağlamış ve herhangi bir karışıklığın doğmasını önlemeye çalışmıştır.

Subay kaybı çok olan 5. Ordu birliklerindeki subay kayıplarını telafi etmek için, emekli olup da hizmet görebilecek subaylar silah altına alındı.

Ordu Dairesi, orduların savaş gücünün sürekli olarak yüksek bulundu-

133 Genelkurmay, İdari Faaliyetler ve Lojistik, C. X, s.297.

134 Genelkurmay, Çanakkale Cephesi Özetlenmiş Tarihi, s.240.

rulmasını hedeflemişti. Bu amaçla birliklerin seferber olmalarını hızlandırmak ve bu arada da kayıplarını fazlasından karşılamak için birliklerin elinde %20 fazla erin bulunmasını öngörmüştür. Depo (eğitim) birliklerinin devamlı eğitim görmüş erlerle dolu bulunmasını sağlayacak tertip ve tedbirler de alınmaya çalışılmıştır.

Kolorduların asker alma bölgeleri tespit edildikten sonra Genelkurmay, seferberliğe özel olmak üzere gerektiğinde silah altına alınacak 1290-1310 doğumlular içerisinde göçmen olarak gelmiş ve yerleşmiş olan yükümlülerin de bir an önce yetiştirileceğini bildirmiştir.

Birlikler İstanbul'dan Tekirdağ'dan deniz yoluyla Maydos'a intikal etmiştir. Kumkale bölgesinden Çanakkale'ye yürüyüş kolu, Çanakkale'den de Kilitbahir ve Eceabat'a yelkenli, sandal vb. küçük deniz vasıtalarıyla geçmişlerdir.

Tümenler Edirne'den Uzunköprü'ye demiryolu ve Uzunköprü'den Çanakkale'ye yürüyüş kolunda intikal etmişlerdir.

Türk Ordusu Başkomutan Vekili, özellikle Ordunun silah ve mühimmat durumunu müttefiki bulunan Alman Harbiye Nezaretine duyurarak vaat edilen silah yardımının öncelikle ele alınmasını istemiştir.

Kara muharebeleri sonuna kadar çeşitli tarihlerde ve çok güç durumlarda 59.457 sandık ve 5.286.000 adet piyade mermisi, 591 sandık ve 395.918 adet top mermisi ikmal edilmiştir. Ayrıca 144.717 adet el bombası, 29.050 tabanca mermisi ikmal edilmiştir.

Harbiye Dairesi ile Muhabere ve Muvasala Dairesi'nin Genel Müfettişlik'le işbirliği içerisinde gerek yurtiçi yapımlarından ve gerekse Almanya'dan siparişlerle elde edilen malzeme ile ikmale çalışılmış ve kablo, telgraf makineleri, telefon santrali, galvanizli tel, tecrit maddesi, katranlı şerit, telgraf direği; fincan, palanga takımı, kurbacık, burgu, küskü, keçe, bağ teli, kürek, kazma, merdiven, izolatör, lökşanse pili, sahra kablosu, ara kablo, bakır tel, demir tel, kuru pil, bronz, numaratör, erikson getirtilmiştir.

Birliklerin istihkâm gereksinimlerinin de gerek yurt içindeki fabrika ve yapım evlerinden ve gerekse ordu donatım fabrikalarından sağlanmasına çalışılmış ve kangal, dikenli tel, dikenli tel kazığı, kum torbası, kazma, kürek, balta kangal dikenli tel, kangal bağ teli, çivi, saplı balyoz, saplı kürek, saplı kazma, çekiç, balta, tel makası, güderi eldiven, bıçkı, testere eğesi, marangoz takımı, demirci takımı, çapraz, bıçkı, hızar, lağımcı takımı, göteberka fitili, keser, testere, kerpeten, taş burgu takımı, dinamit lokumu, kuyu burgu takımı, tenvir tabancası, tenvir fişeği temin edilmiştir.

Türk Ordusu'nun uçak, pilot ve makinist ihtiyacını Almanya karşılamıştır. 17 Ağustos ve 21 Ekim 1914'te birer 12 Ocak 1915'te İstanbul'dan deniz

yoluyla gönderilen iki uçakla yurtdışından sipariş edilen altısı hizmet, ikisi savaş uçağı olarak toplam 12 uçak 5. Ordu emrine girmiştir. Cephede toplam beş adet hava birliği oluşturulmuştur: Galata Köyü, Nara Havaalanı, İntepe, Çanakkale, Uzunköprü Havaalanı; Çanakkale'de bunların dışında kara hava uçakları için birkaç küçük havaalanı ve pistin olma olasılığı daha vardır. Savaşın sonlarına doğru ise cephedeki Türk uçak sayısı 22'ye çıkmıştır. Türk uçakları Marmara'ya girebilen İngiliz, Fransız ve Avustralya denizaltı gemilerinin keşfinde görev almış ve bunlara taarruzlarda da bulunmuşlardır.

Akaryakıt ikmali, Başkomutanlık Vekâleti Levazım Dairesi'nce Avusturya- Macaristan'dan benzin bidonları ile getiriliyordu. Araçların akaryakıt ve madeni yağ ihtiyaçları günlük 80 km yapacağı düşünülerek belirleniyordu. Yakacak maddesi olarak odun ve kömür ihtiyacı bölgeden sağlanmıştır.

KAYNAKÇA

ATASE Arşivi, No. 1/1, Kls. 8, Dos. 40, F. 25-22.
ATASE Arşivi, No. 1/1, Kls. 11, Dos. 55, F. 65-1.
ATASE Arşivi, No. 1/1, Kls. 14, Dos. 69, F. 33.
ATASE Arşivi, No. 1/1, Kls. 16, Dos. 76, F. 47-2.
ATASE Arşivi, No. 1/1, Kls. 18, Dos. 88, F. 1.
ATASE Arşivi, No. 1/1, Kls. 24, Dos. 117, F. 25-5.
ATASE Arşivi, No. 1/1, Kls. 65, Dos. 324, F. 10.
ATASE Arşivi, No. 1/1, Kls. 69, Dos. 347, F. 15.
ATASE Arşivi, No. 1/1, Kls. 122, Dos. 74, F. 9-8, 9-9.
ATASE Arşivi, No. 1/1, Kls. 171, Dos. 126, F. 3.
ATASE Arşivi, No. 1/1, Kls. 171, Dos. 742.
ATASE Arşivi, No. 1/1, Kls. 171, Dos. 742, F. 17-1.
ATASE Arşivi, No. 1/1, Kls. 182, Dos. 782, F. 1-95, 53, 185-2.
ATASE Arşivi, No. 1/3, Kls. 629, Dos. 200, F. 1-24.
ATASE Arşivi, No. 1/3, Kls. 637, Dos. 220, F. 27.
ATASE Arşivi, No. 1/3, Kls. 638, Dos. 223, F. 1-231, 48.
ATASE Arşivi, No. 1/3, Kls. 639, Dos. 622, F. 1-191.
ATASE Arşivi, No. 1/5, Kls. 1060, Dos. 62, F. 1-90, 2-14.
ATASE Arşivi, No. 1/5, Kls. 1063, Dos. 74, F. 24-39.
ATASE Arşivi, No. 1/5, Kls. 1065, Dos. 75, F. 1-75.
ATASE Arşivi, No. 1/5, Kls. 1065, Dos. 78, F. 2.
ATASE Arşivi, No. 1/5, Kls. 1065, Dos. 80, F. 2-4.
ATASE Arşivi, No. 1/5, Kls. 1065, Dos. 83, F. 22-37.
ATASE Arşivi, No. 1/5, Kls. 1065, Dos. 85, F. 3-5, 5-30, 15-3.
ATASE Arşivi, No. 1/5, Kls. 1067, Dos. 89, F. 1-15.
ATASE Arşivi, No: 1/5, Kls. 1067, Dos. 90, F. 33-8.
ATASE Arşivi, No. 1/5, Kls. 1107, Dos. 217, F. 7.
ATASE Arşivi, No. 1/5, Kls. 1964, Dos. 305.

ATASE Arşivi, No. 1/6, Kls. 1129, Dos. 27, F. 2.
ATASE Arşivi, No. 1/6, Kls. 1155, Dos. 126, F. 3.
ATASE Arşivi, No. 1/6, Kls. 1169, Dos. 179, F. 4, 29.
ATASE Arşivi, No. 1/6, Kls. 1172, Dos. 189, F. 3-10.
ATASE Arşivi, No. 1/6, Kls. 1183, Dos. 231, F. 4.
ATASE Arşivi, No. 1/6, Kls. 1200, Dos. 294, F. 1-75.
ATASE Arşivi, No. 1/6, Kls. 1200, Dos. 292, F. 1-6, 1-124, 2.
ATASE Arşivi, No. 1/6, Kls. 1200, Dos. 294, F. 1-187.
ATASE Arşivi, No. 1/6, Kls. 1213, Dos. 342, F. 11-2.
ATASE Arşivi, No. 1/6, Kls. 1274, Dos. 592, F. 4, 6.
ATASE Arşivi, No. 1/6, Kls. 1283, Dos. 626, F. 4-6.
ATASE Arşivi, No. 1/6, Kls. 1305, Dos. 718, F. 8.
ATASE Arşivi, No. 1/13, Kls. 1389, Dos. 2, F. 2, 2-2.
ATASE Arşivi, No. 1/16, Kls. 1127, Dos. 16, F. 12-1.
ATASE Arşivi, No. 1/16, Kls. 1155, Dos. 116, F. 3
ATASE Arşivi, No. 1/31, Kls. 1514, Dos. 17, F. 3-10, 11, 12, 13, 14, 26, 29, 53.
ATASE Arşivi, No. 1/60, Kls. 1757, Dos. 174, F. 6-9.
ATASE Arşivi, No. 1/60, Kls. 1758, Dos. 53, F. 1-95.
ATASE Arşivi, No. 1/60, Kls. 1761, Dos. 184, F. 6-49, 50, 74.
ATASE Arşivi, No: 1/63, Kls. 1884, Dos. 43, F. 2-64,65.
ATASE Arşivi, No. 1/65, Kls. 1871, Dos. 1, F. 5-47.
ATASE Arşivi, No. 1/65, Kls. 1880, Dos. 31, F. 1-20, 23,1-26.
ATASE Arşivi, No. 1/65, Kls. 1881, Dos. 36, F. 1-179, 2-13, 192, 198.
ATASE Arşivi, No. 1/65, Kls. 1883, Dos. 42, F. 1-50, 65.
ATASE Arşivi, No. 1/65, Kls. 1886, Dos. 50, F. 1-3.
ATASE Arşivi, No. 1/65, Kls. 1887, Dos. 31, F. 1-26.
ATASE Arşivi, No. 1/65, Kls. 1887, Dos. 53, F. 1-95.
ATASE Arşivi, No. 1/65, Kls. 1891, Dos. 175-A, F. 13-3.
ATASE Arşivi, No. 1/65, Kls. 1916, Dos. 139, F. 20.
ATASE Arşivi, No. 1/65, Kls. 1964, Dos. 305, F. 1-16, 1-25, 1-19, 1-107.
ATASE Arşivi, No. 1/65, Kls. 1980, Dos. 364, F. 12;
ATASE Arşivi, No. 1/65, Kls. 2001, Dos. 457, F. 1-33, 96.
ATASE Arşivi, No. 1/65, Kls. 3474, Dos. H-24, F. 10-2;
ATASE Arşivi, No. 1/65, Kls. 3474, Dos. H-25, F. 11-6, 10;
ATASE Arşivi, No. 1/65, Kls. 3474, Dos. H-26, F. 12-17;
ATASE Arşivi, No. 1/65, Kls. 3474, Dos. H-55, F. 14-32.
ATASE Arşivi, No. 1/66, Kls. 1758, Dos. 437, F. 41.
ATASE Arşivi, No. 1/66, Kls. 1996, Dos. 431, F. 1-1.
ATASE Arşivi, No. 1/66, Kls. 1997, Dos. 433, F. 1-2.
ATASE Arşivi, No. 1/66, Kls. 2002, Dos. 458, F. 1-40.
ATASE Arşivi, No: 1/66, Kls. 2021, Dos. 559, F. 2-4.
ATASE Arşivi, No. 1/84, Kls. 2104, Dos. 1, F. 1-9.
ATASE Arşivi, No. 1/101, Kls. 2163, Dos. 25, F. 2-6, 2-11, 2-15.
ATASE Arşivi, No. 1/101, Kls. 2163, Dos. 27, F. 1-4, 1-32, 1-33,1-34, 1-79, 1-204, 4-32.
ATASE Arşivi, No. 1/101, Kls. 2164, Dos. 32, F. 1-72, 1-73, 1-82,1-87, 1-88, 1-89.
ATASE Arşivi, No. 1/101, Kls. 2164, Dos. 35, F. 1-4, 4-32.
ATASE Arşivi, No. 1/101, Kls. 2164, Dos. 36, F. 1-8, 1-9, 1-14, 1-23, 1-29.
ATASE Arşivi, Kls. 1072, Dos. 104, F. 1-127.

Kitaplar

Çanakkale 1915, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999, s.38, 122-123,133.

Çanakkale Boğaz Komutanlığı, *Çanakkale Deniz Savaşları 1915*, İstanbul 2004.

Çanakkale, Çanakkale 18 Mart Üniversitesi Atatürk ve Çanakkale Savaşları Araştırma Merkezi Yayınları, Çanakkale 1996, s.195.

DOĞAN, D. Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul 1996.

Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Savaşı 9. Cilt Türk Hava Harekâtı*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1969.

Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Savaşı'nda Türk Savaşı V. Cilt Çanakkale Cephesi harekâtı 1., 2., ve 3. Kitapların Özetlenmiş Tarihi,* Genelkurmay Basımevi, Ankara 1997.

Genelkurmay Başkanlığı, *I. Dünya Harbinde Türk Harbi, C.V, Çanakkale Cephesi Harekâtı, 3. Kitap, Çanakkale Cephesi Harekâtı*, Ankara 1980.

Genelkurmay Başkanlığı, *I. Dünya Harbinde Türk Harbi, C.V, Çanakkale Cephesi Harekâtı, 1. Kitap*, Ankara 1993.

Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, C.III, 1.Kitap, 6. Kısım (1908-1920),* Ankara 1971.

KIZILDEMİR, M. Orhan, *Şirket-i Hayriye İdaresi*, İstanbul: Türkiye Denizciler Sendikası Yayınları, t.y., s.147-148.

LOREY, Hermann, *Türk Sularında Deniz Hareketler,* Deniz Basımevi, C. 2., Ankara 1946.

MÜHLMAN, Carl, *Çanakkale Savaşı Bir Alman Subayının Anıları*, Timaş Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2003, s.118-119.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, *I. Dünya Harbinde Türk Harbi*, C.I, *Osmanlı İmparatorluğunun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları ve Harbe Girişi,* Ankara 1970.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, *I. Dünya Harbinde Türk Harbi, C.V, 2. Kitap, Çanakkale Cephesi Harekâtı,* Ankara 1977.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, *I. Dünya Harbinde Türk Harbi, C.X, I. Dünya Harbi, İdari Faaliyetler ve Lojistik,* Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara 1985.

VON SANDERS, Liman, *Türkiye'de Beş Yıl*, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul 1999, s. 94-95.

YILMAZ, Veli, *I. Dünya Savaşı'nda Türk –Alman İttifakı ve Askeri Tarihi*, İstanbul 1993.

Makale

ATAKAN, Rauf, 'Birinci Dünya Savaşı'nde Türk Savaşı Çanakkale Muharebeleri İdari Faaliyet ve Lojistik', *Çanakkale Muharebeleri 75. Yıl Armağanı*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1990.

ÖZTÜRK, Mustafa, 'Çanakkale Muharebelerinde Türk Ordusunun İkmal ve İaşe Durumu', *Askeri Tarih Bülteni*, Yıl: 12, Şubat 1987, S. 22, Ankara 1987.

Çanakkale Savaşı Döneminde Edirne Merkez Asker Hastanesi'nde Verilen Sağlık Hizmetleri ve Vefat Eden Mehmetçikler

VEYSİ AKIN*

Giriş:
Savaş Dönemi Hastalıklar ve Sağlık Hizmetleri

Dünya tarihine genel olarak bakıldığında salgın hastalıkların sair dönemlere göre savaş yıllarında daha yaygın olduğu görülür. Çünkü bu dönemlerde savaş şartlarından dolayı gerekli hijyenin sağlanamaması, yeterli besin kaynaklarına ulaşılamaması ve sağlık hizmetlerinin düzenli bir şekilde verilememesi çeşitli hastalıklara zemin hazırlamaktadır. Yakın tarihimizde savaşlara bağlı olarak ortaya çıkan hastalıklardan dolayı en yüksek düzeyde ölüm olayları I. Dünya Savaşı yılları ve sonrasında yaşanmıştır. Bu dönemde yaklaşık 8.000.000 asker savaş yaralanmalarından vefat etmişken, 3.000.000 civarı da çeşitli hastalıklardan kaybedilmiştir[1].

Hastalıklar sadece cephede askerleri etkilememiş, savaşan ülkelerin sivil halkları için de tam bir felaket olmuştur. Harp dönemleri milletlerin ekonomik ve sosyal yapısını kötü yönde etkilediğinden, insanlar ciddi sağlık sorunlarıyla karşılaşmıştır. Osmanlı Devleti de son dönemlerini hep savaşlarla geçirdiği ve bu savaşlar toprak kayıpları ile neticelenerek göçe sebep olduğu için gerek cephede ve gerekse cephe gerisinde sivil hayatta salgın hastalıklarla uğraşmak zorunda kalmıştır. Kırım Savaşı ve 1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı döneminde gerek orduda ve gerekse Rus ordusunun işgal ettiği topraklardan kaçarak Anadolu'ya ve İstanbul'a doğru gelen Müslüman halkın yol boyunca ve sığındığı şehirlerde salgın hastalıklar nedeniyle kitlesel ölümler yaşanmıştır. Cephede savaşarak ölenlerden çok daha fazla sayıda asker, hastalıklardan dolayı

1 Oya Dağlar Macar, *Balkan Savaşları'nda Salgın Hastalıklar ve Sağlık Hizmetleri*, Libra Yay., İstanbul t.y., s. 31.

* Yrd. Doç. Dr., Trakya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi

hayatını kaybetmiştir. Kırım Savaşı'nda salgın hastalıklardan ölenlerin sayısı takriben 85.000[2] olarak kayıtlara geçerken, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı için bu rakam 40.000[3] olarak verilmektedir.

Geçmişte yaşananlardan hareketle Balkan Savaşı öncesi ordunun sağlık işleri iyi planlanmış olmakla beraber, gerekli hazırlıkların yapılaması sebebiyle uygulanamamış, cephede ve cephe gerisinde verilen sağlık hizmetleri son derece yetersiz kalmıştır. Bu sebeple de yaralıların ve hastalıkların tedavilerinde aksamalar yaşanmış, kayıpların artmasına yol açmıştır. Özellikle de salgın hastalıklardan ölenlerin sayısı bir hayli fazla olmuştur. Başta kolera, çiçek, dizanteri ve frengi gibi bulaşıcı hastalıklar savaş sırasında ve sonrasında askerler ve siviller arasında ölümlere yol açmıştır[4]. Sadece 1912 yılında koleraya yakalanan asker sayısı 30 binden fazladır ve bu miktarın yaklaşık üçte biri tedavi olamadan vefat etmiştir[5]. Balkan savaşı esnasında göçe zorlanan halkın yaklaşık 600.000'ni yollarda ölmüştü. Bunların önemli bir kısmı savaş şartlarına bağlı hastalıklardan kaybedilmişti[6].

Osmanlı idarecileri, 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı ve 1912-13 Balkan Savaşı yıllarında edindiği tecrübeleri dikkate alarak I. Dünya Savaşı evvelinde hem sivil hem de askeri alandaki sağlık hizmetlerine yeni düzenlemeler getirdiler. 1913'te yayınlanan Vilayet-i İdare-i Sıhhiye Nizamnamesi ile Memleket Tabiplikleri, Hükümet Tabipliği'ne dönüştürülmüş ve illerde Sıhhiye müdürlükleri kurularak, başta koruyucu ve çevre sağlığı hizmetleri olmak üzere il genelinin tüm sağlık işlerinden bu kurum mesul tutulmuştur[7]. Savaşın hemen başında da Dâhiliye Nezareti'nin adı, Dâhiliye ve Sıhhiye Nezareti olarak değiştirilerek, sağlık hizmetleri de bu nezaret üzerinden verilmeye başlanmıştır[8]. Seferberlik ile birlikte Ağustos 1914'ten itibaren 20-45 yaşlarındaki sivil hekim, eczacı ve diş hekimleri ordu emrine alınmıştır[9].

2 Kemal Özbay, *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri*, C. I, Yörük Basımevi, İstanbul 1976, s. 4.

3 Nuran Yıldırım, "Tanzimat'tan Cumhuriyete Koruyucu Sağlık Uygulamaları", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 5,İletişim Yay., İstanbul 1985, s. 1327.

4 Macar, *Balkan Savaşları'nda Salgın Hastalıklar*, s. 77-88.

5 Hikmet Özdemir, *Salgın Hastalıklardan Ölümler*, (2. Baskı) Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2010, s. 65.

6 Justin McCarty, *Ölüm ve Sürgün*, İnkılap Yay., İstanbul t.y., s.192.

7 Erdem Aydın, "19. Yüzyılda Osmanlı Sağlık Teşkilatlanması", *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, Sayı: 15 (2004), s. 201-203. Erkan Tural, "Vilayet İdare-i Sıhhiye Nizamnamesi", Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, C.15, Sayı: 1 (Ocak 2006), s.61-65.

8 Özdemir, *Salgın Hastalıklardan Ölümler*, s.94.

9 Özbay, *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri*, C. I, s. 123.

Ancak, alınan bütün tedbirlere rağmen harp yıllarında hastanelerde tutulan kayıtlara göre ordunun salgın hastalıklardan kayıpları 388 bin civarında olmuştur. Bu rakamlara kaçak askerlerden ölenlerin miktarı dâhil edilmemiştir[10]. Osmanlı orduları I. Dünya Savaşı'nda askerlerinin yaklaşık üçte birini cephe gerisinde kaybetmiştir. Özellikle 3 ncü Ordu'da salgın hastalıklar (tifüs, tifo, dizanteri, dönek ateş, pnömonü ve sıtma) daha yaygındı. 3 ncü Ordu sadece bir yıl (1915) içerisinde salgın hastalıklardan 23.651askerini kaybetmişti[11]. Osmanlı Orduları Askeri Sağlık İdaresi kayıtlarına göre, dört yıl süren savaşta askeri birliklerde görev yapan erlerin % 47'si cephe ve cephe gerisindeki hastanelere girmiş ve bunların % 17'si tedavileri esnasında ölmüştür[12].

Bununla beraber, genel duruma göre Çanakkale Cephesi'nin vaziyeti biraz daha iyidir. Gerek cephenin İstanbul'a yakınlığı ve gerekse bölgedeki hastane teşkilatlarının çokluğu sağlık hizmetlerinin daha verimli sunulmasını sağlamıştır. Çanakkale muharebeleri esnasında Türk Sağlık Teşkilatı, sıkışık bir alanda bulunan orduda askerler arasında salgın bir hastalık çıkmasını engellemek için büyük çaba sarf etmiştir. Takriben dokuz ay süren savaş esnasında 110.000 civarında yaralı, 71.000'i bulan hasta ve hava değişimine ihtiyacı olanlar savaş bölgesinde veya civarda yer alan hastanelere sevk edilmiştir. Hastanelerde bu süreçte 48.268 hasta, 22.619 yaralı tedavi edilmiş; hastalar arasında %11,6, yaralılar arasından %2,7 şehit olmak suretiyle tedavilerinde başarı sağlanmıştır[13].

Çanakkale muharebelerini gerçekleştiren 5 nci Ordu'nun Çanakkale ve Gelibolu yarımadasında kurulanlar hariç olmak üzere hastanelerinin ağırlık merkezi İstanbul idi. İstanbul hastaneleri hasta ve yaralılarla kabul edemez duruma geldiği zamanlarda Trakya'daki hastanelere sevkiyat yapılmaktaydı[14].

5 inci Ordu Komutanlığı Sağlık Başkanlığı'nın Ordu Komutanlığı'na

10 Özdemir, *Salgın Hastalıklardan Ölümler*, s.145.

11 I. Dünya Savaşı dönemi III. Ordu'daki sağlık faaliyetleri hakkında bir çalışma için bkz.: Hakan Erdem, Ahmet Tetik, Özgür Arun, Bülent Ahmet Beşirbellioğlu, Ömer Çoşkun, Can Polat Eyigün, "War and infection in the Pre-antibiotic Era The Third Ottoman Army in 1915", *Scandinavian Journal of* İnfectious *Diseases*, September 2011, Vol: 43, No: 9, pp. 690-695.

12 *Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi, Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik*, C. IX, Genelkurmay Yay., Ankara 1985, s. 578.

13 http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-77/canakkale-savaslarinda-sihhiye-ve-tahliye-hizmetleri

14 Ahmet Esenkaya, "Çanakkale Muharebelerinde Cephede ve Cephe Dışında Sağlık Hizmetleri", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Sayı: 10-11 (2011), Atatürk ve Çanakkale Savaşlarını Araştırma Merkezi Yay., s.36.

sunduğu raporda mayıs ayı toplam yatak sayısı 5.050'li olarak gösterilmiştir[15]. Bunların dağılımları şöyledir:

Tekirdağ: 1450 yatak
Şarköy: 400 yatak
Gelibolu: 150 yatak
Lâpseki: 300 yatak
Ezine: 500 yatak
Dümrek Köyü: 450 yatak
Biga: 1300 yatak
Dimetoka: 500 yatak

Ayrıca cephede hizmet veren tedavi amaçlı merkezler de bulunuyordu. Bunlar sıhhiye bölük hastaneleri, alay ve tümenlerin seyyar hastanelerinden ibaretti. Bunların sayıları da bir hayli fazlaydı[16].

Gelibolu, Çanakkale, Tekirdağ ve İstanbul'daki hastanelerin dışında yaralı ve hastalara hizmet eden Trakya hastaneleri Edirne ve mülhakatında (Uzunköprü, Keşan, Eriklice) bulunuyorlardı[17].

Bu hastanelerde yatarak tedavi gören askerlerden iyileşemeyerek vefat edenler memleketlerine gönderilmemişler, bölgede hazırlanan şehitliklere veya en yakın yerdeki mezarlıklara defnedilmişlerdir. Bunların sayılarını ve yerlerini tespit etmek oldukça zor ve uzun çalışmalar gerektirmektedir. Mesela, İstanbul Sağlık Dairesi İstatistik Şubesi'nden Dr. Rıfkı Bey'in hazırladığı rapora göre; 1916 yılı sonuna kadar İstanbul hastanelerinde tedavi gören yaralılardan 6.128'i, hasta olanlardan ise 24.451'i vefat etmiştir[18]. Bunların büyük bir kısmının Edirnekapı şehitliğine defnedildikleri bilinmekle beraber, İstanbul'daki diğer şehitlik ve mezarlıklara gömülenlerin sayıları da az değildir[19].

1.Edirne Merkez Asker Hastanesi

Çanakkale Savaşı'na katılan ve hastalanarak tedavi maksadıyla Edirne'ye gönderilen Mehmetçiklerin tedavi gördükleri Edirne Merkez Asker

15 Ahmet Esenkaya-Ceyhan Koç, "Çanakkale Muharebelerinde Hastaneler", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Sayı: 3 (Mart 2005), Atatürk ve Çanakkale Savaşlarını Araştırma Merkezi Yay., s.32.

16 Yaralanarak şehit düşenlerin tedavi edilmeye çalışıldığı hastaneler şehit listeleri verilirken yazılmaktadır. Bkz.: *Şehitlerimiz*, C. I-V, Milli Savunma Bakanlığı Yay., Ankara 1998.

17 Esenkaya, "Çanakkale Muharebelerinde Cephede ve Cephe Dışında Sağlık Hizmetleri", s. 44-45.

18 Özbay, *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Askeri Hastaneleri*, C. I, s. 238.

19 Bu konuda bkz.: Lokman Erdemir, "Çanakkale Savaşı Sırasında İstanbul Hastanelerinde İlk Sağlık Hizmetleri ve Şehitlerin Defni", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*,Yıl: 17/1 (2012), Yay., s. 60-62.

Hastanesi, 1899 yılında Müşir Veysel Paşa tarafından inşa ettirilmiştir. Sultan Abdülhamid II, 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi esnasında askerlerin içinde bulunduğu durumu dikkate alarak İstanbul'un savunması için de önemli bir kent olan Edirne'de yaralı ve hastalananların toplu bakımlarının yapılabilmesi maksadıyla büyük bir askeri hastanenin yapılmasını emretti. Hastane yeri olarak da Edirne'nin kuzeybatısında Sarayakpınar köyü yolu üzerinde Kemerler[20] denilen mevkide önceleri Topçu kışlası olarak kullanılan ve daha sonra Piyade kışlasına tahvil edilen[21] binanın yakınlarındaki arazi uygun bulundu. Yapımına 1887'de başlanan binanın inşaatı iki yıl sürmüş ve 1889'da tamamlanarak hastane olarak hizmete girmiştir[22].

Dış görünümü itibarı ile bir dikdörtgene benzeyen iki katlı binanın genişliği 120 m. uzunluğu da 160 m. olup ortasında bir avlusu bulunmaktadır[23]. Bu avlunun etrafı hasta odaları ve diğer çalışma ofisleriyle çevrilidir. Barış zamanı 800, savaş zamanı da 1200 hasta yatak kapasiteli hastanede 24 büyük koğuş, kabul salonu, memurlar ve doktorlar için çalışma ofisleri, ameliyathane, eczane ve bir de tecrit-hane bulunmaktaydı. Ayrıca hastane avlusunda bir cami ve bir de hamam mevcuttu[24].

Hastane kapısına Seraskeri Mektupçusu Muhtar Efendi tarafından tarih düşürülmek maksadıyla yazılan şu kitabe konulmuştur:

> *"Hükm-endişe Hamid Han-ı kerim*
> *Zıll-ı Feyyaz-ı hâkim mescûd*
> *Nabz-gîr-i ilel tab'-ı umuruna*
> *Hikmet-efruz-ı devâhane-i cûdî*

20 Bkz. EKVKK 14.05.2014 Tarih ve 1714 sayılı kararı. Tosyavizade Dr. Rıfat Osman Bey, bu yeri "Tepebağları" mevkii olarak vermektedir. Bkz.: Tosyavizade Dr. Rıfat Osman, Edirne Rehnüması (Edirne Şehir Kılavuzu), Yay.: Ratip Kazancıgil, Trakya Üniversitesi Yay., Edirne 1998, s.75.

21 Bu bina ilk önce Topçu kışlası olarak inşa edilmiş, daha sonra Yeniçeri ocağının kaldırılması ile yeni kurulan ordunun ismiyle "Asakir-i Mansure-i Muhammediye Kışlası" şeklinde tanımlanmış ve piyade kışlasına çevrilmiştir. Bina 1839, 1865 ve 1876 yıllarında birkaç kez yandığı için halk arasında Yanık Kışla olarak nam yapmıştır. Günümüzde Edirne Kapalı Cezaevi olarak hizmet vermektedir. Bkz.: "Edirne Kapalı Ceza İnfaz Kurumu Tarihçesi", http://www.edirnecik.adalet.gov.tr/sayfalar/kurumumuz.html, Ayrıca bkz. Ayten Altıntaş, "Edirne'deki İlk Askeri Kışla ve Hastanesi", *I. Edirne Tıp Tarihi Günleri Bildirileri*, Trakya Üniversitesi Rektörlüğü Yay., Edirne, s. 70-75.

22 Ratip Kazancıgil, *1362-1920 Yılları Arasında Edirne İlindeki Sağlık Kurumları ve Bu Kurumlarda Çalışan Personel*, Eren Basımevi, İstanbul 1981, s. 44-45.

23 Nilüfer Gökçe-Esin Karlıkaya, "Edirne Merkez Asker Hastanesi", *Trakya Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, II/18 (2001), s.143.

24 Ahmet Badi Efendi, *Riyâz-ı Belde-i Edirne 20. Yüzyıla Kadar Osmanlı Edirnesi*, C. 1/2, Haz.: Niyazi Adıgüzel-Raşit Gündoğdu, Trakya Üniversitesi Yay., İstanbul 2014, s. 733. Ayrıca bu konuda bkz.: Kazancıgil, *Edirne İlindeki Sağlık Kurumları*, s. 45.

Hastahâne yaparak askerine
Sâye-i hikmeti oldu mahdûd
Her gelen hasta bulur feyz-i hayât
Bundadır sırr-ı Mesiha meşhûd
Dedi tarihini Muhtar kulu
Afiyethâne-i câvid-i cünûd"

Binanın inşaatı 1899 yılında tamamlanmış ve Vali Erzincanlı Hacı İzzet Paşa, askeri ve mülki erkânın katılımları ile 28 Kasım 1899 Perşembe günü açılmıştır. Kurbanlar kesilerek hizmete giren binanın açılış törenine süvari ve piyade alayları hazır bulunduğu gibi kalabalık bir halk topluluğu da katılmıştır. Aynı gün diğer hastanelerde bulunan hastalar arabalarla buraya taşınarak koğuşlara yerleştirilmişlerdir[25]. Açılışında da şu şiir okunarak tarih düşürülmüştür[26]:

Bu bünyân-ı cesîmin eyledi inşâsını fermân
Nişandır himmet-i bâlâ-ter Abdülhamid Hân'a

Eğerçi oldu inşâ hastahane nâmına amma
Ede Hakk dâr-ı *sıhhat leşker-i Abdülhamid Hân'a*

Bu hüsnü bu rasânette yapardı seddini ancak
Olaydı yaver İskender der-i Abdülhamid Hân'a

Saâdet-yâb-ı umrân oldı mülkü söyle kim her s û
Per î -vâr reşk ederse kişver-i Abdülhamid Hân'a

Muazzam zıll-i Rabbânî vekil-i Fahr-ı âlemdir
Sezâ çarh *ola süllem minber-i Abdülhamid Hân'a*

Hüdâ mans û r edip inna fetahnâ emr ü tebş î ri
Yazılsın rayet-i zer miğfer-i Abdülhamid Hân'a

Olup ecnâdı galib sine-i â'dâ *vü bed-hâhı*
İlah î *tu'me olsun hançer-i Abdülhamid Hân'a*

Şu beytin mühmelinden yazdı İzzet bendesi tarih
Ki nakş olunsun bu vâla me'ser-i Abdülhamid Hân'a

Şifa *vü* sıhh*at ile hep giren bîmar ola dilşâd*
Yapıldı hastahâne asker-i Abdülhamid Hân'a

Kuruluş döneminde hastanenin baştabipliğini Miralay İbrahim Bey yürütmüştür[27]. İlk Kuruluş döneminde modern bir binaya sahip olmakla

25 Ratip Kazancıgil-Nilüfer Gökçe-Ender Bilar, *Edirne'nin Sağlık Sosyal ve Yardım Tarihi (1361-1008)*, Trakya Üniversitesi Yay., İstanbul 2009, s. 111.

26 Vali Hacı İzzet Paşa'nın bu şiiri açılış sırasında Defterdar Refik Bey tarafından haziruna okunmuştur. Her iki şiir için bkz.: Ahmed Badi Efendi, , *Riyâz-ı Belde-i Edirne,* s. 733.

27 Kazancıgil, *Edirne İlindeki Sağlık Kurumları*, s. 81.

beraber teçhizat ve donanım bakımından Avrupa ülkelerindeki sağlık kuruluşlarıyla kıyas götürmeyecek kadar zayıf olan hastane, buradaki bazı gayretkeş doktorların çabaları ile Balkan Harbi öncesinde belirli bir seviye getirilebilmişti. Özellikle Baştabip Aziz Bey, Dr. Rıfat Osman (Tosyavizade) ve Dr. Ahmet Refik Beylerin gayretleri ile kısa süre içerisinde gelişimini tamamlayan hastane modern bir sağlık kuruluşu haline gelmiştir. Röntgen dairesi Tosyavizade Dr. Rıfat Osman Bey, laboratuvarları da Edirneli Tabip Binbaşı Ahmet Refik Bey tarafından 1907 yılında kurulmuştur. Laboratuvarı dönemin ihtiyaçlarına göre modern denebilecek şekilde donatılmıştır[28]. Ayrıca son sistem makinalarla donanmış bir etüv merkezi ve bir de çamaşırhanesi mevcuttur. Hastanenin eczanesinden yatan hastalar faydalandığı gibi muvazzaf subay ve aileleri de istifade etmekteydi[29]. I. Dünya Savaşı evvelinde hastane Baştabipliği'ne röntgen mütehassısı Binbaşı Tosyavizade Dr. Rıfat Osman atanmıştır[30]. Onun bu göreve getirilmesinde Balkan Harbi Edirne muhasarası sırasında mahsur kalan ordumuza verdiği hizmetlerin büyük etkisi olmuştur[31]. Umumi Harp öncesinde çıkan salgın hastalıklarla mücadele etmek üzere Dr. Abdülkadir (Noyan) ve Gülhane Askeri Hastanesi bakteriyoloji asistanlarından Tokatlı Hamdi Beyler buraya tayin olunmuşlardı[32].

800 yatak kapasiteli hastane I. Dünya Savaşı sırasında özellikle Çanakkale cephesinden gelen yaralı ve hastaların tedavisinde önemli hizmet görmüştür. Çanakkale muharebelerinin son döneminde Anafartalar Gurup Komutanlığının lağvedilmesi üzerine 16 ncı Kolordu Komutanı olarak Edirne'ye tayin olunan[33] Albay Mustafa Kemal (27 Kasım 1915-2 Mart 1916) buradaki görevi esnasında hastaneye gelerek yaralı askerlerin durumları hakkında Baştabip Dr. Rıfat Osman Tosyavizade'den bilgi almıştır[34]. Hastanede tedavi gören hastaların büyük bir kısmı iyileşerek birliklerine veya evlerine dönme şansı bulmuşlar ise de, yaraları veya durumları ağır olanlardan şifa bulamayanlar hastanede vefat etmişler-

28 Ratip Kazancıgil-Nilüfer Gökçe-Ender Bilar, *Edirne'nin Sağlık Sosyal ve Yardım Tarihi, s. 114.*

29 Gökçe-Karlıkaya, "Edirne Merkez Asker Hastanesi", s.144; Kazancıgil-Gökçe –Bilar, *Edirne'nin Sağlık Sosyal ve Yardım Tarihi*, s. 112.

30 Dr. Rıfat Osman hakkında bkz.. Tosyavizade Dr. Rıfat Osman, *Hayatım ve Hatıratım: Dr. Rıfat Osman'ın Öğrencilik ve Gülhane Anıları*, Haz.: Ratip Kazancıgil, Gata Basımevi, Ankara 1998.

31 Kazancıgil, *Edirne İlindeki Sağlık Kurumları*, s. 95.

32 Kazancıgil-Gökçe –Bilar, *Edirne'nin Sağlık Sosyal ve Yardım Tarihi*, s. 124.

33 Bayram Akça, "Çanakkale Savaşları'nda Mustafa Kemal'in Rolü", *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXI/2 (Aralık 2006), s. 12. (s.1-15)

34 Bu konuda daha geniş bilgi için bkz.: Kazancıgil-Gökçe –Bilar, *Edirne'nin Sağlık Sosyal ve Yardım Tarihi*, s. 125-126.

dir. Vefat edenler Merkez Asker Hastanesi'nin yakınlarındaki şehitliğe defnedilmişlerdir.

1915 yılında Çanakkale muharebeleri esnasında hastane bahçesine bir de çeşme inşa ettirilmiş, çeşmenin kitabesine 1913-1914 salgını döneminde hastanede salgın hastalıklara karşı verilen mücadeleye dair bilgiler de konulmuştur[35]. Yüksekliği 2,86 m., genişliği 1,29 m. ve derinliği 0,88 m. olan çeşmenin kitabesinde şunlar yazmaktadır[36]:

> "Cenab-ı hafız hakiki hak-i pak vatan-ı Osmaniyi bil-cümle mesaibden muhafaza buyursun. Amin. 1329 senesi Temmuz'unda başlayarak 1330 senesi Mayıs'ında nihayet bulan büyük salgında koleradan bin yetmiş, lekeli tifodan dokuz yüz seksen dört ve hümma-i raciadan beş yüz bir hasta hastaneye duhul etmiş ve bu hasta-gandan bin beş yüz elli sekizi şifayaben kurtulmuşlar ise de koleradan beş yüz seksen bir ve lekeli tifodan üç yüz kırk dört ve hümma-i raciadan yetmiş iki fevt vuku bulmuştur. Bu mühlik salgın esnasında etibbadan üç arkadaşımız lekeli tifoya müptela olarak şehiden irtihal-i dar-ı beka etmişler ve bu çeşme şehid arkadaşlarımıza bir vesile-i rahmet olmak üzere inşa kılınmıştır.

Rıfat Osman ***Muharrem fi sene 1334.***

Çeşmenin diğer yüzünde ise şunlar yazılıdır:

Tabib Kimyager	***Tabib Cerrah***	***Tabib Kehhal***
Mustafa Kazım	***Mustafa Ahmed***	***Cevad Seyyid***
24 Mart 1330	***27 Şaban 1329***	***16 Şubat 1329***

Ve H**üvel** ***Mine'l- Mai Külli*** **Şey'in** ***Hay.*** ***Bismillahirrahmirrahim.***

Hastane binasının yıkılmaya yüz tuttuğu bir dönemde 1971 yılında çeşmenin taşları sökülerek Eski Camii ile Bedesten arasında yer alan "Zübeyde Hanım Kadın Hakları Parkı" içerisinde yeniden ihya edilmiştir. Hazırlanan proje kapsamında çeşmenin yeniden buradaki yerinden sökülerek Edirne Merkez Asker Hastanesi Şehitliği içine götürülmesi planlanmıştır.

1920-1922 yılları arasında Edirne'nin Yunan işgali döneminde bina yine hastane olarak kullanılmışsa da Lozan Antlaşması ile Edirne ve civarını askersizleştirilmesi üzerine burada bir askeri hastaneye ihtiyaç kalmadığından personeli ve eşyaları bölgedeki diğer hastanelere naklolunmuştur. II. Dünya Savaşı tehlikesi ile bina tamir edilerek bir kez

35 Kazancıgil, *Edirne İlindeki Sağlık Kurumları*, s. 45-46.

36 Çeşme hakkında geniş bilgi için bkz.: Murat Karademir, *Edirne Çeşmeleri*, Selçuk Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2007, s. 104-109.

daha hastaneye çevrilmişse de Türkiye'nin savaşın içinde yer almaması dolayısıyla hizmet verememiş ve savaştan sonra, önce Bursa'nın Gemlik ilçesine (1941) daha sonra da Çankırı'ya naklolunarak "*Memleket içi 308 numaralı Çankırı Hastanesi*" adı verilmiş ve askeri hastane vasfını yitirmiştir[37].

1980'li yıllara kadar hastane binasının önemli bir kısmı ayakta kalmayı başarabilmişse de günümüze sadece bir duvarı mevcuttur. İnşa edildiği günden itibaren uzun süre hastane olarak hizmet etmiş olan bina[38], Cumhuriyet döneminde Askeri hastanenin Edirne'den taşınması sonrasında kısa bir süre Jandarma Okulu olarak kullanılmış ve daha sonra kaderine terk edilmiştir[39].

2. Edirne Merkez Asker Hastanesi Şehitliği

İstanbul örneğinde olduğu gibi, Tekirdağ ve Edirne hastanelerinde vefat edenler de bölgedeki şehitliklere ve mezarlıklara defnedilmişlerdir. Edirne Merkez Asker Hastanesi'nde tedavi görmelerine rağmen iyileşemeyerek vefat edenlerin kimlikleri ve defin yerleri son yapılan çalışmalarla tespit edilmiş bulunmaktadır. Balkan Harbi ve I. Dünya Savaşı döneminde burada vefat edenlerin sayısı 5.005 olup, defnedildikleri yer de hastane yakınlarında Edirne-Sarayakpınar yolu üzerinde bulunan Asker Hastanesi Şehitliği veya mezarlığı olarak adlandırılmıştır.

Şehitlik veya mezarlıklara karşı gösterdiğimiz özensizliğin ve şehitlerimize vefasızlığımızın bir örneği olarak Türkiye'nin pek çok yerinde olduğu gibi Edirne'mizdeki bu şehitliğimiz de bakımsız kalarak zamanla adeta tarla haline dönüşmüştür. Sağa sola saçılmış mezar taşları ve yüzeye çıkan kemikler görenlerin içini sızlatmaktaydı. İşte böyle bir dönemde benim de danışmanlığını yürüttüğüm Edirne Şehit Aileleri Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği yönetimi olaya el atarak, yerinde yaptığı tespitle buranın şehitlik haline getirilmesi gerektiğine karar vermiştir. Konuyla ilgili hazırlanan proje önce yerel yöneticilerle paylaşıldı ve ortaya çıkan iyi niyet üzerine ilgili bakanlıklar ve kurumlara müracaat edilerek gerekli izinler ve onaylar alındıktan sonra bir eylem planı hazırlanmıştır. Bu çerçevede tapu kaydı Edirne Belediyesi üzerinde görülen arazinin "taşınmaz kültür varlığı olarak tescili için" Kültür ve Turizm Bakanlığı Edirne Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'na

37 *Sabah*, 12 Ocak 2010 "askeri hastaneden geriye duvarı kaldı". Kazancıgil-Gökçe –Bilar, *Edirne'nin Sağlık Sosyal ve Yardım Tarihi*, s. 126.

38 Servet Ünkazan, *Edirne ve* Çevresi'nde *Osmanlı Dönemi Askeri Mimari*, Edirne Valiliği Kültür Yay., İstanbul 2013, s.79-80.

39 Gökçe-Karlıkaya, "Edirne Merkez Asker Hastanesi", s. 143-148.

müracaat edilmiş, yerinde yapılan incelemeler neticesinde 14.05.2014 tarihinde toplanan kurul, Edirne Belediyesi mülkiyetine kayıtlı Kemerler mevkii 179 pafta, 1160 ada ve 47 parseldeki eski Asker Hastanesi Şehitliği arazisinin 2863 sayılı yasa kapsamına giren özellikleri taşıması sebebiyle "taşınmaz kültür varlığı olarak tescil edilmesine karar vermiştir[40].

Bürokratik bir takım hazırlıkların tamamlanmasından sonra proje uygulamaya konulmuş ve 26 Eylül 2014 tarihinde "Edirne Asker Hastanesi Şehitliği'nin temel atma töreni gerçekleştirilmiştir. Törene Sağlık Bakanı Mehmet Müezzinoğlu, il protokolü, projeye maddi ve manevi destek veren kuruluşların temsilcileri ve kalabalık bir halk topluluğu katılmıştır[41].

Hazırlanan projeye göre, şehitlik alanında abidelerin ve şehitlerin isimlerinin bulunduğu kısım, ayrıca her bir şehidin adına dikilmiş ağaçlardan oluşan şehitler ormanı, mescit ve misafirlerin dinlenmesi ve ihtiyaçlarını giderecekleri külliye ve bir de otopark bulunmaktadır.

Şehitlik abide alanı 1071 m^2'dir. Plana göre, giriş için hazırlanan taç kapının her iki tarafına birer Mehmetçik heykeli konacaktır. Giriş kapısı, üç kıtaya hükmeden ecdadımıza atfen üç kemerli olacaktır. İç kısımda yer alan abide, askeri hastaneyi temsilen "H" biçiminde tasarlanmıştır. Direklerden uzun olanı I. Dünya Savaşı'nı, kısa olanı ise Balkan Harbi'ni temsil etmektedir. Abide alanını çevreleyen duvarlara 5.005 şehidin adları yazılacaktır.

3. Edirne Merkez Asker Hastanesi'nde Tedavileri Esnasında Vefat Eden Askerler

Edirne Merkez Asker Hastanesi Şehitliğinde yatan askerlerimizden isimleri tespit edilen 5.005 şehidin 4.672'si I. Dünya Savaşı Çanakkale muharebeleri esnasında yaralanan veya hastalanarak hastaneye getirilip, tedavileri esnasında vefat ederek buraya defnedilenlerdir. Bunlardan 10'u subay, 6'sı astsubay, 1'i askeri memur, 197'si erbaş ve 4.458'i erlerden (bunların 26'sı askeri okul öğrencisi) oluşmaktadır.

3.1. Vefat Eden Askerlerin Memleketlerine Göre Dağılımı

Şehitlerin 4.241 ülkemizin bugünkü sınırlarından olup, az veya çok her vilayetten Mehmetçiğimiz bulunmaktadır. 431 Mehmetçiğimiz ise bugün ülke sınırlarımıza dâhil olmayan Türk ve İslam dünyası topraklarına aittir.

40 Kültür ve Turizm Bakanlığı Edirne Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Kararı, Karar Sayı ve No: 14.05.2015/1714.

41 *Edirne Olay* gazetesi, 27.09.2014.

Sonuç

Çanakkale muharebeleri özellikle Trablusgarp ve Balkan Savaşı yenilgilerinden sonra kazanılan önemli bir zafer olarak Türk tarihinin altın sayfalarına geçmiştir. Bu zafer yeni bir mücadele ruhunun da muştusu olmuş, Türk milletinin azim ve kararlılıkla çok şeyler yapabileceğini dünyaya göstermiştir. Bununla beraber biz hala Çanakkale muharebelerinin şehit sayıları üzerinde tartışmalar yapmaktayız. Muharebelerde kayıp sayımız 250.000 civarında olmakla beraber, bunlar şehit, yaralı, esir, kayıp ve hastalanarak ölenleri de içermektedir. Genelkurmay Başkanlığı ve Milli Savunma Bakanlığının 60.000 civarında olduğu ifade edilen rakamlar ise bizzat cephede savaşırken şehit olmuş olanlardır. Ancak şehit sayılarımızın en doğru biçimde tespiti açısından Genelkurmayın kayıtlarının yanı sıra "illerdeki Vefâyâta Mahsus Vukuat Defterleri" ve muharebeler esnasında hastanelere kaldırılarak vefat etmiş olanların kayıtlarını içeren defterlerin de incelenmesi ve birbirleri ile karşılaştırılması gerekir. Bunun gerçekleşmesi ise geniş bir ekip ve uzun süreli çalışmalarla olabilir. Bu anlamda biz tarihçilere büyük iş düşmektedir. Bütün bunlar tamamlandığında muhtemelen şehit sayılarımız 90.000 ila 100.000 civarında olacaktır. Bununla beraber her toplantıda ifade edildiği gibi daha çok şehitle övünmek doğru değildir. Mühim olan vatan savunmasında daha az şehit vererek ülkeyi korumuş olmaktır.

KAYNAKÇA

AKIN, Veysi, "Edirne Müdafii Mehmed Şükrü Paşa", *Edirne Müdâfii Mehmed* Şükrü Paşa, Haz.: M. Sabri Koz; Zaman Yay., s. 208-211. İstanbul 2008.

ALP, İlker, *Bulgar Mezalimi*, Ankara 1990.

AYDIN, Erdem, "19. Yüzyılda Osmanlı Sağlık Teşkilatlanması", *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, Sayı: 15 (2004).

Edirne Müdâfii Mehmed Şükrü Paşa, Haz.: M. Sabri Koz; Zaman Yay., İstanbul 2008; Erkan Akyüz, *Balkan Savaşlarında Edirne Müdafaası*, Edirne Valiliği Kültür Yay., İstanbul 2014.

ERDEM, Hakan, Ahmet Tetik, Özgür Arun, Bülent Ahmet Beşirbellioğlu, Ömer Çoşkun, Can Polat Eyigün, "War and infection in the Pre-antibiotic Era The Third Ottoman Army in 1915", *Scandinavian Journal of* İnfectious *Diseases*, September 2011, Vol: 43, No: 9, pp.690-695.

ERDEMİR, Lokman, "Çanakkale Savaşı Sırasında İstanbul Hastanelerinde İlk Sağlık Hizmetleri ve Şehitlerin Defni", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 17/1 (2012).

ESENKAYA, Ahmet, "Çanakkale Muharebelerinde Cephede ve Cephe Dışında Sağlık Hizmetleri", Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı, Sayı:10-11 (2011), Atatürk ve Çanakkale Savaşlarını Araştırma Merkezi Yay.

ESENKAYA, Ahmet-Ceyhan Koç, "Çanakkale Muharebelerinde Hastaneler", Çanakkale

Araştırmaları Türk Yıllığı, Sayı: 3 (Mart 2005), Atatürk ve Çanakkale Savaşlarını Araştırma Merkezi Yay.

GÖKÇE, Nilüfer-Esin Karlıkaya, "Edirne Merkez Asker Hastanesi", *Trakya Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, II/18 (2001), s. 143-148.

Hafız Rakım Ertür'ün Anılarından Balkan Savaşında Edirne Savunması Günleri, Yay. Haz.: Ratip Kazancıgil, Edirne Araştırma Merkezi Yay., Kırklareli 1986.

MACAR, Oya Dağlar, *Balkan Savaşları'nda Salgın Hastalıklar ve Sağlık Hizmetleri*, Libra Yay., İstanbul t.y.

McCARTYH, Justin*, Ölüm ve Sürgün*, İnkılap Yay., İstanbul t.y.

ÖZBAY, Kemal, *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri*, C. I, Yörük Basımevi, İstanbul 1976.

ÖZDEMİR, Hikmet, *Salgın Hastalıklardan Ölümler*, (2. Baskı) Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2010.

Şehitlerimiz, C. I-V, Milli Savunma Bakanlığı Yay., Ankara 1998.

TOSYAVİZADE Rıfat Osman, *Edirne Rehnüması*, Haz.: Dr. Ratip Kazancıgil, Türk Kütüphaneciler Derneği Edirne Şubesi Yay., Edirne 1994.

TURAL, Erkan, "Vilayet İdare-i Sıhhiye Nizamnamesi", *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, C.15, Sayı: 1 (Ocak 2006), s.61-65.

Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi, Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik, C. IX, Genelkurmay Yay., Ankara 1985.

ÜNKAZAN, Servet, *Edirne ve* Çevresi'nde *Osmanlı Dönemi Askeri Mimari*, Edirne Valiliği Kültür Yay.,İstanbul 2013.

www.msb.gov.tr/arsiv/phpscr/Sehitler

YILDIRIM, Nuran, "Tanzimat'tan Cumhuriyete Koruyucu Sağlık Uygulamaları", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi,* C. 5,İletişim Yay., İstanbul 1985.

YİĞİTGÜDEN, Ali Remzi, *Balkan Savaşı'nda Edirne Kale Muharebeleri*, C. I-II, Yay. Haz.: Betül Turan-Zekeriya Türkmen, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yay., Ankara 20.

Bir Efsanenin Sonu: Çanakkale'de Kayıp İngiliz Askerleri

SÜLEYMAN BEYOĞLU*

Bir milletin ne gibi meziyetlere ve kabiliyetlere sahip olduğunu öğrenebilmek için, o milletin idarecilerinin insanlık tarihini ve bilhassa milli tarihini çok okumuş ve hazmetmiş olması şarttır. Başarılı olmanın birinci sırrı burada bulunmaktadır. Aksi takdirde, idare edenler hüküm ve kararlarında daima başarısızlığa uğramaya mahkûmdurlar.

Mustafa Kemal ATATÜRK

Bir insanın geçmişinden kurtulması mümkün müdür? Büyük bir travma veya şok sonucu hafızasını kaybeden insanlar olabilirler. Ancak, bu durum arzu edilen bir şey değildir. Birçok istisnai haller de mümkündür ki, normal dışıdır. Hafızasını kaybeden insanın halini sizlerin değerlendirmesine bırakıyorum. Tarih ise toplumların ortak hafızasıdır. Toplumlar kurtulmak isteseler de, tarihlerinden kurtulamazlar; tarih onları hep takip eder, hesap sorar; yerini belirler, kendini hatırlatır. Halk deyişiyle *geçmişe mazi, geleceğe gazi* diyerek tarih hafife alınamaz, alınmamalıdır. Tarih o kadar önemlidir ki, ondan mahrum olanlar sun'i tarihlerini oluşturmaya, bilimi ve gerçekleri zorlayarak geçmiş ihyasına yönelirler. Bu bir anlamda toplumun var olmasının meşruiyeti, olmazsa olmazı mesabesindedir. Dolayısıyla tarihe iyisi ve kötüsü, acısı, sevinciyle sahip çıkılır. Zira onu inkâr etmek faydasızdır.

Tarihin toplumun imajının belirlenmesinde çok mühim bir rolü olduğu açıktır. Çok hareketli ve mücadelelerle geçen Türk tarihi geçmişten günümüze dünyada bir Türk imajı oluşturmuştur. Bu imajın olumlu yönleri bizi mutlu ettiği gibi, olumsuz yönleri de oldukça rahatsız edici olabilir. Tarihî olaylar yer yer milletlerin ilişkilerinde gündeme gelir.

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

Bunlardan biri de yakın tarihimizin en önemli savaşlarından Çanakkale Savaşları'dır. Bu savaşların burada çarpışan Türkler, İngilizler, Fransızlar, Anzaklar ve insanlık için farklı hatıraları bulunmaktadır. Bu hatıralardan biri de özel bir İngiliz birliği ile ilgilidir. Tâ 1915 yılından itibaren hiç unutulmayan bir anı olarak bütün literatüre geçen bu olay zaman zaman gündeme gelmektedir.

3 Mayıs 1998 tarihli *The Sunday Times* gazetesi İngiltere Kralı V. George'nin Sandringham Malikânesi'nde görevli kişiler ile hizmetkârlarından oluşan 147 kişilik bir bölüğün Çanakkale Savaşı sırasında kaybolduğu ve bunların Türkler tarafından esir alındığı Cenevre esir hukukuna aykırı olarak öldürüldüğü konusunu ele alan *All The King's Men* adlı bir belgesel çekilmekte olduğu haberini yayınlamıştı. Nitekim ünlü İngiliz televizyonu BBC, Çanakkale savaşları ve birlik hakkında *Kralın Adamları* adlı belgesel bir filmi bir süre sonra gösterime (1999) sunmuştur. İzlendiği ülkelerde ilgi uyandıran bu film, Türk basınında küçük haberlere konu olmuştur. Maalesef söz konusu film, çoğu zaman olduğu gibi yine bir bahane ile Türkleri kötülemek ve yanlış bilgiler üzerine kurgulanmıştır. Filmin senaryosu kısaca şöyle: İngiltere Kralı V. George'un Sandringham Kalesi'nde görevli Yüzbaşı Frank Beck komutasındaki bir birlik Çanakkale Cephesi'ne sevk edildikten sonra bilinmeyen bir biçimde ortadan kaybolmuştur. Belgeseldeki iddiaya göre söz konusu İngiliz birliği Türkler tarafından esir edildiği halde uluslararası savaş kural ve teamüllerine aykırı olarak öldürülmüşlerdir.

Hiç şüphesiz Birinci Dünya Savaşı'nın en önemli cephelerinden biri Çanakkale Cephesi'dir. İngiliz ve Fransızlardan oluşan müttefik kuvvetleri, boğazları aşarak hem Osmanlı Devleti'ni savaş dışı bırakmak, hem de Rusya'ya yardım ulaştırmayı umarak büyük bir filoyla Çanakkale önlerine geldiler. 19 Şubat 1915'de Müttefik kuvvetlerinin saldırısıyla başlatılan Çanakkale Savaşları, elindeki yetersiz imkânlara rağmen vatan savunması fikriyle hareket eden Türk askerleri önünde etkisiz kaldı ve eridi. Çok kısa sürede netice almayı umanları şaşkınlığa uğrattı. Bu direniş *Hasta Adam*dan beklenmeyecek kadar yiğitçe oldu. Müttefikler yeni birliklere ihtiyaç duyduklarından denizaşırı ülkeler Avustralya, Yeni Zelanda ve Hindistan'dan takviye kuvvetler getirdiler. İngilizlerin sömürgelerinden getirdikleri bu askerler hayatlarında belki adını bile duymadıkları, haritada yerini bile gösteremeyecekleri Gelibolu'da ölüme sürüklendiler. İngiliz ve Fransız kuvvetlerinin denizden Bahr-i Sefid veya Çanakkale Boğazı'nı geçemeyeceklerini kısa sürede anlaşıldı. Müttefiklerin 18 Mart 1915'te yaptıkları deniz harekâtı Çanakkale Müstahkem Mevki Kumandanı Cevad Paşa'nın iyi organize edilmiş kara kuvvetleri birkaç kahraman Türk donanma gemisiyle büyük bir başarısızlığa uğratıldı. Bu defa Çanakkale'yi denizden geçmenin imkânsızlığı-

nı anlayan müttefikler, uzak diyarlardan getirilmiş askerlerini karaya çıkarmaya başladılar. Denizden büyük filolarının ateş saçan toplarıyla desteklenen İngiliz Fransız birlikleri birçok kumsaldan Gelibolu'ya çıkarma yaptılar (25 Nisan 1915). 1916 Ocak'ına kadar devam edecek olan kara savaşlarında müttefik kuvvetler ancak kıyılardaki 1-1.5 km.lik derinlikte bir araziye tutunabildiler. Bilindiği gibi yaklaşık bir yıl süren muharebeler çok kanlı olmuş, iki taraftan yarım milyon insan hayatını kaybetmişti. Bunun yanında bir kısım askerler karşılıklı olarak esir düşmüşler, bir kısmının akıbeti meçhul kalmıştır. Savaş ortamında bu tür olaylara rastlanması normaldir.

Çanakkale Savaşları'na kısaca değindikten sonra şimdi filme konu olan birliğe dönelim: Filmin konusunu teşkil eden birlikler İngilizlere göre kaybolmuş veya öldürülmüştür. Sanki İngilizler kendi topraklarına binlerce kilometre uzakta Gelibolu'ya turist pasaportuyla güneşlenmek, gezip görmek, eğlenmek üzere gelmişler de, kaybolmuş kralın adamların sorumluluğunu Türklere yüklemektedirler. Oysa Çanakkale'de İngilizlere esir olan Kıbrıs'a, Zakazik'e, Seyd-i Beşir'e götürdükleri gerçekten akıbeti meçhul binlerce Türk askerinin hesabını kim verecek! Türk halkı arasında *yavuz hırsız ev sahibini bastırır* adlı bir söz vardır. Bu söz tam İngiliz anlayışına uygundur. Aslında İngilizlerin kayıp askerlerini aramalarına kimsenin bir şey demeye hakkı yoktur. Ancak, bunu bahane ederek Türk'ün imajını zedelemek ve dünyaya barbar ilan etmek pek yakışık almamaktadır. Çoğu zaman olduğu gibi kendi insanlarımızın hesabını sormak yerine, onların *garip ama gerçek* kabilinden kayıp birliği konusunu gerçeklere uygun ve mantıklı bir şekilde açıklamaya çalışmalıyız. Önce İngiliz kayıtları bu askerler için hangi bilgileri veriyor, onlara kısa bir göz atalım. Gerçekten de bu olay sayesinde en ünlü İngiliz birliği haline gelen bu askerlerin akıbetlerini öğrenmemiz gerekmektedir. 4 Ağustos 1914'te seferber edilen 5. Norfolk Alayı kara taburu, ertesi gün East Dereham'da toplanıp, 17 Ağustos'ta Norfolk ve suffolk taburları, East Aglian tümenine katılmak üzere yola çıktı. 1914 Ekimi sonunda iki tugayın komutanı Tuğgeneral R. Boyard, taburda şu anda komutanlığa uygun subay bulunmadığını üstlerine bildirdi. 14 Kasım 1914'te Albay Beauchamp 5. Norfolk taburu komutanı oldu. Bunun uygun bir atama olmadığı daha sonraki gelişmelerden anlaşıldı. Çünkü Albay Beauchamp, Sudan ve Güney Afrika'da süvari olarak hizmet etmişti. Elli sekiz yaşında iken 1906 yılında emekli olmuştu. Piyade olarak hiç görev yapmamış ve savaş deneyimi yoktu. Yani Hamilton'un raporunda açıkladığı gibi korkusuz kişiliği ile kahramanlık yaratacak bir komutan değildi. Anlaşıldığı üzere ne Norfolk'un kuruluşu, ne Albayın atanması, ne de savaş alanındaki verilen kayıplar konusunda verilen bilgiler gerçekle ve BBC'nin çektiği filmdeki konu ile ilgilidir. İngiliz

tarihçiler Steel ve Hart bu taburdaki askerlerinde komutanları gibi deneyimsiz olduklarını söylemektedir.

Aralarında kralın yakın adamlarının da bulunduğu İngiliz 54.Tümeni 12 Ağustos 1915 günü 9. Kolordu da yapılan toplantı da, 163. Tugay'ın o gün öğleden sonra Tekketepe yamaçlarına yürüyerek, Türklerin keskin nişancı yuvalarını temizlemesi ve ertesi gün başlayacak büyük taarruz için güvenli bir hat oluşturması kararlaştırılmıştı. Eğer 163. Tugay güçlü bir direnişle karşılaşırsa 13 Ağustos'ta yapılacak saldırıdan vazgeçilecekti. İngiliz taarruzu 16.45'te 1/5 Sulfolk, 1/8 Hampshire ve 1/5 Norfolk Alaylarının bir hat üzerinde ilerlemeleriyle başladı.1/4 Norfolk taburu da solda destek olarak yürüyordu. İngiliz birlikleri keşfi yapılmamış ve haritası olmayan engebeli bir arazide hedefleri ve Türklerin nerede olduklarını bilmeden harekete geçmişlerdi. İngiliz birlikleri 36. Türk Alayı'nın 1. Taburu ile 35. Alayın sağ kanadındaki alayın 3. Tabur mevzilerine yaklaşarak saldırıya başladılar. 36. ve 35. Türk Alayları İngiliz taarruzuna derhal karşılık verdi. Türk birlikleri, İngilizleri 500 metre kadar çekilmeye zorladılar. Geri püskürtülen İngiliz birlikleri yeniden takviye edilerek saat 18.25'te 36. Alayın 1. Taburuna tekrar saldırdılar. İngilizler geri çekilen Türk 1. Taburunun sol kanadını takibe başladı. Ancak 36. Alayın ihtiyatındaki iki bölük, takip yapan İngiliz birliklerine karşı süngü hücumuna geçti. 1/5 Norfolk Taburunun 15 subay ve 250 erden oluşan takip kuvveti tabur komutanı Albay Beauchamp başta olmak üzere Türklerle süngü savaşı yaptılar. Bu harekâta katılan Çavuş Tom Willamson'un o gün yaşananları şöyle anlatmaktadır: " Türk hatlarını geçene kadar ilerledik Şimdi arkalarına geçmiştik. Türklere ateş ettim, bazılarının düştüklerini gördüm, gerçekten ... Ama fundalıklar alev almıştı, bunlar küçük küçük yangınlardı. Ama aralarında yatamıyordun. Ateş ediyordum ve kurşunu omzumun hemen altına yedim. Geri dönmem gerektiğini biliyordum. Yanımda bir gurup adamım vardı. Ama hepsi öldürülmüşlerdi. Çevremiz sarılmıştı. Taburun çoğu farkına varmadan aşmıştı Türk hatlarını. Türklerle karışmıştık ve hepsi çevremizi sarmışlardı. Tek umudum geri dönebilmekti. Gelibolu için ben yoktum artık. O sırada Çavuş Aymers'in komutasında E Bölüğü'nün Sandringham takımınınki, 40 kişi falandılar, bir samanlığa sığınmış olduklarını gördüm, fundalık tutuşmuştu, çevreleri hemen hemen Türklerle sarılmıştı ve keskin nişancı ateşi altındaydılar. Durumları çok umutsuzdu. Orada hepsi yaralandılar ve öldüler herhalde. O'nun adamlarına cesaret verişini şimdi bile görebiliyorum"

İngiliz birliği bu çarpışmada önemli oranda kayıp verdi. Taarruza katılan diğer İngiliz kıtaları, hızla geri çekildiler. İngiliz resmi tarihçisi Oglander 12 Ağustos taarruzunda 8 subay, 300 er, yalnız 1/5 Norfolk ta-

burundan 22 subay ve 350 erin kaybedildiğini söylemektedir. Türkler ise bu savaşta 37 esir ve 250 tüfek ele geçirmişlerdi. Bu harekâtta Türk kayıpları 70 şehit ve 212 yaralıdan ibaretti. Bu kayıp veya öldürüldüğü iddia edilen birlik hakkında Çanakkale İngiliz Orduları Başkomutanı Ian Hamilton'un, o günlerde sunduğu rapor şu bilgileri vermektedir:

> "Yalnız piyadeden ibaret olan 54. tümen gelmiş 11 Ağustosta karaya çıkmıştı. İhtiyat kuvveti olarak geride alıkondu. Ertesi günü 12 Ağustos (1915)'da bu 54. tümenin 13 Ağustos sabahı seher vakti ile beraber Kavaktepe- Tekketepe sırtlarına doğru bir hücum yapmak üzere gece yürüyüş yapmalarını istediler. Küçük Anafarta ovasıyla buranın kuzeyinde bulunan arazinin düşman (Türkler) tarafından tutulmuş olduğu düşüncesini taşıyan kolordu komutanı, önceden bir tugayın ileri yürüyüş harekâtı yapıp Küçük Anafarta Ovası'nı zapt etmesi ve bu şekilde tümenin kalan kısmının buraya kadar direnişsiz hareket edebilmesini sağlamak için gerekli emirleri verdi. O gün öğleden sonra 163. Tugay ileri hareket etti ve düşmanın şiddetli karşı koymasına rağmen Küçük Anafarta köyü civarında en zor ve çok problemli bir arazide, kendisini yerleştirebildi. Çatışmalar esnasında 163.tugaya büyük bir şöhret kazandıran gizemli bir olay gerçekleşti. Savaş sahasının sağında bulunan 1/5 Norfolk Taburu öyle bir an geldi ki, kendilerini tugayın diğer kısımlarından da az mukavemet eden bir bölgede buldu. Düşmanın sebat göstermeyen kuvveti karşısında cesur ve özgüveni çok olan Albay Sir Beauchamp, düşmanı pek ciddi ve şiddetli bir surette tazyik ederek taburun en seçkin askerleri tarafından takip edildi. Çatışmalar gittikçe şiddetlendi ve arazide gittikçe orman ve sarp bir şekle bürünmeye başladı. Savaşın bu aşamasında birçok asker yaralandılar ve susuzluğunda etkisiyle bitkin düştüler. Bunlar gece karargâha dönebilmek için yol buldular. Fakat 16 subayla Albay ve 250 asker düşmanı sıkıştırmaktan ve sürmekten geri kalmadılar. Bu cesur ve kahraman askerler arasında kraliyet Sandrigham Malikânesi'nden askere yazılmış seçkin bir bölük askerde vardı. O zamandan beri bunların akıbetinden hiçbir haber alınamadı. Bunlar ormanlığa daldılar ve kaybolup gittiler. Bunlardan hiçbiri bir daha geriye dönmedi. Gece kaybolup gittiler."

İngilizlerce gizemli bir şekilde kayıp olan 1/5 Norfolk birliği için 7 Ocak 1916 tarihli *The Eastern Daily Press* adlı İngiliz Gazetesi şu haberi vermektedir: " Cesur ve özgüvenli Albay Sir Beauchamp, taburun en seçme birlikleriyle, hevesle atıldı. Çatışma her geçen an daha da ısındı, yer ölülerle doldu. Pek çok asker yaralanmış ve susuzluktan tükenmişti. Bunlar geceleyin kampa döndüler. Ancak Albay ile 16 subay ve 250 er taarruza devam ederek düşmanı sürdü. Bu coşkulu ruhların arasında Kral'ın Sandringham arazisinden askere alımış bir bölükte vardı. Hiçbiri bir daha ne görüldü ne de duyuldu. Bir ormana girdiler ve kayboldular. Bunlardan hiçbiri bir daha geriye dönmedi."

İngiliz basının üzerinde özellikle durduğu Kral V. George'un arkadaşı Yüzbaşı Frank Reginald Beck idi. İngiliz kralının olaya gösterdiği özel ilgi bu birliğin şöhretinin artmasını sağladı. İngilizlerin kara orduları komutanı Hamilton'da yazdığı raporla bu konuda gerçeklere ve akla aykırı bir mit üretti. Sarayın arzusu üzerine bu konuda bazı bilgiler toplayan 54. Tümen komutanı Tümgeneral F.S.Inglefield, 4 Eylük 1915'de Sandringham bölüğünün hayatta kalan askerler ile kayıplarının bir listesini hazırladı. Inglefield, bölükle ilgili bu kadar gerçek dışı ve şaşırtıcı bilgiye karşılık bu bölükten sadece 23 askerin kayıp, bölüğün çoğunun 2'si hasta ve 5'i yaralı olmak üzere 70 askerin hayatta olduğunu bildirmekteydi. Bununla da kalınmayarak Birinci Dünya Savaşı sonunda Çanakkale'de incelemelerde bulunan İngiliz savaş muhafızları komisyonu savaş alanında bulduğu 180 cesetten 122'sinin 1/5 Norfolk Taburuna mensup askerler olduğunu belirledi. Bu cesetler Türk hatlarının yaklaşık 600 metre kadar arkasında bulundu. Bu askerlerin savaş sırasında öldürüldüğü tespit edildi. İngiliz İmparatorluk heyetinin açıklamaları dikkate değerdir.

Bu bilglere karşın kayıp Norfolk efsanesi 1965 yılında Gelibolu harekâtına katılmış Yeni Zelanda keşif birliği, 3. takımından olan üç Anzak. R. Reichart, K.Newnes, J.I.Newman isimli askerler tarafından tekrar gündeme getirilmiştir:

> "… Birkaç yüz kişiden oluştuğunu sandığımız İngiliz Alayı First Fort Norfolk'un bu çökmüş yolun ya da dere boyunca 60. tepeye doğru ilerlediklerini fark ettik. 60. Tepedeki birlikleri takviyeye gidiyor gibiydiler. Ancak söz konusu buluta ulaştıklarında hiçbir çekince göstermeksizin doğrudan doğruya bulutun içine yürüdüler. Fakat sonunda 60. tepe üzerinde yayılıp savaşmak üzere kimse ortaya çıkmadı. Bir saat sonra yürüyüş kolundaki son askerlerde bulutun içerisinde kaybolduktan sonra aynı bulut ya da sis yavaşça yükselmeye başladı ve raporun başında belirttiğimiz gibi diğer bulutların yanına katıldı. Tüm bu süre zarfında bu bulut grubu aynı yerde kalmıştı ve o tuhaf yer bulutu kendi düzeylerine yükselir yükselmez hepsi birlikte Trakya'ya doğru ilerlemeye başladılar. Kırk beş dakika içerisinde kayboldular…"

Bu askerler gördüklerini iddia ettikleri olayı üst makamlarına rapor etmişlerdi. 1965 yılına kadar bu olay üzerine giden olmadı. Norfolklar beyaz bir bulut tarafından doğaüstü bir güçle götürülmüşlerdi. Bu anlatımda adı geçen bölüğün 5. Norfolk değil 4. Norfolk olarak belirtilmesi de dikkate alınmadı. Böylece efsane biraz daha karmaşık hale gelerek İngiliz birliğinin uzaylılar tarafından götürüldüğü değerlendirilmeleri yapıldı. Anzak askerlerinin bu ifadeleri İngilizlere garip gelmiş olabi-

lir. Ancak bu anlatım bizim literatürümüzdeki benzer birçok anlatıma uygun düşmektedir. Akla uygun gelmese bile bu durum Türkler lehine mucizevî bir tecelli sayılmaktadır. İngilizler bunu senaryolaştırıp Türklerden hesap sormasalardı. İngilizlerin 1915 yılında Gelibolu'ya ziyarete gönderdikleri(!) o kayıp askerlerin izini sürmek gerekmeyebilirdi. Acaba bu konuda tarih bilimi ne diyor, kayıp tabur hakkında Türk kaynaklarında neler var? Başta Ian Hamilton başta olmak üzere pek çok kişinin ileri sürdüğü gibi Norfolk taburu doğal olmayan bir şekilde ortadan kaybolmamıştır. Çünkü bu tabur askerleri sevk ve idaredeki hatalar nedeniyle Türk hatlarının gerisine düşmüşler ve savaşın doğası gereği çatışmalarda öldürülmüşlerdi. Ancak İngiliz esirler ve yaralılar kesinlikle süngü ile öldürülmemişlerdir. Hatta Türkler Çanakkale savaşları sırasında ortaya çıkan bu suçlamalara karşı daha 6 Haziran 1915 tarihinde on bin adet dağıtılan bir broşürle karşılık vermişlerdir. Bu broşürde" son aldığımız esirlerin ifadesine göre, subaylarınız, bizim aldığımız esirleri öldürdüğümüze inanmanıza çalışıyorlar. Yalnızca uluslar arası yasalarda değil, bizim dinimizde de yaralı ve esirlere iyi davranmanın emri vardır." Denmektedir. Türklerin İngiliz esirlerini öldürmeleri şöyle dursun bizzat İngilizlerin Türk esirleri süngü ile öldürdükleri hem İngiliz kaynakları, hem de Türk kaynaklarınca doğrulanmaktadır. Türk komutanlarından Kâzım Bey(Karabekir) 21 Ağustos 1915'te İngilizlerin çekilmek zorunda kaldığı Yusufçuk Tepesinde elleri arkadan bağlanmış iki Türk esirinin öldürülmüş olmasını savaş hukuku, insanlık ve uygarlık adına şiddetle İtilaf Devletleri nazarında kınamıştı.

Bu kayıp tabur hakkında Osmanlı belgelerinde bazı bilgilere ulaşmak mümkündür. Kralın adamlarının taburunun da içinde bulunduğu muharebe 12 Ağustos 1915'te Küçük Anafartalar mevkiinde meydana gelmiştir. Savaşta Türk tarafına komuta eden 36.alay kumandanı Binbaşı Münib Bey(Özsoy), 13 Ağustos 1915 tarihli harp ceridesinde, çatışmalar konusunda ayrıntılı bilgiler vermektedir. Bu bilgilere göre İngiliz askerlerinden geri alınan arazi üzerinde 300'e yakın ceset tespit edilmişti. Yaralılarla birlikte 35 İngiliz askeride esir alınmıştı. Ayrıca bu çarpışmada 250 tüfek ele geçirilmiştir. Buna karşılık Türk tarafının kayıpları arasında bir subay olmak üzere 61 ölü 4'ü subay olmak üzere 169 yaralı bulunmaktadır. İngilizlerin kendi bilim kuruluşu olan The Historical Section, Comitte of Imperial Defence tarafından resmi belgelere dayanarak General C.F.Aspinal-Oglander'e yazdırılan *Military Operations Gallipoli*, London 1932, II, s.312-329 adlı eserde verilen bilgiler ve rakamlarda Türk tarafının verdiği bilgileri doğrulamaktadır. Bu bilgilerden anlaşılacağı gibi, çok şiddetli geçen çatışma sırasında İngiliz tarafı ağır kayıplar vermiştir. Türk tarafından esir alınan İngilizler bu filmde iddia edildiği gibi öldürülmemişlerdir. Nitekim cesetler arasında

baygın haldeyken esir alınan 5.Norfolk Taburu'na mensup teğmen William George Stewart Fawkes'in esir alınması ile ilgili verdiği ifade bunu açıkca göstermektedir. Öldürüldüğü veya kaybolduğu iddia edilen Alay subaylarından Fawkes ve diğer esirlerin kendi el yazılarıyla Türklere verdileri ifade aynen şöyledir:

> "12 Ağustos sene 1915'te Anafartalar'da Karakol Dağı eteğinde tekmil livamız avcıya yayılmış olduğu halde miralayımız gelerek saat tam dörtte ilerlememizi emretti. Fakat nokta-i nazarımızın ne olduğunu söylemedi. Kumandam altında bulunan takım ile ilerledim. Türk ateşi o derecede kesif idi ki, maiyetimde bulunanlar kâmilen mahv ve ilhak edildiler, çavuş ile ben kaldım. İlerlememizi söyledim. Yüz yarda kadar daha ilerledik. Çavuş vuruldu düştü. Ben yine aldırmayarak yalnız başıma yürüdüm. Otuz yarda yürüdükten sonra ben de vuruldum. Çok kan zayi ettiğimden kendimi güç hale ile topladım. Kendime geldiğim zaman semada yıldız parlıyor ve beni ölü zanneden Türkler kafama vücuduma tüfeklerini koyarak atmaya başladılar. Biraz kıpırdasam mûcib-i helakim olacaktı. Yine kendimden geçmişim. Tekrar kendime geldiğim zaman zapt etmeğe uğraştığım Türk siperlerinin içinde ve etrafımda şefik ve rahim yüzlü Türk evlatlarını gördüm. Bana su ve yiyecek verdiler. Omuzlarında taşıyarak müdâvât-ı evveliye mevkiine götürdüler. Bu uluvv-ı cenâbâne muamelenin ve bundan buraya gelinceye kadar gördüğüm muamele-i insaniyetkâranenin hakikaten medyûn-ı şükranıyım. Bunu burada söylediğim gibi vatanıma dönmek nasip olursa orada da bî-mehâbâ söyleyeceğimi namusumla temin ederim."

Bu ifadeyi veren Fawkes gibi aynı muharebede esir alınan 35 İngiliz askerlerinin nasıl esir edildikleri ve ne durumda bulunduklarını belirten kendi el yazılarıyla isim ve künyelerini yazdıkları belgeler halen Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Strateji Etüt Başkanlığı'nda bulunmaktadır. Yine 5. Norfolk alayının birinci tabur ikinci bölük askerlerinden Hatwill'in 23 Ağustos 1915 tarihinde Anafartalar'da öldüğü ikinci Sıhhıye bölüğü sertabipliğinden ihbar edilince, Hatwill'in ölümü 23 Ekim'de İngiltere'ye bildirildi. İngiliz kuvvetlerinin 12 Ağustos taarruzunda Norfolk birliğinin komutanı olan Albay Horace Beauchamp'ın bu savaş sırasında öldüğü veya kaybolduğu belirtilse de, 16 Ocak 1916 tarihinde Kızılhaç'a Osmanlı Devleti tarafından esir olarak bildirildiğini tespit ediyoruz. Aslında 12 Ağustos 1915'teki Anafartalar'daki muharebelerinde Norfolk taburundan ölenlerin sayısı 14 subay, 142 erdi. Bunlardan sadece 1 subay ve 16 er Sandringham Malikânesi çalışanlarındandı.

Şayet BBC'de oynatılan *All The King's Men* adlı filmde iddia edildiği gibi esirler öldürülmüş olsaydı, diğer 35 esirin de öldürülmüş olması gerekirdi. Hâlbuki bunlar diğer savaş esirleriyle birlikte, yaralılar hastanede

tedavi edildikten sonra esir kamplarında koruma altına alınmışlardır. Belgelerden bu esirlerin esir alınış tarihlerinden vefat veya ülkelerinde dönüş tarihlerine kadar geçen süre içindeki durumlarını tespit etmek mümkün olmaktadır. Mesela,13 Ağustos 1915 günü Çanakkale'de esir alınan 5.Norfolk Taburuna mensup Hooks J.Frederick 5 Ekim 1916'da tropical malaria hastalığından vefat etmiş ve Hacıkırı mezarlığına defnedilmiştir. Ayrıca İngiliz araştırmacı Rayner, bu çekilen filmin birçok açıdan gerçeklere uygun olmadığı ve İngiliz askerlerin esir edildikten sonra kafa ve ya enselerinden kurşunlandığını gösteren hiçbir kanıtta olmadığını detaylı bir şekilde işlemiştir.

Filme konu olan Norfolk birliğine mensup askerler gibi Osmanlı esir kamplarında bulunan bütün esirlere insanca muamelede bulunulduğu ve bütün esirlere uluslar arası kurallara uygun davranıldığı da Beynelmilel Kızılhaç Komitesi (ICRC) adına Alfred Boissier ve Dr.Adolphe Vischer adlı İsviçreli iki görevlinin Ekim 1916 - 0cak 1917 döneminde Türkiye'deki esir kamplarında teftişten sonra hazırladıkları o zamanki Avrupa gazetelerinde yayınlanan raporlarından ortaya çıkmaktadır.

Öte yandan Türkler olarak hep savunmada kalmak yerinde olacaktır. İngilizlerin Birinci Dünya Savaşı'nda değişik yerlerden ele geçirerek esir kamplarına götürdükleri Türk askerlerinin akıbetlerini, uğradıkları işkence ve zulümleri bizimde sorgulamamız gerekmektedir. Bu olay bize bir gerçeği daha göstermektedir ki, o da geçmişe ait bilgi ve belgenin titizlikle korunması gereğidir. Bu örnekte olduğu gibi, tarihî bir konu 80-90 yıl sonra, hata belki de daha sonraları çeşitli şekillerde gündeme gelebilmektedir. İyisiyle, kötüsüyle tarihimize sahip çıkılmalı, tarih bahane edilerek Türkiye'ye yapılan saldırılara eziklik duymadan, zamanında, yeterli, kaliteli ve bilimsel ve mümkünse eş değer karşılıklar vermeliyiz. Türkiye'nin imajının hak ettiği yere gelmesi ve zedelenmesine mani olmak için elimizden geleni yapmalıyız. Bu bağlamda tarih araştırmalarına destek vermeli, tarih araştırmalarında bilimsel yoldan ayrılmamalı; tarihî film veya belgesel çekerken gerçeklere sadık kalmalıyız.

Sonuç olarak İngilizlerin filme konu olan birliğinin askerlerinin savaşta sağ kalanları belgelerle bulunmuştur. İngiliz birliği esrarengiz bir şekilde kaybolmamıştır. Birliğin bir kısmı ölmüş, önemli bir kısmı birliğine dönmüş, bir kısmı ise Türklere esir olmuşlardır. Bu esirler sonra ülkelerine dönmüşlerdir. Olayda bir olağan üstülülük veya mucizevî bir hal bulunmamaktadır. Çünkü *Kralın Adamları* ülkelerini savunan yüz binlerce Türk gibi savaşmaya geldikleri Gelibolu'da canlarını verdiler. Gönül ister ki, dünyada hiç kimsenin burnunun dahi kanamadığı bir barış sağlansın. Ancak, barışın da silahların gölgesinde kurulabildiği ve korunabildiği unutulmasın.

KAYNAKÇA

Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı (ATASE) Arşivi

Birinci Dünya Harbi Kataloğu Kls. 5339 Dos : H.2 Fih.1-15;

Kls:542 Dos:2115 Fih: 3-21; Kls: 2115 Fih:46-2

C.F Aspinal Oglander, *Büyük Harbin Tarihi, Çanakkale Gelibolu Askeri Harekâtı*, Çev. Tahir Tumay, I, İstanbul 1939.

Mehmet İhsan Geçcan, *Çanakkale Savaşları ve Menkıbeleri* İstanbul 1994.

Abdurrahman Güzel, *Türk Edebiyatında Çanakkale Zaferi,* Çanakkale 1996

Zekeriya Kurşun, Kralın Adamları Çanakkale'de Ne arıyordu? *Tarih ve Düşünce Dergisi,* Sayı 4 (Şubat 2000), s.36–37.

Ian Hamilton, *Çanakkale Savaşları Raporu,* Haz. Ahmet Altıntaş, Çanakkale 1999

Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri, II, Ankara 2005.

Çanakkale Savaşı, Ed. Muzaffer Albayrak, İstanbul 2006.

Çanakkale 1915 Albümü, Ankara 1999

Tim Travers-Birten Çelik,"Çanakkale Muharebeleri ve Kralın Kayıp Adamları", *Çanakkale Savaşı Ve Tarihi,* I, İstanbul 2006.

Erol Mütercimler, *Korkak Abdul'dan Coni Türk'e Gelbolu,* İstanbul 2005.

Nigel Steel- Peter Hart, *Gelibolu Yenilginin Destanı,* Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul 1997.

Süleyman Beyoğlu, "Çanakkale'de Kayıp Bir İngiliz Birliği ve Bir Film Üzerine", *85.Yılında Atatürk ve Çanakkale Savaşları sempozyumu, 23-24 Mart 2000,* Çanakkale 2001.

Gelibolu Yarımadası'nda İtilaf Bloku'na Ait Harp Mezarlıklarının İnşası*

ABDURRAHMAN BOZKURT**

Giriş

I. Dünya Savaşı sırasında Çanakkale Boğazı'nı geçerek Osmanlı Devleti'ni savaş dışı bırakmayı hedefleyen İtilaf Bloku'nun 1915-1916 yılları arasında düzenlediği deniz ve kara harekatları neticesinde hayatını kaybedenlerin sayıları hakkında bugüne kadar farklı tespitlerde bulunulmuştur. Bu konuda henüz kesin verilere ulaşılamamışsa da İngiliz Çanakkale Komisyonu raporunda İngilizlerin, 31.389 ölü, 78.749 yaralı ve 9.708 kayıp olmak üzere toplam 119.846 kayıp verdikleri ileri sürülmekte, muhtelif kaynaklarda ise bu kayıpların 250.000'i bulduğu telaffuz edilmektedir. Dolayısıyla İtilaf Bloku'na mensup olup Çanakkale Savaşları'nda hayatını kaybedenlerden ne kadarının Gelibolu'ya defnedildiği de tam olarak bilinmemektedir. Bununla birlikte gerek I. Dünya Savaşı ve gerekse sonrasında İngilizlerin Çanakkale Savaşları'nda hayatını kaybedenler için Gelibolu'da harp mezarlıkları inşasına özel bir anlam yükledikleri bilinmektedir.

İngiliz Devlet Arşivi, Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi belgelerinin temel kaynak olarak kullanılacağı bu çalışmamızda Çanakkale Savaşları sırasında İtilaf Bloku'na mensup olup hayatını kaybedenler için Gelibolu'da harp mezarlıkları inşa süreci ele alınacaktır.

I. Dünya Savaşı Sırasında Harp Mezarları

İtilaf Bloku'na mensup olup Çanakkale Savaşları sırasında hayatını kaybedenlerin bir kısmı için tek kişilik mezarlar inşa edilebilmiş, bir kısmı

* Bu tebliğin genişletilmiş hali 2012 yılında *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*'nde "Gelibolu Yarımadası'nda İtilaf Bloku'na Ait Harp Mezarlıklarının İnşası ve Statüsü" başlığı ile yayımlanmıştır.

** Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

başta salgın hastalıklar olmak üzere çeşitli nedenlerle toplu ceset çukurlarına defnedilmiş, bir kısmı defnedilmeden arazi üzerinde çürümeye terk edilmiş, bir kısmı ise maalesef üzerlerine yağlı paçavralar atılarak yakılmıştır. Gemilerinde hayatını kaybedenlerin bir kısmı ise İngilizlerin tabiriyle "denize defnedilmiştir". Bütün bunlardan dolayı Çanakkale Savaşları sırasında hayatını kaybedenlerin büyük bir kısmının kimlik tespiti yapılamamışsa da gerek savaş sırasında gerekse sonraki süreçte İngilizler ve Fransızlar bölgede mezar ve mezarlıklar inşa etmek için çaba sarf etmişlerdir.

1915 yılı içerisinde İngilizler, Seddülbahir'de "Colonel Douhty Wylie's Grave", "Redoubt, Skew Bridge", "Lancashire Landing", "V Beach", "Pink Farm", Suvla'da "Hill 10" ve Büyük Anafarta'da "7th Field Ambulance" adlı mezarlıkları inşa ettiler. "Anzak bölgesi" olarak tabir edilen Arıburnu'nda yeri ve kimliği tam olarak tespit edilemeyen mezarlar ve bir abide inşa edildi. Bunlar "Arıburnu", "Baby 700", "The Beach", "Canterbury", "Courtneys And Steels", "Embarkation Pier", "4th. Battalion Prade Ground", "Johnston's Jolly", "Lone Pine", "The Nek", "No.2 Out Post", "New Zealand No.2 Out Post", "Plugge's Plateau", "Quinn's Post", "Shell Green", "Hill 60", "Shrapnel Valley" ve "Walkers Ridge" adlı mezarlıklardı. Savaş sırasında inşa edilen abide anıt veya mezarlıkların etrafı ağaçlar, tel örgü, taş duvar ve çalılıklarla çevrildi.

I. Dünya Savaşı devam ederken İngiliz Kızılhaç'ı Avusturalya Şubesi Komisyonu, hayatını kaybedenlerin tespit edilebilmesi amacıyla mesai harcamış, bu arada maddi durumu iyi olan kayıp yakınları kimlik tespiti yapılabilenlerin mezarlarını memleketlerine nakletmek için teşebbüslerde bulunmuşlarsa da İngiliz İmparatorluk Harp Mezarları Komisyonu (İHMK), 1915 yılı Nisan ayından itibaren savaş alanları dâhilindeki mezarların mıntıka haricine naklini yasaklamıştır. Zira bu mıntıkalarda inşa edilecek anıt ve mezarlıklar manevi cihetleri dışında İngiltere'nin dünya politikalarındaki rolünün timsali olarak kalacaktı.

I. Dünya Savaşı Sırasında Harp Mezarlıkları İle İlgili Tartışmalar

Çanakkale Savaşlarının ertesinde Türklerin yabancılara ait mezarları kasten tahrip ettiklerine dair söylentiler dolaşmaya başladı. Söylentilerin artması üzerine Osmanlı Hükümeti Gelibolu'da bulunan yetkililere talimat vererek yabancı mezarlıklara zarar verilmemesi için gerekli tedbirleri aldı. Buna rağmen İngiltere Papa'ya müracaat ederek mezarlar hakkında teşebbüste bulunmasını talep etti. Papalık temsilcisi Dolci tarafından yapılan tespitlerde fiziksel ve çevresel etkenlerden kaynaklanan sorunlarla birlikte maddi kazanç sağlamak isteyen bazı şahısların mezarlara zarar verdikleri, buna karşın Osmanlı Hükümeti'nin

gerekli tedbirleri almaya çalıştığı ortaya çıktı. Dolci'nin yaptığı tespitler sert bir toprağa sahip Gelibolu'da derin mezarlar açılamadığını gösteriyordu. Şiddetli yağışlar ve rüzgâr bu toprağı sürükleyip götürüyor, ceset parçaları, kafatasları ve kemikler etrafa saçılıyordu. Ya da aç kalan vahşi hayvanlar derin olmayan mezarları açıyorlardı. Mezarların az bir kısmına dikilen tahta haçların soğuk havalarda asker ve siviller tarafından alınarak yakacak olarak kullanıldığı, mezar avcılarının mezarları açarak cesetlerin üzerinde kıymetli eşya aradıkları ve bu nedenle tahribat oluştuğu da öğrenilmişti. Fakat bunda herhangi bir kasıt olmadığı, aksine Osmanlı Hükümeti'nin talimatıyla mezarların derhal bakıma alındığı ve etraflarının dikenli tellerle çevrildiği incelemeler sonucu ortaya çıkmıştı.

İngiliz Mezar Tescil Birimi'nin (MTB) ve İmparatorluk Harp Mezarlıkları Komisyonu (İHMK)'nun Faaliyetleri

Mondros Mütarekesi'nin ardından Gelibolu'yu işgal eden İngilizler İtilaf Bloku'na ait harp mezarlıklarının bulunduğu bölge ile özel olarak ilgilendiler. Yaptırdıkları ön incelemelerin ardından İngilizler, Mısır'da bulunan Mezar Tescil Birimi (MTB)'ni Çanakkale'ye gönderdiler. C. E. Hughes'un başkanlığındaki MTB, 10 Kasım 1918 tarihinde Çanakkale'ye vardı. Bu sırada harp mezarları, Seddülbahir, Anzak ve Suvla körfezlerinde dağınık halde bulunuyordu. Çanakkale'de incelemelerde bulunan ve Osmanlı Hükûmeti'nin çabalarını görmezden gelen MTB, mezarlara kasıtlı olarak zarar verildiğini iddia ederek İtilaf Bloku'nun mezar inşa işini üstlenmesini salık verdi.

MTB'nin tespit ve tescil işlemlerinin ardından İngilizler bir an önce bölgede mezarlık ve anıt inşasına başlamak amacıyla 1919 yılı sonlarında başında C. E. Hughes'un bulunduğu İmparatorluk Harp Mezarlıkları Komisyonu'nu bölgeye gönderdiler. İHMK, öncelikle incelemelerde bulunarak MTB'nin tamamlayamadığı tescil işlemlerini bitirecek, ardından mezarlık ve anıt inşa etmek üzere çalışma başlatacaktı.

İngiliz ve Avustralyalılardan oluşan İHMK önce savaş alanında bulunan mezar ve kalıntılardan Anzaklarla Türklere ait olanları ayırdı. Ardından dağınık durumdaki mezarların büyük ve toplu mezarlıklarda toplanmasına karar verildi. Kimliği tespit edilenlerin mezarlarının üzerine geçici haçlar dikildi. Daha sonra ünlü mimarlardan John Burnet bölgeye gönderildi. Burnet kıyı kesimini çok kumlu ve kuru, tepelik kesimleri ise toprak kaymasına meyilli buldu. Buna göre zemin, boyutu ne olursa olsun kalıcı anıt yapılmasına uygun değildi. Coğrafi yapı gereği az sayıda olması gereken mezarlıklar sağlam zemine kurulup, taşlardan hendekler ve dikili ağaçlarla korunmalıydı. Mezarlık duvarlarının 2,5

metre yüksekliğinde yapılması ve deprem tehlikesi nedeniyle klasik mezar taşları yerine okul sıraları gibi eğimli mezar bloklarının kullanılması gerekiyordu. Ölülerin, mezar taşları veya anıtlar üzerindeki isimleri ile anılması, kalıcı, tek tip mezar taşları inşa edilmesi de İHMK'nin hedefleri arasındaydı. Burnet, fakir olduğundan bölge ahalisinin bronz ve taş yapıları ihtiyaçları için götürmelerinden endişe ediyordu. 1920 yılı başlarından itibaren İHMK mezarlıkla ilgili işleri tamamen ordudan devralarak inşa çalışmalarını hızlandırdı.

MTB ve İHMK'nin çabalarıyla 1919 yılı başlarında yeni harp mezarlık ve anıtlarının inşasına başlandı. Bir yandan savaş yıllarında inşa edilen mezarlıklar düzenlenirken diğer yandan yeni mezarlık ve anıtlar inşa ediliyordu. Bu minvalde 1919 yılından itibaren Suvla'da "Azmak", "Green Hill" ve "Lala Baba"; Büyük Anafarta'da "The Farm" ve "Chunuk Bair New Zealand"; Seddülbahir'de; "12(Twelve) Tree Corpse" adlı mezarlıklar inşa edildi. Seddülbahir'de, "Cape Helles Memorial to the Missing", "Twelve Tree Copse Cemetery" içerisinde "The New Zealand memorial", "Redoubt Cemetery" içerisinde "The memorial to Eric Duckworth", Anzak koyunda "Chunuk Bair-New Zealand", "Australia and New Zealand", "Hill 60-New Zealand" adlı anıtların inşası da tamamlandı. İnşa çalışmalarının yapıldığı bölgeyi muhafaza etmek üzere nöbetçi kulübeleri yapıldı.

Osmanlı hükümetleri hasar gören mezarların tamiratı için teşebbüste bulundularsa da işleri tamamen kendi denetimine alan İHMK buna izin vermedi. Sevr Antlaşması mezarlıkların bulunduğu bölgeyi ebediyen Türk hâkimiyetinden çıkarmayı amaçlıyordu. İngilizler, işgalleri altındaki Gelibolu'da Sevr Antlaşması'nın mezarlıklarla ilgili maddelerinin büyük bir kısmını tatbikata geçirdiler.

Millî Mücadele'nin başarıyla sonuçlanması meseleye yeni bir boyut kazandırdı. Bundan sonra İtilaf Bloku, Lozan Konferansı'nda taleplerini TBMM'ye kabul ettirmek için çaba sarf etti. Mezarlıklar meselesinde İtilaf Devletleri ortak bir cephe oluşturarak Sevr Antlaşması'ndaki hükümleri TBMM'ye kabul ettirmeye çalıştılar.

Lozan Antlaşması ve Sonrasında İnşa Çalışmalarının Tamamlanması

Lozan Konferansı'nda siyasî meseleler dışında İngiltere'nin en fazla önem verdiği meselelerden bir tanesi mezarlıklar meselesi idi. TBMM temsilcileri, Lozan Konferansı sırasında İtilaf Bloku'nun niyetini anlayarak başlangıçta mezarlık ve anıtlar için tahsis edilecek bölgeye ilişkin talepler karşısında taviz vermeye yanaşmadılarsa da neticede bu taleplerin neredeyse tamamını kabul ederek Gelibolu'daki harp mezarlıklarına mahsus özel bir statüye razı oldular.

Lozan Antlaşması'nın ardından İngilizler İHMK'yi, İngiliz Gelibolu Harp Mezarlıkları Komisyonu'na (İGHMK) dönüştürerek mezarlıkların inşasıyla ilgili çalışmaları hızlandırdılar. Bu arada Lozan Antlaşması onaylanmadığı için TBMM çalışmalara başlanamayacağını bildirdi. Bu konuda taraflar arasında düşük yoğunluklu tartışmalar yaşandıysa da neticede Lozan Antlaşması onaylandı ve mezarlık inşası için komisyonlar kuruldu. Türk Hükümeti, emekli erkânı harbiye miralaylarından Şükrü Bey'i İngiliz komisyonuna, Salih Bey'i İtalyan komisyonuna, Alaaddin Bey'i Fransa komisyonuna tayin etti. Bu kez de komisyonların askerî ve sivil olup olmadıklarına ilişkin tartışmalar ortaya çıktı. Ancak tartışmalar arasında İngilizler hukuki dayanağı olmadığı halde Gelibolu'da inşa faaliyetlerine devam ediyorlardı. 1925 yılı başlarında İngilizler inşa çalışmalarının büyük bir kısmını tamamlayarak tesis ettikleri mezarlık ve abidelerin düzenlenecek bir törenle resmen açılmasını talep ettiler. Türk Hükümeti de mezarlıklarının resmi açılışı münasebetiyle icra edilecek merasime bir defaya mahsus olmak ve emsal teşkil etmemek üzere izin verme kararı aldı. 5 Mart 1925 tarihinde merasime izin verildiği İngiliz temsilcisine bildirildi.

İngilizler, işgal döneminde olduğu gibi Gelibolu mezarlıkları için İngiltere ve İtalya'dan getirilecek mezar taşlarının gümrük resminden istisnasını talep ettiler. Ancak bunun mümkün olmadığı münasip bir lisanla kendisine bildirildi. Neticede İngilizler 1926 yılı başlarına kadar 9,000 mezar bloğu içeren mezarlıkları tamamladılar. Ancak bu kez de inşa meselesinin yerini ziyaret meselesi aldı.

Cumhuriyet Dönemi Başlarında Harp Mezarlıklarının Ziyaret Edilmesi ve "Anzak Günü"

Gelibolu'da henüz inşa çalışmaları sürerken askeri ve sivil ziyaretçiler mezarlıkların bulunduğu mıntıkayı ziyaret etme talebinde bulunmuşlardı. Bölgeyi işgal altında tutan İngilizler bu ziyaretçilere izin vermişlerdi. Bu anlamda ilk büyük ziyaretçi kafilesi 25 Nisan 1920 tarihini "Anzak Günü" kabul ederek bir anma töreni düzenlemişti. Bundan sonra ziyaretçi kafileleri mıntıkayı ziyaret etmeyi sürdürdüler. Lozan Antlaşması'ndan sonra bölgeyi ziyaret etmek isteyenlerin Türkiye'den izin alması gerekiyordu.

Fakat zaman zaman bazı ziyaretçiler ya izin almaksızın ziyaretlerini gerçekleştirmek istiyor, ya da izin verilen mıntıkanın dışına çıkmak istiyorlardı. Türk yetkililer de haklı olarak bunlara izin vermiyorlardı. Bu durum ilk dönemlerde küçük çaplı tartışmalara neden olduysa da Türk Hükümeti'nin kararlılığı sayesinde ilerleyen süreçte ziyaretçiler kurallara riayet etmesini öğrendiler.

Sonuç

Çanakkale Savaşlarında can kayıplarının fazla olması defin konusunda ciddi sıkıntılara neden olmuştu. Savaş meydanlarında hayatlarını kaybedenlerden çok azı tek kişilik mezarlara defnedilebilmişti. Zaman, mekân ve sıhhi kaygılar nedeniyle kimlik tespiti dahi yapılmadan toplu ceset çukurlarına defnedilenlerin sayısı oldukça fazlaydı. Cesetlerin bir kısmı da defnedilmeden arazi üzerinde kalmıştı.

I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Hükümeti üzerine düşeni yapmaya çalışsa da Mondros Mütarekesi'nin ardından Çanakkale'yi işgal eden İngilizler harekete geçerek yabancı mezar ve mezarlıklarının bulunduğu bölgeyi münhasır bir bölge haline getirmeye çalıştılar. İngilizler tarafından bölgeye gönderilen MTB yabancılara ait mezarlık ve kalıntıların yerleri ile cesetlerin kimliklerini tescil etmeye çalıştı. MTB mezarlara kasıtlı olarak zarar verildiğini ve saygısızlık yapıldığını iddia ederek bölgenin Osmanlı Hükümeti'nin kontrolünden çıkarılması için meşru bir zemin bulmaya çalıştı. Osmanlı Hükümetleri buna izin vermek istemeseler de İngilizler bölgeyi fiilen işgal altında tuttuklarından serbestçe hareket ettiler.

MTB'den sonra bölgeye gönderilen İHMK, tescil işlemlerini tamamlayarak inşa çalışmalarına başladı. İHMK, mezarların büyük bir kısmının bölgenin fiziki yapısı ve çevresel sorunlar nedeniyle bozulduğunu, bazılarının ise Türk ve yabancı ayrımı yapılmaksızın taş, teneke, tahta vs. toplayan şahıslar tarafından yağmalandığını tespit etti, hükümetin ise gerekli tedbirleri alamadığını ileri sürdü. İşte bu gerekçe bölgedeki Osmanlı hâkimiyetine son verilmek için kullanıldı. Osmanlı Hükümeti'nin gerekli tedbirleri almadığını ileri süren İHMK hiçbir meşru dayanağı olmadan mezar, mezarlık, anıt ve bunlara giden yolların inşasına başladı. Bu uğurda bölgede bulunan Türk mezarlarının yerleri değiştirildi. Hatta Osmanlı Devleti tarafından yaptırılan zafer anıtı imha edildi.

Lozan Antlaşması'nda Türk heyetinin başlangıçta karşı çıktığı ancak daha sonra kabul ettiği harp mezarlıklarına ilişkin hükümler, İtilâf Bloku'na ait mezarlık ve anıtlarının yer alacağı bölgede Türkiye'nin tüm faaliyetlerine sınırlama getirmekteydi.

Lozan Antlaşması'nın tanıdığı haklarla İngilizler 1926, Fransızlar 1930 yılına kadar Gelibolu'da bulunan mezarlık ve anıtların büyük bir kısmını tamamlayarak ziyarete açtılar. Ziyaretçiler Türk Hükümeti'nin Lozan Antlaşması doğrultusunda aldığı kararlara uygun bir şekilde Gelibolu'da bulunan mezarlıkları ziyaret etme hakkına sahiplerdi. Dolayısıyla Türk Hükümeti Lozan Antlaşması'na aykırı hareket edenlere engel olurken, mezkûr antlaşmaya uygun bir şekilde ziyaretlerini gerçekleştirmek isteyenler için her türlü kolaylığı sağladı.

KAYNAKÇA

Arşiv Vesikaları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı (HR. İM)

Hariciye Nezareti Siyasî (HR. SYS)

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (CA)

İngiliz Devlet Arşivi (Public Record Office)

War Office (WO)

Foreign Office (FO)

Gazeteler

Sabah, 1 Temmuz 2010.

Yayınlanmış Belgeler

Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar, Belgeler, Takım I, C.1, Kitap 2, Çeviren, Seha L. Meray, A.Ü, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1970.

Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri, c.I, Proje Yöneticisi; Yusuf Sarınay, Ankara, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2005.

Araştırma Eserler

Altıntaş, Ahmet; *Millî Mücadele Döneminde Çanakkale 1919-1923*, Ankara, Asil Yayın Dağıtım, 2007.

Bean, Charles Edwin Woodrow; *Gallipoli Mission*, Australian War Memorial Online Offical History, 1948.

Belen, Fahri; *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi 1915 Yılı Hareketleri*, İkinci Baskı, Genelkurmay Basımevi, Ankara,1964.

Belik, Mahmut; *Türk Boğazlarının Hukuki Statüsü*, Sermet Matbaası, İstanbul, 1962.

Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, c.V, Çanakkale Cephesi Harekâtı I'nci Kitap (Haziran 1914-25 Nisan 1915), Ankara, Genel Kurmay Basımevi, 1993.

Çanakkale Deniz Savaşları 1915, Yayına Hazırlayan; Çanakkale Boğaz Komutanlığı (Güncellenmiş 2'nci Basım), İstanbul, Deniz Basımevi, 2004.

Erickson, Edward J.; *Gallipoli, The Ottoman Campaign*, South Yorkshire, Pen &Sword Books Limited, 2010.

Pehlivanoğlu, A. Öner; *Sevr, Lozan Antlaşmaları ve Avrupa Birliği*, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2005.

Soysal, İsmail; *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)*, c. I, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1983.

Tukin, Cemal; *Boğazlar Meselesi*, Pan Yayıncılık, İstanbul, 1999

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Balkan Harbi (1912-1913), c.II, 2'nci Kısım, 1'nci Kitap, Şark Ordusu, İkinci Çatalca Muharebesi ve Şarköy Çıkarması, Ankara, Genel Kurmay Basımevi, 1993.

Hatırat

Nur, Rıza; *Hayat ve Hatıratım*, c. 3, İstanbul, Altındağ Yayınevi, 1968.

Makaleler

Mert, Hasan; "Çanakkale Savaşlarının Sonuçları", *Çanakkale Tarihi*, c.V, s. 2974-2975.

İşçen, Yetkin; "Gelibolu, Papa ve Mezarlar…", http://www.gallipoli-1915.org/papa.htm

Arslan, Ali; “Sevr Antlaşması’na Göre Boğazların Statüsü”, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Denizcilik Semineri, (17-18 Mayıs 2004), İstanbul 2006, s.165-172.

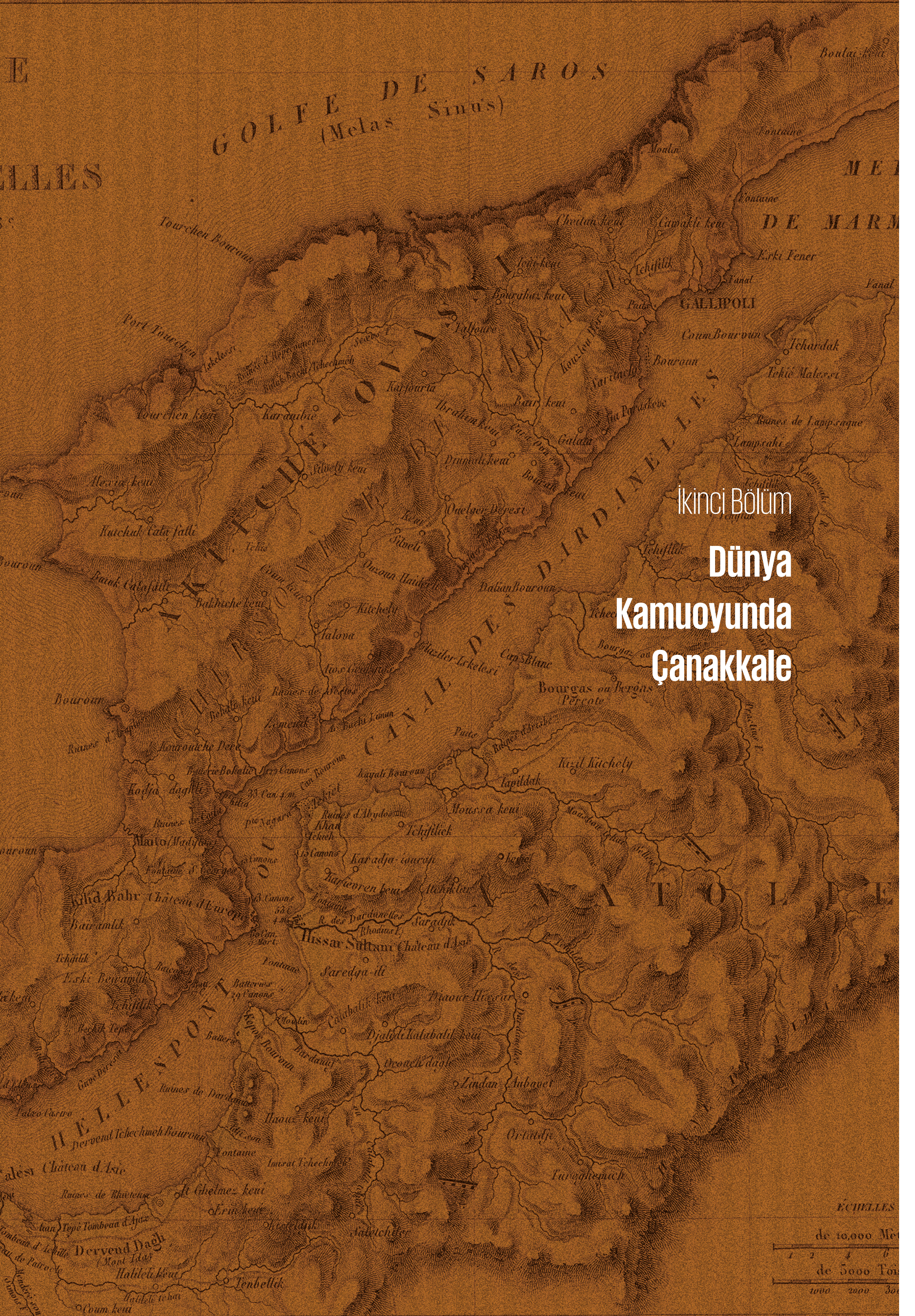
Tezler

Smith, Matthew Stuart; The Relationship Between Australians and the Overseas Graves of the First World War, Quensland University of Technology, Master of Arts (Research), 2010.

Dijital Kaynaklar

http://www.awm.gov.au/exhibitions/gmaps/cemeteries/

http://www.gallipoli-1915.org/papa.htm

İkinci Bölüm

Dünya Kamuoyunda Çanakkale

Çanakkale Savaşları ve Müttefik Almanya

MUSTAFA ÇOLAK*

Giriş

Birinci Dünya Savaşı kavramına akademik olarak baktığımızda, dünyanın tamamını fiilen veya dolaylı olarak etkilemiş olan bir genel savaşı ifade ettiğini görürüz. Bu genel savaş, kendisinden önceki savaşlardan birçok yönden farklılıklar gösteren, içerisinde ilkleri barındıran, yeni taktik ve stratejilerin uygulandığı bir nitelik arz etmektedir. Bu savaşın önemli özelliklerinden biri de geniş bir coğrafyada ve çok sayıda devletin fiili katılımı ile cereyan etmiş olmasıdır. Savaş sadece Avrupa kıtası ile sınırlı kalmamış, Asya ve Afrika kıtaları ile deniz ve okyanuslarda da cereyan etmiştir. Buna bağlı olarak, bu savaşın birden fazla cephesi olmuştur. En önemli cephesi ise –Dünya Savaşı'nı başlatan ve bitiren cephe- "Batı Cephesi" diye bilinen ve Almanların, Fransız ve müttefiklerine karşı savaştığı cephedir. Birinci Dünya Savaşı'nda, savaşın başlaması ile birlikte açılıp, savaşın bitimine kadar süren cepheler olduğu gibi, savaş sürerken açılıp yine daha savaş sürerken kapanan cepheler de mevcuttu.

Çanakkale Cephesi, savaş başlayıp Osmanlı Devleti savaşa fiilen girdikten sonra açılan ve daha genel savaş sona ermeden, yaklaşık iki yıl önce kapanmış bir Birinci Dünya Savaşı cephesidir. Bu açıdan bakıldığında, Çanakkale Cephesi ne Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasına ne de sona ermesine doğrudan etkili olmuş bir cephe değildir. Ancak Çanakkale Muharebeleri, gerek cereyan şekli ve gerekse sonuçları bakımından sadece Birinci Dünya Savaşı'nın değil, Dünya harp tarihinin önemli olaylarından biridir. Bu muharebelerin cereyan şekline baktığımızda, kara ve deniz kuvvetlerinin müşterek taarruzu bakımından o zamana kadar benzerine rastlamadığımız muharebelerden biri olduğunu görürüz. So-

* Prof. Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen - Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

nuçları açısından ise, İtilaf Devletlerinin Çanakkale Boğazı'nı geçememeleri, başta Rus Çarlığı olmak üzere Birinci Dünya Savaşına katılmış bütün taraflar üzerinde askeri, siyasi, stratejik, psikolojik ve ekonomik yönden derin etkileri olmuştur.

Bu çalışmanın amacı Çanakkale Savaşları'nı Birinci Dünya Savaşı çerçevesinde ele almaktır. Kanaatimize göre, Çanakkale Cephesi, Birinci Dünya Savaşı'na fiili olarak katılmış devletlerin tamamının savaş hedefleri doğrultusunda açılmış ve kapanmış bir cephedir. Onun içindir ki, Çanakkale Savaşları'na o tarihe kadar Birinci Dünya Savaşı'na katılmış olan bütün devletler fiilen katılmış veya destek vermişlerdir. Dolayısıyla Çanakkale Cephesi bir Osmanlı cephesi olmasının yanı sıra, Birinci Dünya Savaşı'na katılmış olan bütün devletlerin bir cephesidir ve bu bağlamda Birinci Dünya Savaşı dikkate alınmadan Çanakkale Savaşları ile ilgili bir değerlendirme yapmak mümkün değildir. Zira Çanakkale önlerinde İttifak ve İtilaf gruplarına mensup devletler savaşmaktaydılar. Bu açıdan bakıldığında, tarihçiler için Çanakkale Savaşları ile ilgili Osmanlı Devleti'nden bize kalan belgeler önemli olduğu kadar yabancı, özellikle de İngiliz, Alman, Fransız ve Avusturya belgeleri de önem arz etmektedir.

Biz bu çalışmamızda Alman belgelerine dayanarak, Çanakkale Savaşları esnasında Almanya'nın Osmanlı Devleti'ne yardım çabalarını ortaya koymaya çalışacağız. Osmanlı belgelerine dayalı olarak, Çanakkale Savaşlarını değerlendiren önemli çalışmalar mevcuttur[1]. Dolayısıyla bu çalışma Alman belgeleri ile sınırlı tutulacaktır. Aslında bu yönde iki çalışmayı biz, daha önce ele almıştık[2]. Ancak burada, o iki çalışmamızı yeniden değerlendirmeye çalışacağız.

Birinci Dünya Savaşı ve Çanakkale Muharebeleri

Avrupa Ülkelerinin "Doğu"yu paylaşma veya Paylaşamama Meselesi

Birinci Dünya Savaşı'nda hem İttifak Devletleri hem de İtilaf Devletleri bir "Doğu Politikası" takip etmişlerdir. Burada "Doğu" kavramından kast edilen coğrafi bölge, Avrupa kıtasının doğusu ile Uzak Doğu arasın-

1 Bu çalışmalardan, değerlendirilen belge sayısı ve kapsayıcılığı açısından önemli bir eser şudur: *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Çanakkale Cephesi Harekâtı*, V/I (1993), V/II (1978), V/III (1980), Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Askeri Tarih Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993.

2 Bkz. Mustafa Çolak, "Çanakkale Savaşı'nda Yalnız Bırakılan Bir Müttefik: Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na Yardım Çabaları", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, C. 13, s. 377-384 ve Çolak, M., "Çanakkale Savaşları ve Almanya", *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi Özel Sayı*, Yıl: 8 Ağustos 2010, Sayı: 16, Ankara 2010, s. 35-49.

da kalan bütün topraklardır. Bu topraklar Osmanlı Devleti, İran, Hindistan, Kafkasya ve Kuzey Afrika gibi geniş bir coğrafyayı kapsamaktaydı. Osmanlı Devleti, jeopolitik önemi ve halifelik makamına sahip olmasından dolayı hem İtilaf Devletleri hem de İttifak Devletleri için önem arz ediyordu. Kafkasya, Ortadoğu ve Hindistan'a kadar uzanan İslam ülkeleri ya Osmanlı Devleti'nin himayesindeydi ya da Osmanlı Devleti'nin nüfuz edebileceği bölgeler durumunda idiler.

Almanya bu coğrafyada Osmanlı Devleti'ni bir "atlama taşı" olarak görüp, sadece ekonomik çıkarlarını korumayı değil, Osmanlı padişahı üzerinde bulunan halifelik makamını da kullanarak, savaş esnasında propaganda yolu ile Müslüman esirlerden askeri birlikler oluşturmayı, İngiliz, Rus ve Fransız sömürgelerindeki Müslümanları bu yolla ayaklandırmayı savaş hedefleri arasına koymuştu. Bütün bu planlar Osmanlı Devleti üzerinden uygulanacaktı. Dolayısıyla Almanya için Osmanlı Devleti, her ne pahasına olursa olsun, Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar savaşta kalmalıydı.

Osmanlı Devleti'ni 1915 yılı içinde savaşta tutmanın yolu Çanakkale Cephesi'nin çöküşünü engellemekle mümkündü. Zira Çanakkale Cephesi'nin çökmesi, Osmanlı Devleti'nin ayrı bir barış ile Birinci Dünya Savaşı'ndan çekilmesi ihtimalini beraberinde getirecekti. Bunun sonucunun Alman İmparatorluğu açısından ağır olacağını, Osmanlı Devleti'nin Berlin Büyükelçisi, zaman zaman Alman yetkililere bildiriyordu. Osmanlı Büyükelçisi Alman yetkililerine, "*Şayet Çanakkale'deki cephane eksikliğinden dolayı İstanbul tehlikeye girecek olursa, o zaman ister istemez Osmanlı Devleti, İtilaf Devletleri ile ayrı bir barış imzalamayı düşünmeye başlayacaktı,*" tehdidinde bulunuyordu. Osmanlının böyle bir barış teşebbüsüne İngiltere şüphesiz sıcak bakacaktır. Zira İngiltere hem Çanakkale'de alabileceği muhtemel bir yenilgiden çekinmekteydi hem de İttifak Devletleri'nin arasını açmayı planlamaktaydı[3].

Alman İmparatorluk Meclisi'nin (Reichstag) yetkili isimlerinden Bassermann'a göre ise, şayet Osmanlı Devleti, Çanakkale'den zaferle çıkarsa, aynı yıl için de Mısır'ı da geri alacağı muhakkaktı; ancak tersi olur ise, yani Osmanlı Devleti Çanakkale'de kaybederse, bu Osmanlı Devleti'nin çöküşü ve Almanya'nın bütün Doğu ülkelerini kaybetmesi anlamına gelecekti. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin kaybetmesi durumunda Bulgaristan ve Romanya'nın da İtilaf Devletleri safına geçmeleri kaçınılmaz olacaktı. Bassermann, "şayet bu talihsizliklerin yaşanması istenilmiyor ise, cephane yardımı sorununun bir an önce çözülmesi gerektiğini"[4] de Alman Şansölyesine (Reichskanzler) yazmaktaydı.

3 Bundesarchiv - Berlin (BA), R 43 (AA), Nr. 2458/9, Berlin, den 24 März 1915.

4 Aynı belge.

Osmanlı Devleti'nin Berlin Büyükelçisi, Bassermann ile yaptığı bir görüşmede onu Çanakkale'ye yardım için ikna etmeye çalışıyordu. Bu amaçla ona, Müslüman halkların Osmanlı Devleti ile birlikte hareket ettiğini vurgulayarak, Müslüman savaş esirlerinden daha bugünden bir ordu oluşturma ihtimalinin doğduğunu ve bu ordunun kısa zamanda halifeliği koruyacak ve onun için savaşacak bir duruma gelebileceğini iddia ediyordu.

Bassermann, ikna edilmiş olmalı ki, Şansölye'ye, büyükelçinin düşüncelerini ciddiye alıp önemsediğinden ve bu düşüncelerden onu haberdar etmeyi kendisine görev addettiğinden bahsetmekteydi. Zira Bassermann, büyükelçi gibi seçkin bir insanın, vatanı için yürekten tedirginlik duymasını, Almanya'nın gücüne ve kudretine güvenmesini olağan bulmakta, Almanya'nın yardım etmesinin ise sadece bunu istemesine bağlı olduğunu raporuna yazmaktaydı. Ayrıca Bassermann, büyükelçinin şayet Almanya yardım ederse Türkiye'nin, İngiltere'nin kalbi olan Mısır'da da zafer kazanabileceğini düşünmesinin kendisini derinden etkilediğini belirtmekteydi. Bassermann: "*Mısır'ı aldığımızda bu savaşın ana hedeflerinden birine ulaşmış olacağız*" cümlelerinden sonra "*lütfen yardım edelim*" diyerek adeta şansölyeye yalvarmaktaydı. "*Türkiye Çanakkale'de kaybederse Doğu'yu tamamen kaybederiz*" diyerek de raporunu tamamlamaktaydı[5].

Bassermann, ayrıca, 21 Temmuz 1915'de, üç arkadaşı ile birlikte imzalayıp şansölyeye gönderdiği bir başka raporunda, Çanakkale'nin düşmesinin "*telafisi mümkün olmayan*" sonuçlar doğuracağını belirterek, bu sonuçların neler olabileceğini somut bir şekilde şöyle ifade etmekteydi:

> "Çanakkale'nin düşmesiyle birlikte Rusya'ya yardım yolu açılacak ve Rusya savaşı devam ettirebilmek için kendisinde yeni bir güç bulacaktır. Bu da Almanya'nın bugüne kadar Rusya'ya karşı kazanmış olduğu stratejik ve askeri üstünlüğünün zarar görmesi anlamına gelmektedir. İngiltere, Mısır ve Hindistan'ın güvenliğini tam olarak sağlayarak, buraların kesin sahibi olacaktır. Balkan Devletleri İtilaf Devletleri tarafında yer alacaktır. Ayrıca Balkan Devletleri'nin Rusya ile ittifak yapması sonucu müttefikimiz Avusturya'nın sırtındaki yük artacak ve bu durum Batı cephemiz için gerekli olan askeri birliklerin uzun süre Doğu cephesine bağlı kalmasını beraberinde getirecektir.
>
> İstanbul'un alınmasını Sasanov, Rusya'nın savaş hedefi olarak açıkladı. İngiltere için Çanakkale Savaşları bir prestij meselesidir. Bu her iki devlet, hedeflerine ulaşabilmek için bütün varlıklarını ortaya koyacaklardır. Rusya ve İngiltere'nin hedeflerine ulaşmasının engellenmesi ancak ve ancak Avustur-

5 Aynı belge.

ya ve Macaristan'dan İstanbul'a giden yolun açılması ve bu yolla Türkiye'ye yeteri kadar cephanenin ulaştırılmasıyla mümkün olacaktır"[6].

Bu belgelerden anlaşılacağı gibi, Alman siyasi çevrelerine göre, Çanakkale'nin düşmesi, İstanbul'un düşmesi anlamına geliyordu. Bu da Osmanlı Devleti'nin, İtilaf Devletleri ile ayrı bir barış imzalayarak savaştan çekilmesini beraberinde getirecekti. Hâlbuki Alman İmparatorluğu'nun savaş hedeflerinde Osmanlı Devleti'ni sadece Birinci Dünya Savaşı süresince değil, savaş sonrası da müttefik olarak elde tutmak ve İslam politikalarını Osmanlı Devleti üzerinde uygulamaya koymak da vardı. Çanakkale Cephesi'nin çökmesi halinde, Alman İmparatorluğu'nun savaş hedefleri gerçekleşemeyeceği gibi, İngiltere İslam dünyası üzerindeki hegemonyasını kesinleştirecekti.

Sırbistan Yolunun Açılması Meselesi

Osmanlı Devleti, 2 Ağustos 1914 tarihinde Almanya ile yapmış olduğu gizli antlaşmanın sonucu, 29 Ekim 1914'de Rus limanlarını bombalayarak Alman ve Avusturya – Macaristan imparatorluklarının yanında Birinci Dünya Savaşı'na girdiğinde, İtilaf Devletleri'nin Çanakkale Boğazı'nı zorlayacağı tahmin ediliyordu. Bu nedenle bir taraftan düşmanın boğazı geçememesi için gereken tedbirler alınırken diğer taraftan da böyle bir savaşta eksikliği büyük ölçüde görülecek olan cephane sıkıntısına karşı tedbirler alınıyordu[7]. Dolayısıyla Almanya, İtilaf Devletleri'nin Çanakkale Boğazı'na saldırmaları durumunda, müttefik Osmanlı Devleti'nin Çanakkale'yi savunmasına yardımcı olarak, kendi çıkarlarını korumak arzusundaydı.

Birinci Dünya Savaşı başladığında Berlin´i İstanbul´a bağlayan demiryolu Macaristan´ın güney sınırından geçerek ya Sırbistan-Bulgaristan üzerinden ya da Romanya-Bulgaristan üzerinden İstanbul´a ulaşıyordu. Çanakkale Muharebeleri esnasında Bulgaristan ve Romanya tarafsız, Sırbistan ise İttifak Devletleri safında savaşmaktaydı. Romanya'nın kendi toprakları üzerinde cephane nakline müsaade etmediğini ve Alman-

6 BA, R 43 (AA), Nr. 2458/9, Berlin, den 21. Juli 1915.

7 Liman von Sanders, Çanakkale'yi savunmuş olan Osmanlı V. Ordusu Komutanı olmadan önce, 27 Aralık 1914'de Alman İmparatorluğu'nun İstanbul'daki Askeri Komisyon Başkanı sıfatıyla, "Çanakkale'nin tehdidi sebebiyle İstanbul'daki askeri makamlarda bir endişenin ortaya çıktığı duyumunun doğru olmadığını ve gereken bütün tedbirlerin alındığını" Alman Genel Karargahına bildiriyordu. Ancak daha sonraları yine Liman von Sanders, Çanakkale'deki Osmanlı Ordusunun en önemli meselesinin daha savaşın ilk günlerinden itibaren cephane sıkıntısı olduğunu da belirtecektir. Bkz. Liman von Sanders, *Türkiye'de Beş Sene* (Çeviren: Osmanlı Genelkurmayı Askeri Tarih Encümeni Tercüme Heyeti, Yayına Hazırlayan: Muzaffer Albayrak), Yeditepe Yayınevi, s. 71 vd.

ya'nın bu yöndeki bütün diplomatik çabaları ise sonuçsuz kalıyordu. Bu durumda geriye tek bir yol kalmaktaydı; oda Sırbistan ordusunu mağlûp ederek, Sırp toprakları üzerinden cephane naklini sağlamaktı. Ancak Alman İmparatorluğu'nun, Çanakkale Savaşları esnasında Osmanlı Devleti'ne yardım etmesi kolay görünmüyordu. Zira Avusturya-Macaristan İmparatorluğu henüz Sırbistan'ı tam mağlup etmediği için Osmanlı Devleti ile müttefikleri Almanya ve Avusturya-Macaristan arasında karayolu bağlantısı bulunmuyordu. Dolayısıyla Almanya ve Avusturya-Macaristan'dan Osmanlı Devleti hem demir hem de karayolu ile cephane yardımı sağlıklı bir şekilde yapılamıyordu. Deniz üstünlüğü İngiliz donanmasında olduğu için de denizyolu ile de yardım düzenli bir şekilde gelmiyordu. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nin müttefiklerinden gereken savaş malzemesi yardımı alabilmesi için, Avusturya-Macaristan'ın Sırp ordularını yenip, kara ve deniz yolu bağlantısını sağlaması gerekiyordu. Ancak Avusturya-Macaristan, Sırp ordusunu bir türlü tam olarak mağlup edemediği için, bazı Alman siyasi ve askeri çevreleri bunun Alman ordusu tarafından yapılmasını istemekteydiler. Nitekim Alman meclisinin güçlü üyelerinden olan Erzberger, Almanya'nın Sırbistan yolunu askeri güç kullanarak açmasının neden zorunlu hale geldiğini, 26 Temmuz 1915 tarihinde doğrudan kaysere yazdığı raporunda şu şekilde ifade etmekteydi:

> "Kahraman ordumuzun kazanmış olduğu eşsiz zaferler hiç şüphe yok ki, dünya tarihindeki yerini almıştır. Çok az bir istisna dışında vatanımızı düşman tehlikesinden uzaklaştırdık ve düşmanlarımızdan da önemli topraklar aldık. Politik açıdan bakıldığında şimdilik sadece zayıf bir noktamız görünmektedir: O da cephane eksikliği yüzünden Çanakkale'nin düşmesi ve bunun sonucu olarak İstanbul'un düşmanlarımız tarafından işgal edilmesidir. Bu da Türkiye'nin teslim olması tehlikesini beraberinde getirecektir. Böyle bir durumun sonuçları hiç şüphe yok ki, geniş ve etkili olacaktır. Rusya Deli Petro'nun vasiyetini yerine getirerek, Ayasofya'ya haçı dikecek, kutsal şehirler Rusların eline geçecek, Rus papazları köylere kadar inip haçlı seferlerini başlatacaklar, Rusya müttefiklerinden iaşe ve ihtiyacı olan ürünleri alabilecek, istediği kadar cephaneye sahip olacak ve kısa zamanda yeni bir ordu teşkil edebilecektir. Daha şimdiden savaş yorgunu olan İtalyanlar, İtilaf Devletleri sayesinde Anadolu'daki ganimetlerden faydalanmak için daha istekli savaşacaklardır. Fransa'nın savaş motivasyonu artacak; çünkü Suriye'yi elde etme ihtimali artacaktır. İngiltere Mısır'ı, Mezopotamya'yı ve Arap yarımadasını garanti altına alacaktır. Halifelik Mekke'ye taşınacak ve İngiliz himayesinde olacaktır. Kısacası İtilaf Devletleri savaşı sürdürebilmek için yeni bir güç ve moral bulacaklardır"[8].

8 BA, R 43 (AA), Nr. 2458/9, Berlin, den 26. Juli 1915.

Erzberger'in bu öngörüsüne göre, Çanakkale Cephesi düştüğü taktirde, Almanya'nın Kayser II. Wilhelm'in iktidarı ile birlikte başlamış olan Osmanlı Devleti ve İslam politikaları iflas edecektir. Bu nedenle Almanya'nın askeri güç kullanarak Sırbistan yolunu açması bir zorunluluk haline gelmişti.

Aynı şekilde Bassermann'da 24 Mart 1915 tarihli raporunda:

> "Sırbistan ordusunu küçümsemek istemiyorum ama salgın hastalıklardan zayıflamış olan bu orduyu yenemez miyiz? Şayet herhangi bir imkânımız varsa, bu gün dünya tarihinin bizi sorumlu tuttuğu bir noktada lütfen yardım edelim"[9]

diyerek adeta Alman Şansölyesine yalvarmaktaydı.

Altı Alman ekonomik kuruluşunun Şansölyeye yazdıkları 20 Temmuz 1915 tarihli raporda aynı konulara değinilerek, şöyle denilmekteydi:

> "Berlin-İstanbul ulaşım bağlantısının açılması için gerekli olan yeteri askeri birliğimizin bulunup bulunmadığı konusunda karar verebilecek konumda değiliz. Ama Çanakkale Cephesi'ne, cephane yardımı yapılmadığı taktirde, Türkiye'nin başkentinin düşmesi ihtimali bulunmaktadır. Ekselansları, böyle bir durumun ortaya çıkaracağı ağır sonuçların endişesini taşıdığımızdan, sizleri bu konuda bilgilendirmeyi kendimize görev olarak gördük ve görüşlerimize katılacağınıza olan inancımız tamdır. Onun içindi ki ekselansları, sizden ricamız bir an önce askeri girişimlerde bulunularak Berlin – İstanbul ulaşım yolunun açılmasını sağlamak ve bu yolla kahraman Osmanlı ordusunun dayanma gücünü artıracak olan gerekli cephane yardımını temin etmektir"[10].

Anlaşıldığı üzere, Alman ekonomi çevreleri de askeri güç kullanılarak Sırbistan yolunun açılmasına destek verdiklerini beyan ediyorlardı.

Alman ekonomi ve siyasi çevrelerin ısrarla askeri güç kullanılarak Sırbistan yolunun açılmasını istemelerinin nedeni, aslında diplomatik yolların sonuç vermemesinden kaynaklanıyordu. Nitekim Alman Şansölyesi'nin 30 Mart 1915'te Bassermann'a yazdığı cevabi yazıda:

> "Türkiye'nin Çanakkale Cephesi'ndeki en önemli sorununun cephane eksikliği olduğuna ben de inanıyorum. Fakat bu yöndeki girişimlerimiz bu güne kadar hep sonuçsuz kaldı; Avusturya, Sırbistan'ı mağlup edemedi. Diplomatik yollardan İstanbul'a cephane gönderme yolunu açma teşebbüslerimiz sonuç vermedi. Şimdi tek bir yol kaldı ki, o da askeri güç kullanarak Türkiye'ye giden yolu açmaktır. Bu da tamamen askeri bir meseledir ve bunun mümkün

9 BA, R 43 (AA), Nr. 2458/9, Berlin, den 24. März 1915.
10 BA, R 43 (AA), Nr. 2458/9, Berlin, den 20. Juli 1915.

olup olmadığına da sadece Ordular Yüksek Komutanlığı karar verir. Meselenin politik önemi konusunda askeri makamlar bilgilendirildi"[11]

demekteydi. Böylece şansölye, Sırbistan yolunun açılması meselesinin, Ordular Yüksek Komutanlığı'nın kararına bağlı olduğunu bildirerek sorumluluğu askeri makamlara atmaktaydı.

Alman Askeri makamların kararı ise netti. Nitekim Alman Genelkurmay Başkanı Falkenhayn, 23 Temmuz 1915'de Alman Dışişleri Bakanlığına çekmiş olduğu telgrafta:

"Türkiye ile bağlantı kurabilmenin yolu Sırbistan'ı mağlup etmekten geçmektedir. Sırbistan'ı mağlup edebilmek için de en az Sırbistan'ın askeri gücü kadar güç cepheye yığmak gerekmektedir. Ayrıca da Rus ve Romen cenahları sağlama alınmalıdır. Bu şartlar bu savaşta henüz oluşmadı… Sırbistan'a karşı bir harekât ancak biz Doğu'daki tehlikeyi uzaklaştırıp, Rusya'nın boğazını sıktıktan sonra söz konusu olabilir. Başka türlü yapılırsa, bilinmelidir ki, Ruslar İttifak Devletleri'nin savunma hatlarını kıracaklardır. Böyle bir durumda Sırbistan'daki hedeflerimize ulaşamayız. Ayrıca Bulgaristan da bizim tarafımıza geçmez. Ancak, şayet ümit ettiğim gibi olur da, biz Ruslar karşısında nihai zaferi kazanırsak, Sırbistan seferine belki de gerek duyulmayacaktır. Çünkü böyle bir durumda Romanya ve Bulgaristan bize zorluk çıkarmayacaktır. Bu da politikacıları ilgilendiren bir konudur. Ayrıca bana göre, her ne kadar Çanakkale Cephesi'nde durum ciddi ise de, çok da kötü değildir"[12]

diye yazmaktaydı.

Görüldüğü gibi Alman Genelkurmay Başkanı, Alman Ordularının Sırbistan'a karşı bir sefer hazırlığı içinde olmadığını belirtiyor ve Çanakkale Cephesi'nin de çökecek kadar kötü durumda bulunmadığını düşünüyordu. Ümitlerini de Almanların Ruslara karşı kazanacakları nihai zafere bağlamış durumdaydı.

Her ne kadar Alman Genelkurmay Başkanlığı, Sırbistan'a karşı girişilecek askeri bir harekât için "şartların henüz oluşmadığını" bildirse de, Alman siyasi çevrelerden harekâtın yapılması için II. Wilhelm'e baskılar devam ediyordu. Nitekim Erzberger[13], 26 Temmuz 1915'te doğrudan kay-

11 BA, R 43 (AA), Nr. 2458/9, Berlin, den 30. März 1915.

12 BA, R 43 (AA), Nr. 2458/9, Berlin, den 23. Juli 1915.

13 Matthias Erzberger, 1903´den beri Alman İmparatorluk Meclisi'nin merkez üyesi idi. Birinci Dünya Savaşı esnasında zaman zaman Türkiye´ye gelerek, Osmanlı Devleti yetkilileri ile görüşmüş ve Osmanlı Devleti'nin genel durumu hakkında kapsamlı raporlar hazırlayarak, bu raporları Alman Dışişleri Bakanlığı'na sunmuştur. 1918´de İtilaf Devletleri ile Compieg´ne Ateşkes Antlaşmasını imzaladı. Bkz., Çolak, Mustafa, *Alman Belgelerine Göre Alman İmparatorluğu Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006, s. 83, Dipnot 178.

sere yazdığı bir mektup da Alman Genelkurmay Başkanlığı'nın kararını eleştirerek şunları yazmaktaydı:

> "Sırbistan yolunun açılması Türkiye ile güvenilir ve sürekli bir ulaşımı sağlayacaktır. Şayet bu hedefe ulaşılır ise, Belgrat üzerinden İstanbul ve Petersburg'a kadar uzanacak bir barışın yolu açılacaktır. Rusya savaş sebebinden (Sırbistan) ve savaş hedefinden (İstanbul) alı konulacaktır. Böyle bir durumda Almanya, Alman garantisi altında özel bir statü ile Rusya'nın Çanakkale yolunu kullanma imtiyazını Ruslara verebilir. Politik açıdan bakıldığında, Almanya'nın Sırbistan'a karşı girişeceği askeri bir harekât hızlı ve Almanya için şerefli bir barışın yolunu açabilir.
>
> Bu satırların yazarı, Alman Genel Karargâhı'nın Sırbistan'a karşı bir harekâtın yapılmasına onay vermediğini bilmektedir. Ama şunu söyleme cesaretini de kendinde bulmaktadır. Hiç kimse sekiz milyonluk Alman ordusundan, yarım milyonluk bir kısmının Sırbistan'a karşı kullanılmasının mümkün olmadığına, Alman halkının inanmasını istemesin. Tabii ki Sırbistan'a karşı girişilecek harekât şu sıralarda devam eden büyük muharebemiz esnasında değil, bundan sonuç alındıktan sonra olacaktır. Sırbistan'a karşı girişilecek bir askeri harekâtın zorluklarını hiç kimse küçümsememektedir. Fakat Karpatlar'ı zorlayan kahraman ordumuz, Sırbistan'ı da yenecek güçtedir. Ordumuza olan bu güven herkeste mevcuttur. Ayrıca Başkan Wilson'un yeni cevabının gösterdiği gibi, Birleşik Devletler, Almanya'ya karşı gittikçe küstahlaşmaktadır. Bu da Sırbistan'a karşı askeri harekâtın mümkün olduğunca hemen yapılması gerektiğini ortaya koymaktadır"[14].

Erzberger bu raporuna ayrıca, Romanya ile devam eden diplomatik görüşmeler yoluyla veya kaçak, rüşvet, hile yollarlıyla Türkiye'ye yetecek kadar cephanenin ulaştırılabileceği düşüncelerinden herkesin ümidini kestiğini bildirerek, Sırbistan'a karşı kısa zamanda askeri bir harekâtın düzenlenmesini kayserden acilen rica ediyordu.

Bütün bu tartışmalar sonunda Alman Genelkurmayı ancak Ekim 1915'de Avusturya-Macaristan'a askeri yardımda bulunarak, Sırbistan'ı mağlup edebilecek ve Berlin – İstanbul bağlantısı kurulabilecektir. Kasım ayı başlarından itibaren ise silah ve cephane yüklü ilk gemiler Tuna üzerinden, İstanbul'a doğru yola çıkmaya başladılar. 15 Kasım 1915'de 24 cm çapında, motorlu bir Avusturya – Macaristan bataryası Çanakkale'ye ulaştı. Aralık ayında yine Avusturya'dan 15'lik obüs bataryası geldi[15]. Berlin'den savaş malzemesi yüklü ilk tren ise Ocak 1916'da ancak İstanbul'a hareket edebilmiştir.

14 BA, R 43 (AA), Nr. 2458/9, Berlin, den 26. Juli 1915.

15 Geniş bilgi için bkz. Joseph Pomiankowiski, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü* (Çev. Kemal Turan), Kayıhan Yayınevi, İstanbul 1990, s. 111 vd.

Almanya ve Çanakkale Muharebeleri

Osmanlı Devleti´nin İttifak Devletleri safında savaşa gireceğinin belli olması üzerine, İtilaf Devletlerinin Çanakkale Boğazını zorlayarak İstanbul´u zapt etmek isteyeceklerini, Alman Genel Karargâhı tahmin edebiliyor ve endişeleniyordu. Almanlar böyle bir durumun aynı şekilde Türk müttefiklerini de endişelendirdiğini düşünüyorlardı. Bu sebeble 27 Eylül 1914´de -daha Osmanlı Devleti fiilen savaşa girmeden- Alman Genel Karargâhının bir sorusu üzerine Liman von Sanders[16]:

> "İstanbul´daki askeri makamların Çanakkale Boğazı´nın tehlikeli durumda olmasından dolayı korku içinde bulundukları haberi tamamen asılsızdır. Buna karşı gereken tedbirler alınmıştır"[17]

cevabını vermekteydi.

Her ne kadar Alman İmparatorluğu'nun İstanbul'daki Askeri Komisyon Başkanı *"gereken tedbirler alınmıştır"* dese de, bu tedbirlerin ancak Osmanlı Devleti´nin imkanları dahilinde ve kısıtlı olduğu muhakkaktır. Zira, iyi donatılmış ve dönemin modern silahlarına sahip düşman kuvvetleri Çanakkale önlerine yığınak yapmaya başladıklarında Osmanlı birlikleri cephane kıtlığı çekiyorlardı. Yine Liman von Sanders'e göre:

> "...Piyade cephanesi yeter derecede sağlanabiliyordu, ama topçu cephanesi başlangıçtan beri çok azdı. O sıralarda Türkiye´de topçu cephanesi yapan fabrikalar bulunmadığı gibi, tarafsız memleketlerde kendi arazileri üzerinden Alman cephanesi sevkine müsaade etmiyorlardı. Bu sebeple, daha ilk günlerden itibaren Türk topçusu cephane harcamaktan kaçınıyordu. Karşı tarafın alabildiğine ve hesapsız harcamasına karşı, Türklerin bu yoksunluğunun nasıl güçlük yarattığı kolayca anlaşılır..."[18]

Bu cephane kıtlığının yanı sıra Osmanlı Devleti'nde teknik personel yetersizliği de göze çarpmaktadır. Nitekim Çanakkale muharebelerinin başlamasına müteakip, Mayıs 1915`de yine Liman von Sanders, eğitil-

16 General Liman von Sanders, hatıratında Çanakkale Muharebeleri hakkında detaylı bilgi vermektedir. Liman von Sanders, Balkan Harbinden sonra oldukça kötü duruma düşmüş olan Osmanlı Ordusunu yeniden ıslah etmek için, 1913 yılında İstanbul´a gönderilmiş olan "Alman Askeri Misyonu"nun başkanı idi. Almanya ile yapılan andlaşma gereği beş sene müddetle ve geniş yetkilerle İstanbul´a gelen von Sanders, önce Osmanlı I. Kolordu Komutanı daha sonraları sırasıyla -Birinci Dünya Savaşı içerisinde- I. ve V. Osmanlı Orduları Komutanlığı ve son olarak da "Yıldırm Orduları Grup Komutanlığı" görevlerinde bulunmuştur. Bkz., Sanders, Liman von, *Türkiye´de 5 Yıl* (Çev.: M. Şevki Yazman), Burçak Yayınevi, İstanbul 1968.

17 Sanders, a.g.e., s. 67.

18 Bkz., Sanders, a.g.e., s. 97.

miş 200 istihkâmcının acil olarak Çanakkale`ye gönderilmesini Alman makamlarından talep ediyordu[19]. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin Çanakkale'yi Alman veya Avusturya-Macaristan yardımı olmadan savunamayacağı sadece İstanbul'da değil, Berlin ve Viyana'daki diplomatik ve ekonomik çevreleri tarafından dile getiriliyordu. Bunun üzerine hem Almanya hem de Avusturya-Macaristan Osmanlı Devleti'ne yardım etmeye çalışmıştır.

Alman İmparatorluk Meclisi Üyesi Bassermann, 24 Mart 1915´de Alman Şansölyesi Dr. Bethmann Hollweg´e yazdığı bir raporunda, Osmanlı Devleti'nin Berlin Büyükelçisi ile görüştüğünü belirterek, Büyükelçinin Çanakkale Muharebeleri konusundaki düşüncelerini şu sözler ile özetlemekteydi:

> "...Türkiye, bu zorlu savaşa Almanya'nın gücüne güvenerek girdi. Cephane sıkıntısı çektiğimiz şu günlerde Almanya'nın bize yardım konusunda ne yapabileceğini hep birlikte göreceğiz..."[20]

Aynı raporun devamında Bassermann, Almanya'nın Osmanlı Devletine cephane yardımı yapabilmenin bir yolunu mutlaka bulması gerektiğini ve bu yardımın gerekçelerini de Şansölyeye yazmaktaydı.

Aslında Osmanlı Devleti'nin Berlin Büyükelçisi İbrahim Hakkı Paşa, Almanya'nın Osmanlı Devleti'ne cephane yardımı yapabileceği konusunda karamsar idi. Bundan dolayı da Bassermann´a:

> "...Türkiye, bu zorlu savaşa Almanya'nın gücüne güvenerek girdi..."

ifadesiyle bir taraftan Osmanlı Devleti'nin yardım beklentisini dile getirirken, diğer taraftan da sitem ediyordu. Zira Alman yardımına güvenerek, Sırbistan´a savaş açmış olan müttefik Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Almanya´dan beklediği yardımı alamamış ve bundan dolayı da Sırbistan ordusunu mağlûp edip bu ülkeye hakim olamamıştı. Bu durum Alman silah ve teknik yardımına ihtiyacı olan Osmanlı Devleti için hem kötü bir örnek, hem de Osmanlı Devleti ile Almanya arasında doğrudan bir demiryolu ve karayolu bağlantısının kurulmasına engel oluyordu. Yine aynı durum Almanya'ya da zarar veriyordu. Zira, Birinci Dünya Savaşını bir *"Dünya Gücü"* (Weltmacht) olmak için başlatmış olan Almanya'nın Sırbistan Cephesi'nde Avusturya-Macaristan´a yeterli yardımı yapamaması, *"güçlü"* Alman İmparatorluğu imajının zedelenmesine yol açıyordu.

19 Wallach, Jehuda L., *Bir Askeri Yardımın Anatomisi*, (Çev: Fahri Çeliker), Genelkurmay Basımevi, Ankara 1977, s. 183.

20 BA, R 43, Nr. 2458/9, (24. März 1915).

Bu nedenlerden dolayı Büyükelçi bir taraftan Almanya´nın Osmanlı Devleti´ne yukarıda belirttiğimiz sakıncaları bertaraf etmek için yardım etmek zorunda olduğunu belirtirken bir taraftan da Almanya'nın bu yardımı yapabileceğinden şüpheleniyordu. Zira Almanlar, Rusları Doğu Cephesinde henüz kesin mağlûp etmemiş ve Osmanlı Devleti ile doğrudan demiryolu ve karayolu bağlantısı kuramamışlardı. Bu durumda Almanya´nın, Osmanlı Devleti´ne kısa bir süre içerisinde yardım gönderebilmesi zayıf bir ihtimaldi. Nitekim Büyükelçinin bu endişesindeki haklılığını, 30 Mart 1915 tarihinde Alman Şansölyesi Dr. Bethmann Hollweg'in, Bassermann´a yazdığı cevapta görüyoruz. Alman Şansölyesi, Çanakkale Muharebeleri'nde Türkiye'nin en büyük probleminin cephane kıtlığı olduğundan haberleri bulunduğunu, ancak bu problemi gidermek için girişilen bütün çabaların sonuçsuz kaldığını belirtmekteydi; Sırbistan´a karşı Avusturya-Macaristan´ın başlatmış olduğu taarruz başarısız olmuş, Romanya üzerinden silâh naklini sağlamak için yapılan diplomatik görüşmeler ise sonuçsuz kalmıştı[21]. Şansölyeye göre, Türkiye´ye cephane yardımını sağlayabilmek için geriye tek bir yol kalmıştı: "*...O da yeniden zor kullanarak Sırbistan Ordusunu mağlûp etmekti...*". Bu konuda karar verecek merci ise, Alman Orduları Yüksek Komutanlığı *(Oberste Heeresletung)* idi. Bu meselenin politik önemi hakkında askeri makamlar bilgilendirilmişti[22]. Böylece Şansölye gayet diplomatik bir dil ile Osmanlı Devleti´ne cephane yardımının yapılabilmesi için Sırbistan yolunun açılması gerektiğini ve buna da askeri makamların karar vereceklerini belirterek çözüm üretmek yerine sorumluluğu üzerinden atmakta ve şu aşamada yapılabilecek bir şeyin olmadığını belirtmekteydi.

Temmuz ayının ikinci yarısında, İtilaf Devletlerinin Çanakkale´ye büyük bir çıkarma yapmaya hazırlandıkları haberleri karşısında, Alman askeri makamların Sırbistan yolunu açmak için herhangi bir girişimde bulunmadıklarını gören Alman İmparatorluk Meclisi´nin bir başka nüfuzlu üyesi Erzberger ise, Çanakkale´de cephane sıkıntısı çeken Osmanlı devleti´ne yardım konusunda askeri makamları harekete geçirmesi için, 26 Temmuz 1915´de, bu defa doğrudan Alman İmparatorundan *(Kaiser)* yardım istiyordu. Erzberger´e göre:

> "...Alman Orduları tarihte benzeri görülmemiş başarılar elde ettiler. Anavatanımızın (Almanya) hemen hemen tamamını düşman tehlikesinden kurtardık ve düşmandan önemli topraklar elde ettik. Politik açıdan sadece zayıf bir noktamız bulunmaktadır: O da cephane eksikliği sonucu Çanak-

21 Bu tarihte Romanya henüz tarafsızdı. Almanya tarafından kendi toprakları üzerinde Osmanlı Devleti´ne yapılacak her türlü silâh ve cephane yardımına müsaade etmemekteydi.

22 BA-AA, R 43, Nr. 2458/9, (30. M<rz 1915).

kale'nin teslim olmak zorunda kalmasıdır. Çanakkale´den sonra İstanbul teslim olacak ve bu da Türkiye'nin savaştan çekilmesi anlamına gelecektir. Bunun sonuçları uzun vadede çok ağır olacaktır. Rusya Büyük Petro'nun (Deli) vasiyetini yerine getirecek; Ayasofya´ya haç işaretini dikecek ve kutsal şehirlere sahip olacaktır. Yine Rusya müttefiklerinden cephane ve yiyecek yardımı alarak yeni bir ordu teşkil edebilecektir. Bu da bizim şimdiye kadar Rusya karşısında kazandığımız bütün zaferlerin boşa gitmesi demek olacaktır.... (Bu nedenlerle) Sırbistan yolu mutlaka açılmalı ve Osmanlı Devleti´ne gerekli cephane yardımı sağlanmalıdır"[23].

Bu satırlardan da anlaşılacağı gibi Erzberger, Çanakkale Cephesine yardım edilmesini Almanya'nın bir iç meselesi gibi telakki etmekte ve bunu Almanya'nın "prestiji" için gerekli olarak görmekteydi. Bir çok Alman siyasetçisi gibi o da yardım edilmediği taktirde İstanbul´un düşebileceğinden endişe ediyordu. Erzberger´in bu raporundan beş gün önce, 21 Temmuz 1915´de Bassermann ve dört arkadaşı tarafından Alman Şansölyesine sunulan bir başka raporda da, aynı düşünceler belirtilerek Türkiye´ye cephane naklinin yapılabilmesi için, yine Sırbistan yolunun açılması gereği üzerinde duruluyordu[24].

Yukarıda zaman zaman değindiğimiz gibi, Alman siyasi yetkililerine göre, İtilaf Devletleri'nin Çanakkale'yi geçmeleri, İstanbul´un tehlikeye düşmesi ve hatta İtilaf Devletleri tarafından işgali anlamına geliyordu[25]. İstanbul´un işgali ile birlikte Osmanlı Devleti bu savaşa daha fazla devam edemeyecek ve İtilaf Devletleri ile barış imzalayarak savaştan çekilmek zorunda kalacaktı. Bu da Alman İmparatorluğu'nun Doğu[26] ve İslam politikalarının[27] iflası, İngiltere'yi sömürgelerinde vurma ça-

23 Resmi yollardan, kendi toprakları üzerinde silâh naklinin yapılmasına müsaade etmeyen Romen yetkililerine rüşvet vererek veya kaçak yollarla Romanya toprakları üzerinde silâh naklinin yapılmasını da Erzberger imkânsız görüyordu. (Bkz., BA-AA, R 43, Nr. 2458/9, (26.7.1915)

24 Basserman ve dört arkadaşı tarafından imzalanan bu raporda, Çanakkale Muharebelerinin sonuna yaklaşıldığı şu günlerde, Osmanlı Devleti'ndeki cephane sıkıntısının devam etmesi halinde bu savaşı kaybedeceği belirtiliyordu. (Bkz., BA-AA, R 43, Nr. 2458/9, 21. Juli 1915).

25 Liman von Sanders´e göre, İstanbul´un bir İngiliz - Fransız filosu tarafından işgali, ancak Karadeniz Boğazı ağzına aynı zamanda bir Rus çıkarması yapmakla mümkün görülebilirdi. Üç müttefikin böyle bir harekâta girişmesi, İstanbul´u kazanmaları ile sonuçlanabilirdi. (Bkz. Sanders, a.g.e., s. 66-67.

26 Alman İmparatorluğu'nun Doğu politikası (Ostpolitik) kavramı, o dönemde çok geniş bir alanı içeriyordu. Bu kavramdan, Almanya'nın Rusya, Polonya, Ukrayna, Baltık ülkelerine yönelik politikaları anlaşıldığı gibi, Kafkasya, İran, Hindistan politikaları da anlaşılmaktaydı. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz., Baumgart, Winfried, Deutsche Ostpolitik 1918. Von Brest-Litovsk bis zum Ende des Weltkrieges, Wien-München 1966.

27 Alman İmparatorluğu, Birinci Dünya Savaşı süresince İngiliz himayesindeki Müslü-

balarının sonu, dolayısıyla *"Doğu"*yu İngiltere'ye teslim etmek anlamına geliyordu. Zira Almanya'ya göre *"Doğu*" ülkelerinin anahtarı, kapısı Osmanlı Devleti idi. Ayrıca Çanakkale Savaşları devam ederken hâlâ tarafsız olan diğer devletlerin - Bulgaristan ve Romanya - bu savaşlarda müttefiki Osmanlı Devletine yardım edebilecek güçte olmayan bir Alman İmparatorluğu görmeleri, *"Dünya Gücü*" olmaya çalışan Almanya'nın bu devletler nezdindeci prestijini düşürecekti. Öte yandan Almanya, Osmanlı Devletine silâh yardımını gerçekleştiremediği takdirde, kendi halkı arasında mevcut olan "*güçlü Alman İmparatorluğu*" inancını da sarsmış olacaktı.

Bunların yanı sıra Bassermann´a göre, Almanya'nın yardımı ile Çanakkale´de muzaffer olmuş bir Osmanlı Devleti, aynı yıl içerisinde (1915) Mısır´da İngilizlere karşı da zafer kazanacak ve böylece "İngiltere Doğuda kalbinden vurulmuş ve bu savaşın en önemli amaçlarından biri gerçekleşmiş olacaktı... Bu başarılardan sonra İslam *ülkeleri Halifenin cihat ilanına dayanarak düşmanlarımıza karşı ayaklanacaklardı.*."[28]. Aksi taktirde, Çanakkale´de mağlûp olmuş ve savaş dışı kalmış bir Osmanlı Devleti´nin, Almanya´ya faturası ağır olacaktı. Bu durumda Almanya´nın neler kaybedeceğini, düşmanlarının ise neler kazanacaklarını Basserman ve dört arkadaşı 21 Temmuz 1915 tarihli raporlarında yazmaktaydılar. Bu rapora göre:

> "...Çanakkale ve İstanbul´un düşmesi Türkiye'nin mağlubiyeti, Almanya'nın ise politik ve askeri açıdan zayıf düşmesi demektir. Böyle bir durum Almanya için telafisi mümkün olmayan zararlar açacaktır. Bu zararlar ne bu savaşın diğer cephelerinde kazanılacak zaferler ile ne de savaş sonunda imzalanacak barış antlaşması ile telafi edilebilir..."[29].

Burada söz konusu edilen *"telafisi mümkün olmayan zarar"* Almanya'nın *"politik imaj kaybı"* zararıdır. Almanya dünya devletleri önünde müttefikine yardım edemeyen zayıf bir devlet olarak algılanacaktır. Almanya'nın ezeli düşmanı Rusya ise Çanakkale'nin düşmesi ile en kârlı çıkacak olan ülke olacaktır. Nitekim boğazların İtilaf Devletleri'nin

man halkların, İngilizlere karşı ayaklanmalarını para, silâh, askeri personel ve malzeme ile destekleyerek, İngiliz İmparatorluğu´nu zayıf düşürmeye çalışmıştır. Bu konuda en büyük yardımı müttefik Osmanlı Devleti'nden görüyordu. Nitekim Osmanlı Devleti fiilen savaşa girdikten hemen sonra, Osmanlı padişahı halife sıfatı ile 11 Kasım 1914´de sömürge altındaki Müslüman halkları, halifenin düşmanlarına karşı cihada çağırıyordu. Bu konudaki geniş bilgi için bkz., Çolak, a.g.e., s. 36 vd.

28 Bassermann, Almanya'nın Birinci Dünya Savaşı'ndaki ana hedeflerinden birinin de İngiltere'yi Mısır`dan çıkarmak oluğunu belirtmektedir. (Bkz., BA-AA, R 43, Nr. 2458/9, 24. März 1915)

29 Bkz., BA-AA, R 43, Nr. 2458/9, 21. Juli 1915.

eline geçmesiyle, Doğu Cephesinde Almanlara karşı zor durumda olan Rusya´ya, İtilaf Devletleri savaş malzemesi ulaştırabilecekler, Ruslar Almanlara karşı zafer için tekrar ümitlenebileceklerdi. Ayrıca Rusların son bir kaç yüzyıldır Osmanlı Devleti ile yaptıkları her savaşta hedefleri arasına koydukları İstanbul, böylece Rusların işgaline uğrayacaktı[30]. Öte yandan Osmanlı Devleti'nin yenilmesi ile İngiltere, Mısır ve Hindistan'daki çıkarlarının tehlikede olmadığını görerek, Mısır Cephesinden Batı Cephelerine asker kaydırabilecekti. Henüz tarafsız olan Balkan Devletleri ise Rusya'nın yanında yer alacak, böylece hem Almanya Doğu Cephesi için daha fazla asker ayırmak zorunda kalacak, hem de Avusturya - Macaristan "*sonsuz bir tehlike*" ile karşı karşıya kalacaktı.

Bassermann ve arkadaşlarına göre İtilaf Devletleri'nin Çanakkale´yi geçmeleri durumunda en önemli gelişme dış dünyada olacaktı; Türkiye'nin mağlûp olmasının gerekçesi bütün dünyada -İngiliz propagandasının da yardımıyla- Alman İmparatorluğu'nun gerekli yardımı edememesine bağlanacak ve bu durumda, bizzat Alman İmparatorunun yıllardır kazanmaya çalıştığı Müslüman halkların *"güçlü Almanya"*-ya olan güveni sarsılacak ve hatta İngilizlerin dağıtacakları altın ve paralar sayesinde, Müslüman halkların Alman İmparatorluğu'na karşı olan sempatisi antipatiye dönüşecektir. Başka bir ifade ile bu halkların gözünde Alman İmparatorluğu, onun gücüne güvenerek bu savaşa girmiş Türkiye´ye yardım edememiş,onu yüzüstü bırakmış, zayıf bir devlet konumuna düşecektir.

Erzberger de doğrudan İmparatora yazdığı raporunda, yukarıda verdiğimiz Bassermann ve arkadaşlarının düşüncelerine yakın kendi görüşlerini aktardıktan sonra, Alman İmparatoru'nun dikkatini başka bir yöne daha çekiyordu. Erzberger'e göre, İtilaf donanmasının Çanakkale'yi geçmesi ve Osmanlı Devleti'nin yıkılması, Alman İmparatorluğu´nu sadece dışarıda değil, içeride de, kendi halkına karşı, telafisi mümkün olmayan bir prestij kaybına uğratacaktır. Ve daha da kötüsü, Osmanlı Devleti'nin bu savaşta saf dışı kalması durumunda savaş uzayacak, uzayan savaşı finanse etmek için yeni vergiler konacak, böylece Alman halkının dayanma sınırı zorlanacaktı. Osmanlı Devleti'nin yenilmesiyle birlikte, Alman halkının büyük bir kısmı bu savaşı kaybedilmiş olarak görecekti[31]. İtilaf Devletleri psikolojik bir üstünlük elde edeceklerdi.

Alman Ekonomi çevreleri de siyasi çevrelerden farklı düşünmüyorlardı. Alman endüstri ve tarım derneklerinin, Alman Şansölyesi Beth-

30 Bu sebeple, Çanakkale Muharebeleri devam ederken, İstanbul´a Kara denizden yapılabilecek bir Rus çıkarmasına karşı tedbirler alınmıştı. (Bkz. Sanders, a.g.e., s. 67)

31 BA-AA, R 43, Nr. 2458/9, 26.7.1915.

mann-Hollweg´e sunulmak üzere 20 Temmuz 1915´de ortaklaşa hazırladıkları raporda, siyasi çevrelerin kaygı ve endişeleri aynen aktarılmış; buna ek olarak, Çanakkale Muharebeleri'nde yenilmiş ve İstanbul´u İtilaf Devletlerine bırakmak zorunda kalmış bir Osmanlı Devleti'nin, Alman ekonomisindeki etkileri üzerinde durulmuştur. Bu Alman ekonomi çevrelerine göre:

> "Osmanlı Devleti'nin bu savaşta Almanya yanında yer alması, Alman diplomasisinin başarılı çalışmaları sonunda mümkün olmuştu. Şimdi Osmanlı Devletine cephane yardımında bulunmamakla bu başarı ortadan kaldırılacağı gibi, Doğudaki yüz binlerce Müslümanın sempatisini kazanmak için yıllardır harcanan emek ve paralar da boşa gidecektir... Ayrıca Almanya'nın deniz aşırı ülkelere mal satmak için, bu savaştan sonra da düşmanla mücadele etmek zorunda kalacağı muhakkaktır. Almanya düşmanlarının etkili olduğu bölgelere, ya buralar yöneticilerinin çıkarmış olduğu kanunlar sayesinde, ya da bu bölge halklarının Alman İmparatorluğuna karşı duydukları nefretten dolayı - Alman mallarını boykot etmeleri sonucu- mal satamıyordu.... Alman ekonomi çevreleri, bu bölgelerdeki kayıplarını, Anadolu´ya ve Doğudaki Müslüman halkların yaşadıkları bölgelere mal satarak telafi edeceklerini ümit ediyorlardı. İstanbul´un düşman işgaline girmesi böyle bir beklentiyi sonuçsuz bırakacaktır. Zira o zaman Müslüman halklar da Alman mallarını boykot edeceklerdir. Öte yandan İtilaf Devletleri tarafından parçalanmış bir Türkiye, Alman düşmanlarının ekonomik çıkarlarına hizmet edecektir. Böyle bir Türkiye ile, Almanya´nın büyük bir ekonomik ve finans gücü kullanarak başlatmış olduğu yatırımlar kesintiye uğrayacak ve daha da önemlisi şu anda Almanya'nın sadece Türkiye´den alabildiği yeraltı madenleri artık Almanların elinde olmayacaktı"[32].

Buna göre Çanakkale'nin düşmesiyle birlikte Almanya hem Osmanlı İmparatorluğu'ndan ve İslam ülkelerinden elde ettiği ham madde kaynaklarını hem de bu ülkeleri pazar olarak kullanma imkanını kaybedecekti. Zira Almanya'nın tahmininden daha uzun sürmüş olan Birinci Dünya Savaşı Alman ekonomisini gün geçtikçe zora sokuyordu. Bu savaş bittiğinde Almanya'nın ham madde ve pazara olan ihtiyacı daha da artacaktı. Bu nedenle müttefik Osmanlı Devleti´ne cephane yardımının mutlaka yapılması belirtilirken, bu yardımın hangi yollarla yapılabileceği üzerinde de duruluyordu. Osmanlı Devlet'ne cephane yardımı ancak Sırbistan mağlup edildikten sonra yapılabilirdi. Alman İmparatoru'nun da belirttiği gibi, bu da Alman Orduları Yüksek İdaresi'nin işiydi. Dolayısıyla askeri makamların kararına bağlıydı.

32 Alman ekonomik çevreleri bu raporunda, Çanakkale´de müttefik Osmanlı Devleti2nin yükünü azaltmak için gerekirse Almanya'nın Mısır'daki İngiliz kuvvetlerine karşı, Türklerin yanında savaşmak üzere Alman askeri göndermesine, Alman halkının sıcak bakacağını belirtmekteydiler. (Bkz., BA-AA, R 43, Nr. 2458/9, 20 Juli 1915).

Sonuç

Alman İmparatorluğu Birinci Dünya Savaşı´na girerken en önemli hedeflerinden biri de İngiltere'nin dünyadaki üstünlüğüne son vererek "güneşin yanındaki yerini almaktı". Bunu da İngiltere sömürgesi altındaki Müslüman halkları ayaklandırarak gerçekleştirmeyi planlıyordu. Bu amaçla da Birinci Dünya Savaşı esnasında geniş çaplı bir *"İslam Politikası"* takip ediyordu. Osmanlı Devleti'ni müttefik olarak bu savaşa sokarken, Osmanlı Padişahının Halifelik makamından bu yönden faydalanmak istiyordu. Alman İmparatorluğu'nun İslam politikasının ekonomik yönü ise, Orta Asya ve uzak Doğu pazarlarına ulaşmak için Osmanlı Devleti'ni bir *"atlama taşı"* olarak kullanmaktı. Bu nedenle Almanya'nın Birinci Dünya Savaşı'ndaki Doğu Politikası, Osmanlı Devleti üzerinden yürüyordu demek yanlış olmayacaktır ve Almanya için Osmanlı Devleti *"Doğu'nun kapısı"* konumundaydı.

Bu çerçevede bakıldığında, Çanakkale´de Osmanlı Devleti'nin mağlup olması demek, Almanya'nın Doğu Politikasının iflası ve İngiltere'nin dünya gücü olmaya devam etmesi demekti. Bu sebeple Osmanlı Devleti'nin Çanakkale savunmasında başarılı olması Alman İmparatorluğu'nun çıkarları doğrultusunda ve Almanya'yı doğrudan ilgilendiriyordu. Zira Çanakkale Muharebeleri Doğunun efendisini belirleyecek olan muharebelerdir. Bu bağlamda Çanakkale Savaşları, İngiltere için bir prestij ve Hindistan yolunu güven altına alma, Fransa için Suriye ve Ortadoğu'ya hakim olma, Rusya için Çar Deli Petro'nun gösterdiği hedeflere ulaşma, İtalya ve Yunanistan için Anadolu'ya sahip olma, Osmanlı için ise sınırlarını koruma savaşlarıdır. Doğuyu İtilaf Devletlerine bırakmak istemeyen Almanya, Çanakkale Muharebeleri sırasında Osmanlı Devletine yardım etmeye çalışmış, ancak Sırbistan yolunun kapalı olması, Doğu Cephesi'nde Rusları kesin mağlup edememiş olması ve kendi kurumları arasındaki anlaşmazlıklar vb. nedenlerden dolayı bu yardımı istediği boyutta edememiştir.

Sırbistan yolunun 1915 yılı sonlarına doğru açılmasıyla Almanya ve Avusturya-Macaristan'dan Osmanlı Devletine yapılan silah ve malzeme yardımları artmaya başlamıştır. Bu yardım ve destekle güç kazanacak Osmanlı birlikleri karşısında, vereceği büyük zayiatı hesaplayan İngilizler, 19 ve 20 Aralık gecesi Anafartalar ve Gelibolu bölgesinden kuvvetlerini geri çekmişlerdir.

Almanya'dan beklediği yardımları alamamasına rağmen, Çanakkale Muharebelerini tamamen kendi imkanları ile sürdüren ve muzaffer olan Osmanlı Devleti, muhtelif cephelerde bir milyona yakın düşman kuvvetlerini meşgul etmek ve durdurmakla müttefiklerine en büyük yardımı yapmış oluyordu. Bu nedenledir ki Çanakkale Muharebelerinden sonra, Osmanlı Devleti'nin askeri ve siyasi ağırlığı hem Balkanlarda hem de müttefikleri arasında artmıştır.

Amerikalı Misyonerlerin Gözünden Birinci Dünya Savaşı ve Çanakkale Savaşlarından Yansımalar

CENK DEMİR*

Giriş

Çanakkale cephesi, stratejik konumu, muharebeleri ve sonuçları açısından Birinci Dünya Savaşı'nın önemli cephelerinden birisi olmuştur. Dönemin en güçlü ordularının kara, hava, deniz ve denizaltı unsurları ile saldırılarına karşılık; askerî teçhizatı ve cephanesi eksik, ciddi ekonomik sorunlar ile boğuşan Osmanlı Devleti'nin açık bir zaferidir. 100. yılını andığımız bugünlerde, Çanakkale savaşları hakkında yazılı ve görsel birçok kaynak mevcuttur. Bu bağlamda, Çanakkale savaşlarına tanıklık etmiş kişiler tarafından tarihe düşülen notlar veya dönem basınında çıkan haberler ise savaşın iç yüzünü anlatmaya yardımcı olan kaynaklardan sadece birkaçıdır. Birinci Dünya Savaşı döneminde Osmanlı topraklarında misyonerlik çalışmaları yapan Amerikalı misyonerlerin, Çanakkale savaşlarına ve ülkedeki genel savaş haline dair izlenimleri ise Çanakkale savaşları ile ilgili kaynak envanterine katkı sağlayacaktır.

1810 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nin Boston şehrinde temelleri atılan, Kısaca "Amerikan Board" olarak ifade edilen Amerika Yabancı Misyon Temsilcileri Birliği (American Board of Commissioners for Foreign Missions, ABCFM), 1820 yılından itibaren Osmanlı Devleti sınırları içerisinde misyonerlik faaliyetlerine başlamıştır. Bu çalışmalar yıllar içerisinde genişleyerek, misyonerler açısından meyvelerini vermeye başlamıştır[1].

* Dr., Sinop Üniversitesi

1 Amerikan Board teşkilatı hakkında bkz. William E. Strong, *The Story of The American Board*, The Pilgrim Press, Boston 1910; David Brewer Eddy, What Next In Turkey, The Taylor Press, Boston 1913; Joseph K. Greene, *Leavening The Levant*, The Pilgrim Press, New York 1916; Joseph L. Grabill, *Protestan Diplomacy and the Near East: Missionary Influence on American Policy 1810-1927*, University of Minnesota Press, Minneapolis 1971; Uygur Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika: Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları*, İmge Kitabevi, 3. Baskı, Ankara 2000.

Temellerinin atıldığı ilk günden itibaren Amerikan Board teşkilatının en önemli amacı, *kutsal topraklarda* (Bible Land) misyonerlik faaliyetlerini başlatmaktı. Bu topraklar ise Osmanlı Devleti'nin sınırları dâhilinde yer alan Yakın Doğu coğrafyasına isabet ediyordu. Bu bağlamda Amerikalıların Osmanlı topraklarına olan ilgisi ise Osmanlı Devleti'nde açtıkları dinî, eğitim ve hayır kurumları ile bu kurumlardaki faaliyetleri noktasında şekillenmiştir. Amerikalılar, Osmanlı'daki Amerikan menşeili kuruluşlar, dernekler ve kolejler aracılığı ile sergiledikleri *hayırseverlik* için aradan geçen bir asırlık süre zarfında, yaklaşık kırk milyon dolarlık bir harcama yapmıştır. Bu yekûnun sadece sekiz milyon dolardan fazlası taşınmaz mallara ve çeşitli araç gereçlere harcanmıştır. Diğer taraftan Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı yıllarda, farklı alanlarda faaliyet gösteren ve sayıları dört yüzü aşan Amerikan vatandaşı Osmanlı içerisinde çalışmalar yapmakta idi. Bu kişilerin önemli bir oranını ise Amerikan Board misyonerleri oluşturuyordu. 1915 yılına gelindiğinde Amerikan Board teşkilatı, Osmanlı topraklarındaki faaliyetlerine yirmi milyon dolardan fazla bir harcama yaptığı, Osmanlı Devleti'ndeki taşınmaz mallarının değerinin iki milyon dolara ulaştığı görülmektedir. Örgütün Osmanlı Devleti'ndeki çalışmaları için sadece 1914 yılındaki harcaması ise üç yüz bin dolar idi[2]. Ancak Birinci Dünya Savaşı, Amerikan Board'un maddi ve manevi bütün yatırımlarına ağır darbe vuracaktır.

Amerikan Board misyonerlerinin Anadolu topraklarına ayak basmalarının üzerinden 94 yıl geçerken 1914'te ülkeler arası siyasi dengeleri alt üst eden *Büyük Savaş* (The Great War) yani Birinci Dünya Savaşı başlıyordu. Tamda bu savaşın arifesine gelindiğinde, misyonerler ile birlikte Amerikan Board'un Osmanlı coğrafyasındaki tesisleşme oranı hiçte azımsanmayacak dereceye ulaşmıştır. Anadolu'daki 209[3] Board misyonerine karşılık, bunlara yardımcı olan 1.200 yerli çalışan, örgüt adına misyonerlik faaliyetinde bulunmaktaydı. Amerikan Board, bu dönemdeki 3 teoloji (ilahiyat) okulu, üniversite düzeyinde eğitim veren 8 koleji, 46 orta dereceli okul ve ilkokulu, anaokulu, meslek okulları vs. düzeydeki 369 eğitim kurumu sayesinde çalışmalarını sürdürüyor, tesisleri ve eğitim neferleri ile genç nesillere nüfuz ediyordu. Buna ek olarak, çeşitli bölgelerde kurulan 19 Amerikan hastanesi ve dispanserleri ile sağlık hizmetleri de veriliyor, Amerikan Board'un yıllık bütçesinin dörtte biri Anadolu'daki hizmetlere ayrılıyordu[4]. Amerikalı misyonerlere ait olan bu okullarda büyük oranda

2 "American Interests In Turkey", The Missionary Herald, Vol. 111, No. 11, *November 1915*, s. 538.

3 Kimi kaynaklara göre ise bu dönemde 151 Board misyoneri görev yapmaktaydı. Robert L. Daniel, *American Philanthropy in The Near East 1820–1960*, Ohio University Press, Washington D.C. 1970, s. 152.

4 The One Hundred and Fourth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions

Ermeniler yararlanırken savaşın başladığı dönemde ise bu okullardaki modern eğitim yöntemleri sayesinde yaklaşık 30.000 erkek ve kız öğrenci öğrenim görüyordu. Ne var ki bu savaş, misyonerlerin özellikle Osmanlı coğrafyasındaki emeklerini büyük oranda boşa çıkartacaktır.[5]

Diğer taraftan 1914 yazında başlayan savaşla birlikte Osmanlı-A.B.D. ilişkileri de son dönemece girmiştir. Bilindiği üzere 2 Ağustos 1914'te Osmanlı Devleti genel seferlik ilan ederken bu karar, kısa bir süre sonra savaşa girileceğinin en önemli göstergesi olmuştur. Ancak Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesinin Osmanlı topraklarındaki Amerikan vatandaşlarının can ve mal güvenliğini tehlikeye düşüreceğini düşünen A.B.D.'nin İstanbul'daki Büyükelçisi Henry Morgenthau, Osmanlı'nın savaşta tarafsız kalmasından yana idi. Diğer taraftan Osmanlı makamlarınca, genel seferberlik ilanının sadece ihtiyatlı bir tedbirden kaynaklandığı belirtilmesine rağmen Amerikalı misyonerler, Amerikan konsolosları ve H. Morgenthau'dan gelen haberler, Amerikan kamuoyunu endişelendirmiştir. Örneğin Osmanlı valilerinden birinin İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında bir savaş başlaması halinde, ülkedeki Amerikalıların katledileceği tehdidinde bulunduğu iddialar arasındaydı. A.B.D. kamuoyunun bu endişesi neticesinde *Washington*, 1914 Ağustos'unun sonunda "North Carolina" ve "Tennessee" isimli savaş gemilerini Osmanlı karasularına göndermiştir. Bu gemilerin görevi, olası bir savaş durumunda ülkedeki Amerikalıları ülkeden çıkartmaktı. Ancak Çanakkale Boğazı'nın mayınlanması nedeni ile Babıâli, söz konusu gemilerin geçişi noktasında izin vermemiştir. Öte yandan Sultan V. Mehmet Reşat'ın 8 Eylül 1914'te çıkardığı irade ile Osmanlı Devleti'nin tüm kapitülasyonları kaldırdığını ilan etmesi, Amerikan kamuoyunda

(*Boston: The Board, 1914*), 107. Akt. Brain Johnson, Americans Investigating Anatolia: The 1919 Field Notes of Emory Niles and Arthur Sutherland, *The Journal of Turkish Studies*, Vol 34/2, 2010, s. 132. 1916 yılına gelindiğinde misyonerlerin sayısı yarı yarıya azalırken 1917'de ise sadece yirmi dört Amerikalı misyoner, aileleri ile birlikte Osmanlı topraklarında görev yapıyordu. Savaş dönemi misyonerlerin başlıca uğraşısı ise savaş şartlarında zarar gören Ermeniler için oluşturulan yardım örgütleri aracılığı ile yardım ulaştırmaktı. Çağrı Erhan, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, İmge Kitabevi, Ankara 2001, s. 387.

5 Birinci Dünya Savaşı, Amerikan Board'un sadece Osmanlı Devleti'ndeki misyonlarındaki faaliyetlerini etkilememiştir. Bunun dışında; Balkanlar, Suriye, Mısır, Arap coğrafyası, İran, daha önce Almanya kolonisi olan Afrika'daki bölgeler, Almanya'nın kontrolündeki bazı Pasifik adaları, Kuzey Afrika, Seylan Adası, Hindistan, Myanmar (Burman), Tayland (Siyam), Çin, Japonya, Güney Afrika (British South Africa), Doğu Portekiz ve Batı Afrika savaşın sınırları dâhilinde yer almıştır. Dolayısıyla bu coğrafyaların birçoğunda yer alan Amerikan Board misyonları da savaşın tesiri altında kalmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın, Protestan misyonerlik faaliyetlerine etkisi hakkında daha geniş bilgi için bkz. James L. Barton, "The Effect of the War on Protestant Missions", *The Harvard Theological Review*, Vol. 12, No. 1, Cambridge 1919, s. 1-35.

Türklerin yabancıları katletmeye başlayacağı yönünde bir algının oluşmasına neden olacaktır[6].

Öte yandan savaş nedeniyle, başta eğitim kurumları olmak üzere Osmanlı coğrafyasındaki Amerikan misyoner tesisleri için çok kritik bir sürece girilmiştir. 9 Eylül 1914'te İttihat ve Terakki tarafından kapitülasyonların tek taraflı olarak kaldırılması sonucunda, Osmanlı'ya savaş açmış devletlere ait okullar kapatılmıştır. Böylelikle yabancı iştirakçiler birçok imtiyazdan maruz kalırken 1915 yılında *Mekatib-i Hususiye Kanunu* ile yabancı okullara sıkı bir denetim getirilmiştir. Denetimler neticesinden İtilaf devletlerine ait okullar bir bir kapatılırken Amerikan okulları ve diğer Amerikan kurumları, Amerika'nın resmen savaşa gireceği 6 Nisan 1917 tarihine kadar faaliyetlerine devam etmişlerdir[7]. Hatta *The Washington Post* gazetesinin haberine göre, Osmanlı Hükümetinin *özel lütfu* ile İstanbul, İzmir ve Beyrut gibi şehirlerdeki Amerikan okulları bu tarihten sonra da eğitimlerine devam etmişlerdir[8]. Bu arada 1917'den 1927'ye kadar her iki ülke arasındaki resmî diplomasinin durduğunu da belirtmekte yarar vardır.

Amerikalıların Gözünden Çanakkale

Amerikan Board misyonerlerinin raporlarında Çanakkale savaşları hakkında, genel olarak Amerikalı misyonerlerin Anadolu'daki çalışmalarına yaptığı etkiler bakımından vurgular yapılmıştır. Örneğin Amerikan Board'un Osmanlı'daki merkezi üstü olan İstanbul ile Boston arasındaki düzenli gerçekleştirilen deniz seferleri, Çanakkale'deki savaş nedeni ile uzun süre aksamıştır. Dolayısıyla bu durum Amerikalı misyonerlerin, Boston'daki genel merkez ile bir dönem iletişimlerinin kesilmesine neden olmuştur[9]. Diğer taraftan Amerikalı misyonerlere bağlı, Amerikan eğitim kurumları da yaşanan savaştan ciddi şekilde etkilenmiştir. Örneğin İzmir'deki Amerikan Uluslararası Kolej (International College/IC) yetkililerinin belirttiğine göre, başta Çanakkale cephesi olmak üzere çeşitli cephelerde savaşmak üzere birçok kolej öğrencisi askere alınmış-

6 Erhan, a.g.e., s. 383-386.

7 Savaş yıllarında Osmanlı yetkililerin Amerikan vatandaşlarına yönelik politikalarının, A.B.D.'nin tepkisi de gözetilerek nasıl şekillendiği hususunda bkz. Fatih Gencer, "I. Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Amerikan Vatandaşlarına Yönelik Politikası", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 46, 2009, s. 250-264.

8 M. Emin Elmacı, *Bir Semt Bir Bina: Nato Binası, Amerikan Koleji'nden Kızılçullu Köy Enstitüsü'ne*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İzmir 2013, s. 82.

9 Aynı şekilde İzmir ile İstanbul arasındaki deniz seferlerinin durması nedeniyle, İzmir'deki Amerikan Board misyonerleri İstanbul'daki Board misyonu ile uzun süre irtibata geçmekte zorluk çekmişlerdir. Papers of the American Board of Commissioners for Foreign Missions (PABCFM) in Microfilm, Reel 628, No: 767, 769, 772.

tır. Dolayısıyla savaş döneminde Uluslararası Kolej'in öğrenci sayısında, önemli derecede düşüş yaşanmıştır[10].

Peki, Amerikalı misyonerler Çanakkale Savaşları ile ilgili gelişmeleri takip edebiliyorlar mıydı? Bu sorunun cevabı ise kesinlikle evettir. Özellikle Amerikan Board tarafından Mart 1910'da İstanbul'da yayın hayatına başlayan ve İngilizce olarak haftada bir kez yayımlanan *The Orient* gazetesinde, Ocak 1915'ten 29 Aralık 1915'e kadar Çanakkale Savaşları ile ilgili haberler ayrıntıları ile birlikte verilmiştir. *The Orient*'teki bu haberler, genellikle Osmanlı Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Vekâleti tarafından yayınlanan bilgilendirme tezkereleri, raporlar ve bültenlerin İngilizce çevirilerinden oluşmuştur. Diğer taraftan Çanakkale Savaşları ile ilgili olarak *Tanin*, *İkdam*, *Turan*, *Hilal* vs. Türk gazetelerinde yer alan haberlerden de aktarımlar yapılmıştır. Böylelikle misyonerler, her ne kadar Osmanlı resmî makamları ile Türk basının bakış açısıyla olsa da Çanakkale cephesindeki gelişmeleri takip edebilmişlerdir[11]. Board misyonerleri, hazırladıkları raporlar aracılığı ile savaş döneminin Osmanlı Devleti'ndeki yansımalarını Amerika'ya aktarmaya çalışmışlardır. Dolayısıyla Amerikan kamuoyunun, Yakın Doğu'daki siyasi, askeri, sosyal değişimler ve sorunlar hakkında bilgilendirilmesinde, misyoner raporlarının ve haberlerinin çok önemli bir payı olmuştur. Diğer taraftan 1913-1916 yıllarında ABD'nin İstanbul Büyükelçisi olarak görev Henry Morgenthau'nun, Çanakkale Savaşları ve Birinci Dünya Savaşları hakkındaki görüşleri de Amerikan kamuoyu tarafından dikkatle takip edilmiştir[12]. Ayrıca haber kaynaklarına getirilen sansürün oluşturduğu engelleri hem azaltmak hem de cephedeki gelişmeleri yakından takip etmek amacıyla pek çok ülke ve basın kuruluşu gibi A.B.D.'de Çanakkale cephesine muhabir göndermiştir. Dolayısı ile bu muhabirler tarafından geçilen haberler sayesinde de Amerikan kamuoyu, Çanakkale savaşları hakkında bilgilendirilmiştir[13].

Çanakkale'deki çatışmalar sonucu yüzlerce asker yaşamını yitirirken binlercesi de yaralanmıştır. Yararılar cephedeki sahra çadırlarında, ya-

10 PABCFM, Reel 628, No: 740, 741, 764.

11 Çanakkale Savaşları ile ilgili olarak The Orient gazetesinde yayınlanan söz konu haberlere, çevrimiçi (online) olarak ulaşmak için bkz. The American Research Institute in Turkey (ARIT) Istanbul Library's American Board Periodical Collection, The Orient. http://www.dlir.org/arit-absc-about/201.html (Erişim Tarihi: 22.11.2014)

12 Aubery Herbert, Henry Morgenthau, *Devler Ülkesinde Devler Savaşı Çanakkale*, Çev. Seyfi Say, Yeditepe Yayınevi, 5. Baskı, İstanbul 2007, s. 143-189.

13 Çanakkale cephesinde bulunup, savaşları takip etmiş olan bazı Amerikan gazeteleri ile bu gazetelere bağlı muhabirler hakkında bkz. Ahmet Esenkaya, "BOA'den Çanakkale Cephesindeki Muhabirlerden Bazıları", http://www.sihhiye1915.com/pdf/muhabirler.pdf (Erişim Tarihi: 18.05.2015)

kınlardaki hastanelerde tedavi ediliyor ya da önce Ezine gibi cephenin daha gerilerine veyahut vapurlarla, yük gemileri ile İstanbul'a sevk ediliyorlardı. Bu koşullar altında Amerikalı misyonerlerin ve sağlık çalışanlarının, Çanakkale Savaşları ile bağlantılı olarak verdikleri hizmetlerden birisi ise sağlık alanında olmuştur. Amerikan Board'a bağlı olan *The Misyoner Herald* gazetesine göre, İstanbul'daki tüm hastaneler, askerî kışlalar ve geçici hastaneler gemiler dolusu gelen yaralı hastalarla dolmuştur. Çanakkale ile İstanbul arasındaki 120 deniz mili (yaklaşık 225 km) uzaklığa ağır yaralılar dayanamayacağından, gelenlerin çoğu daha hafif yaralı askerlerden oluşuyordu. Hafif yaralılar, tedavi edildikten sonra cepheye geri dönerken daha ağır yaralılar ise tekrar gönderilmiyordu. Gelibolu'da görev yapan bir Kızılhaç hemşiresinin anlattığında göre, vapurlardan birisinin üst kısmı, kırmızı hilal (kızılay) şeklinde boyanmıştı ve hastane gemisi olarak kullanılmaktaydı. Diğer taraftan Gelibolu'daki askeri hastanede Amerikan Kızılhaçı görevlisi olarak misyoner Dr. A. R. Hoover da görev yapıyordu.

Bu dönemde İstanbul'daki hastanelerin normal yatak kapasitesi 1.150 kişilik olmasına rağmen, tedavi olmayı bekleyen binlerce yararlı bulunmaktaydı[14]. Marmara denizini kontrolü altında tutan İngiliz denizaltıları sadece bu hastane gemilerinin geçişine izin veriyor, ancak söz konusu gemilerin de yalnızca gündüzleri seyahat etmelerine müsaade ediliyordu. Dolayısıyla akşamları Silivri'de demir atan hastane gemileri, en erken gün aydınlandığında İstanbul'a ulaşıyorlardı. Yaklaşık 30 saat süren bu yolculukta, acı içindeki yaralılar ise aç ve susuz bir seyahat geçirmek durumunda kalıyorlardı.

Diğer taraftan İstanbul Şişli'deki Taş Kışlaya bağlı ek bir bina, Amerikalı misyonerlerin ve Amerikan Kızılhaçı'nın idaresindeki 550 yataklı bir hastaneye dönüştürülmüştür. Kış aylarında ısınma sorunu yaşayan hastane, Çanakkale cephesinden gelen yaralıların da tedavi edildiği bir sağlık kuruluşu halini almıştır. Misyonerlere göre yaralı askerler, Amerikalı dostlarının ve hastanedeki ilgi ve alakadan oldukça memnundular. Yine misyonerlerin ifadesi ile asker ve diğer hastalarda, yaygın

14 Bir başka kaynağa göreyse, seferberlik öncesi İstanbul'da orduya bağlı 6.350 yatak mevcuttu. Ayrıca İstanbul'un çeşitli bölgelerindeki bazı okullar Hilâl-i Ahmer Cemiyeti tarafından hastaneye çevrilmiş, böylelikle şehirdeki yatak kapasitesi artırılmıştır. Diğer taraftan çoğunluğunu kadınların oluşturduğu dernekler ve eşraftan kimselerin özel çabaları ile muhtelif kapasitelerdeki birçok resmî ve özel okul, kurum ve binalar hastane olarak kullanılmıştır. Bu hastanelerden birisi ise Taksim Hafif Yararlı Amerikan Salîb-i Ahmer Hastanesi olmuştur. Çanakkale savaşlarında cepheden gelen yaralıların tedavisi için İstanbul'da hizmet veren diğer hastane isimleri ve sağlık hizmetleri ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. Lokman Erdemir, "Çanakkale Muharebe Meydanlarından İstanbul Hastanelerine: Sağlık Hizmetleri", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 2012/1, S. 15, Isparta, s. 91-113.

olarak c vitamini eksikliğinden kaynaklı iskorbüt hastalığı görülmekteydi. Bunun için Amerikan Kızılhaç çalışanları tarafından, hastalara çiğ domates, limon ve diğer taze meyveler veriliyordu. Ayrıca şehrin muhtelif hastanelerinde tedavi olan birçok asker arasında tifüs hastalığına rastlanmaktaydı. Buna karşılık Taşkışla'daki Amerikan Kızılhaç Hastanesi'nde tifüs vakasıyla karşılaşılmamış olması ise Amerikalı sağlık çalışanlarınca memnuniyetle rapor ediliyordu.

The Misyoner Herald'daki bu yazının devamında ise 1915 yazı ve sonbaharında İstanbul caddelerinin ve limandaki gemilerin bayraklarla donatıldığı belirtilmiştir. Amerikalılar, neden her yere bayrak asıldığını sorduklarında ise işin aslını kimsenin bilmediğini, bazı kişilerin ifadesine göre polisin emrettiği, bayrak asılmadığı takdirde para cezası keseceği anlatılıyordu. Kimi yerlerde Alman ve Avusturya ordularının zafer kazandığından böyle bir eyleme geçildiği söylentileri de dolaşmaktaydı. Gazeteye göreyse insanlar başkalarının zaferlerini kutlamaktan yorulmuşlardı. Gelgelelim İtilaf ordularının Gelibolu'yu terk ettikleri haberi geldiğinde, İstanbul'da gerçek ve meşru bir sevinç yaşanacak, bu parlak zaferin bedeli ağır olacaktır. *The Misyoner Herald* muhabirinin adını açıklamadığı resmî bir Türk yetkiliden edindiği bilgiye göre ise Çanakkale'de 600.000 asker yaşamını yitirmişti[15]!

Öte yandan Birinci Dünya Savaşı hakkında *Türk halkı ne düşünüyordu*? Bu soruya cevap arayan *The Brooklyn Daily Eagle* gazetesinin Amerikalı muhabiri Henry West Suydam, eşraftan kimselerle yaptığı sohbetleri, gazetesi aracılığıyla Amerikan kamuoyuna servis etmiştir. Örneğin Henry Suydam'ın bir Türk berbere, "*Türkiye neden savaşta*?" diye sorduğunda berber kendisine, "*1914 sonbaharının sonlarına doğru Almanlardan aldığımız bir ya da iki gemi, Rus destroyerlerine ateş açtı, neticesinde Osmanlı Devleti savaşa girdi*" şeklinde bir cevap veriyordu. Berbere göre Türkleri savaşa sürüklemeye uğraşan Alman diplomasisin çabaları ilk başta başarısız olmuştu. Bunun üzerine iki Alman gemisi, Karadeniz'e geçerek Osmanlıyı savaşa sürüklemiş ve şimdi Osmanlı bir cihat içerisine girmişti. Henry W. Suydam'ın ifadesine göre, bu durum yani cihat ilan edilmiş olması aslında bir berber, bir ayakkabı boyacısı veya bir kahve tüccarı için hiçbir şey ifade etmiyordu. Buna rağmen bu *kutsal kıyıma* onlarında katılıp bedel ödemeleri istenebilirdi.

Yine Henry W. Suydam, köşe yazısında, "*bir Türk neden savaşması gerektiğini biliyor mu*?" sorusu ile Türk askerinin ve Türk halkının savaş hakkındaki düşüncesini Amerikan kamuoyu ile paylaşıyordu. Osmanlı'nın bu savaşa girmesinin gerçek nedenini, ordunun onda dokuzu, si-

15 A. Dweller, "Strange Days On The Bosporus", The Missionary Herald, Vol. 112, No. 6, June 1916, s. 252-255.

vil halkın ise tamamı için bir sırdı yani bir bilinmezlik söz konusu idi. Bu oran, cehalettin kısmen daha az olduğu Almanlar arasındaysa daha düşüktü.[16]

Nitekim Henry W. Suydam'ın savaşa ve Türk insanına dair resmettiği karamsar tablodan farklı bir manzara ortaya çıkacak, Osmanlı Devleti tarafından Çanakkale'de önemli bir zafer elde edilecektir. Diğer yandan Amerikalı yazar William H. Hall'un ifadesiyle, müttefiklerin Çanakkale'yi geçme teşebbüsü, trajik bir şekilde başarısızlığa uğrarken Osmanlı adına bir başka zafer ise Bağdat yakınlarındaki Kut'ül Ammare'de yazılıyordu. Dolayısıyla bu iki başarı, müttefikler açısından Yakın Doğu'da kötü bir darbe etkisi yapıyor, birçok kişinin Büyük Britanya'nın yenilmeyeceğine dair düşüncesini sarsıntıya uğratıyordu[17].

Sonuç

Öncesi ve sonrası gelişmelerinin yanı sıra deniz ve kara muharebeleri açısından da Çanakkale savaşları, Birinci Dünya Savaşı'nın dikkat çeken cephelerinden birisi olmuştur. Tarihi misyonunu tamamlamak üzere olan Osmanlı Devleti'nin nazarında Çanakkale savaşlarında alınan bu başarı ise devleti, geleceğe dair umutlandıran önemli bir zafer şeklinde algılanmıştır. Çanakkale zaferi siyasi, askerî, iktisadi, insani, sosyal vb. pek çok etkileri açısından dünya kamuoyun ilgisini çekmiş ve ses getirmiştir. Aslında Amerikan çıkarlarını gözeten Amerikan kamuoyunun savaşın ilk yıllarındaki genel beklentisi, Osmanlı Devleti'nin savaşa girmemesi yönünde olmuştur. Ancak Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na müdahil olması ile birlikte Osmanlı topraklarındaki Amerikan tesisleri ve vatandaşları konusunda endişelen Amerika, Osmanlı coğrafyasına odaklanmıştır. Aynı şekilde Amerikan kamuoyu, Çanakkale cephesindeki gelişmeleri de takip etmeye çalışmıştır. Bu konuda, İstanbul'dan gelen A.B.D. elçilik raporları, Amerikalı misyonerler ile bölgede görev yapan Amerikalı muhabirlerin izlenimlerine dair yazılar etkili olmuştur.

Amerikan Board misyonerlerine ait raporlarda, genel anlamda Birinci Dünya Savaşı'ndan kaynaklı misyonerlerin yaşadığı iktisadî sıkıntılar, nüfuz sahalarındaki daralmalar, güvenlik kaygıları, bazı misyoner hastane ve binalarına devlet tarafından el konulmasına ve savaşın diğer etkileri üzerine birçok bilgiye rastlamak mümkündür. Ancak özel

16 Henry West Suydam, "Europe's "Sick Man" Is Not Yet Defunct, Says Eagle Writer", *The Brooklyn Daily Eagle*, New York, 30 Haziran 1915, s. 5.

17 William H. Hall, *The Near East Crossroads of The World*, Interchurch Press, New York 1920, s.10.

anlamda Çanakkale savaşına dair az sayıda bilgi bulunmaktadır. Buna karşılık *The Orient* isimli İstanbul merkezli yayın yapan misyoner gazetesinin, Çanakkale savaşlarını neredeyse gün gün okuyucularına ulaştırarak kamuoyu oluşturduğu söylenebilir. Diğer taraftan İstanbul'da hizmet veren Amerikan Kızılhaç Hastanesi'ne Çanakkale cephesinden getirilen yaralıların tedavisi dair raporları ise cephe gerisindeki sağlık hizmetleri hakkında farklı bilgilere ulaşmamızı sağlamaktadır.

KAYNAKÇA

ABCFM Mikrofilm Arşivi

Papers of the American Board of Commissioners for Foreign Missions (PABCFM) in Microfilm.

Reel 628, Belge No: 740, 741, 764, 767, 769, 772.

Tetkik Eserler

BARTON, James L., "*The Effect of the War on Protestant Missions*", *The Harvard Theological Review*, Vol. 12, No. 1, Cambridge 1919, s. 1-35.

DANİEL, Robert L., *American Philanthropy in The Near East 1820–1960*, Ohio University Press, Washington D.C. 1970.

EDDY, David Brewer, What Next In Turkey, The Taylor Press, Boston 1913.

ELMACI, M. Emin, *Bir Semt Bir Bina: Nato Binası, Amerikan Koleji'nden Kızılçullu Köy Enstitüsü'ne*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İzmir 2013.

ERDEMİR, Lokman, "Çanakkale Muharebe Meydanlarından İstanbul Hastanelerine: Sağlık Hizmetleri", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 2012/1, S. 15, Isparta, s. 91-113.

ERHAN, Çağrı, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, İmge Kitabevi, Ankara 2001.

GENCER, Fatih, "I. Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Amerikan Vatandaşlarına Yönelik Politikası", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 46, 2009, s. 250-264.

GRABİLL, Joseph L., *Protestan Diplomacy and the Near East: Missionary Influence on American Policy 1810-1927*, University of Minnesota Press, Minneapolis 1971.

GREENE, Joseph K., *Leavening The Levant*, The Pilgrim Press, New York 1916.

HALL, William H., **The Near East Crossroads of The World**, Interchurch Press, New York 1920.

HERBERT, Aubery, MORGENTHAU, Henry, *Devler Ülkesinde Devler Savaşı Çanakkale*, Çev. Seyfi Say, Yeditepe Yayınevi, 5. Baskı, İstanbul 2007.

JOHNSON, Brain, "*Americans Investigating Anatolia: The 1919 Field Notes of Emory Niles and Arthur Sutherland*", *The Journal of Turkish Studies*, Vol 34/2, 2010, s. 129-147.

STRONG, William E., *The Story of The American Board*, The Pilgrim Press, Boston 1910.

KOCABAŞOĞLU, Uygur, *Anadolu'daki Amerika: Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları*, İmge Kitabevi, 3. Baskı, Ankara 2000.

DWELLER, A., "*Strange Days On The Bosporus*", *The Missionary Herald*, Vol. 112, No. 6, June 1916.

Süreli Yayınlar

The Brooklyn Daily Eagle

The Missionary Herald

Çevrimiçi Kaynaklar

"*The American Research Institute in Turkey (ARIT) Istanbul Library's American Board Periodical Collection, The Orient*." http://www.dlir.org/arit-absc-about/201.html (Erişim Tarihi: 22.11.2014)

Ahmet Esenkaya, "*BOA'den Çanakkale Cephesindeki Muhabirlerden Bazıları*", http://www.sihhiye1915.com/pdf/muhabirler.pdf (Erişim Tarihi: 18.05.2015)

Çanakkale Savaşlarının İngiliz ve Amerikan Kamuoyundaki Yansımaları

RECEP KARACAKAYA*

Giriş

Çanakkale Muharebeleri genelde dünya tarihine, özelde ise Türk tarihine damgasını vurmuş en önemli muhaberelerden birisidir. Çanakkale Savaşı başladığı andan itibaren Türk ve Dünya basını savaşla yakından ilgilenmiş, savaşın gidişatını anında kendi kamuoylarına aksettirmek için elinden geleni yapmıştır. Gönderdikleri muhabirleri ile savaşı yerinde izlemişlerdir. Savaşın gelişimi ile ilgili haberler iletişim araçlarının azlığı nedeni ile zamanında duyurulamasa bile, bazen üç-dört, bazen de yirmi günlük aralarla gazetelerde yer almıştır[1].

Gazeteler cepheye gönderdikleri muhabirleri vasıtasıyla bölgeden aldıkları haberleri okuyucularına aktarırken, Granville Fortescue, Aschmed Bartlett ve C.E.W. Bean gibi gazeteciler savaşla ilgili kamuoyunun oluşmasında önemli paya sahip isimler olarak ön plana çıkan muhabirler olmuşlardır.

Biz bu çalışmamızda Çanakkale muharebeleri esnasında *The Manchester Guardian*, *Washington Post*, *New York Times*, *Times* gibi İngiliz ve Amerikan gazetelerine yansıyan haberleri inceleyerek İngiliz ve Amerikan kamuoylarının görüş ve düşüncelerini ortaya koymaya çalışacağız[2].

* Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

1 http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-34/turk-ve-dunya-basininda-canakkale-savaslari; Yücel Özkaya, "Türk ve Dünya Basınında Çanakkale Savaşları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* XII/34, Ankara 1996, s. 295-313. http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-34/turk-ve-dunya-basininda-canakkale-savaslari

2 Çanakkale muharebelerinin Türk ve dünya basınındaki yansımaları birçok araştırmacı tarafından ele alınmıştır. Çanakkale savaşları hakkında Türk basını üzerine yapılan çalışmalar sayesinde gazete ve dergilerin haberleri nasıl verdiği, ne derece sansüre uğradığı, verdiği bilgilerin doğruluk derecesi gibi tahliller, savaşların kamuoyuna aktarılması yönündeki çabaları anlamamızı kolaylaştırmaktadır.

İncelediğimiz gazetelerde Çanakkale cephesi ile ilgili yüzlerce haber yer almaktadır. Bildiride askeri ve politik haberleri ana hatlarıyla ele alınacaktır. Gazete nüshaları kronolojik bir sıra içinde değerlendirilmiştir.

Amerikan ve İngiliz Basınında Çanakkale Savaşları

7 Mart tarihinde Londra'dan aldığı haberi okuyucularına aktaran *Washington Post*, Gelibolu'daki Türk mevzilerinin 60'dan fazla müttefik gemisi tarafından topçu ateşine tutulduğunu, müttefiklerin en güçlü gemilerinden olarak gösterilen Queen Elizabeht'in ateşinden sonra Türklerin en güçlü mevzilerinden birinin susturulduğunu belirtiyor, Türklerin konuyla ilgili cevabını "Bu öğleden sonra gelen müttefik topçu ateşine gerekli karşılık verildiği ve durumda bir değişiklik olmadığı" şeklinde kamuoyuna duyurmuştur[3].

Washington Post, 8 Mart 1915 tarihinde ise "Sultan'ın başkentini ele geçirmek için düzenlenen ortak deniz saldırısında Gelibolu'dan karaya çıkmaya çalışan müttefik kuvvetler Berlin'e göre henüz bir başarı kazanmış değil" diyerek tarafsız bir bakış açısını sergilemektedir.

Yine *Washington Post*, 19 Nisan 1915 tarihli nüshasında, İstanbul'a giden yolu açmak için yapılan savaşın Gelibolu'da sürdüğünü, müttefiklerin Çanakkale'yi zorlanmaya devam ettiklerini, İngilizlerin bir denizaltısı kaybettiklerini yazıyordu. Gazete, Türk hükümetinin yaptığı bir açıklamaya dayanarak, bir İngiliz denizaltısının batırıldığını ve içindeki toplam 31 kişiden 21'inin Türkler tarafından kurtarıldığını, kurtarılamayan 10 kişi hariç diğerlerinin esir edildiğinin söylendiğini yazıyordu[4].

28 Nisan 1915 tarihli *New York Times* gazetesi hem müttefiklerin harekatı hem de Türklerin savunması hakkında bilgiler vermektedir. Alınan raporlara göre müttefiklerin ilerlediğinin görüldüğü belirtilerek müttefiklerin Çanakkale'de bir adım yer için savaştıkları haberde yer almaktadır. Gazete aynı haberde, müttefiklerin 4 yerden çıkarma yaptıklarını, Türklerin saldırılara çok şiddetli karşı koyduklarını, çıkarma yapılan bütün yerlerde müttefiklerin kıyılarda tutulduğunu ve ilerleyemediklerini, çıkarma yapan birliklerin geri gemilerine dönmek zorunda bırakıldıklarının bildirildiğini, bir Türk yetkilisinin açıklaması olarak okuyucularına duyurmaktadır. Yine gazete İstanbul'un bir İngiliz torpido botunun batırıldığını, diğerinin ise ağır hasarlı olduğunu bildirdiğini yazmaktadır[5].

3 *Washington Post*, 8 Mart 1915.

4 *Washington Post*, 19 Nisan 1915.

5 *New York Times*, 28 Nisan 1915.

İngiliz basınından *Manchester Guardian* gazetesinde 29 Nisan 1915 tarihli bir haberde, Müttefiklerin Gelibolu'da 4 yerde çıkarma yaparak ilerlediği, Türklerin çıkarmayı engellemek için dikenli tel döşedikleri okuyucularına duyurulmakta, buna rağmen sürdürülen çıkarma hareketine denizden gelen topçu ateşinin eşlik ettiği haberin devamında yer almaktadır[6].

Washington Post, 30 Nisan 1915 tarihli bir haber başlığında, Müttefiklerin Türklerle çok şiddetli savaştığını, Müslümanların zafer iddiasında olduklarını belirtmiş, haberin devamında ise İngilizlerin Avrupa yakasına, Fransızların ise Asya yakasına çıkarma yaptığını, Avrupa yakasında Kilitbahir'de 1.200'e yakın esir alındığını, Asya yakasında ise Kumkale'de Fransızların 1.800'e yakın esir aldığının bildirildiğini okuyucularına nakletmiştir. *Washington Post*, haberde Türk tarafının görüşlerine de yer vermiş, Türklerin bütün müttefik hücumlarının başarı ile püskürtüldüğünü söylediğini yazmıştır. Ayrıca Türklerin Çanakkale'deki toplam kuvvetlerinin 60.000 asker civarında olduğu yönündeki haberleri de kamuoyuna aktarmıştır[7].

Yine *Washington Post* 1 Mayıs 1915 tarihli nüshasında, müttefiklerin Çanakkale'deki bombardımanı sürdürdüğünü, birliklerin ise ilerlemeye devam ettiğini, Türklerin de 2 tane İngiliz savaş gemisi ve bir Fransız Kruvazörünün batırıldığını söylediklerini yazmıştır. *Washington Post* İngilizler tarafından yapılan resmi açıklamaya dayanarak, İngiliz birliklerinin Gelibolu'daki ilerlemesini sürdürdüğünü, Seddülbahir'deki çıkarmanın diğerlerinden daha zor olduğunu ve askerlerin akşama kadar bir ilerleme sağlayamadıklarını, Türk mevzilerinin hala yoğun bombardıman altında olduğunu, Seddülbahir dışında çıkarma yapılan 5 kıyıda hemen başarılı olduklarını, Türklerin kurduğu sağlam mevzileri geçmeye çalıştıklarını ve İngiliz yetkililerin bir destroyerlerinin battığını ve ağır kayıplar verildiğini kabul ettiklerini okuyucularına aktarmaktadır[8].

Washington Post, 5 Mayıs 1915 tarihli nüshasında ise Gelibolu'daki savaşın gece gündüz devam ettiğini, gemilerdeki askerlerin değişerek çalıştıklarını ve böylece bombardımanın aralıksız sürdüğünü, İngiliz birliklerinin ilerlediklerini, Türklerin de Çanakkale'de gecenin karanlığından faydalanarak saldırılar düzenlediklerini, ayrıca 5.000 yaralı Türkün Gelibolu'dan İstanbul'a gönderildiğinin bildirildiğini kamuoyuna aktarmaktadır[9].

Çanakkale'deki başarısızlıklarını uzun süre gizleyen İngiliz gazeteleri halkın moralini yüksek tutmayı başarmıştır. Ancak, diğer ülkeler ar-

6 *Manchester Guardian*, 29 Nisan 1915.

7 *Washington Post*, 30 Nisan 1915.

8 *Washington Post*,1 Mayıs 1915.

9 *Washington Post*, 5 Mayıs 1915.

tık olayları açık açık yazmaktadır. *Newyork Times*, 15 Mayıs 1915'te on gün önce Çanakkale'de torpil hattından geçmeyi başaran iki İngiliz gemisinin Osmanlılar tarafından batırıldığını, Alman raporlarında ise bu gemilerin Osmanlılar tarafından zapt olunduğunun öne sürüldüğünü bildirmiştir. İtilaf devletlerine ait basın ise yalan haberlerle Osmanlı halkının moralini bozmak, kendi kamuoyunun ise moralini yükseltmek yolunu izlemektedir[10].

Manchester Guardian gazetesi 20 Mayıs 1915 tarihli nüshasında aşağıdaki bilgileri vermektedir. "6-7-8 Mayıs Gelibolu Savaşları, 6 Mayıs'ta Ahçı baba'ya doğru ilerleyen Senegal birliği topçu ateşi eşliğinde ilerledi ve sonunda Türk mevzilerini ele geçirdi. 7 Mayıs'ta 87. ve 88. köprüler geçilerek Kiritya yolunda ilerlendi. 8 Mayıs'ta ise Yeni Zelandalı ve Avustralya'lı birlikler 87. ve 88. Köprüleri geçtiler."[11]

Newyork Times gazetesi 21 Mayıs 1915 tarihli sayısında, Osmanlıların İzmir'de istihkâmlarını artırdıklarını, Türk kuvvetlerinin sayısının seksen bine ulaştığını, Çanakkale'ye on bin asker gönderdiklerini yazmaktadır[12].

Daily Mail gazetesi ise sözde İstanbul'dan Romanya'ya gelen bir Alman miralayının (albayının) İstanbul'un birkaç hafta içinde düşeceği ve bunun da Türkler için iyi olmadığı yolunda haberler vermişti. Bu haber kasıtlı olarak, tetkik edilmeden, kendi kamuoyunu yanıltıp, moralini yükseltmek için verilen bir haberdir. Haberin kaynağı, 2 Mart 1915'te Bükreş'ten alınan bir telgraf olarak gösterilmektedir, İngilizler harekâta kesin devamda kararlıdırlar[13].

İngiliz basınında dikkat çeken unsurlardan birisi de, kamuoyunun yalan haberlerle manipüle edilmesiydi. *Manchester Guardian*, 24 Mayıs 1915 tarihli nüshasında, halkın moralini yüksek tutmak maksadıyla esirlerle ilgili kamuoyuna yalan bilgiler veriyordu. Türklerin esirlere ve yaralılara çok kötü davrandıklarını anlatan bu yazıda, yaralıların yakıldığı, canlı canlı gözlerinin çıkartıldığından bahsediliyor, üstelik savaştaki davranış bakımından İngilizlere hiç benzemedikleri vurgulanıyordu[14].

10 http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-34/turk-ve-dunya-basininda-canakkale-savaslari; Özkaya, "Türk ve Dünya Basınında Çanakkale Savaşları", s. 295-313.

11 *Manchester Guardian*, 20 Mayıs 1915.

12 http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-34/turk-ve-dunya-basininda-canakkale-savaslari; Özkaya, "Türk ve Dünya Basınında Çanakkale Savaşları", s. 295-313.

13 http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-34/turk-ve-dunya-basininda-canakkale-savaslari; Özkaya, "Türk ve Dünya Basınında Çanakkale Savaşları", s. 295-313.

14 *Manchester Guardian*, 24 Mayıs 1915.

Oysa gerçek durum hiç de öyle değildi. Türkler yaralı askerlerin hepsine çok iyi davranıyorlardı. Düşman esir ve yaralılarına son derece insanî bir davranış sergilenmekteydi. 25 Ağustos 1915'te *Reuter* Ajansı Muhabiri Türkler hakkında dünyaya şu bilgileri iletmektedir: "Türkler kesinlikle hastahanelerimizi top ateşine tutmuyorlar. Bundan başka birçok defalar yaralarımızı sarıp, hatta siperlerimize kadar efrâd-ı merkûmeyi taşımak insaniyetinde bulunmuşlardır"[15].

Reuter Ajansı, 26 Mayıs 1915'te Kahire'den verdiği haberde, Seddülbahir'e karşı yapılan çıkarma harekâtında İngiliz subaylarından pek çoğunun öldüğünü, Türk topçularının yer değiştirmede çok yetenekli olduklarını, yapılan taarruzlarla itilaf devletlerinin arazi kazanmalarının mümkün olmadığını açıklamaktaydı. 23 Mayıs'ta itilaf devletlerinin büyük kayıplar verdikleri, Türklerin itilaf subaylarını vurmakta usta oldukları da haberler arasında yer alıyordu[16].

İngiliz basını, 1915 çatışmalarından sonra başarı hakkında ümitsiz olunduğu yolundaki haberleri yayınlamaya başlamıştır. Londra'da yayınlanan *Daily News* gazetesi, Türk askerinin Balkan Savaşı'ndan sonraki senelerde büyük gelişme gösterdiğini, General Serafilin, Fransız Generali Vanderberg'in ağır surette yaralandığını, İngiliz Generali Beryekes'in öldüğünü, Çanakkale'den elde edilen haberlere göre çabuk şekilde kesin sonucun elde edilmesinin ümidinin zayıf, kayıplarının ise fazla olduğunu, Türk gemilerinin taarruza engel bulunduğunu ifade etmektedir[17].

Manchester Guardian gazetesi 28 Mayıs 1915 tarihli nüshasında; "Sir Ian Hamilton'un raporundan sonra harekâtı harbiyenin devamına tarafdâr olmak bizim için mümkün değildir. Türkiye'nin perişânîi küllîsini intâc edecek bir harbi arzu etmeyiz. Çünkü böyle bir cidâl biz İngilizleri Almanlardan ziyade zaafa düşürecektir" diye yazmıştır. Yine aynı yazıda; Osmanlı Ordusu'nun iki denizaltıyla takviye edilmesinden sonra İngiltere'nin Çanakkale'deki savaşa devam etmesinin zor olduğu belirtilmektedir[18].

New York Times gazetesi 31 Mayıs 1915 tarihli sayısında Fransız savaş bürosundan yapılan açıklamaya yer vermiş, 25 ve 26 Nisandaki çarpışmaların çok şiddetli olduğunu, çıkarmalar ne kadar başarılı olursa olsun ilerlemenin mümkün olmadığını, ağır Türk ateşi altında ancak bir

15 http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-34/turk-ve-dunya-basininda-canakkale-savaslari; Özkaya, "Türk ve Dünya Basınında Çanakkale Savaşları", s. 295-313.

16 http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-34/turk-ve-dunya-basininda-canakkale-savaslari; Özkaya, "Türk ve Dünya Basınında Çanakkale Savaşları", s. 295-313.

17 http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-34/turk-ve-dunya-basininda-canakkale-savaslari; Özkaya, "Türk ve Dünya Basınında Çanakkale Savaşları", s. 295-313.

18 Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I, Ankara 2005, Belge no: 91, s. 148.

adım bir adım ilerlenebildiğini belirterek Fransızların Türkleri övdüğünden bahsetmiştir[19].

Mayıs'ın sonlarından itibaren Avrupa gazeteleri savaşın itilaf devletleri tarafından kazanılamayacağı yolunda birleşmişlerdir. İtilaf basını da buna dahildir. İngiliz, Fransız, İsveç, Rusya, İtalya, Yunanistan gazeteleri, Alman, Avusturya kuvvetlerine Osmanlının müttefikleri olmaları sebebiyle İstanbul yolunun açıldığını, yakın-doğuda durumun itilaf devletleri için kötü olacağını belirtmeye başlamışlardır[20].

3 Haziran 1915 tarihli *Manchester Guardian* gazetesi çıkartma hakkında bilgiler verirken, "- İlk gün karaya çıkanlar 29. bölümdendi, dünyanın her tarafındaki sömürgelerden gelen Hindistanlı, Çinli, Avustralyalı, Yeni Zellandalı askerler kendilerini ve yararlılıklarını kanıtlamışlardı. Seddülbahir en tehlikeli ve korkunç çıkarmanın olduğu kıyıydı. Çıkarma sırasında yaralanıp ağırlıklarıyla birlikte suya düşenler için kurtulma sansı yok denecek kadar azdı ve bir çok insan bu şekilde boğuldu"[21] demekteydi.

6 Haziran 1915 tarihli *New York Times* gazetesi Churchill'in yaptığı bir konuşmaya dayanarak, Londra'nın Çanakkale'deki zaferden emin olduğunu yazmaktadır. Churchill bu konuşmasında "zaferden sadece birkaç mil ötedeyiz" demiştir. *New York Times* gazetesi Yunan kaynaklarının ise son birkaç günkü çarpışmalarda Türklerin ağır kayıplar verdiğini yazdığını okuyucularına duyurmaktadır[22].

Yine *Manchester Guardian* gazetesi 7 Haziran 1915 tarihli nüshasında Gelibolu'daki ilerleyiş ile ilgili bilgi vermekte, "Geçen Salı başlayan müttefik hücumlarında müttefikler yaklaşık 450 metre ilerledi. Bu hücumlar 6-8 Mayıs hücumlarından beriki ilk çarpışmalardı"[23] demektedir.

12 Haziran 1915 tarihli *New York Times* gazetesi ise müttefiklerin Gelibolu kasabasına yaklaştıklarını, Maidos yakınlarındaki büyük savaştan sonra şehre sadece 4 mil mesafede bulunduklarını belirtmekte, Yunan kaynaklarının ise Salı'dan beri süren savaştan sonra Maidos yakınlarındaki iki tepeyi ele geçiren müttefiklerden Senagalli bir komutanın 700 Türkü esir aldığını bildirdiğini yazmaktadır[24].

20 Haziran 1915 tarihli *New York Times* gazetesi ise savaşla ilgili değerlendirmelerde bulunmaktadır. Haftada bir iki defa gelen raporlardan

19 *New York Times*, 31 Mayıs 1915.

20 http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-34/turk-ve-dunya-basininda-canakkale-savaslari; Özkaya, "Türk ve Dünya Basınında Çanakkale Savaşları", s. 295-313.

21 *Manchester Guardian*, 3 Haziran 1915.

22 *New York Times*, 6 Haziran 1915.

23 *Manchester Guardian*, 7 Haziran 1915.

24 *New York Times*, 12 Haziran 1915.

müttefiklerin savaştaki durumu hakkında sağlıklı bir sonuç elde etmenin mümkün görünmediğini, müttefiklerin Çanakkale'deki ilerleyişinin zorlu ve yavaş olduğunu belirterek, Türklerin savunmadaki gücünün hafife alınmaması gerektiğini, özellikle Kiritya'daki Türk savunmasının çok güçlü olduğunu kamuoyuna aktarmaktadır[25].

Manchester Guardian ise 25 Haziran 1915 tarihli haberinde savaşla ilgili gerçekleri kendi kamuoyuna üstü örtülü bir şekilde yansıtmaktadır. "Çok çetin geçen savaşlarda pozisyon ve yer kazanmak oldukça zor. Türklerin ilk savunma hattı geçildikten sonra yaklaşık 450 metre ilerlenebildi"[26].

2 Temmuz 1915 tarihli *Times* gazetesi ise İngiliz Başbakanı'nın Meclis'teki açıklamasına yer vermiştir. Buna göre, İngiltere'nin 31 Mayıs 1915 tarihine kadar ölü ve yaralı sayısı 38.360 kişidir. Bunlardan 496 subay, 6.927 er ölü, 92 subay, 6.445 er kayıp, gerisi yaralıdır. Ama savaşa devam edilecektir. Başbakan'a göre, geri çekilmek hiçbir makam ya da iktidarın aklından geçmemektedir. Bunun için İngiltere Hükümeti halkın moralini yükseltici haberler vermek ve yeniden asker temin etmek yollarına başvurmuştur[27].

4 Temmuz 1915 tarihli *Washington Post* ise İngilizlerin geri püskürtülmesine dair Türk savaş bakanlığı kaynaklı bir habere dayanarak, gece gündüz devam eden savaşların çok çetin geçtiğini, Osmanlıların mevzileri ele geçirdiklerini, İngilizleri eski pozisyonların ittiklerini yazmıştır[28].

8 Temmuz tarihli *New York Times* gazetesi ise, çarpışmaların şiddeti hakkında okuyucularına bilgiler vermektedir. Çanakkale Savaşı'nın Mayıs'tan beri en şiddetli haliyle devam ettiğini, Osmanlılar için felaketle sonlanabileceğini okuyucularına aktaran gazete, müttefiklerin büyük bir Türk hücumunu durdurduğunu, hücumu gerçekleştiren askerlerin büyük çoğunluğunun siperlere ulaşamadan can verdiğini, müttefiklerin hedeflerine sadece 6 mil uzakta olduklarını fakat önlerinde hala çok çetin savaşlar durduğunu, bugünlerde ufak mevzi kazanma şeklinde devam eden savaştaki kayıpların ve çarpışmaların boyutlarının çok yüksek olduğunu da okuyucularının dikkatine sunmaktadır[29].

14 Temmuz tarihli *Washington Post* ise Atina kaynaklı bir habere dayanarak, Gelibolu yarımadasındaki savaşla ilgili Amerikan kamuoyunu aydınlatmaktadır. Bu haberde Türklerin müttefikleri siperlerinden geri atmak için geçtikleri hücumda 7.000 ölü ve 15.000 yaralı verdikleri,

25 *New York Times*, 20 Haziran 1915.

26 *Manchester Guardian*, 25 Haziran 1915.

27 http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-34/turk-ve-dunya-basininda-canakkale-savaslari; Özkaya, "Türk ve Dünya Basınında Çanakkale Savaşları", s. 295-313.

28 *Washington Post*, 4 Temmuz 1915.

29 *New York Times*, 8 Temmuz 1915.

asıl hücumun Fransız birliklerinin siperlerine yapıldığı, Fransız komutanın Türklerin korkusuzca üstlerine atıldığını anlattığı, 200 makineli tüfeğin yoğun ateşine karşılık Türklerin ilerlemeyi bırakmadığı, Fransız komutanın askerlerinin de en az Türkler kadar cesaretle savaştığı, Türklerin 3 mevziyi ele geçirdikleri ve geride kalan silahlara da artık sahip oldukları ayrıntılarıyla anlatılmaktadır[30].

10 Ağustos 1915 tarihli *Times* gazetesi bizzat Seddülbahir cephesinde bulunmuş olan bir İngiliz doktorun Müttefikler ile Osmanlı kuvvetleri arasında meydana gelen çarpışmalarla ilgili gözlemlerini anlatan mektubunu yayınlamıştı. Mektup savaşın şiddeti ve dehşetini göstermesi açısından oldukça dikkat çekicidir[31].

Manchester Guardian gazetesi 13 Ağustos tarihinde, Selanik üzerinden gelen bilgileri kaynak göstererek Gelibolu yarımadasındaki savaşta müttefiklerin avantajı ele geçirdiklerini yazmaktadır. Yine aynı gazete Yunan kaynaklara dayanarak Arıburnu'nda çok çetin çarpışmalar olduğunu, gelen desteklerle birlikte tekrar hücuma geçen müttefiklerin 2 tane mevzi ele geçirdiklerini, Türklerin ise 4 tane müttefik hücumunu savunduklarını okuyucularına duyurmaktadır[32].

Manchester Guardian gazetesi 20 Ağustos 1915 tarihinde Gelibolu savaşlarından çok ağır kayıp haberleri geldiğinden bahsederek, müttefiklerin, Türkler kendi hücumlarına hazırlanırken hücuma geçtiklerinden bahsetmiş, çok yoğun geçen çarpışmalarda ilerleme kaydedildiyse de bunun müttefik komutanlarını memnun etmediğini yazmıştır[33].

İngiliz gazetelerinde Çanakkale Savaşı'nın seyri ile ilgili olumsuz yazılar Ağustos ayının sonlarına doğru görülmeye başlanmıştır. *Times* gazetesinin 25 Ağustos 1915'te yayınlanan başmakalesinde; Anafartalar'da

30 *Washington Post*, 14 Temmuz 1915.

31 "Her iki tarafın ateş hattı arasında takrîben üç millik bir sahada binlerce cesed yatıyor ve bunlardan bazıları haftalardan beri burada bulunuyor ve kimse bunları nakletmek cesaretinde bulunamıyordu."
"En nihayet hücum emri verildi ve efrâdımız şetâretinden el çırparak, haykırarak Türk saffı harbine yıldırım gibi hücuma başladı. Bu ana kadar sakin ve sâmit duran Türkler öldürücü öyle bir ateş açdılar ki, saffı harbimizde derakab boşluklar görünmeye, efrâdımız orak makinesine tutulmuş başaklar gibi yerlere yıkılmaya başladı. Aman Allahım, bu ne kanlı bir sahne idi! Bizler derhal düşenleri kaldırıp akan kanlarını dindirmeye, yaralarını sarmaya başladık. Derakab önümüzde olan her bir şey karışdı. Arazi, dereler ile parça parça ayrılmış ve siperler her tarafa uzanmış ve bunun üzerinde görebildiğimiz bir şey var ise o da intizâmdan ârî bir sûretde bir sürü insanın gırtlak gırtlağa, göğüs göğüse muharebe ederek birbirlerinin kanlarını içmeleri idi."BOA, HR. MA, 1141/46'dan naklen, Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I, Ankara 2005, Belge no: 140, s. 263.

32 *Manchester Guardian*, 13 Ağustos 1915.

33 *Manchester Guardian*, 20 Ağustos 1915.

yapılan çıkarma harekâtının Türk askerlerinin kararlı ve şiddetli mukavemeti üzerine durdurulduğu, bu savaş hakkındaki İngiliz resmî tebliğlerinin gerçekleri yansıtmadığı ve durumun vahameti hakkındaki haberlerin sansür edilip halkı yanıltıcı haberlerin yayılmasına müsaade edildiği yazılmaktaydı[34].

28 Ağustos 1915 tarihli *Times* gazetesi, Reuter Ajansı'nın İskenderiye muhabiri vasıtasıyla aldığı haberi yayınlamıştı. Haberde, müttefik kuvvetlerin Suvla Koyu'nun karşısında bulunan bir siper hattı ile Rhododendron Sırtı ve Lonesome Çamlığı mevzilerini yoğun ateş ve süngü saldırıları sonucunda işgal ettikleri ve bu savaşlarda Türklerin çok sayıda kayıp verdikleri bildirilmekteydi[35].

Amerikan gazeteleri de Ağustos sonu itibarıyla savaşın müttefikler tarafından kaybedildiği ile ilgili haberler yayınlamaya başlamışlardı. *Washington Post*, 30 Ağustos 1915 tarihli nüshasında müttefiklerin Çanakkale'de kaybettiğini, İngiliz ve Fransız ortak hücumlarının Türkler tarafından savuşturulduğunu, müttefiklerin kayıplarının çok büyük olduğunu, Osmanlıların devam eden çarpışmalarda İngilizlere çok büyük kayıplar verdirdiğini yazmaktaydı[36].

1915 yılının sonlarına doğru savaşın sonuçları belli olmaya başlamıştır. Savaş devam etse de artık sonucu belli olan bir savaştır. Gazeteler artık müttefiklerin çekilmelerinden bahsetmektedir.

Washington Post gazetesinin 18 Ekim 1915 tarihli nüshasında da müttefiklerin Çanakkale'den çekilmeleri gerektiğine dair haberler yer almaktaydı.

Çanakkale'de aylarca Londra gazetelerini temsilen muhabir olarak bulunan Ashmead Bartlett'in Londra'ya döndükten sonra *Times*'a yaptığı açıklama gazetede yer almıştı. Ashmead Bartlett'e göre, önceden eğer ufacık bir zafer umudu varsa da şu anda hiç yoktu. Müttefikler geri çekilmeli ve şansını başka yerde denemeliydi. Çanakkale'den çekilmek müttefiklerin prestijini düşürmeyecekti[37].

28 Ekim 1915 tarihli *New York Times* gazetesinde de Çanakkale cephesinin son durumu ile ilgili bölgede görev yapan muhabirlerin verdikleri

34 BOA, HR. MA, 1140/61'dan naklen, Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri II, Ankara 2005, Belge no: 7, s. 35.

35 "31 Temmuz'dan 10 Ağustos sene [1]915 tarihine kadar yalnız bu tarafdaki zâyiât 4.900 tahmin olunup bundan yalnız 2.600'ü Lonesome çamları hendekleri için yapılan muharebede mahv ve itlâf olundular". BOA, HR. MA, 1141/5'den naklen, Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I, Ankara 2005, Belge no: 138, s. 259.

36 *Washington Post*, 30 Ağustos 1915.

37 *Washington Post*, 18 Ekim 1915.

bilgiler yer alıyordu. Bu haberlere göre Gelibolu boşaltılmalıydı. Ashmead Bartlett müttefikleri Çanakkale'deki tehlike hakkında uyarıyor, Balkanlardaki zafer için yarım milyon daha insan gerektiğini ve müttefiklerin finansal olarak çökmesinden korktuğunu söylüyordu.

New York Times, *The Daily News* ve *The British Weekly* gàzetelerinde yayınlanan haberleri okuyucularına aktarmaktadır. *The Daily News* ve *The British Weekly* gazeteleri Gelibolu savaşlarını bir Amerikan muhabiri olarak Türk tarafından izleyen ve Çanakkale'de müttefiklerin umutsuz durumu hakkında 'What of the Dardanelles? adıyla bir kitap yazan Kaptan Fortescue'den alıntılar yapmışlardır[38].

Kaptan Fortescue, müttefiklerin Çanakkale'de kalmaları halinde yok edileceğini, Balkan krizinin müttefikler adına Çanakkale'den çekilmek için büyük bir fırsat oluşturduğunu söylemiştir. *Daily News*, Çanakkale'deki savaşı Türk tarafından bir Amerikan muhabiri olarak takip etmiş olan Kaptan Fortescue'nun konuyla ilgili yazdığı kitabının Londra'da sansürden geçip yayınlanması uzun zamandır gerçekleşen en önemli olay olarak değerlendirmiştir[39].

Washington Post 9 Aralık 1915 tarihli nüshasında Kaptan Fortescue'nun Gelibolu savaşıyla ilgili izlenimlerini Metropolitan Kulübü'nde anlattığını yazmıştır. Kaptan Greenville Fortescue, Türk ordusu hakkındaki izlenimlerini anlatmış, gerçekleşen kara ve deniz savaşlarıyla ilgili bilgiler vermiştir. İstanbul'u ele geçirme konusunda konuşmaktan kaçınan Kaptan, çok iyi bir şekilde güçlendirilmiş bulunan Türk mevzilerini aşmakta büyük güçlükler çekildiğini söylemiştir. Kaptan Fortescue, Türk ordusuyla birlikte İstanbul'dan Kumkale'ye kadar birlikte geldiğini, Gelibolu ve Kilitbahir'de İngiliz bombardımanına şahit olduğunu, bombaların Türk mevzilerine fazla zarar vermediğini ve İngiliz gemilerinin kıyıya 12 milden fazla yaklaşamadığını, bunun da bombaların etkisini azalttığını söylemiştir[40].

Ocak 1916'da *Times* gazetesinde yayınlanan bir makalede; Müttefik Ordu Komutanı Hamilton'un, Ağustos 1915'te Suvla'ya yapılan çıkarma ve devamındaki savaşlara dair verdiği rapor yorumlanarak, Hamilton

38 *New York Times*, 28 Ekim 1915.

39 *Washington Post*, 28 Ekim 1915.

40 *Washington Post*, 9 Aralık 1915; Kaptan Fortescue, Çanakkale savaşlarındaki başarısızlığın sebeplerini izah ederken, İngiliz ve Fransız donanmalarının bombardımandan önce elinde hazır bir çıkartma planı olmadığını, müttefiklerin sadece donanmanın Çanakkale'yi geçmeye yeteceğini düşündüklerini, müttefiklerin başarısızlığının asıl nedeninin en başta boğazı gemilerle geçmeye çalışması olduğunu, Türklerin en çok savunma yığdıkları kalelere ve kıyılara çıkarma yapıldığını beyan etmiştir. Bkz. Granville Fortescue, What Of the Dardanelles? An Analysis, London, New York 1915.

bu harekatta gevşek ve dirayetsiz davranıp başarı için yakalanan fırsatı kaçırdığından dolayı eleştirilmiştir[41].

Washington Post gazetesi 10 Ocak 1916 tarihli nüshasında Londra kaynaklı haberlere istinaden müttefiklerin Çanakkale'den çekildiğini kamuoyuna duyuruyordu. İngilizler çekilmenin başarılı olduğunu ve kayıp verilmediğini söylemekteydiler. Türkler ise büyük zafer kazandıklarını iddia etmekteydiler[42].

10 Ocak 1916 tarihli *Manchester Guardian* da, Gelibolu'nun tamamen boşaltıldığını, İngiliz ve Fransız birliklerinin Seddülbahir'den çıktığını, Seddülbahir'deki geri çekilme sırasında İngiliz ve Fransız birliklerinin kayıp vermediğini, sadece 17 büyük silahın geride bırakıldığını, mayına basan Kral 7. Edward gemisinin tamamen tahliye edildikten sonra battığını kamuoyuna duyurmuştur[43]. Aynı gazete, Türklerin ise büyük çarpışmalar olduğu ve müttefiklere ağır kayıplar verdirildiği iddiasında bulunduğunu yazmıştır.

Sonuç

İncelenen dönemde 18 Mart'taki deniz savaşı ile ilgili ayrıntılı haberlere rastlanmamıştır. Haberler Nisan ayından itibaren yoğunlaşmaya başlamaktadır. Kara savaşları ile ilgili ayrıntılar daha fazladır. Amerikan gazeteleri haberlerini genellikle Londra kaynaklı haberlere dayandırmaktadırlar. Bazen Atina kaynaklı haberlere de yer vermişlerdir.

Amerikan gazeteleri haberleri verirken, savaşan tarafların haberlerini birlikte vermişlerdir. Aynı haberin içinde hem müttefiklerle ilgili haberler, hem de Türklerle ilgili bilgiler yer almıştır.

İngiltere basını Çanakkale'de oluşan durumu ve gittikçe bunun kötüye gitmesini kavrayamamıştır. Gazeteler halkta yanlış kanaatler ve beklentiler oluşturmuştur. Halk gerçekler karşısında aydınlatılmamıştır.

41 Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri II, Ankara 2005, Belge no: 69, s. 249.

42 *Washington Post*, 10 Ocak 1916.

43 İngiliz filosunun en gözde gemilerinden olan bu gemi en yeni silahlarla donatılmıştı. *Manchester Guardian*, 10 Ocak 1916.

Rus Belgelerinde Çanakkale Savaşları

MUSTAFA ÖZTÜRK*

Birinci Dünya Savaşı'nın en kritik operasyonlarından biri olan Çanakkale deniz ve kara savaşları 19 Şubat 1915 ile 9 Ocak 1916 tarihleri arasında Asya ve Avrupa kıtalarını birleştiren dünyanın jeostratejik bakımdan önemli bir alanında cereyan etmiştir. Bu operasyonun fikir babası Birleşik Krallık Donanma Bakanı Winston Churchill'dir. Çanakkale cephesinin askeri ve diplomatik stratejisi birden çok amaç güdülerek hazırlanmıştır. Bu amaçlar sadece Alman ya da Türkleri değil Rusları, Yunanlıları, Bulgarları ve Romanyalıları olumlu ve olumsuz anlamda ilgilendirmekte ve stratejik etki sahasına almaktaydı. Nitekim, Rusları birincil derecede ilgilendiren cepheler Alman ve Avusturyalılara karşı mücadele edilen cepheler olmasına rağmen, Çanakkale operasyon fikrinin gerek üst düzey İngiliz bakan ve askerleri arasında gerekse de İngiliz-Fransız diplomatik ilişkilerinde tartışıldığı sıralarda Petrograd konuyu mercek altına almış ve fikirleriyle operasyonu yönlendirmeye ve etkilemeye girişmişti.[1]

Rusların bu cepheyle bu kadar çok ilgilenmelerinin altında yatan asıl sır onlara savaş iştahı veren İstanbul'u ele geçirme hırs ve arzusuydu. İstanbul onlar için sadece kıtaları birleştiren kıymetli boğazlara sahip bir toprak parçasından öte 988 tarihinde Kiev Knezi Vladimir'i etkileyip Ortodoks olmalarını sağlayan Bizans'ın ruhunun saklı olduğu eşsiz şehirdi. Bu düşünce Slavyanofillerin ortak tarihi rüyası ve emeliydi. Bu dinsel yönü ağır basan ideolojik amaç etrafında dîni muhafazakâr nesil

* Yrd. Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi

1 Айрапетов О.Р. «Подготовка к Экспедиции на Босфор-слова и дела зимы и весны 1915 г.», Участие Российской империи в Первой мировой войне (1914-1917), том II 1915 год-Апогей, Московский государственный университет имени М.В. Ломоносова Факультет Государственного Управления, Изд. Университет книжный дом, Москва 2014, с. 89.

yetiştirilip, üst akıl kadrolarla savaş öncesi kamuoyu etkilenmiştir. Hatta biraz daha derinlere inildiğinde, XVIII. asrın Alman asıllı Rus Çariçesi II. Katerina'nın[2] Türk projesi bile bu şehir üzerine kurulmuştu. Bu tarihi amaç, Karadeniz'de, Balkanlar'da, Kafkaslar'da ve Ege'de yapılan Türk-Rus savaşlarında Rusları motive eden yegâne unsurdu. Bu emel ve plânı en az Türkler kadar İngiliz, Fransız ve Almanlar da bilmekte ve karşı strateji geliştirmekteydi. Kırım Harbinde İngiliz, Fransız ve Piyemonte Krallığı'nın Osmanlı'yı desteklemesi ya da 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı'nda[3] Yeşilköy'e kadar gelmiş olan Rusların önünü tıkayan İngiliz ve Alman diplomatik engelinin altında da bu tarihi Rus emelini engelleme düşüncesi yatmaktaydı.

Osmanlı Devleti ise bütün bu plân ve tehlikelerin farkında olmasına rağmen 93 Harbi ve Balkan Savaşları'nda aldığı başarısızlıklar kan, toprak ve prestij kaybetmesine, ekonomisinin ayarının gittikçe bozulmasına neden olmuştu. Ayrıca üst üste gelen bu olumsuzluklar ordusunun en değerli subaylarını ve askerlerini savaş meydanlarında yitirmesine ya da Alman askeri stratejilerinin bir plânı olarak tecrübeli subaylarının görevlerine son verilmesine yol açmıştı. Başa geçen İttihat ve Terakki yönetimi bir yandan Almanlarla sıkı ilişkiler ağı kurup Osmanlı topraklarında Alman sermayesi ile ayakta kalmaya çalışırken öte yandan da dış politikasını Alman tekelinden çıkarmaya uğraşıp diplomatik dengeleri sağlama yolunda adımlar atmıştır. Ancak ne var ki, büyük güçlerin Osmanlı topraklarına yönelik plânlarını değiştirebilecek hamleleri gerçekleştirememişti. Nitekim, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından önce bu hamlelerini sıklaştırıp İngiliz, Fransız ve Ruslarla ittifak arayışlarına girişti ancak bu çabalar bir ittifaka dönüşmemişti.

Öte yandan, büyük güçlerce Birinci Dünya Savaşı projesinin stratejileri uzun uzadıya düşünülerek en ince ayrıntıların hesaplanarak yapıldığını söylemek gerçekten zordur. 1894 Fransa-Rusya, 1904 İngiltere-Fransa ve 1907 İngiltere-Rusya arasında anlaşmalarla devletler birbirlerine güven verip saf belirleseler de savaşın kaderini belirleyecek ince stratejik meseleler karara bağlanmamıştı.[4] Bu konulardan birisi de yeterli dere-

2 II. Katerina'nın asıl ismi Sophia Auguste Friederike von Anhalt-Zerbst Dornburg olup, Prusyalı Auguste Anhalt-Tserbstskiy'nin kızıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ольга Елисеева, Екатерина Великая, Изд. Молодая Гвардия 2013, Москва 2013.

3 Feodor Dostoevski başta olmak üzere halkın takdirini kazanmış birçok ünlü yazar, Balkan Slavlarının mücadelesini destekleyerek Rusya'nın bu savaşı vermesi gerektiğine inanıyor ve bu konuda hem yönetimi hem de halkı fikirleriyle etkilemeye çalışıyordu. Ayrıntılı bilgi için bkz. Рыкова Е., Русское масонство и славянофильство: Точки соприкос новения (И.П. Тургенев, Н.В.Гоголь, Аксаковы), вторые Аксаковские чтения: Сб. Матер. Всеросс. Науч. Конф. Изд. УПГУ, Ульяновск, 2006.

4 Айрапетов О.Р. «Подготовка к Экспедиции на Босфор-слова и дела зимы и весны 1915 г.», Участие Российской империи в Первой мировой войне (1914-

cede Rusları tatmin etmeyen İstanbul ve Boğazlar meselesiydi.[5] Bu tür hassas konuların ciddi olarak karara bağlanmaması Rusları da İngilizleri de ayrı ayrı ve farklı yönlerden tedirgin etmekteydi.

Kışlık Saray (Зимний дворец) açısından İstanbul, ideolojik amaçların dışında ekonomik ve askeri açılardan da önem taşımaktaydı. Güney Rusya'nın ihracat ve ithalatında Boğazlar vazgeçilmez nitelikteydi. Ayrıca Boğazlar Rusya'nın anahtarı konumunda bir jeopolitik güce sahipti. Balkan, Karadeniz, Kırım ve Kafkas coğrafyasının güvenliği de boğazlarla doğrudan ilişkiliydi. Öte yandan Boğazlar Ege Denizi ve Anadolu'nun güvenliği açısından da şüphesiz değerliydi. Boğazlar savaşın kaderini tayin edebilecek bir pazarlık meselesiydi. Her türlü plan ya da hamle Ruslarca ince ayrıntılarına kadar takip ediliyordu. 20 milyon km2'lik bir alanı yaklaşık 150 milyon insan ile dolduran Ruslar, savaşı güçlü olmayan ekonomileri ile uzun soluklu sürdüremeyeceklerinin farkındaydılar. Olağanüstü bir durumda belki 3.5 milyon asker

1917), том II 1915 год-Апогей, Московский государственный университет имени М.В. Ломоносова Факультет Государственного Управления, Изд. Университет книжный дом, Москва 2014, с. 91; В.К. Шацилло, «Российская империя в планах военно-политической элиты германии (конец 1914-1915 гг.)», Первая Мировая война, Версальская система и современность, Сборник статей, отв. ред. И.Н.Новикова, А.Ю. Павлов, СПб., 2012, с. 34.

5 Rusya İmparatorluğu 1904'te Uzak Doğu'da Rus-Japon savaşında büyük bir darbe yedikten sonra, dış politikada dikkatini tekrar Avrupa ve Yakın Doğu'ya teksif etti. Önce, Tokyo ile anlaşarak, Japonya'nın büyük Britanya İmparatorluğu ile Rusya aleyhine bir dostluk kurmasına mani oldu. Sonra İran'daki petrol kaynakları dolayısıyla Büyük Britanya İmparatorluğu ile Rusya İmparatorluğu arasında çıkan sürtüşme tatlıya bağlandı ve 31 Ağustos 1907'de İran, Afganistan ve Tibet'le ilgili olarak iki tarafında menfaatlerini gözeten bir anlaşma yapıldı. Bu siyasi gelişme Almanya için büyük tehlikeler doğuruyordu. Rusya'nın "Antant"a katılmasını müteakip, üçlü "İttifak" devletleriyle (Almanya, Avusturya-Macaristan, İtalya) bir savaş çıkma ihtimali daha da kuvvetlendi. Zira Avrupa devletleri arasındaki ihtilafın özünde, İngiliz-Alman rekabeti yatıyordu. Rusya'da bu ihtilafın büyümesinde rol oynadı. Daha "Deli Petro/Çar I.Petro" zamanından beri İstanbul ve Çanakkale Boğazlarını ele geçirmek isteyen Rusya, bu yeni şartlarda emelini gerçekleştirme fırsatının doğduğu kanaatinde idi. Almanya'nın Türkiye üzerine nüfuz kazanmaya başlamasından sonra, Rusya'nın "geleneksel" siyasetini tahakkuk ettirmek için başta Kayzer Wilhelm Almanya'sının ezilmesi gerektiği aşikardı. Ayrıca Rusya'nın Slavların himayecisi olarak Avusturya-Macaristan İmparatorluğu sınırlarında yaşayan Slav milletlerini korumak, bilhassa Bosna ve Hersek'in Sırbistan'a verilmesi suretiyle büyük Yugoslavya (Güney Slav Devleti) kurmak planı da mevcuttu. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla Çekler de siyasi haklar bakımından Macarlar derecesine çıkarılarak bir Avusturya-Macar-Çek İmparatorluğu kurulacaktı. Bu planlar gerçekleştiği takdirde bütün Slavların Rus hegemonyası altına girecekleri ve Danilevski, Hamyakov ve Dostoyevski v.b. panslavistlerin hülyalarının gerçekleşeceği düşünülüyordu. Bu gaye ile 1907-1913 yıllarında silahlanmak için yalnız 1914 yılında 975 milyon ruble harcanmıştı. Nadir Devlet, *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, II. Baskı, Ankara 1999, s. 215.

toplayabilirlerdi ancak onları ne besleyebilir ne giydirebilir ne de eline doğru düzgün silah verebilirdi. Almanlar karşısında Batı Cephesinde yoğun bir performans beklenen ordusundan 300.000 asker alıp Boğazlar'a da saldırabilecek çılgın somut bir hamlesi de olmayan Petrograd'ın diplomasi seçeneği bir silaha dönüştürülmeliydi. Çünkü İstanbul Boğazı'na garnizon kurmak "en az iki tam kolordu" gerektirecek ve ilk müstahkem mevzilerin inşası 150 ila 200 milyon rublelik bir maliyeti bulacaktı; Çanakkale Boğazı için öngörülen kuvvet ve masraf ise en az bunun kadardı. Çarlık Rusya Genelkurmayı sadece Avusturya-Macaristan cephesini değil, hâlâ tarafsız konumdaki Romanya'yı da dikkatle kollayan Odessa komutanlığından ya da Kafkasya cephesinde Türklerle çarpışmakla görevli Tiflis komutanlığından dört kolordu almanın mümkün olmayacağını gerçekçi bir biçimde saptadı.[6] O bakımdan Petrograd aşağıda belirtlen jeostratejik ve askeri meselelere diplomasi yoluyla çözüm arayışına girişti. Bu konular;

1. Slavyanofil doktrini çerçevesinde müttefiklerine Boğazlar ve İstanbul konusundaki kararlılık, hassasiyet ve istekler açık ve net anlatılmalı, rızaları alınmalıydı.[7]
2. Almanlar karşısında Nikolay Nikolayeviç komutasındaki Çarlık Rus Orduları'nın Avrupa cephelerindeki zor durumundan ve zayıflığından faydalanmak isteyen İngiliz ve Fransızlar Boğazlar ve İstanbul'u ele geçirip "uluslararasılaştırabilirler". Bu durum Rusların ism-i zikredilen stratejik alanlar üzerindeki Rus emellerini sulandırabilir hatta dönüşü mümkün olmayan İngiliz varlığını

6 Sean McMeekin, *I. Dünya Savaşında Rusya'nın Rolü*, Çev. Nurettin Elhüseyni, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2012, s.152-153.

7 Аристов Ф.Ф.; Константинополь и проливы. По секретным документам б. Министерства Иностранных Дел. Под. Редакцией Е.А. Адамова. Издание Литиздата. НКИД. Том II. Москва, 1926 г., Новый Восток, № 13-14, Москва 1926 г., с.399-401. Çarlık Rusya'nın bu konudaki açık düşünceleri Britanya ve Fransa'nın Petrograd'taki elçileri Bukenen ve Maurice Paléologue'ye Rus Dışişleri Bakanı Sergey D. Sazonov tarafından Petergof'ta bildirilmiştir. "Памятная записка министра иностранных дел Сазонова французскому и великобританскому послам в Петрограде М. Палеологу и Дж. Бьюкенену, Петроград, 19 февраля/4 марта 1915 г., Документы по соглашению России с Великобританией и Францией о проливах", Сборник договоров России с другими государствами. 1856-1917., Гос. Изд.-во полит. Литературы, Москва 1952, с. 428.; Ayrıca Çar II. Nikola'nın 4 Mart 1915 tarihli görüşlerini Fransa'nın Rus Büyükelçisi Maurice Paléologue, Rus Çarı II. Nikola ve Rus Dışişleri Bakanı S. D. Sazonov'un görüşlerini " Konstantinopol, Boğaziçi'nin batı yakası, Marmara Denizi ve Çanakkale Boğazı, ayrıca Trakya ovasının Enez-Midye hattına kadar olan kesimi kalıcı olarak Rus İmparatorluğu'na katılmadığı sürece Boğazlar sorununa bulunacak bütün çözümler kararsız ve eksik kalmaya mahkûmdur." İbareleri yazan belgesiyle tasdik etmektedir. Belgeyi aktaran; Sean McMeekin, a.g.e., s.149.

oluşturabilirdi. Bu plânı göz önünde tutup Londra ve Paris'in stratejilerine karşı önlem almak.[8]

3. **Neo-Bizans oluşturma bahanesiyle İstanbul ve Boğazların İngiliz güdümündeki Yunanlılara verilmesini diplomatik yollarla engellemek.[9]**
4. **İngiliz ve Fransızlar tarafından Bulgarları savaşa yanlarında dâhil etme bahanesiyle (Bulgarların Ortodoks olmaları ve İstanbul'a olan fiziksel yakınlıkları) İstanbul ve Boğazlardan pay verilmesini diplomatik yollarla engellemek.[10]**
5. **Burgaz'ın Ruslarca askeri deniz üssü olarak kullanılıp kullanılamayacağı meselesi. Bu mesele Çarlık Rus Dışişleri Bakanı Sazanov ile üst düzey generaller arasında fikir ayrılığına neden olmuştur. Sazanov Burgaz'ı ne pahasına olursa olsun edinilip Boğazlar ve İstanbul'a yönelik operasyonda kullanılmasını savunurken, üst düzey generaller ise tam tersi yönde fikir beyan ediyorlardı. Bu tür bir baskı ile Bulgarları kendi elleriyle Alman tarafına kaptırabilirlerdi. Bu tür gelişmeye engel olmak.[11]**

8 Аристов Ф.Ф.; Константинополь и проливы. По секретным документам б. Министерства Иностранных Дел. Под. Редакцией Е.А. Адамова. Издание Литиздата. НКИД. Том II. Москва, 1926 г., Новый Восток, № 13-14, Москва 1926 г., с.399-401.Çarlık Rusya Dışişleri Bakanı Sazanov, Kasım 1914 sonlarında, Rum asıllı Rus stratejist Nikolay Bazili'nin öngördüğü çerçevede Rusya'nın Boğazlar üzerindeki hükümranlık iddiasını kaba hatlarıyla ortaya koymak üzere Londra ve Paris'e sunulacak resmi bir hukuki nota hazırlanmasını istedi. Sazanov'un savaş sonrasındaki hak iddiasına gerekçe sağlamak açısından, Boğazlar'ı zorlayacak herhangi bir harekâtta Rusya'nın en azından bazı birliklerle katkıda bulunması gerektiğini düşünmüş gibi göründüğünü belirtmek hakça olur. Nitekim, Aralık 1914'te Yanuşkeviç'e Ştavka'nın İstanbul Boğazı'na dönük amfibi harekâtlara birlikler verip veremeyeceğini defalarca sordu: Her seferinde cevap hayırdı. Bazili aynı soruyu Danilov'a yöneltti ve daha da katı bir cevap aldı. (Danilov'a göre, İstanbul Boğazı'na dönük usturuplu bir Rus amfibi saldırısı sekiz ila on kolordu, yani yaklaşık 300 bin asker gerektirecekti ve bunun da söz konusu olamayacağı açıktı. Rus Genelkumayı'nın İtilâf devletlerinin olası bir Çanakkale harekâtına göstermelik bir kuvvetle bile katkıda bulunmamaya yanaşmaması karşısında bu işten caymak şöyle dursun, Sazanov Boğazlar'ı sadece diplomasi yoluyla elde etme yönündeki çabalarını iki misline çıkardı. Ayrıntılı bilgi için bkz.; Sean McMeekin, a.g.e., s.154.

9 Аристов Ф.Ф., a.g.e., s.399-401

10 A.g.e., s.399-401

11 РГА ВМФ. Ф.716, Оп.1., Д.29, Л.30. Boğazlara yönelik Rus harekatının Rum asıllı strateji uzmanı Nikolay Bazili idi. Ayrıca Çarlık Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Sazanov, Levazım Dairesi Başkanı Yuri Danilov harekâtlardan sorumluydu. Ayrıca donanmadaki kilit uzman Albay A.V.Nemiç ise Deniz Bakanlığı'nın Boğazlar konusundaki önde gelen uzmanıydı. Her ikisi de Şubat 1914'teki planlama konferansına katılmış olan Danilov ve Nemiç, Bazili'ye Karadeniz ticaret istatistikleri, Rus ve Türk donanma tertibatları, İngiliz dretnotları efsanesi, Goeben ve Breslau üzerine, kısacası her alanda eldeki en sağlam istihbaratı sağladılar. Sean McMeekin, a.g.e., s.151.

6. Rus-Osmanlı yakınlaşması blöfünü kullanmak. (Bu düşünce İngilizlerin Kafkaslar, Balkanlar, Orta Doğu ve Orta Asya Planlarını altüst etmeye kâfi bir projeydi.)[12]

İngiliz ve Fransızların Rusları Boğazlar konusunda oyalamak istedikleri ve bu taktiği boğazları ve İstanbul'u "uluslararasılaştırmak" gibi süslü bir başlıkla taçlandırmak istedikleri malumdu. Bu durum Rus dışişlerini hatta Çar II. Nikola'yı müttefiklerini Petrograd'taki büyükelçileri aracılığıyla bilgilendirmeye yöneltmişti. Ancak, Rus üst kademesinde ortak ideallere karşı ortak his tam anlamıyla mevcut değildi. Nitekim Boğazlar konusunda Rus Dışişleri Bakanı Sergey Dimitriyeviç Sazanov ile Çarlık Rusya Genelkurmay Başkanı Nikolay Nikolayeviç Romanov arasında boğazlara yönelik diplomatik ya da askeri hamlelerde ciddi fikir ayrılıkları söz konusuydu. Amaç aynı olmasına rağmen amaca uzanan yöntem ve zamanlama farkı Sazanov'un diplomatik faaliyetlerinin askeri güçle beslenememesi sonucu sekteye uğruyordu.[13]

Sazanov Slavyanofil bir diplomattı ve mesleğindeki en büyük amacı İstanbul'u Tsargrad (Çarlık Şehri) olarak Çarlık Rusya'sı topraklarına dâhil etmekti. İngilizlerin bu ideale karşı diplomatik hamlelerini de seziyordu ancak Rusya'nın askeri durumu el vermediğinden böylesi ciddi bir bölgenin göz göre göre müttefiklerinin eline geçmesine de diplomatik hamlelerle engel olmak istiyordu. Ona göre İngilizler bu konuyu özellikle savaşın içine bırakmıştı. Savaşın içindeki bu İngiliz oyunu Çanakkale Savaşları'nın sonuçlarında saklıydı. Bakana göre İngilizler ve Fransızlar Rusları oyalıyorlardı ve Boğazları ele geçirmeleri durumunda bir daha vermeyeceklerdi ve en iyi ihtimalle bu bölgeleri uluslararasılaştırıp Rusların İstanbul tutkusunu farlı yöntem ve unsurları kullanarak sulandıracaklardı. Boğazları Fransızlarla alamazlarsa Yunanlılarla ya da saflarına çekebilirlerse Bulgar askerleriyle alma yoluna gideceklerdi. Tüm bu seçeneklere karşı Sazanov bu hassasiyet ve tehlikeleri Çar II. Nikola ve Genelkurmay Başkanı Nikolay Nilolayeviç ile paylaşıyordu. Özellikle Nikolay Nikolayeviç defalarca Sazanov'un Çanakkale Operasyonu'na askerlerle katılma fikrine karşı geliyordu. Batı Cephesindeki bu kötü durum ve Alman tehlikesinin büyümesi karşısında

12 Аристов Ф.Ф.; Константинополь и проливы. По секретным документам б. Министерства Иностранных Дел. Под. Редакцией Е.А. Адамова. Издание Литиздата. НКИД. Том II. Москва, 1926 г., Новый Восток, № 13-14, Москва 1926 г., с.399-401.

13 Айрапетов О.Р. «Подготовка к Экспедиции на Босфор-слова и дела зимы и весны 1915 г.», Участие Российской империи в Первой мировой войне (1914-1917), том II 1915 год-Апогей, Московский государственный университет имени М.В. Ломоносова Факультет Государственного Управления, Изд. Университет книжный дом, Москва 2014, с. 89.

Boğazlara 300 bin'e yakın asker göndermenin zamansız ve saçma olduğunu düşünüyordu. Hatta Dışişleri Bakanı Sazanov'a bir keresinde diplomat olduğunu hatırlatıp işini yapmasını vurgulamıştır. Sazanov tüm bu karşı gelmelere karşı yine de konunun üzerine hassasiyetle gitmiştir. İlk olarak Petrograd'da 10 yıldır görevinde bulunan İngiliz Büyükelçi George William Buchanan ve Fransız Büyükelçi Maurice Paleologue ile 19 Şubat/4 Mart 1915'te görüşüp onlara Boğazlar'ın, İstanbul'un, Çanakkale Boğazı'nın Asya kıyısının, İzmit Körfezinin, Sakarya nehrinin, Marmara'da yer alan adaların, İmros ve Tenedos'un kendilerine ait olduğunu, Boğazlardaki İngiliz ve Fransız ticari faaliyetlerine dokunmayacaklarını, İngiliz ve Fransızların Osmanlı Devleti'nin diğer topraklarındaki toprak emellerine karışmayacaklarını, Çanakkale Savaşlarının sonuçlarının bunu değiştirmeyeceğini belirten notaları olmuştur.[14]

21 Şubat/6 Mart tarihinde İngilizlerden gelen yanıt şu şekildedir. "Biz bu operasyonu Almanların müttefiki Türkleri saf dışı bırakmak, sizin Kafkasya'da Türklerle çarpışan kuvvetlerinizi rahatlatıp Avrupa cephelerine (doğu ve batı) olumlu tesiri olsun diye yapıyoruz. Bizim bunun dışında sizin çıkarlarınızla hiçbir ilgimiz bulunmamaktadır. Boğazları "Uluslararasılaştırmak" sizin bölgeye yönelik emellerinizi engellemeyecektir." Yunanlıların operasyona katılmalarının bile onlara bir pay verileceği anlamına gelmeyeceğini onların payının İzmir ve havalisi olduğunu ancak İzmir-Aydın arası demiryolunun İngiltere açısından önemli olup kendilerinde kalacağını belirten ucu açık ve güven uyandırmayan bir yanıt vermişlerdir.[15]

14 Çarlık Rusya'nın bu konudaki açık düşünceleri Britanya ve Fransa'nın Petrograd'taki elçileri Maurice Paléologue ve George William Buchanan'a Rus Dışişleri Bakanı Sergey D. Sazonov tarafından Petergof'ta bildirilmiştir. "Памятная записка министра иностранных дел Сазонова французскому и великобританскому послам в Петрограде М. Палеологу и Дж. Бьюкенену, Петроград, 19 февраля/4 марта 1915 г., Документы по соглашению России с Великобританией и Францией о проливах", Сборник договоров России с другими государствами. 1856-1917., Гос. Изд.-во полит. Литературы, Москва 1952, с. 428.; Ayrıca Çar II. Nikola'nın 4 Mart 1915 tarihli görüşlerini Fransa'nın Rus Büyükelçisi Maurice Paléologue, Rus Çarı II. Nikola ve Rus Dışişleri Bakanı S. D. Sazonov'un görüşlerini " Konstantinopol, Boğaziçi'nin batı yakası, Marmara Denizi ve Çanakkale Boğazı, ayrıca Trakya ovasının Enez-Midye hattına kadar olan kesimi kalıcı olarak Rus İmparatorluğu'na katılmadığı sürece Boğazlar sorununa bulunacak bütün çözümler kararsız ve eksik kalmaya mahkûmdur." İbareleri yazan belgesiyle tasdik etmektedir. Belgeyi bize aktaran; Sean McMeekin, a.g.e., s.149.

15 "Памятная записка великобританского посла в Петрограде министру иностранных дел Сазонову, Петроград, 21 февраля/6 марта 1915 г., Документы по соглашению России с Великобританией и Францией о проливах", Сборник договоров России с другими государствами. 1856-1917., Гос. Изд.-во полит. Литературы, Москва 1952, с. 429-431.

23 Şubat/8 Mart 1915'te Fransızlardan gelen yanıtta ise Rusların Boğazlar ve İstanbul istekleri olumlu karşılanırken Rusların da Fransız ve İngilizlerin Orta Doğu'daki istedikleri toprakların Petrograd tarafından olumlu karşılanması isteniyordu.[16]

Ruslarla müttefiklerinin yazışmaları 27 Şubat/12 Mart, 28 Mart/10 Nisan 1915 tarihlerinde de sürmüştür. Bu görüşmelerde İngilizler Yunanlıların Çanakkale Savaşları'na katılmaları konusunda Rusları ikna etmeye çalışırken, Ruslar bu konuda oldukça kararlı bir şekilde Yunanlıların bu savaşın hiçbir safhasında olmaması şartını ileri sürüyorlardı. Yunan Kralı Konstantin'in eşi Sofia'nın Alman İmparatoru II. Wilhelm'in kız kardeşi olması, Konstantin'in gerek akrabalık gerekse de tarafsızlık sonrası politikalara inanması sonucu İtilafların yanında savaşa katılma konusunda aceleci olmasını engelliyordu. Yunan muhalefetinin lideri ve Başbakan Venizelos ise İstanbul'a yönelik planları olan hırslı bir siyasi idi. Venizelos'un İngilizlerle olan yakın ilişkileri Petrograd'ı şüpheye ve endişeye sürüklüyordu. Yunanlıların Bizans'ın devamı olması ve Ortodoks kimlikleriyle İngilizlerce Ruslara karşı kullanılma potansiyeli bu endişenin çekirdeğini oluşturuyordu.[17]

Bulgaristan'ın İtilaflarca savaşa girmesi isabetli olabilirdi fakat Bulgar askerleri Avusturyalılara karşı savaştırılmaktan ziyade Boğazlar tarafında kullanılmak istenir ve boğazlarda bu Slav ve Ortodoks halka yer verilirse düşüncesi de Ruslarca endişeyle değerlendiriliyordu. Bulgarların savaşa kendi taraflarında girmeleri halinde bile Çanakkale operasyonunda kullanılmalarına karşı çıkılacaktı. Üstelik savaş bitiminde Burgaz konusunda Bulgarlarla Ruslar arasında bir İngiliz oyunu çıkarılıp iki taraf savaşa sürüklenebilirdi.[18]

16 Памятная записка французского посольства в Петрограде министру иностранных дел Сазонову, Петроград, 23 февраля/8 марта 1915 г., Документы по соглашению России с Великобританией и Францией о проливах", Сборник договоров России с другими государствами. 1856-1917., Гос. Изд.-во полит. Литературы, Москва 1952, с.431.

17 "Памятная записка великобританского посла в Петрограде министру иностранных дел Сазонову, Петроград, 27 февраля/12 марта 1915 г., Документы по соглашению России с Великобританией и Францией о проливах", Сборник договоров России с другими государствами. 1856-1917., Гос. Изд.-во полит. Литературы, Москва 1952, с. 433.

18 Ayrıntılı bilgi için bkz; Айрапетов О.Р. «Подготовка к Экспедиции на Босфор-слова и дела зимы и весны 1915 г.», Участие Российской империи в Первой мировой войне (1914-1917), том II 1915 год-Апогей, Московский государственный университет имени М.В. Ломоносова Факультет Государственного Управления, Изд. Университет книжный дом, Москва 2014, с. 91; В.К. Шацилло, «Российская империя в планах военно-политической элиты германии (конец 1914-1915 гг.)», Первая Мировая война, Версальская система и современность, Сборник статей, отв. ред. И.Н.Новикова, А.Ю. Павлов, СПб., 2012, с.34.

Rus belgelerinden günümüze yansıyan kısmıyla Rus savaş stratejistlerinin aralarında yaptıkları görüşmelerde İngiliz ve Fransızların Boğazlar konusundaki uluslararasılaştırma kılıfı altında ele geçirme plânı Rusların Türklerle boğazlar ve İstanbul yönetimini devralma konusunda anlaşma yapmaya yönelik iddialarla sarsılabilirdi. Bunu da İttihat ve Terakki yöneticilerin savaştıkları devletlerle ayrı ayrı anlaşmalarla savaştan çekilme istekleri (1915-17 arasındaki dönem) ile desteklemek mümkündür. Bu durumda İngilizler ve Fransızların bugünkü Mısır, Suriye, Irak, İran bölgesine yönelik Orta Doğu plânlarını sil baştan düzenlemeleri belki de düzenleyememelerini gündeme getirebilir ve Ruslara Boğazları diplomatik usullerle savaş içerisinde garanti edebilirlerdi.[19]

Çanakkale Savaşları'nın takibi Petrograd tarafından oldukça ciddiye alınmıştı. Çar II. Nikola'nın I. Dünya Savaşın günlüğünü yazmakla görevlendirdiği Genaral Dubenski "Letopis Velikoy Voynı" isimli eserinde sık sık bu yoğun çatışmaların yaşandığı cepheyle ilgili bilgileri paylaşıyordu. Dubenski, Çanakkale ile ilgili ilk yazısını Çanakkale'nin (Dardanel) etimolojisine ve tarihine ayırmıştı. Tarihi kısmında "Konstantinopol" başlıklı bir yazı ile bölgeden gelen geçen kavimler hakkında da bilgilere yer veriyordu. Genelde yazılarına Dardanellı[20] (Çanakkale), Bosfor (Boğaz), Yurtdışı (Za granitse)[21], Askeri Tarih Notları, "Voenno-İstoriçeskıy

19 Rusların bütün bu plânlar dışında üzerinde durdukları başka bir konu ise 1917 Ekim ayında İstanbul'a 250 bin kişilik bir ordu ile çıkarma yapma projesiydi. Hepimizin malumu 1917 Ekim ayında İhtilâl vuku buldu. Ayrıntılı bilgi için bkz; Аристов Ф.Ф.; Константинополь и проливы. По секретным документам б. Министерства Иностранных Дел. Под. Редакцией Е.А. Адамова. Издание Литиздата. НКИД. Том II. Москва, 1926 г., Новый Восток, № 13-14, Москва 1926 г., с.399-401.

20 Boğazların tarihi ve coğrafî özellikleri hakkında bilgileri veriyor. Örneğin, Karadeniz'den gelen sular boğazın üzerinden, Marmara'nın Karadeniz'e uzanan sularının ise altan akmakta olduğu hakkında ilginç bilgileri de paylaşmaktaydı. Öte yandan Türklerin Boğazları asırlardır hangi yöntemlerle korudukları da eserde belirtiliyor. Boğazın Kuzey taraflarının yani Karadeniz'e bakan yakalarının sonbahar ve kış mevsimlerinde sisli ve rüzgarlı olmalarından dolayı savaş ve yük gemilerinin seyahati için tehlikeli olduğuna da değinmiştir. "Дарданеллы (Военно-исторический очеркъ)" Летопись Войны, 7 Марта 1915 г., №29, с. 10.; "Босфор", (Военно-географический очеркъ)" Летопись Войны, 21 Марта 1915 г., №31, с. 16-17.

21 "Za Granitse"Çanakkale'deki İtilaf başarısızlığı tarafsız olan Bulgaristan, Yunanistan, İtalya ve Romanya'yı Alman tarafına doğru düşünmeye zorlamıştı. Yunanistan'da ciddi bir Alman etkisi vardı. Yunan kralı 12. Konstantin zaten Alman generali idi. Bunun yanında eşi Sofia ise II. Wilhelm'in kız kardeşi idi. Kral ve bakanları Alman etkisinde idi ancak Başbakanı Venizelos ise İngiliz tarafını seçti. Halkın çoğunluğu Venizolos'u desteklemişti. Venizelos'un iddiasına göre Kral'ın bakanları bile fikir değiştirip İtilaf tarafını seçmişlerdi. Kral danışma kurulunu topladı. Bu toplantıda üst düzey askeri yetkililer de vardı. Bunlardan Dusmanis (Genelkurmay Başkanı) Venizelos gibi düşünmüyordu. İtilaf tarafına geçme kararı aldılar. Kral buna rağmen yine de Almanya ile iyi ilişkiler kurmak istedi. İtilaflar Venizolos'tan Çanakkale Operasyonu için ya

Oçerk" gibi başlıklar seçmişti. Öte yandan, Çanakkale savunması [22] ve bu

50.000 asker ya da 15.000 askerle birlikte, savaş gemileri ve Ege denizinde savaş üssüne sahip olmak istediler. Yunanlılar da bunun karşılığında İzmir ve havalisini istemişlerdi. Kral yapılan bütün bu pazarlık ve olup bitenlere karşıydı. Venizelos bu karşı gelemeden ötürü görevinden ayrıldı. Bu durum Avrupalıları şaşırtmıştı. Venizelos'un halk üzerindeki etkisi herkesçe malumdu. Bütün bu tartışmaları Çanakkale operasyonu çıkarmıştı. Kral Venizelos yerine Zaimis'i seçmek istedi ancak Zaimis görevi reddeti. Gunaris bu görevi kabul etti. Ancak Gunaris parlamento'yu dağıtma yetkisini de eline aldı. Bu durum ile Dubenski'ye göre Yunanistan önemli bir şansı kaçırmıştı. Kral Avrupalıların gözünde güvensiz bir ortak imajı çizdi. Bulgaristan ise İtilaflar için Yunanistan'a göre çok daha önemli idi. Bulgarlar İtilaflardan II. Balkan savaşındaki kaybettikleri yerleri istediler. Trakya'da Midye-Enez hattını istemişlerdi. Kimse buna karşı değildi. Onlarda da parlamentoda anti rus bakan Rodaslavov vardı. Halka kadar varan bir dedikodu yayıldı. Güya Radaslavov yerine Rusafil düşünceye sahip Todorov isimli politikacının yerine geleceği söylemi yayıldı. Çanakkale operasyonu bu Bulgaristan siyasetini karıştırıp hızlandırdı. İngilizlerle pazarlıkları hızlandırmıştı. Rusya ise Bulgaristan'ın yanlarında olmasını çok istemişti. Romanya da savaşa hazır değildi. Maddi yetersizlikleri ileri sürüyorlardı. Romanya'nın tarafsızlığında Alman diplomatların Romanyalı diplomatlara Besarabya örneğini vererek korkutma yoluna gitmişlerdi. Almanlar ayrıca şayet Ruslar İstanbul'u alırlarsa sıra size gelir gibi imalarda bulunuyorlardı. Slav denizinde boğulmakla korkutuyorlardı. Romanya Sedmigradye'yi istemişlerdi. Yine komşu topraklarda Romenlerin yaşadıkları toprakları da istemişlerdi. Almanlar önceleri Türklere silahları Avusturya ve Romanya üzerinden taşımışlar ve Romanyalılar uzun süre bu duruma gözlerini kapamışlardı. Çanakkale savaşları uzadıkça bu konuda zorluk çıkarıp silahların geçişini engelleme yoluna gitmeye karar verdiler. İtilaf bloğuna yaklaşmışlardı. Öte yandan, İtalya üzerindeki Alman planları gerçekleşmedi. Almanya'nın İtalya büyükelçisi Bülov'a göre İtalya neden tarafsız kalmıştı. İddiaya göre, Almanlar İtalyanlara Tirentino'yu verme sözünü vermişlerdi. İtalyanlar haritaların ciddi ciddi paylaşıldıklarını görünce bu teklifi yetersiz olarak gördüler. Onlar Tiriest, Dalmaçya kıyılarından belli alanlar ve Orta Doğu'dan topraklara göz diktiler. Almanlar bu istekler karşısında 92 kasa bira adı altında kargoyu İtalyanları sevmeyen Libyalı Araplara gönderdiler. İtalyanlar kasaları açtıklarında Fransız mühürlü silahlar gördüler. Ancak Almanların bu sinsi planı ortaya çıktı. Güya Fransızlar İtalyan düşmanlarını destekliyor imajı sunup İtalyanları saflarına kazandıracaklardı. İşin aslı anlaşıldığında durum ters tepti. Bu durum İtalyanların gözünde Almanlara olan güveni sarstı. Birde Çanakkale savaşlarının uzaması bu durumu körükledi. İtilafların Çanakkale'yi geçip İstanbul'u ele geçirmelerinden sonra bölgeyi uluslararasılaştırmak istemeleri de Rus kamuoyunu olumsuz etkilemişti. "За-Границей" Летопись Войны, 28 Марта 1915 г., №32, с. 11-15.

22 Çanakkale Savunması 3 önemli bölgeden oluşmaktadır. 1. Güney Bölge Arhipilaga bölgesini savunmaktadır. Seddülbahir ve Ertuğrul bataryaları Avrupa bölgesinin savunmasını, Kumkale ve Orhaniye Bataryaları ise Asya tarafını savunmaktaydı. 2. Orta Bölge ise Kale-i Sultaniye etrafında idi. Bundan sonraki destek birimleri Namaziye, eski kale ise Kilitbahir yanında, Yeni Namaziyye ve Değirmen burnu, Anadolu Mecidiye, Sultaniye, Dardanus Bataryası ve Nagara Bataryası. 3. Kuzey bölgesinde ise 3 kale mevcuttu. Aralarında ise destek birimleri vardı. Savunması kale ve bataryalar tarafından sağlanıyordu. En stratejik yerlerde bataryalar çift katlı idi. Bu bataryalar Almanlar tarafından oluşturulmuştu. Alman mühendis ve topları ile bu bataryalar sağlamlaştırılmıştı. En güçlü bataryalar Asya tarafında konuşlandırılmış-

savunmanın taraflar arasında neden bu kadar önemli olduğu hakkında çarpıcı bilgiler kaleme almıştır.[23]

Ruslar gerek müttefiklerinin isteği gerekse operasyon sonrasında bu stratejik toprak ve sularda hak talep edebilmek için Karadeniz tarafında aktif olmaya koyulmuşlardı. Nitekim, 15 Mart 1915'te Boğazın Karadeniz'e yakın taraflarını bombalamaya başlamışlardı. Mart ayında meydana gelen yoğun sis ile Zonguldak, Kozlu, Kilimli ve Ereğli taraflarına doğru çekildiler. Türk Alman savaş gemileri Rus mayınları yüzünden Karadeniz'e çıkamamışlardı. 25 Mart tarihinde Mecidiye Rus mayınına çarpıp batmıştı.[24] Ayrıca Ruslara ait savaş gemileri

lardı. Elmons, Filburnu, Anadolu Kavağı, Macar Kale, Anadolu Hisarı bunlar en güçlü silahlarla donatılmış kalelerdi. Avrupa tarafı ise Sarıtaş, Rumeli Kavağı, Delitabya, Kireçkeni, Kilekale ve bataryaları ile korunmaktaydı. Bataryaların çoğu 6 düğümlüydü. Anadolu Kavağı ve Macarkale en güçlü topların olduğu yerlerdi. Çünkü Anadolu Kavağında 12 düğümlü toplar mevcuttu. Anadolu'da 22 büyük top mevcuttu. Macarkale'de ise 2 adet 12'lik toplamda ise 24 adet mevcuttu. 2 adet 12'lik ise Karadeniz kıyılarını da koruyabilecek menzile sahipti. Aynı durum Anadolu Kavağı'nda yer alan toplar içinde geçerliydi. 6-8 verst uzaklıktaki alanları vurabilecek kapasiteye sahipti. Avrupa tarafındaki toplar da 6'lık olup sadece Rumeli Kavağı'nda yer alan toplar ise 9, 11 ve 12'lik idi. Toplam olarak ise Rumeli Kavağı'nda 10 adet mevcuttu. Üstelik, Rumeli Kavağı'nda yer alan toplar Karadeniz kıyılarını vurabilecek kapasitede idiler. Boğaz'da yer alan kalelerin çoğu topraktan idi. Bir kısmı taştan, bir kısmı da betondan inşa edilmişti. Bir kısmı ise taş, beton fakat üzeri toprakla örtülü idi. En zayıf taraf ise deniz seviyesine yakın inşa edilmeleriydi. Bu durum savaş gemilerinin karşı ateşlerinde vurulma riski teşkil ediyorlardı. Almanlar bu durumu fark edip, savaş sırasında bu alt seviyedeki bataryaları yukarı taraflara taşımışlardı. Yaklaşık seviyeleri deniz seviyesinden 100 metre yukarı alınmışlardı. İtilaf savaş gemilerinin Boğaza Trakya tarafından giriş yapamamaları için General Brialmon proje geliştirdi. Piyadelerle koruma hattı oluşturulmasını sağladı. Bu durumu 1912 Balkan savaşı sırasında yaptılar. Bu hat, Karaburun'dan Çatalca'ya kadardı. 110 tabya ve batarya bulunduruyordu. Boğazın güney kısımlarında yer alan prens adalarını da saldırılara karşı güçlendirmişlerdi. Şayet Çanakkale'yi geçebilselerdi bu adalar tehlikeye girecekti. 19. Yüzyıl sonlarında mayın hatları da oluşturulmuştu. Rumeli Kavağı ile Anadolu Kavağı arası da mayınlarla döşenmişti. Mayın hatları Anadolu ile Rumeli'yi bağlayan birkaç alanda mevcuttu. "Босфор", (Военно-географический очеркъ)" Летопись Войны, 21 Марта 1915 г., №31, с. 16-17.

23 Neden Çanakkale Önemliydi? İstanbul'un kapısı konumunda olması ve Türklerin ticaretinde en önemli damarını teşkil etmesi nedeniyle Çanakkale'nin ele geçirilmesi İstanbul'u abluka altına bırakabilirdi. III. Selim döneminde meydana gelen tahtan indirilme konusunda da Çanakkale'den yardım gelmemesi etkin rol oynamıştı. "Дарданеллы (Военно-исторический очеркъ)" Летопись Войны, 7 Марта 1915 г., №29, с. 10.

24 Mecidiye Kruvazörü önemli bir savaş gemisiydi. Bu kruvazör ABD'de William Cramp and Sons Shipbuilding Şirketinin Philadelphia tersanesinde üretilmiştir. Osmanlı'nın en büyük üç gemisinden birisiydi. Geminin tahribinden sonra Breslau ve Goeben gemileri ön plana çıkmıştı. "Обозрение войны" Летопись Войны, 4 Апреля 1915 г., №33, с. 8.

Zonguldak Ereğli bölgesini bombalayarak Kömür Ocakları'na büyük zarar vermişlerdi.[25]

Rus istihbaratı da İstanbul'un içindeki askeri, siyasi ve psikolojik durum hakkında bilgi ediniyordu. Petrograd'a ulaştırılan bilgiye göre İstanbul'un savunması için 70-80 bin kadar hazır asker vardı. Bu sayı seferberlik ya da komşu bölgelerden getirilen askerlerle 150 bin'e kadar yükselebilirdi.[26] Ancak diğer taraftan da İtilafların İstanbul'a bu kadar yakın bir mesafede savaş güdüyor olması panik havası oluşturuyordu. Ruslara göre, üst düzey Türk komutanlar, bazı Türk gemilerinin üzerine düşman bayrağı çekip, isim değiştirip boğazda Türk savaş gemilerinin arasında yüzdürülüp halka moral vermeye, öz güven aşılamaya çalışıyorlardı.[27]

Sonuç Yerine

Tarafların büyük kayıpları, Çanakkale'nin İtilâf güçlerince geçilememesi ve başarısızlığı ile tamamlanan cephenin durumu, Rus üst düzey asker ve diplomatlarınca tıpkı cephenin başlangıcında olduğu gibi farklı tarz ve düşüncelerle yorumlanmıştır. İtilâf başarısızlığı, Sergey Saza-

25 Çanakkale Cephesinde Türk tarafını en çok zora sokan durumun İstanbul'daki silah fabrikalarının kömür ihtiyacının giderilememesi ve haliyle yeterli sayıda üretim yapamamasıdır. Almanlar, İstanbul'a savaş öncesinde mühendis, işçi, kimyager, tekniker gibi uzmanlar göndermesine rağmen fabrika üretim yapamadıktan sonra sonuç elde edemez hale geldiler. Kömür yetersizliğinin en büyük nedeni de Zonguldak gibi önemli kömür madenleri olan şehrin Rus savaş gemilerince bombalanmasıdır. Almanların İstanbul'da oluşturdukları fabrikalardan üretilemeyen silahların eksikliği Çanakkale'de olumsuz etkisini hissettirmiştir. Zonguldak'tan az miktarda üretilen kömürün yük gemileriyle gönderilmesi ve Karadeniz'in güvenliğinin olmaması bu yük gemilerinin savaş gemileriyle korunması ve savaş gemilerinin bu işlerle meşgul edilip savaşlarda kullanılamaması da bu olumsuz durumun cabasıdır. Nitekim Hamidiye yük gemisini koruma esnasında Rus savaş gemilerince vurulmuş ve batırılmıştır. "Морское обозрение", Летопись Войны, 23 Мая 1915 г., №40, с. 10.

26 РГА ВМФ., Ф.716, Оп. 2., Д. 234., Л.94.

27 "Морское обозрение", Летопись Войны, 10 Октября 1915 г., №60, с. 11. "Çanakkale operasyonu birkaç aydır devam ediyordu. Çanakkale'de Gelibolu dışında Asya tarafında Fransızlar da mevcuttu. Mayıs ayından itibaren İtilaf güçleri Gelibolu tarafında ilerliyordu. Türk askerleri inanılmaz derecede topraklarını ve sularını savunuyordu. Ruslarda Karadeniz tarafından Boğaz istikametini bombalıyorlardı. İstanbul'da panik başlamıştı. İstanbul semalarında Rus uçaklar da uçuyordu. 15-25 Ekim tarihlerinde verilen bilgilere göre, Türkler artık Zonguldak'tan kömür almaya Karadeniz üzerinden cesaret edemiyorlardı. Goeben ise savaşta gördüğü zarardan ötürü artık denizde oldukça yavaş hareket ediyordu. Marmara Denizi'nde İngiliz gemisi Avusturya gemisi Karmen'i batırmıştır. Huthe isimli İngiliz gemisi ise 152 denizci ve 2 deniz subay ile birlikte diğer İngiliz gemisiyle çarpışması sonucu batmıştır. "Морское обозрение", Летопись Войны, 31 Октября 1915 г., №63, с. 13.

nov, Nikolay Bazili ve diğer İstanbul hayranlarınca büyük bir memnuniyetsizlik ve hayal kırıklığı ile karşılanırken suçlamalarını da İngiliz ve Fransızlara yönetmelerine neden olmuştur. Alman ve Avusturya-Macaristan karşısında yani Avrupa cephesindeki ağır yükün sorumluluğu altında ezilen Nikolay Nikolayeviç Romanov ve onun gibi düşünenlerce ise cephenin bu tür bir neticeyle kapatılması şaşırtıcı olmamıştı. Fakat Çanakkale'nin İtilaflarca geçilememesinin en ağır faturalarından biri Rusya'yı etkilemiştir. Bulgaristan'ın savaşa girmesi ile Osmanlı ile Almanya arasında yardımlaşma kanalının açılması (Silah ve hububat), Rusya'nın güneyden destek bulamaması ile gittikçe ekonomik ve askeri yönden zayıflamasına vesile olmuştur. Nitekim, İstanbul'u ve civarını almaktan da öte iç dengeleri Almanlar karşısında aldıkları ciddi mağlubiyetlerle sarsılmış, 1917 İhtilâli'nin patlak vermesini körüklemiştir.

KAYNAKÇA

Devlet, Nadir, *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, II. Baskı, Ankara 1999.

McMeekin, Sean, *I. Dünya Savaşında Rusya'nın Rolü*, Çev. Nurettin Elhüseyni, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2012.

Айрапетов О.Р., Участие Российской империи в Первой мировой войне (1914-1917), том *II 1915 год*-Апогей, Московский государственный университет имени М.В. Ломоносова Факультет Государственного Управления, Изд. Университет книжный дом, Москва 2014.

Аристов Ф.Ф.; Константинополь и проливы. По секретным документам б. Министерства Иностранных Дел. Под. Редакцией Е.А. Адамова. Издание Литиздата. НКИД. Том II. Москва, 1926 г.

В.К. Шацилло, «Российская империя в планах военно-политической элиты германии (конец 1914-1915 гг.)», Первая Мировая война, Версальская система и современность, Сборник статей, отв. ред. И.Н.Новикова, А.Ю. Павлов, СПб., 2012.

Елисеева, Ольга, Екатерина Великая, Изд. Молодая Гвардия 2013, Москва 2013.

Летопись Войны, 10 Октября 1915 г., No 60.

Летопись Войны, 21 Марта 1915 г., No 31.

Летопись Войны, 23 Мая 1915 г., No 40.

Летопись Войны, 28 Марта 1915 г., No 32.

Летопись Войны, 31 Октября 1915 г., No 63.

Летопись Войны, 4 Апреля 1915 г., No 33.

Летопись Войны, 7 Марта 1915 г., No 29.

Новый Восток, No 13-14, Москва 1926 г.

РГА ВМФ. Ф.716, Оп.1., Д.29, Л.30.

РГА ВМФ., Ф.716, Оп. 2., Д. 234., Л.94.

Рыкова Е., Русское масонство и славянофильство: Точки соприкос новения (И.П. Тургенев, Н.В.Гоголь, Аксаковы), вторые Аксаковские чтения: Сб. Матер. Всеросс. Науч. Конф. Изд. УПГУ, Ульяновск, 2006.

Сборник договоров России с другими государствами. 1856-1917., Гос. Изд.-во полит. Литературы, Москва 1952.

Çanakkale Cephesi'nde Yabancı Gazeteciler

MUZAFFER ALBAYRAK*

Giriş

Çanakkale Savaşı başladığı andan itibaren, Türk ve Dünya basını savaşla yakından ilgilenmiş, savaşın gidişatını anında kendi ülkelerine aksettirmek için cephelere harp muhabiri sıfatıyla gazeteci ve fotoğrafçı, sinemacılarını göndermişlerdi. I. Dünya Savaşı'nın stratejik yönden en kritik cephesi sayılabilecek olan Çanakkale Muharebeleri gerek Osmanlı Devleti ve müttefikleri açısından, gerek İtilaf devletleri ve tarafsız ülkeler açısından sonucu çok merak edilen bir harp olma özelliğine sahipti.

Osmanlı Devleti ve müttefikleri açısından önemliydi; zira Çanakkale'ye yapılan harekâtın nihaî hedefi İstanbul'du. Türk tarafı ve müttefikleri çok iyi biliyorlardı ki Çanakkale'de İstanbul müdafaa edilecekti. Başarısızlık halinde İstanbul işgal tehlikesine maruz kalacaktı. İngiliz ve Fransızların umdukları gibi, Çanakkale'nin düşmesi Türk hükümetinin ve ordusunun savaşı bırakıp teslim olacakları anlamına gelmemekle beraber, Balkanlarda tarafsız konumda bulunan Bulgaristan ve Romanya'nın İtilaf Devletleri safına geçmelerine ve ciddi olarak sıkışık durumda bulunan Rusya ile müttefiklerinin bağlantı sağlamalarına imkan verecekti.

Belki de savaşın süresine ve sonucuna etki edebilecek bir galibiyeti kazanacaklarını uman İngiliz ve Fransız kamuoyu, Gelibolu harekâtını ilgiyle ve yakından takip etmekteydi. 20. yüzyılın başından itibaren kamuoyunu bilgilendirici ve yönlendirici etkin bir güç haline gelen basın organları, savaşın gidişatını yakından takip edip okuyucularını bilgilendirmek için savaş alanına özel harp muhabirleri ve fotoğrafçılar göndermekten geri durmamışlardı.

* Başbakanlık Osmanlı Arşivi Uzmanı, Tarihçi-Yazar

Türk tarafında ve müttefiklerinde de durum farksızdı. Balkan Savaşı faciasını yaşamış ve daha o mağlubiyetin yaralarını sarma imkânı bulamadan, kendini daha büyük bir savaşın içinde bulan Türk ordusunun, dünyanın en büyük donanmasına ve güçlü bir kara ordusuna karşı ne yapabileceği herkes için bir soru işaretiydi. Bizzat Osmanlı hükümeti ve genelkurmayı her türlü sonucu düşünmüş, Çanakkale'nin geçilmesi halinde padişahın ve hükümetin Anadolu'ya taşınması için hazırlıklar yapılmış tertibat alınmıştı. Esasında müttefikimiz olan Almanların da bize pek itimadı yoktu. Türk ordusunun savaş kabiliyeti ve kudretinin düşük olduğunu, o tarihte Türkiye'de askeri ıslah heyetine mensup Alman subaylar dile getirmekteydi[1].

Bütün bu endişeler ve kuşkular şüphesiz Çanakkale müdafaasını önemli kılmakta ve sonucu merak edilmekteydi. Türk, Alman, Avusturya gazeteleri daha savaşın en başında deniz muharebeleri devam ederken, muhabirlerini bölgeye gönderip harbi yakından takibe başlamışlardı.

Çanakkale Muharebeleri'ne her iki taraftan muharip olarak katılan devletler, tabiatıyla savaşı takip için gazetecilerini bölgeye gönderiyorlardı. Bunlardan başka I. Dünya Savaşı'nın en kritik ve sıra dışı cephesi olması ve İstanbul'u hedef alması dolayısıyla son derece ilgi uyandıran bu cepheye, tarafsız konumdaki pek çok ülkeden gazete ve ajanslar harp muhabiri sıfatıyla gazeteciler göndermişlerdi.

Çanakkale'de Yabancı Gazeteciler

Çanakkale cephesinde Türk ordusunun durumunu yerinde görmek, savaşın gidişatını ve cereyanını yerinde takip etmek için, yabancı devlet vatandaşı gazeteci ve fotoğrafçılar Türkiye'ye gelmek için müracaatta bulunmaktaydı. Türkiye'ye gelmek için müracaat eden gazeteciler, I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin müttefiki olan Almanya ve Avusturya-Macaristan Devletleri başta olmak üzere, savaşta tarafsız konumda olan İsveç, Danimarka, Hollanda, İspanya, Bulgaristan (1915 Eylülüne kadar) gibi Avrupa ülkeleri ile 1917'de savaşa taraf olarak dâhil olduğu tarihe kadar A.B.D vatandaşı idiler.

Hangi ülkeden olursa olsun bu gazeteciler, kendi gazete veya ajansları tarafından harp muhabiri olmak üzere ülkelerinde bulunan Osmanlı Devleti'nin sefaretine müracaat etmekteydi. Bu müracaat ilgili sefaret tarafından Osmanlı Hariciye Nezareti'ne iletilmekteydi. Hariciye Ne-

1 Kress von Kressentein, *Son Haçlı Seferi-Kuma Gömülen İmparatorluk*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007, s. 1; Mustafa Çolak, *Alman İmparatorluğunun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918)*, TTK. Yayını, Ankara 2006, s. 49.

zareti de konuyu izni verecek olan Başkomutanlık Vekâlet'ine havale etmekteydi. Müracaat esnasında ilgili gazetecinin kim tarafından tavsiye edildiği de yazılmaktaydı. Gazeteci hakkında gerekli soruşturma yapıldıktan sonra hakkında şüpheli bir durum olmayan, itimada şâyân gazeteciler akredite olmakta ve cepheye gitmelerine izin verilmekteydi.

Başkumandanlık Karargâhı'nın izniyle cepheye giden Osmanlı Devleti'nin müttefiki Almanya ve Avusturyalılarla, tarafsız konumdaki ülkelerin gazeteci ve fotoğrafçılarından harp muhabiri sıfatıyla akredite olup Çanakkale cephesini gidenlerle, gözlemci sıfatıyla giden bazı subaylardan Osmanlı Arşivi belgelerinde saptayabildiklerimiz, cepheye gidiş tarihine göre sıralanmak suretiyle şunlardır:

Çanakkale'de Yabancı Gazeteciler Listesi

	Uyruğu	Gazetecinin Adı	Gazetesi	Sıfatı	Belge Tarihi
1	Almanya	Eduard Kay-Mygind	Budapeşte Pester Lloyd	Gazeteci-Fotoğrafçı	4 Şubat 1915
2	A.B.D	S.S. Clure	Newyork Evening Mail	Gazeteci-Fotoğrafçı	7 Mart 1915
3	Almanya	Amandos Favre	Serbest	Ressam	22 Mart 1915
4	Danimarka	A. Czerny	Danimarka gazeteleri	Gazeteci	26 Mart 1915
5	Almanya	Wilhelm-Dietrich von der Schulenburg	10 Alman gazetesi adına	Gazeteci-Fotoğrafçı	22 Nisan 1915
6	A.B.D	George Schreiner	Associated Press ve Daily News	Gazeteci-Fotoğrafçı	22 Nisan 1915
7	İsveç	Niels Lago Lengquist	İsveç gazeteleri adına	Gazeteci-Fotoğrafçı	30 Nisan 1915
8	Almanya	Harry Sturmer	Kölnische Zeitung	Gazeteci-Fotoğrafçı	1 Mayıs 1915
9	Avusturya	Victor Spernoga	Wiennered Frenedenblattes gazetesi	Gazeteci-Fotoğrafçı	2 Mayıs 1915
10	Avusturya	Blakon Landavar	Pester Lloyd	Gazeteci-Fotoğrafçı	2 Mayıs 1915
11	A.B.D	Theron Damon	Associated Press	Gazeteci-Fotoğrafçı	2 Mayıs 1915
12	Almanya	Wilhelm Schwedler	Wolf Ajansı	Gazeteci-Fotoğrafçı	2 Mayıs 1915
13	Danimarka	Henry Alexander Hellsen	Berlingske Tidende, Kopenhag	Gazeteci-Fotoğrafçı	6 Mayıs 1915
14	A.B.D	Granville Roland Fortescue, Yüzbaşı	Newyork Amerikan gazeteleri adına	Gözlemci-Gazeteci	20 Mayıs 1915
15	Macaristan	Doktor Stephan Dobay	Budapesti Hırlap gazetesi	Gazeteci-Fotoğrafçı	20 Mayıs 1915
16	Avusturya	Siegfried Geyer	Wiener Fremdenblatt ve Frankfurter Zeitung	Gazeteci-Fotoğrafçı	20 Mayıs 1915
17	İsveç	Fevrell, Yüzbaşı	İsveç Telgraf Ajansı	Gazeteci-Fotoğrafçı	17 Haziran 1915
	Uyruğu	**Gazetecinin Adı**	**Gazetesi**	**Sıfatı**	**Belge Tarihi**
18	Almanya	George Lebraht	Leipzig'de çıkan Illustrirte Zeitung	Fotoğrafçı	19 Haziran 1915

19	Almanya	Dr. Karl Volmoueller	Berliner Zeitung	Gazeteci-Fotoğrafçı	7 Temmuz 1915
20	İsveç	Otto Broman, Yüzbaşı	İsveç ordusu adına fotoğrafçı	Gözlemci-Fotoğrafçı	24 Temmuz 1915
21	Bulgaristan	Wanda Zembrzuska (Kadın)	Polonya Dinevnik ve Bulgar Otro gazeteleri	Gazeteci	19 Ağustos 1915
22	İsveç	H. Hedendahl, Yüzbaşı	İsveç ordusu adına	Gazeteci-Fotoğrafçı	19 Ağustos 1915
23	Almanya	Max Herdel	Weinberg sinema şirketi	Sinemacı	23 Ağustos 1915
24	İsveç	Virsen, Yüzbaşı	İsveç Sefareti Ataşemiliteri	Gözlemci	4 Eylül 1915
25	İsveç	Graf Berjer Morner	Munihter Noviste gazetesi	Gazeteci-Fotoğrafçı	21 Eylül 1915
26	A.B.D	Williams	Amerika Sefareti Ataşemiliteri	Gözlemci	23 Ekim 1915
27	A.B.D	James Morton	Amerika Scorpion gemisi süvarisi	Gözlemci	23 Ekim 1915
28	Almanya	John Orech	Almanya Hariciye Nezareti İstihbarat Dairesi	Sinemacı	26 Kasım 1915
29	A.B.D	G. Shepherd	Amerika United Press	Gazeteci-Fotoğrafçı	15 Aralık 1915
30	Avusturya	Julius Hirsch	Wiener Tagblatt, Pester Journal, Berliner Localanzeiger	Gazeteci-Fotoğrafçı	30 Aralık 1915
31	İspanya	Jiariro Buceno	İspanyol A.B.C Gazetesi	Gazeteci-Fotoğrafçı	3 Ocak 1916
32	İspanya	Enrique Dominguez Rodino	Harp muhabiri	Gazeteci-Fotoğrafçı	10 Ocak 1916
33	A.B.D	Ferdinand Rainer	Boston Post gazetesi	Gazeteci-Fotoğrafçı	23 Ocak 1916

Bu liste incelendiğinde Çanakkale'ye gazeteci-fotoğrafçı haricinde, bazı ülkelerin kara ve deniz ordularına mensup subayların gözlemci veya gözlemci/gazeteci sıfatıyla geldikleri görülmektedir. Çanakkale'ye gelen muhabirler için genellikle gazeteci-fotoğrafçı tanımı yapılmaktaydı. Yalnız bir kişi sadece fotoğrafçı olarak, iki kişi de sinemacı olarak kendini tanıtmıştır. İstisna olarak gazetecilerden başka bir ressamın da Çanakkale'ye gelerek değişik mevkilerde 16 adet yağlı boya resmi yaptığı da arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır[2].

Yabancı Gazetecilerin Cepheye Gidiş Süreci ve Uygulama Aşamaları

Harp muhabirleri cepheye gidebilmek için eğer kendi ülkesinde iseler, bulundukları yerdeki Türk elçilikleri vasıtasıyla, şayet İstanbul'da iseler

2 BOA.DH.EUM.SSM, 53/27

buradaki kendi elçilikleri vasıtasıyla Osmanlı Hariciye Nezareti'ne (Dışişleri Bakanlığı) başvuruda bulunuyorlardı. Hariciye Nezareti başvuruyu Genelkurmay Başkanlığı'na iletiyor, Genelkurmay'da bu konuyla ilgilenen İstihbarat Şubesi, önce ziyaret edilmek istenilen cephenin komutanlığından bir mahzur olmadığına dair bilgi aldıktan sonra, talepte bulunan gazeteci veya fotoğrafçı adına "Muhabirlere orduya iltihak ruhsatnamesi" adıyla bir belge tanzim ediliyordu.

İstanbul'a gelip savaş cephelerini görmek isteyen yerli ve yabancı muhabirlere matbu bir form halinde düzenlenmiş fotoğraflı "Muhabirlere orduya iltihak ruhsatnamesi"nin 1915 yılı Ocak ayından itibaren verilmeye başlandığı elimizde bulunan "8 numaralı" belgenin 4 Şubat 1915 tarihini taşımasından anlaşılmaktadır.

Bu belgede gazetecinin fotoğrafı, fiziki görünüşü ile alakalı bilgiler, uyruğu, yaşı, hangi ajans veya gazete adına çalıştığı, ismi, dini, Türkiye'de nerede ikamet ettiği, nerede doğduğu, asker mi sivil mi olduğu, pasaport numarası, bildiği lisanlar ilgili yerlerine yazılmaktaydı. İki nüsha olarak hazırlanan izin belgesine Genelkurmay tarafından aşağıdaki uyarı ve talimatlar yazıldıktan sonra Genelkurmay Başkanının imzalamasından sonra bir nüshası teslim edilmekteydi:

> Fotoğraf ve eşkali ve hakkında gerekli bilgiler yukarıda yazılı olan ……………. güvenilir kişilerden olduğu ve harp muhabirleri hakkındaki talimatın içerdiği bilgilere uygun hareket edeceğine dair muvafakat göstermiş olduğundan Beşinci Ordu'ya gazeteci olarak katılmasına bir mahzur olmadığını gösteren bu tasdiknamenin birinci / ikinci nüshası tanzim edilmiştir.
>
> **Başkumandanlık Vekâleti İstihbarat Şubesi Müdürü**
>
> Yukarıda adı yazılı muhabirin gezebilmesine müsaade edilen kıtalardan ilk kıta Beşinci Ordu Karargâhı ve mevkii Gelibolu olup bu mevkiden önce başka yere gittiği takdirde o mevki kumandanlığı tarafından tutuklanarak muhafaza altında Genel karargâha gönderilmesi lâzımdır.
>
> **Başkumandanlık Vekâleti Harekât Şubesi Müdürü**
>
> Yukarıda adı yazılı muhabirin işbu iltihak ruhsatnamesi tasdik olunur.
>
> **Genelkurmay Başkanı Bronsart**

Yukarıda izah edilen "Muhabirlere orduya iltihak ruhsatnamesi"nin bir örneği olmak üzere Bulgar uyruklu kadın gazeteci Wanda Zembrzuska'nın izin belgesinin bugünkü harflere çevrilmiş hali aşağıdadır[3]:

3 DH.EUM.VRK, 25/41

Muhabirlere orduya iltihak ruhsatnamesi		
	Eşkâli	
	Boy:	Orta
	Renk:	Beyaz
	Sakal:	-
	Bıyık:	-

Tâbiiyeti	Sinni	Hangi ajans veya gazeteye mensub olduğu	İsmi	Mezhebi	Mahall-i ikâmeti	Mahall-i tevellüdü	Rütbesi	Pasaport veya tezkire numarası	Bildiği lisanlar	Mülâhazât
Bulgar	24	*Otro*, *Denevnik* gazeteleri muhbiri	Wanda Zembrzuska	Protestan	Asmalı Mescid, numara: 31	Bulgaristan	-	47714	Fransızca, Bulgarca, Romence, Almanca	-

Fotoğraf ile alâmet-i fârikası ve muktezî malumâtı bâlâda derc edilen Madam Wanda Zembrzuska[ʻnın] hüsn-i hâl ashâbından olduğu ve harb muhabirleri hakkındaki talimâtın münderecâtına vâkıf olarak mûcebince harekete muvâfakat göstermiş olduğundan Beşinci Ordu'ya gazeteci olarak iltihâkına bir mahzûr olmadığını müşʻir işbu tasdiknâmenin nüsha-i evveliyesi tanzim edilmişdir.

Fî 6 Ağustos sene [1]331 / [19 Ağustos 1915]

Başkumandanlık Vekaleti İstihbarat Şubesi Müdürü
Seyfi

Muhabir-i mûmâileyhin gezebilmesine müsaade edilen kıtaʻâtdan ilk gideceği kıtʻa Beşinci Ordu Karargâhı ve mevkii Gelibolu olup işbu mevkiden mukaddem başka yere gitdiği takdirde mevkiʻ-i mezkûr kumandanlığından derdest edilerek tahte'l-hıfz Karargâh-ı Umumî'ye iʻzâmı lâzımdır.

Fî 6 Ağustos sene [1]331 / [19 Ağustos 1915]

Başkumandanlık Vekaleti Harekât Şubesi Müdürü
İsmet

Muhabir-i mûmâileyhin işbu iltihak ruhsatnâmesi tasdik olunur.

Fî 6 Ağustos sene [1]331 / [19 Ağustos 1915]

Karargâh-ı Umumî Erkân-ı Harbiye Reisi
V. Bronsart

Harp sahasına gidecek gazetecilere;

"Harp muhabiri sıfatıyla orduya iltihak edeceğimden talimatname-i mahsus ahkâmına tamamıyla riayetkâr olacağımı tasdik ederim"[4] ibareli bir taahhütname imzalatılıyordu.

Muhabirlere ayrıca cepheye gidip dönene kadar kesinlikle uymaları zorunlu bir talimatname de verilmekteydi. Bu talimatname gereği gazeteciler, gitmelerine ruhsat verilen bölgeler haricine çıkmayacaklarını, harp sahasındaki gözlem ve tecrübelerini anlattıkları haber ve raporlarını sansür heyetine göstereceklerini, fotoğraf çekmiş iseler bunları İstanbul'da ilgili birime göstereceklerini taahhüt etmekteydiler.

Başlangıçta gazeteci ve fotoğrafçılara aynı belge verilmekteyken 1915 Ağustos ayından itibaren fotoğrafçı ve sinemacılara verilen belgeler "Harp Fotoğrafçılarına Mahsus Ruhsatname" adıyla onlara münhasır belge haline getirildi.

Harp muhabiri belgesiyle benzerlik taşıyan bu belgede yine fotoğraf ve eşkal bilgileri, tabiiyet, yaş, hangi ajansa veya şirket mensup olduğu, ismi, mezhebi, doğum yeri, pasaport numarası, bildiği lisanlar gibi haneler bulunmaktadır.

Bunun altında ise Genelkurmay Başkanlığı İstihbarat Şubesi tarafından yazılan:

"Ruhsatname sahibi talimatta belirtildiği üzere gezebilmesine müsaade edilen mahallerden başka yerlerde görülürse, derhal o mahaldeki mevki kumandanlığı tarafından tutuklanarak hususi memurla beraber Genel Karargâha gönderilip teslim edilecektir" yazısı bulunmaktadır.

En altta ise Karargâh-ı Umumi Erkân-ı Harbiye Reisi Bronsart imzası vardır.

Belgenin arka sayfasında ise 11 maddelik bir talimatname bulunmaktadır. Bu talimatnamede yer alan hükümler şunlardı:

- Belge sahibinin ismi uyruğu hangi cepheye gideceği,
- Belge sahibi bulunduğu mıntıkada talep edildiğinde elindeki vesika ve tanıtıcı belgeleri görevlilere ibraz etmek mecburiyetinde olduğu,
- Harp fotoğrafçısı olduğunu gösteren ve beyaz zemin üzerinde kırmızı H. F. (Harp Fotoğrafçısı) Harflerinin işlenmiş olduğu pazubandını daima kolunda bağlı bulunduracağı,
- Kendisine verilen harp fotoğraf ve sinematografçılarına ait talimatnameyi her zaman yanında bulunduracak ve talimatname hükümlerine uyacaktır,

4 BOA, DH.EUM.VRK, 25/60

- Fotoğrafçı veya sinemacının yanında bulunduracağı fotoğraf makinesi veya kameranın özellikleri ile beraberinde götüreceği fotoğraf camlarının adeti veya sinema film şeritlerinden kaç adet ve kaç metre olduğu,
- Gideceği yerdeki memurların kendisine kolaylık göstereceği,
- Belge sahibi ücretini ödemek şartıyla askeri trenlerden ve asker nakline mahsus otomobil ve kamyonlardan faydalanabilir,
- Belge sahibi gittiği cephenin kumandanlığından müsaade almak suretiyle geri dönebilir,
- Bu belge ile verilen ruhsat ve izinler Genel Karargâh tarafından sebep gösterilmeksizin geri alınabilir,
- Belge sahibi kendisine verilen sürenin bitiminde hemen bu belgeyi ve kol bağını Genelkurmay İstihbarat Şubesi'ne teslim etmek zorundadır,
- Belge sahibi fotoğraf veya sinematograf almaktan başka rapor yazması veya özel mektuplarında gerek bizim gerek düşman orduya dair askeri bilgilere yer vermesi kesinlikle yasaktır[5].

Gazetecilerle fotoğraf ve sinema çekmek üzere gelenlerin birbirinden ayrılması ve her iki sınıfa ayrı belge verilmesine 1915 Ağustos ayından sonra fotoğrafçılara "Harp Fotoğrafçılarına Mahsus Ruhsatname" adıyla yeni belge verilmeye başlandı. Bu belgenin 1 numaralı nüshası 6 Ağustos 1915'te Almanyalı fotoğrafçı George Lebraht'a verilmişti. Lebrant, 19 Haziran 1915'te "Muhabirlere Orduya İltihak Ruhsatnamesi" de almıştı. Böylece Lebraht eski ve yeni belge sahibi olarak Çanakkale'de görev yapan belki de tek muhabir olmuştu.

Türkiye'ye gelmek isteyen gazeteci veya fotoğrafçılar kendi ülkelerinde bulunan Osmanlı Sefareti'ne başvuru yapmaktaydı. Sefaret görevlileri gerekli tahkikatı yaptıktan sonra uygun bulunanların kabul edilmelerini Hariciye Nezareti'ne bildirmekte, Hariciye Nezareti de gerekli iznin verilmesi için Genelkurmay Başkanlığı'na konuyu havale etmekteydi.

Bu aşamada gelen gazetecilerin İtilaf Devletleri adına Türkiye'nin savaştaki durumunu görmek, cephe şartlarını incelemek ve bir nevi casusluk yapması muhtemel olduğundan Harbiye Nezareti sefaretlerden çok dikkatli olunmasını ve ciddi tahkikat yapılmasını talep etmişti. İngiltere'nin bilgi almak için tarafsız devletlere mensup gazetecilerden bazılarını İstanbul'a göndermeye çalıştığı haber alındığından bu gibilerin pasaportlarının son derece dikkatli kontrol edilmesi Sofya Sefareti'nden İstanbul'a haber verilmişti[6]. Bu duruma bir örnek olarak Dahiliye Neza-

5 BOA.DH.EUM.VRK, 25/39

6 BOA.HR.SFR.04, 283/61

reti'ne gönderilen şifreli telgrafta, Londra'daki Amerika Sefareti'nden aldığı pasaportla Türkiye'ye gelen Chicago Daily News ve Newyork Times gazeteleri muhabiri J. Frazer'in İngiliz vatandaşı olması muhtemel olduğundan hal ve hareketlerinin takip edilmesi uyarısı yapılmıştı[7].

Gazetecilerin Cepheye Gidiş-Dönüş Süreci

İzin belgesini alan gazeteci harp sahasına kendisine bildirilen güzergâh ve vasıta ile hareket etmekteydi. Gidilecek güzergâh, kara veya deniz yolu olabiliyordu. Kara yolundan gidenler Uzunköprü'ye kadar trenle gittikten sonra yolun geri kalanını at veya araba ile kat etmekteydi. Deniz yolunu kullanmak daha zahmetsiz ve hızlıydı. Ancak 25 Nisan'dan itibaren Marmara'ya girmeyi başaran, bazen iki tanesi birden Marmara'da dolaşan ve önlerine çıkan bütün deniz vasıtalarına saldırıp batırmaya çalışan düşman denizaltıları yüzünden bu yol tehlikeli bir güzergâhtı. Gazetecilerin hangi yolla ve hangi vasıtayla gidecekleri Genelkurmay tarafından tespit ediliyordu. Bazen gazeteciler grup halinde sevk edilmekteydi, Mesela Bulgar kadın gazeteci Wanda Zembrzuska'nın Bulgaristan'da yayınlanan Otro gazetesinde yayınladığı seyahat günlüğünden anlaşıldığına göre Çanakkale'ye bir torpido ile gitmişlerdi ve bu yolculukta torpidoda beş ayrı milletlere mensup beş harp muhabiri daha vardı[8]. Zembrzuska, deniz yolculuğunun Marmara'da dolaşan düşman denizatlıları dolayısıyla tehlikeli olduğunu vurgulamaktadır.

Gerçekten de gazetecilerden birisi Marmara'daki denizaltı tehlikesini bizzat yaşamıştı. Chicago Daily News muhabiri Amerikalı Raymond Swing, İstanbul Amerika Sefirinin tavsiyesi ve Enver Paşa'nın müsaadesiyle Çanakkale'ye gitmek üzere 20 Mayıs 1915'te belge almıştı. Raymond Swing deniz yoluyla Çanakkale gitmek üzere Nağra Vapuru'yla İstanbul'dan hareket etmişti. Vapur 24 Mayıs günü Tekirdağ Kumbağ açıklarında iken Marmara'ya girmiş olan İngiliz E-11 Denizaltısı tarafından durduruldu. Denizaltı personeli tarafından gemide yapılan aramadan bir top ve top cephanesi bulununca vapurdaki herkes tahliye edildikten sonra batırıldı. Vapur mürettebatı ve aralarında Swing'in de bulunduğu yolcular Kumbağ'a bırakıldı. Amerikalı gazeteci Tekirdağ üzerinden İstanbul'a geri dönmek zorunda kalmış ve 4 Haziran 1915 tarihinde bu defa İstanbul'dan Uzunköprü'ye demiryolu ile oradan Gelibolu'ya karayolu ile giderek 5. Ordu Karargahı'na ulaşmıştı[9].

7 BOA.DH.ŞFR, 466/133

8 *Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri*, c. II, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay. Ankara 2005, s. 49-65

9 BOA.DH.EUM.VRK, 25/21

Kara veya deniz yoluyla Çanakkale'ye gidenler, burada 5. Ordu Menzil Müfettişliği'nce kurulan menzil noktalarına uğramakta ve buradan geçiş yaptıklarına dair yanlarında taşıdıkları izin belgelerinin arkasına kayıt düşülmekteydi. Seyahatini tamamlayıp geri dönen gazetecilerin izin belgelerine, en son menzil noktasında harp sahasından ayrıldıkları tarih yazılmaktaydı. Çanakkale'ye gitmek üzere belge alan gazeteciler bölgede farklı sürelerde kalmışlardır. Bu süre 2-3 günden, 20-30 güne kadar değişiklik gösterebilmektedir. Çanakkale'ye gidip dönen bir gazeteci birkaç ay sonra yeniden gitmek üzere aldığı belgeyi kullanarak seyahat edebilmiştir.

İstanbul'a gelen gazetecilerden bazıları Çanakkale cephesinden başka diğer cepheleri de ziyaret etmek istediklerinden aldıkları müsaade ile o cephelere de gidebilmekteydiler. Mesela 19 Nisan 1915'te Çanakkale'ye gitmek üzere belge verilen Associated Press ve Daily News muhabiri Amerikalı gazeteci George Schreiner 24 Nisan 1915'te Çanakkale'den dönmüş, bu defa Maan'da bulunan Alman Emden savaş gemisi kaptanı Mücke ile röportaj yapmak için 4. Ordu bölgesi olan Suriye'ye gitmek üzere müsaade almıştı. 2 Haziran 1915'te Suriye'den dönen George Schreiner kendisi Suriye'de iken Çanakkale'de başlayan ve devam eden kara muharebelerini takip etmek üzere yeniden Çanakkale'ye gitmek için müracaat etmesi üzerine bu defa 4 Haziran 1915'te Gelibolu ve Çanakkale'ye gitmesine izin verilmiş, 21 Temmuz'a kadar Çanakkale'de kalmıştır[10].

Cepheye giden gazeteci Genelkurmay İstihbarat Şubesi'nden almış olduğu fotoğraflı "Muhabirlere orduya iltihak ruhsatnamesi" ile birlikte kara veya deniz yoluyla gideceği güzergâh belirlendikten sonra İstanbul'dan hareket etmekteydi. Belgenin arkasına iskeledeki kontrol noktasından Çanakkale'ye hareket ettiği tarih yazılmaktaydı. Gazeteciler Gelibolu'da 5. Ordu Komutanlığı'na uğrayarak buradaki görevlilere kendilerini takdim etmekteydi. Ordu Komutanlığı yine belgenin arkasına gazetecinin geliş tarihini ve gideceği cephenin ismini yazmaktaydı. Cephe gerisine ulaşan gazeteci buradaki menzil noktası komutanlığına uğrayarak belgesini mühürletmekteydi. Çanakkale'de görevini tamamlayan gazeteci dönmek istediğini yine Ordu Komutanlığı'na iletmekte ve komutanlık onayıyla İstanbul'a dönüşüne izin verilmekteydi. İstanbul'a ulaştığında iskelede askeri görevliler geliş tarihini yine belgenin arkasına yazmaktaydı.

Çanakkale'de harp muhabirliği görevini tamamlayan gazeteciler kendilerine verilen muameleli belgeyi Genelkurmay'a iade etmekteydi.

Şayet fotoğrafçı veya sinemacı iseler çektikleri fotoğrafları veya sinema

10 BOA.DH.EUM.VRK, 25/9, 10

film şeritlerini İstihbarat Şubesi'ne teslim etmek zorundaydı. Bu fotoğraflar ve filmler kontrol edilmekte uygun görülmeyenlere el konduktan sonra geri kalanı fotoğrafçıya teslim edilmekteydi.

Gazetecilerin Çanakkale Haberlerinin Osmanlı Hariciye Nezareti tarafından Takibi

Harp muhabiri olarak cepheyi ziyaret eden gazeteciler izlenimlerini istedikleri gibi yazıp gazetelerinde yayınlayamıyorlardı. Osmanlı hükümeti savaşa dâhil olur olmaz basına sansür uygulamış ve sıkı tedbirler alarak basını kontrol altında tutmuştu. Çanakkale muharebelerinden önce yaşanan ve büyük bir facia ile neticelenen Sarıkamış Harakâtı bu sansür sayesinde gazetelerde haber olarak görülmemiştir. Kamuoyunu savaş hakkında bilgilendirmek için Genelkurmay İstihbarat Şubesi resmi "Milli Ajans" vasıtasıyla her gün cephelerdeki durumu bildiren "resmi tebliğler" servis etmekteydi. Milli Ajans bu resmi tebliğleri gazetelere göndererek yayınlatıyordu. Tahmin edileceği üzere bu resmi tebliğlerde cephelerdeki olumsuzluklara, başarısızlıklara yer verilmemekteydi. Savaş durumunda sansür uygulanması tabii görülmekteydi ve bu her iki taraf için de geçerliydi. Çanakkale'de bulunan İngiliz, Fransız, Avustralya-Yeni Zelanda adına görev yapan harp muhabirleri haber ve raporlarını sansürden geçirmeden göndermeyeceklerine dair önceden bir taahhütname imzalıyorlardı. Bu taahhüdü yerine getirmeyip gizlice gazetelerine haber geçmenin cezası sert bir şekilde uygulanıyordu ve bu ceza genellikle harp muhabirliğinin sona ermesi demekti.

Bu hususa en çarpıcı örnek; İngiliz gazeteci Ellis Ashmead Bartlett'in, 1915 Eylül ayı başında Çanakkale'de müttefik ordusuna karşı eleştirilerini ve komuta kademesinin hatalarını içeren bir mektubu, İngiltere'ye giderken Çanakkale'ye uğrayan Avustralyalı gazeteci Keith Murdoch vasıtasıyla gizlice İngiliz başbakanı Asquith'e göndermek istemesi olmuştur. Sansürü delerek haber uçurmak amacıyla yapılan bu hareket yine Çanakkale'de harp muhabiri olarak bulunan bir başka İngiliz gazeteci Henry Nevinson'un ihbarıyla akamete uğramıştı. Ancak Murdoch, Bartlett'in mektubunu içeren başka bir mektubu, Avustralya başbakanı Fisher'e göndermiş, bir süre sonra İngiltere'ye de akseden bu mektup, Çanakkale'de bulunan müttefik ordusu başkumandanı Hamilton'un sonunu getirmiş, hatta Gelibolu'nun tahliyesi fikrini güdenlerin eline büyük bir koz vermişti[11].

11 Ellis Ashmead Bartlett, *Çanakkale Gerçeği*, Haz. Muzaffer Albayrak, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2005, s. 275.

Çanakkale'de savaşan Türk ordusunu yerinde görmek üzere harp sahasına gidip dönen ecnebi gazeteciler yazılarını sansür heyetinden geçirmek zorundaydı. Çektikleri fotoğrafları da yine ilgililerin denetiminden sonra kullanabilmekteydi. Gazetecilerin gazetelerine geçtikleri haber ve yorumlar, yayınlandıkları ülkelerdeki Türk elçilikleri tarafından takip edildiği için sansürden geçmemiş yazı yayınlamak veya yazılarının askeri sır olarak nitelenecek konuları içermesi kendilerine verilen talimatnameye aykırı olduğundan Türkiye'de farkına varıldığında Divan-ı Harbe verilmelerine sebep olmakta, ülkelerine döndükten sonra yayınlamaları ise bir daha Türkiye'de harp muhabirliği yapamamalarına sebep olmaktaydı.

Buna bir örnek olmak üzere harp cephesini gezdikten sonra ülkesindeki gazetesine göndermiş olduğu haber yazısında askeri sırları ifşa ettiği gerekçesiyle hapse atılan Danimarkalı gazeteci A. Czerny'i verebiliriz. Gazetecilere verilen talimatta açıkça belirtilen askeri sır sayılabilecek bilgilerin yazılmaması kuralına aykırı hareketten dolayı Divan-ı Harb'e verilen Czerny altı ay hapse mahkum edilmişse de Danimarka Sefareti'nin araya girmesi üzerine, yazdığı haberi resmi sansür kuruluna vermiş olduğu anlaşıldığından, kötü niyeti olmadığı kanaati oluşarak 1,5 ay sonra padişahın iradesiyle affedilerek serbest bırakılmıştı[12].

Yabancı gazetecilerin ülkelerinde yayınladıkları Çanakkale haberleri o ülkedeki sefaretler tarafından takip edilmekte ve gazetelerde yayınlanan bu haberlerin kupürleri Hariciye Nezareti üzerinden Genelkurmay İstihbarat Şubesine gönderilmekteydi.

İsveç Devleti adına Çanakkale'ye gelen Yüzbaşı Fevrell'in, 27 Temmuz 1915 tarihinde İsveç Aftonbladet gazetesi çıkan Çanakkale muharebeleri hakkında Türk ordusu lehine görüşlerinin yer aldığı haberin kupürü Stockholm Sefareti tarafından İstanbul'a gönderilmişti[13].

Yine Amerika United Press muhabirlerinden G. Shepherd'ın Çanakkale'de bulunduğu sırada Osmanlı askerinin savaş ortamında bile insaniyet ve medeniyet manasında üstün özellikler sergilediğini ifade eden sözlerinin yer aldığı Hollanda'da çıkan Nieuwe Rotterdamsche Courant gazetesinin 15 Aralık 1915 tarihli nüshasında *"The Gentlemanly Turk"* (Centilmen Türk) isimli haberin kupürü sefaretçe gönderilmişti[14].

Çanakkale harp alanını gezmiş olan Bulgar kadın gazeteci Wanda Zembrzuska'nın Bulgaristan'da yayınlanan Otro gazetesinde 2 Eylül 1915 tarihinden itibaren beş gün boyunca dizi halinde yayınladığı yazı-

12 BOA.DH.EUM.ECB, 1/18; BOA.İ.MMS, 197/2

13 BOA.HR.SYS, 2412/4

14 BOA.HR.SYS, 2416/37

da İstanbul'dan itibaren Çanakkale'ye kadar yolculukta görmüş olduğu yerler, bindiği torpido, beraberinde bulunan diğer gazeteciler, harp alanında uçakların saldırısı, ordu karargâhının görünüşü gibi son derece ayrıntılı içeriği ile bir seyahatname hüviyetindedir.

Amerikalı Yüzbaşı Granville Roland Fortescue'nun Çanakkale harp alanında yaptığı gözlem ve incelemelerine dayanarak yazdığı ve 1915 yılı sonunda basılmış olan *"Çanakkale"* isimli kitabı da Hariciye Nezareti tarafından derhal tedarik edilmiş ve Genelkurmay Başkanlığı'na iletilmişti. Granville Fortescue'nun Çanakkale kitabı çok kısa bir süre içinde, Osmanlı Genelkurmay Başkanlığı İstihbarat Şubesi'nde görevli Yüzbaşı Rahmi tarafından İngilizceden tercüme edilerek 1916 yılı Şubat ayında basılmıştır.

Yabancı Gazetecilerin Osmanlı Devleti Lehinde Kullanılması

Osmanlı Hükümeti ve bilhassa Genelkurmay Başkanlığı İstihbarat Şubesi, Çanakkale'de sürmekte olan savaşı İtilaf Devletlerinin aleyhte propagandasına karşı dünya kamuoyuna anlatmak ve karşı propaganda yapmak için tarafsız ülkelere mensup gazetecilerini bir araç olarak görmekteydi. Bu itibarla Türkiye'ye gelmek isteyen yabancı gazeteciler güvenlik soruşturmasından geçip akredite olduktan sonra onlara her türlü kolaylık sağlanmaktaydı. Türkiye lehine haber yapmaları için gazetecilerin her türlü ihtiyacı karşılanmakta, savaş şartlarında elden gelen konfor ve rahatlık sağlanmaya çalışılmaktaydı. Türkiye lehine ülkelerinde haber yapanlar takip edilmekte bunlardan bazıları ödüllendirilmekteydi[15].

Osmanlı Hükümeti'nin devletin lehine haber yapan gazetecileri ödüllendirme düşüncesi bir uygulama ile hayata geçirilmişti. 30 Nisan 1915'te Türkiye'ye gelen İsveçli Niels Lago Lengquist isimli gazetecinin İsveç Osmanlı Sefareti'nin teklifi ile madalya ile ödüllendirilmesine karar verildi. 23 Mayıs 1915 tarihinde padişahın onayıyla *"Yaralı askerlere hizmet ve tedavilerine yardımcı olmak suretiyle yararlı hizmetlerde bulunmasından dolayı"* bir adet Gümüş Liyakat Madalyası'yla ödüllendirilmişti[16].

Osmanlı Devleti ve ordusu hakkında yabancı gazetelerde çıkan lehte yazılar sefaretler tarafından titizlikle takip edilmekte ve bu haberlerin kupürleri karşı propaganda malzemesi olarak kullanılmak üzere Genelkurmay İstihbarat Şubesi'ne gönderilmekteydi.

15 BOA.HR.SYS, 2879/40

16 BOA.İ.TAL, 501/43

Sonuç

Osmanlı Hükümeti ve bilhassa Harbiye Nezareti Başkumandanlık Karargâhı, içinde bulunulan savaş ortamında düşman ülkelerin aleyhte propagandaları ve tarafsız ülke kamuoyunu yanlarına çekme teşebbüslerine karşı tedbirler almaya, karşı propaganda ve faaliyetlerle Osmanlı Devleti'nin savaştaki durumunu ve konumunu kendi lisanlarından anlatmaya çalışmıştı. Bunun için en etkili yol, basın üzerinden yapılacak propaganda ve haber servis etmekten geçtiği aşikâr olduğundan tarafsız ülkelerden gelmek isteyen gazete muhabirlerinden uygun şartları taşıyanlara azami yardım ve destek sağlanmış, yapacakları haberlerle ülkelerindeki kamuoyuna savaşı Türk tarafının gözünden anlayıp görmelerine imkan sağlanmıştı. Bunun için yabancı gazetecileri madalya ile ödüllendirmeyi de kapsayan teşvik edici faaliyetlere de başvurulmuştu.

I. Dünya Savaşı içinde, Çanakkale Muharebeleri dünya kamuoyunun merak ettiği savaş alanlarından birisi olduğundan Osmanlı Devleti'nin müttefiki olan ülkeler yanı sıra tarafsız konumda bulunan ülkelerden pek çok muhabir Çanakkale Muharebelerini yerinde görmek ve gazetelerinde haber yapmak üzere Türkiye'ye gelmişti. Bunların sayısı konusunda tam bir bilgiye sahip değilsek de gazetecilere verilen belgelerin üzerinde bulunan numaradan yola çıkarak bir tahmin yürütmek mümkündür. Arşivde bulabildiğimiz en son tarihli muhabir belgesi olan İspanyol gazeteci Enrique Dominguez Rodino'ya verilen 10 Ocak 1916 tarihli belgenin sayı numarası 42'dir. Ancak bu sayının içinde Türk gazeteciler de bulunmaktadır. Buna rağmen günümüze kadar ulaşmamış muhabir belgelerinin olduğu düşünüldüğünde ve bunun haricinde belge düzenlenmeksizin bizzat Enver Paşa'nın müsaadesiyle Çanakkale'ye giden gazeteciler olduğunu da göz önünde bulundurduğumuzda Çanakkale'ye giden yabancı gazeteci sayısının 50'ye yakın olabileceği kanaatindeyiz.

Çanakkale'ye gelmiş olan gazetecilerin, bu seyahatlerinde edinmiş oldukları gözlem ve Çanakkale Muharebeleri hakkındaki bilgilerini kendi gazetelerine yansıtan haber ve yazıları Osmanlı Devleti'nin ilgili ülkelerde bulunan sefaret görevlileri tarafından titizlikle takip edilmişti. Sefaretler lehimize veya aleyhimize yazılan yazıları gazete kupürleriyle birlikte İstanbul'da Hariciye Nezareti'ne göndermekteydi. Hariciye Nezareti de bu belge ve bilgileri Genelkurmay İstihbarat Şubesi'ni iletiyordu. Lehte yazılmış olan yazılar kupürleriyle birlikte propaganda amaçlı basına servis edilerek yayınlanıyordu.

Çanakkale'yi gezen gazeteciler umumiyetle çektikleri fotoğraf ve izlenimlerini haber veya rapor olarak gazetelerinde yayınlamaktaydı. Bazı gazeteciler izlenimlerini harbe dair haber olmaktan öteye taşıyarak, yu-

karıda değinilen Bulgar kadın gazeteci Wanda Zembrzuska örneğinde de görüleceği üzere bir çeşit küçük seyahatnameye dönüştürmekteydi. Yine Amerikalı Yüzbaşı Granville Fortescue örneğinde görüleceği üzere Çanakkale'deki izlenimlerini kitap haline getiren gazetecilerin bu eserleri derhal Türkçe'ye tercüme edilmişti. Savaşın devam ettiği bir sırada Osmanlı Genelkurmayı'nın gerek Fortescue ve gerek Çanakkale'ye dair yazılmış diğer kitapları basımları üzerinden bir-iki ay geçmeden tercüme edip basması takdire şâyândır.

Yaptığımız çalışmada Çanakkale'ye gazeteciler haricinde özel olarak fotoğraf çekmek için fotoğrafçıların, sinema filmleri almak için sinemacıların, bir de ressamın geldiğini gördük. Görsel malzeme ve kaynak olarak son derece önemli olan fotoğrafların, özellikle sinema filmlerinin araştırılarak ortaya çıkarılması gerekir.

Çanakkale Muharebeleri üzerine ülkemizde yapılacak çalışmalarda önemli bilgi ve ayrıntıların bulunabileceği, daha da önemlisi farklı gözlerden Çanakkale'nin nasıl algılandığını anlamak noktasında Çanakkale'ye gelmiş olan yabancı gazetecilerin yazdıklarının derlenmesinde büyük fayda olduğu kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) belgeleri:

BOA.DH.EUM.2.Şb. 6/54
BOA.DH.EUM.3.Şb. 12/52
BOA.DH.EUM.ECB, 1/18
BOA.DH.EUM.ECB, 1/18
BOA.DH.EUM.SSM, 53/2
BOA.DH.EUM.SSM, 53/27
BOA.DH.EUM.SSM, 53/27
BOA.DH.EUM.VRK, 25/10
BOA.DH.EUM.VRK, 25/11
BOA.DH.EUM.VRK, 25/12
BOA.DH.EUM.VRK, 25/13
BOA.DH.EUM.VRK, 25/14
BOA.DH.EUM.VRK, 25/15
BOA.DH.EUM.VRK, 25/16
BOA.DH.EUM.VRK, 25/17
BOA.DH.EUM.VRK, 25/18
BOA.DH.EUM.VRK, 25/20
BOA.DH.EUM.VRK, 25/21
BOA.DH.EUM.VRK, 25/21
BOA.DH.EUM.VRK, 25/22
BOA.DH.EUM.VRK, 25/27
BOA.DH.EUM.VRK, 25/32
BOA.DH.EUM.VRK, 25/34
BOA.DH.EUM.VRK, 25/39
BOA.DH.EUM.VRK, 25/39
BOA.DH.EUM.VRK, 25/41
BOA.DH.EUM.VRK, 25/41
BOA.DH.EUM.VRK, 25/42
BOA.DH.EUM.VRK, 25/43
BOA.DH.EUM.VRK, 25/45
BOA.DH.EUM.VRK, 25/47
BOA.DH.EUM.VRK, 25/51
BOA.DH.EUM.VRK, 25/53
BOA.DH.EUM.VRK, 25/54
BOA.DH.EUM.VRK, 25/55
BOA.DH.EUM.VRK, 25/56

BOA.DH.EUM.VRK, 25/57
BOA.DH.EUM.VRK, 25/60
BOA.DH.EUM.VRK, 25/60
BOA.DH.EUM.VRK, 25/61
BOA.DH.EUM.VRK, 25/7
BOA.DH.EUM.VRK, 25/9
BOA.DH.EUM.VRK, 25/9, 10
BOA.DH.ŞFR, 466/133
BOA.DH.ŞFR, 466/133
BOA.HR.SFR.04, 283/61
BOA.HR.SFR.04, 283/61
BOA.HR.SYS, 2412/4
BOA.HR.SYS, 2416/32
BOA.HR.SYS, 2416/37
BOA.HR.SYS, 2416/37
BOA.HR.SYS, 2879/40
BOA.HR.SYS. 2412/4
BOA.HR.SYS.2323/40
BOA.İ.MMS, 197/2
BOA.İ.MMS, 197/2
BOA.İ.TAL, 501/43
BOA.İ.TAL, 501/43

Bartlett, Ellis Ashmead, *Çanakkale Gerçeği*, Haz. Muzaffer Albayrak, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2005.

Çolak, Mustafa, *Alman İmparatorluğunun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918),* TTK. Yayını, Ankara 2006

Kress von Kressentein, *Son Haçlı Seferi-Kuma Gömülen İmparatorluk*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007.

Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri, c. II, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay. Ankara 2005.

Ekler

Ek 1

Gazetecilere verilen “Muhabirlere Orduya İltihak Ruhsatnamesi”

Gazeteci Wanda Zembrzuska’nın Çanakkale cephesini ziyateri için verilen izin belgesinin orijinali

Ek 2

Alman muhabir Lebraht'a verilen eski ve yeni belge örneği

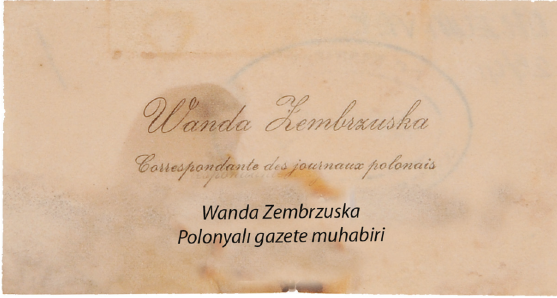
Gazeteci/Fotoğrafçılara verilen "Muhabirlere Orduya İltihak Ruhsatnamesi"

Yukarıda ve yanda Almanyalı fotoğrafçı George Lebraht'a verilen 19 Haziran 1915 tarihli "Muhabirlere Orduya İltihak Ruhsatnamesi" ile 6 Ağustos 1915'te verilen "Harp Fotoğrafçılarına Mahsus Ruhsatname" belgeleri bulunmaktadır. Lebraht'a fotoğrafçılar için hazırlanan yeni belgenin 1 numaralı ilk örneği verilmiştir.

Fotoğraf ve sinema çekmek için gelenlere 1915 Ağustos ayından sonra verilmeye başlanan "Harp Fotoğrafçılarına Mahsus Ruhsatneme"

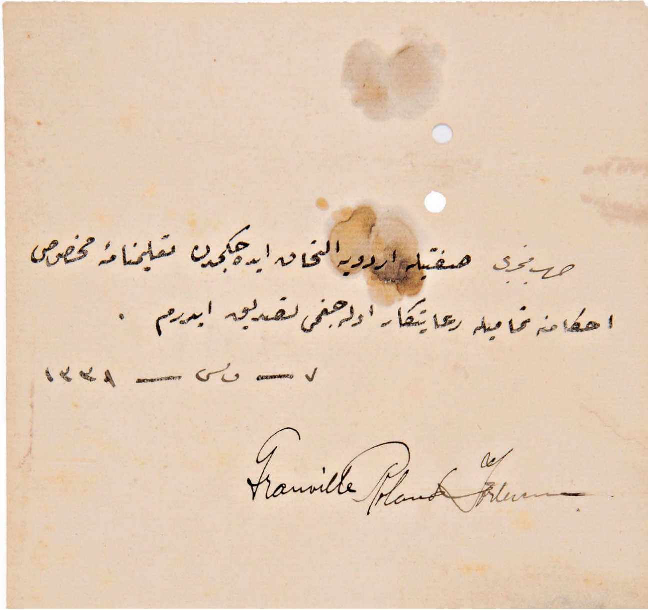
Ek 3

Wanda Zembrzuska'ya ait kartvizit

Ek 4

Gazetecilere imzalatılan taahhüt senedi

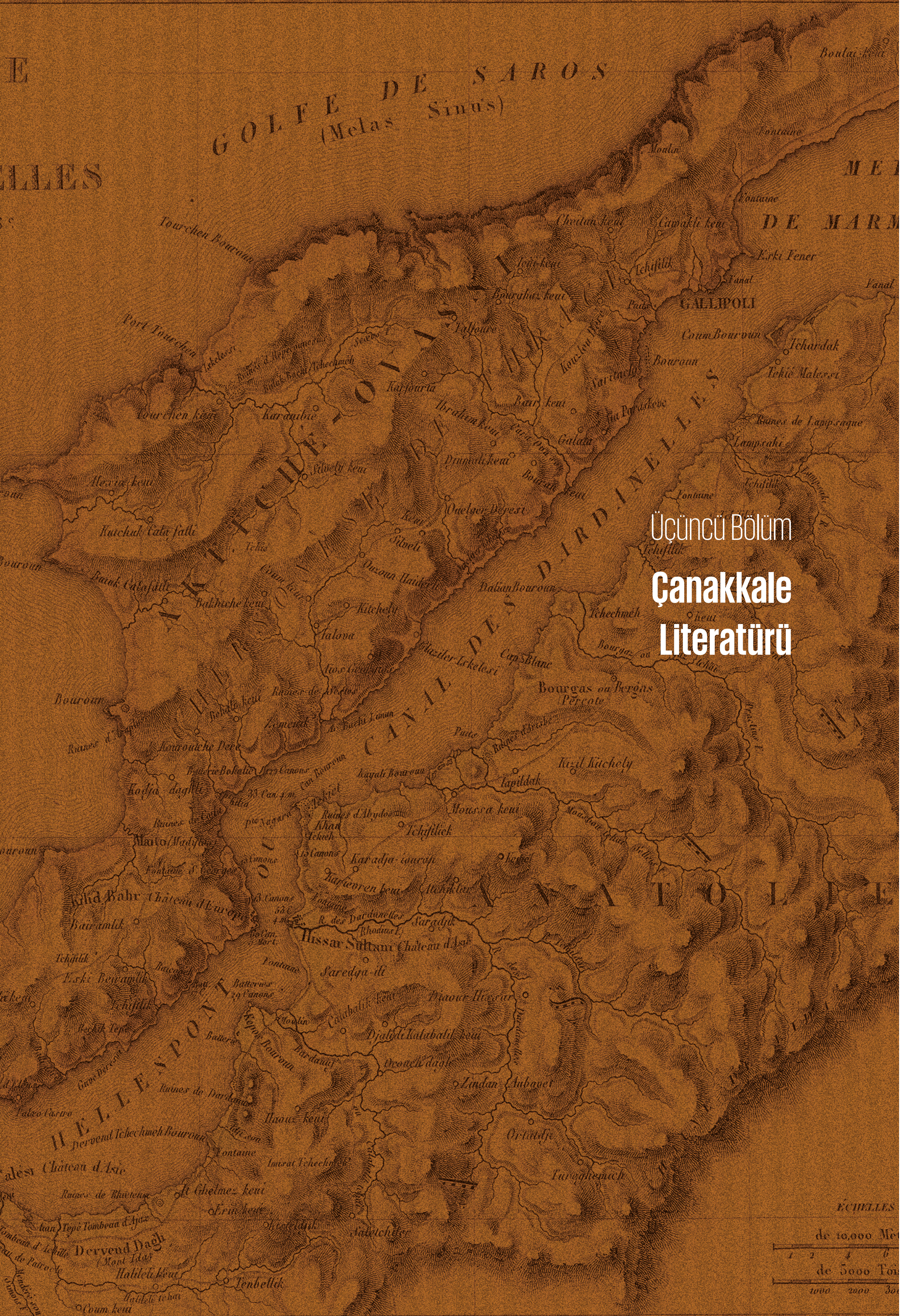

Harp muhabirlerinin cepheye gitmek için izin almalarını müteakip imzalamak zorunda oldukları matbu taahhütname örneği. Yukarıda görüntüsü verilen Amerikalı gazeteci Granwille Roland Fortescue tarafından imzalanmış taahhütnamenin metni şöyledir:

"Harf muhabiri sıfatıyla orduya iltihak edeceğimden talimatname-i mahsus ahkamına tamamıyla riayetkar olacağımı tasdik ederim.

7 Mayıs (20) 1915"

İmza

Üçüncü Bölüm

Çanakkale Literatürü

Çanakkale Cephesi'nin Ardından Türk Basınına Yansıyanlar

MÜCAHİT ÖZÇELİK*

Giriş

Birinci Dünya Savaşı'nda değişik cephelerde aynı anda savaşmak zorunda kalan Osmanlı Devleti için en önemli mücadeleler Çanakkale Cephesi'nde verilmiştir. Savaşın gidişatını değiştiren bu cephedeki deniz ve kara savaşları Türk kamuoyu tarafından yakından takip edilmiştir.

İtilaf Devletleri, Çanakkale saldırısı ile İstanbul'u ele geçirerek bir taraftan Rusya'ya mühimmat yardımı yapmak diğer taraftan Rusya'dan memleketlerine gıda maddeleri sevk etmek istiyorlardı.[1] Ayrıca Boğazları elde ettikten sonra Karadeniz'de hâkimiyet kurup başta Romanya ve Bulgaristan olmak üzere bütün Balkan hükümetlerini kendi kontrollerine alarak İttifak kuvvetlerini çembere almayı amaçlıyorlardı.[2]

Çanakkale Savaşları 19 Şubat 1915 tarihinde İtilaf filosunun Seddülbahir ve Kumkale İstihkâmlarına taarruzuyla başlamıştır. Büyük İtilaf taarruzu ise 18 savaş gemisi ve birçok yardımcı gemi ile 18 Mart 1915'te yapılmıştır. Türk ordusunun müthiş savunmasını aşamayan İtilaf kuvvetlerinin bu teşebbüslerinde dört büyük gemisi batmış ve yedi gemisi de ağır hasar almıştır.

Boğazlardan geçilemeyeceğini anlayan İtilaf Devletleri 25 Nisan 1915'te Gelibolu yarımadasına ve Kumkale'ye asker çıkardıkları vakit karşılarında güçlü bir Türk ordusu buldular. Arıburnu ve Seddülbahir'e çıkan İtilaf kuvvetleri öncelikli olarak Kocaçimen Tepesi ve Alçıtepe'yi ele geçirmek istemişlerse de Türk ordusunun müthiş savunmasıyla geri çekilmek zorunda kalmışlardır. 1915 Nisan'ından Temmuz ayı sonuna kadar Arıburnu ve Seddülbahir'de sürekli taarruz yapan ve her seferinde geri

* Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi

1 Neler Tahayyül Ediyorlardı !, *İkdam*, 11 Ocak 1916

2 Yunus Nadi, Azim ve İmanın Zaferi, *Tasvir-i Efkâr*, 22 Aralık 1915

püskürtülen İtilaf kuvvetleri 25 Temmuz'da Suvla Körfezi'ne 120 bin kişilik yeni bir kuvvet çıkardı. Ağustos ayında İngiliz ordusu Kocaçimen Tepesi'ni ele geçirmek için Anafartalar'da sürekli taarruz yapmışsa da mücadeleler İngilizlerin mağlubiyetiyle sonuçlanmıştır.[3] Çanakkale Cephesi'nde yapılan bütün muharebelerin en kanlısı olan Anafartalar Savaşı'nda Albay Mustafa Kemal komutasındaki 7. ve 12. Tümenlerin İngiliz taarruzlarını durdurması, savaşın gidişatını etkilemiştir.[4] İngiliz savaş muhabirleri ve askerî uzmanlara göre de Türk ordusu Anafartalar'da her zaman övünebileceği bir mücadele örneği göstermiştir.[5]

İtilaf Devletleri'nin Çanakkale'nin yalçın kayaları üzerinde bu kadar ısrar ederek Boğazlar'ı zorlamaktan bir türlü vazgeçmemeleri çok normaldi. Çünkü Çanakkale İtilaf Devletleri'ni kesin zafere götürecek en kısa ve en kolay yol gibi görünüyordu. Fakat deniz ve kara savaşlarıyla bunun sanıldığı kadar kolay olmadığını anladılarsa da kendi ülkelerinde ve dünyada itibarlarının sarsılmaması için aylardır Çanakkale'yi geçme noktasında ısrarcı oluyorlardı. Ancak Türk ordusunun Almanlardan askerî teçhizat yardımı almaksızın bu derece savunma yapabileceklerini hesap edememişlerdi.[6]

İngilizler Kasım 1915'ten itibaren Almanya-Osmanlı bağlantısının sağlanması ile Çanakkale'ye yapılacak silah ve malzeme desteğinin Türk savunma hatlarını daha da güçlendireceğini bildiğinden Gelibolu yarımadasını almak için uğraşmanın anlamsız olduğunu düşünmeye başlamıştı. Bunun sonucunda İngiliz Genelkurmayı 7 Kasım 1915'te Çanakkale'yi boşaltma kararı aldı.[7]

İtilaf Kuvvetlerinin Çanakkale'den Çekilmesinin Türk Kamuoyundaki Yankıları

Türk basını, İtilaf kuvvetlerinin Anafartalar ve Arıburnu'ndan çekilmesini büyük zafer olarak duyurmuş ve Türk milletinin asırlardan beri şevkle beklediği büyük bir zafer kazandığını açıklamıştır. Çanakkale muzafferiyeti, Birinci Dünya Savaşı'nın gidişatına etki edecek büyük ha-

3 *Birinci Dünya Savaşı Çanakkale Cephesi Harekâtı*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2014, s. 177-180

4 Joseph Pomiankowski, *Osmanlı İmparatorluğunun Çöküşü*, İstanbul, Kayıhan Yayınları 2003, s.121-122.

5 İngilizler Anafartalar'da ve Arıburnu'nda Denize Döküldüler, *Tasvir-i Efkâr*, 21 Aralık 1915

6 Zaferin İtmamı, *Tasvir-i Efkâr*,10 Ocak 1916, Siyasiyat

7 Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâp Tarihi*, Cilt:3, Kısım: I, Ankara, 1991, s. 385-386

diselere bir başlangıç olarak görülmüştür.[8] İngilizlerin Anafartalar'da ve Arıburnu'nda uğradıkları bu felaket tüm dünyada çok büyük tesir bırakacak ve bütün Asya ve Afrika'nın artık gözleri açılacaktı.[9] İngiliz ve Fransızların özellikle Müslüman sömürgelerinde sıkıntıya gireceği düşünülmekteydi.[10]

Anafartalar ve Arıburnu'nun İtilaf kuvvetlerince tahliye edildiğinin duyulması tüm ülkeyi sevince boğmuş ve bu önemli zafer haberi tüm il ve ilçelerde coşkuyla kutlanmıştır. Tüm şehirler bayraklarla donatılmış, mektep ve medrese öğrencileri tarafından akşam fener alayları düzenlenerek millî marşlar söylenmiş[11] ve bu gibi muvaffakiyetlerin devamı için camilerde dualar edilmiştir.[12]

Tercüman-ı Hakikat gazetesi yazarı Ağaoğlu Ahmet'e göre, Çanakkale mücadelesini büyük ümitlerle başlatan ve orduyu Gelibolu'dan çekmek zorunda kalan İngiliz hükümeti Arıburnu'ndan kaçıp gitmeyi muvaffakiyet gibi gösterse de bu tahliye İngiliz tarihini ebediyen lekeleyecekti ve Türk tarihine azim bir şan ve şeref katacak bir hadise olacaktı. [13] İngiltere ve Fransa, Anafartalar ve Arıburnu'nda uğradıkları felaketi ve Türk ordusunun başarısını örtmeye çalışıyorlardı. Fakat hiçbir İngiliz ve Fransız, kendi isteğiyle bu yerlerden çekilmiş olduğuna inanmazdı ve inanmayacaktı.[14]

Boğazlar şu cihan harbinin âdeta sıklet merkezini teşkil etmişti. Hakikaten Çanakkale müdafaasında Türk ordusunun sınırlı silah ve mühimmat imkânlarına rağmen gösterdiği vatanseverlik örneği cihan tarihinde önemli etkiler yapacak ve ihtimal ki İstanbul'un fethi gibi yeni bir devrin başlangıcı ve sebebi sayılacaktı. Bundan dolayı bu kanlı müdafaa ve mukavemetin Dünya Savaşı'nda Almanlara temin ettiği faydaları herkesten iyi gören Alman yetkililerin ve Alman kamuoyunun memnuniyet ve takdirlerini ifade etmeleri bunun en iyi göstergesiydi.[15]

Türk kamuoyunda İtilaf kuvvetlerinin Boğazlar'ı geçme düşüncesinden vazgeçerek Seddülbahir bölgesini de boşaltarak Çanakkale'yi tamamen boşaltacakları veya Türk ordusu tarafından gerçekleştirilecek taarruzla bölgeden çekilmeye zorlanacağı beklentisi vardı. Beklentiler gerçekleşmiş ve İngilizler ani bir kararla günlerdir gizledikleri tahliye işle-

8 Büyük Zafer, *Tercüman-ı Hakikat*, 21Aralık 1915

9 Ağaoğlu Ahmet, Türkün Bayramı, *Tercüman-ı Hakikat*, 21 Aralık 1915

10 Büyük Zafer Karşısında, *İkdam*, 11 Ocak 1916

11 Çanakkale Muzafferiyeti ve Vilayatta Sürur, *Tercüman-ı Hakikat*, 22 Aralık 1915

12 Çanakkale Muzafferiyeti ve Vilayatta Sürur, *Tercüman-ı Hakikat*, 25 Aralık 1915

13 Ağaoğlu Ahmet, Muvaffakiyet-i Harbiye, *Tercüman-ı Hakikat*, 25 Aralık 1915

14 Siyasiyat, Düşmanlarımızın Zelilane Tevli, *İkdam*, 23 Aralık 1915, (isimsiz makale)

15 Acaba Nereye Gidiyorlar?, *Tasvir-i Efkâr*, 23 Aralık 1915

mini 9 Ocak 1916 gecesi tamamlamışlar ve sekiz buçuk aylık müthiş ve kanlı muharebelerden sonra Seddülbahir bölgesini boşaltarak Gelibolu'dan tamamen çekilmişlerdir.[16] İtilaf Devletleri kendi açıklamalarına göre; ölü, yaralı ve kayıp olmak üzere toplam 4.985 subay ve 204.690 er kaybetmişlerdir.[17] İtilaf Devletlerinin Çanakkale Cephesi'nde başarısız olarak geri çekilmesi savaşın gidişatını önemli ölçüde değiştirdiği gibi tüm dünyayı etkileyen siyasi, askerî ve sosyoekonomik sonuçlar da ortaya çıkarmıştır.[18]

Çanakkale Zaferine inanamayan Türk basını, "Kendimizi rüyada gibi hissediyoruz," diyerek tarifi mümkün olmayan bu sevinci ancak Fatihlerin, Yavuzların, Süleymanların devrinde yaşayan şanslı kişilerin anlayabileceğini düşünmekteydi. Bu zafer çağ başlangıcı olarak kabul edilebilirdi. Çünkü Çanakkale Savaşı ile İtilaf Devletlerinin dünyadaki itibarı zedelenmiş, savaş İttifak Devletlerinin lehine dönmüş ve Rusya'nın daha da kuvvetlenmesi önlenmişti.[19]

İtilaf Kuvvetlerinin Gelibolu'yu tamamen tahliye etmesinin İstanbul'da duyulmasıyla beraber bütün şehir sancaklarla donatılmış ve sevinç gösterileri düzenlenmiştir. Mektep öğrencileri vatan şarkıları söyleyerek askerlerle birlikte caddelerde yürümüşlerdir. Çanakkale şehitlerinin çocuklarının kaldığı Darüleytam talebeleri de bu merasime iştirak etmiştir. Bu mutlu günde İstanbul'daki tüm okullar tatil edilmiştir. Cami minareleri ve yangın kuleleri kandillerle ışıklandırılmıştır.[20]

İtilaf Devletleri, bu savaşı kazanırsa ne kadar önemli kazançlar elde edip harbin gidişatını önemli oranda değiştireceklerini düşünüyorlarsa yenilgilerinin de İttifak Devletlerine önemli kazançlar sağlayacağının farkındaydılar. Bundan dolayı Türk ordusunun Çanakkale'deki başarılı savunması İttifak Grubu'nda harbin kazanılacağına olan inancı inanılmaz derecede artırdı. Bu zaferin, yalnız Osmanlı tarihinde değil, hiç şüphesiz dünya tarihinde de önemli değişimlere başlangıç teşkil edeceğinde herkes hemfikirdi. Türk kamuoyu bu büyük millî gururu sağlamak için sekiz buçuk aydır fedakârlığın, yiğitliğin ve vatanseverliğin en ulvi derecesini gösteren Türk ordusuna binlerce selam ve hürmetlerini sunmaktaydı.[21] Çünkü Türk ordusu tüm imkânsızlıklarına rağmen yüzlerce, binlerce şehit verdi, kanlarını akıttı fakat düşman hücumları karşısında

16 Siyasiyat, Zaferin İtmamı, *Tasvir-i Efkâr*, 10 Ocak 1916 (isimsiz makale)

17 Gelibolu Şibih Ceziresi Tamamen Tathir Edildi, *Tasvir-i Efkâr*, 10 Ocak 1916

18 Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, C.V, 1. Kitap, Ankara, Genelkurmay Basımevi, s.281-289.

19 Büyük Zafer Karşısında, *İkdam*, 11 Ocak 1916

20 Gelibolu Şibih Ceziresi Tamamen Tathir Edildi, *Tasvir-i Efkâr*, 10 Ocak 1916

21 Siyasiyat, Zaferin İtmamı, *Tasvir-i Efkâr*, 10 Ocak 1916 (isimsiz makale)

bir adım bile gerilemedi. Pay-i taht-ı saltanatın kapılarını, ecdadını memnun edecek bir azim ve metanetle müdafaa etti.[22] Tarih bir gün ihtimal ki Çanakkale'ye "fetih olunamaz kale" namını layık görecekti.

Dünyanın kara ve deniz gücü olarak en kuvvetli iki devleti, Akdeniz boğazında gırtlağına sarılarak boğmak istedikleri Türk ve Müslümanın yiğitliği önünde hiçbir şey yapamayarak pek çok zayiata katlanmaya ve nihayet sefil ve baş aşağı çekilip gitmeye mecbur olmuşlardı.[23] Çanakkale müdafaasının kesin bir galibiyet ile sonuçlanması Rus ordusunu zor durumda bırakmış ve nihayet Bulgaristan'ın İttifak Devletleri hesabına kazanılmasını temin etmiştir. [24] Çanakkale harekâtı sonrası Türk ordusu diğer cephelerde daha rahat hareket etme imkânı yakalamıştır.[25] Enver Paşa, Çanakkale muzafferiyetinden sonraki beyanatında, "düşmanlarımızı yalnız hudutlarımızın haricine çıkarmak değil, hatta evvelce gasp eyleyip pis ayaklarıyla çiğnemekte oldukları arazimizi dahi istirdat eyleyeceğimiz" şeklindeki sözleri başkumandan vekilinin geleceğe nasıl emniyet ve metanetle baktığını açıkça göstermekteydi.[26]

İngiliz ve Fransız ordularının müthiş imkânlara sahip olmasına rağmen, imkânları çok sınırlı olan Türk ordusuna mağlup olmalarının İslam askerlerine ebedi bir şan ve şeref kazandırdığı düşünülüyordu.[27]

Birinci Dünya Savaşı Sırasında Çanakkale Deniz Zaferi'nin Yıldönümlerinde Türk Basınına Yansıyanlar

Birinci Dünya Savaşı'nda birçok cephede savaşan Türk ordusu için en önemli başarı Çanakkale Cephesi olmuştur. Yaklaşık on bir ay süren Çanakkale Muharebeleri içerisinde ise kuşkusuz en önemli mücadele, İtilaf donanmasının Çanakkale'yi geçme teşebbüsünün Türk ordusu tarafından durdurulduğu 18 Mart 1915 günü yaşanmıştır. Dönemin en büyük donanmasına karşı verilen destansı mücadele Türk basınında geniş yer bulmuştur. Gazetelerde Birinci Dünya Savaşı süresince 18 Mart 1915'in yıldönümlerinde de ayrıntılı haber ve yorumlar yayınlanmıştır. 18 Mart Çanakkale Zaferi Türk milletinin ebediyen gurur duyacağı bir zafer olarak algılanmış ve bu zafer her yıl kutlanarak Çanakkale ruhunun gelecek nesillere aktarılması amaçlanmıştır.

22 Siyasiyat, Yeni Safha, *Tasvir-i Efkâr*, 11 Ocak 1916 (isimsiz makale)
23 Yunus Nadi, Cihan Harbinde Osmanlı Ordusu, *Tasvir-i Efkâr*, 14 Ocak 1916
24 Yunus Nadi, Azim ve İmanın Zaferi, *Tasvir-i Efkâr*, 22 Aralık 1915
25 Meclis-i Millîmizde Şanlı Bir Gün, *İkdam*, 11 Ocak 1916
26 Enver Paşa'nın Beyanatı, *Tasvir-i Efkâr*, 12 Ocak 1916
27 Sekiz Ayda Ayasofya'dan Aksaray'a Gidememek Meselesi!, *Tasvir-i Efkâr*, 19 Şubat 1916

Türk basınına göre, Çanakkale Cephesi'ndeki çarpışmalardan önce bütün dünyanın gözü bu cepheye çevrilmişti. Herkes Çanakkale harekâtının savaşın gidişatını etkileyeceğini düşünüyordu. Çanakkale'nin geçilmesi İtilaf Devletleri için tüm cepheleri etkileyecek bir anahtar hizmeti görecekti. İtilaf Devletleri Rusya'nın buğdayından yararlanmak ve Rusya'ya da silah ve cephane sevk etmek istiyorlardı. Ancak bu Çanakkale yolunun açılmasına bağlıydı. Bu yol açıldıktan sonra İtilaf Devletleri, Balkan devletlerini kendi yanlarında savaşa dâhil ederek İttifak Devletlerini zor durumda bırakmak istiyorlardı.

Tüm dünyanın savaşın kilidi olarak gördüğü Çanakkale Cephesi için İngiltere ve Fransa büyük hazırlık yapmıştı. En büyük zırhlılarını Çanakkale önüne göndermişlerdi. Bu sayede boğazları zorlayacaklarına hiç şüpheleri yoktu. İtilaf ülkelerinin kamuoyuna göre Queen Elizabeth'in ve diğer harp gemilerinin müthiş topları Boğaz istihkâmlarını susturacak ve gemiler bir gezinti yapar gibi rahatça Marmara'ya geçeceklerdi.[28] Sonrasında ise İngiliz ve Fransız bayraklarını İstanbul önlerinde gurur ve azametle dalgalandıracaklarına kesin gözüyle bakıyorlardı.[29]

Tercüman-ı Hakikat yazarı Ahmet Ağaoğlu o günleri anlattığı makalesinde, "İtilaf ülkelerinin gazeteleri muzaffer gemilerini birbiri arkasına sıra ile tertip ederek boğazdan geçiriyorlardı. İstanbul teslim oluyordu. Ayasofya üzerinde Fransız ve İngiliz bayrakları dalgalanıyordu. Karadeniz Boğazı'ndan geçmiş olan Moskof donanması müttefiklerinin şu muzafferiyetlerini selamlamaya geliyordu. Türkiye'nin mukadderatı cihan haritasından silinecek oluyordu ve üç taraftan kuşatılmış olan Balkan hükümetleri İtilaf Devletlerinin önünde diz çökerek bütün kuvvetlerini, bütün ordularını onların emrine amade bulunduruyorlardı. Bolca mühimmat alan ve zaten Karpat geçitlerini geçmek üzere bulunan Rus kitleleri Balkan kuvvetleri ile takviye edilerek Almanya ve Avusturya'yı birkaç gün içinde istila edeceklerdi ve sonrasında Berlin'de Almanya ile Avusturya-Macaristan'a sulh şartlarını kabul ettirilecekti. Ne kadar vasi, hoş ve gönül okşayan hülyalar!"[30] satırlarıyla İtilaf Devletlerinin Çanakkale Cephesi'nden beklentilerini biraz da mizahi bir anlayışla dile getiriyordu.

Sabah gazetesinde çıkan bir yıl dönümü yazısındaki, "Çanakkale'ye taarruz İngilizler ve Fransızlar tarafından 1914 Kasım ayının ilk günlerinde başladı. İngiliz filosu birkaç saat Seddülbahir ve Kumkale İstihkâmlarını müthiş bir top ateşi altında bulundurmuştu. Bundan sonra Çanakkale Boğazını ablukaya alan İngiliz filosu aralıklarla küçük saldırılar yap-

28 18 Mart, *Vakit*, 18 Mart 1918

29 Bir Zaferin Sene-i Devriyesi, *Sabah*, 18 Mart 1918

30 Ağaoğlu Ahmet, "Bir Sene Evvel", *Tercüman-ı Hakikat*, 18 Mart 1916

maktaydı."[31] bilgisi Çanakkale Boğazı'ndaki mücadelenin Osmanlı Devleti'nin resmen savaşa girişinden itibaren başladığını göstermekteydi.

***Tasvir-i Efkâr* gazetesinde 18 Mart 1916 tarihinde çıkan "Şanlı Bir Zafer Gününün Devr-i Seneviyesi" isimli makalede şunlar anlatılmaktaydı:**

> "İtilaf donanmasının boğaza karşı ilk ciddi hareketi 19 Şubat 1915'de meydana geldi. Sabahleyin saat 10.00'da Irresistable 12.000 metreden Seddülbahir'e; Triumph 6.500 metreden Ertuğrul Tabyasına Vengeance ile Suffren 9.800 metreden Orhaniye ve Kumkale bataryalarına ateş açtılar. Vengeance istihkâmatın imha edildiğini zannederek sahile sokulmuş fakat Ertuğrul Tabyasının tesirli ateşine maruz kalmıştır.
>
> Havaların bozukluğu ikinci muharebeyi altı gün sonraya tehir etmişti. 25 Şubat'ta Queen Elizabeth, Agamemnon, Irresistable ve Galouis giriş istihkâmatı ile harp ettiler. Ertuğrul ve Orhaniye'deki uzun toplar Agamemnon'a mükemmel isabetli atış yaptılar. İngiliz zırhlısı hasar aldığı için harpten çekilmeye mecbur oldu. Düşman istihkâmlarımızı böyle uzaktan susturamadığından tabyaları ve topları iyice yakından dövmek üzere Vengeance ile Cornwallis ve Suffren ile Charlemagne gemileri ikişer ikişer boğaz girişine 3000 metreden daha az bir mesafeye kadar yaklaşarak istihkâmları bombardıman ettiler. Bu kadar yakın mesafeden icra edilen ateşe rağmen tabyaların hasarı çok küçüktü ve tamiri mümkündü.
>
> Boğazın girişindeki bataryaların susturulmasından 18 Mart'a kadar meydana gelen olayların amacı boğaz girişi ve içindeki torpillerin toplanmasına yönelikti. Düşman zırhlıları 14,16 ve 17 Şubat günleri boğazdan içeri girerek Dardanos İstihkâmını bombaladılar. Mezkûr istihkâmı savaş dışı bıraktıklarını düşünmüşlerse de aslında Dardanos pek az hasara uğramıştı.
>
> 7 Mart'ta Agamemnon ile Lord Nelson zırhlıları Suffren, Charlemagne ve Gaulois tarafından takviye edilip boğazdan içeri girerek Çanakkale, Kilitbahir İstihkamatı ile müthiş surette harp ettiler. İngiliz zırhlılarına müteaddit isabetler vuku bulmuş, hatta Agamennon'un arka kısmında büyük bir mermi patlamıştı. Diğer taraftan Fransız ve İngilizler geceli gündüzlü bir gayretle torpilleri toplamaya çalışıyorlar, fakat bataryalarımızın müessir ateşleri altında arama gemileri hemen hemen hiçbir iş göremiyorlardı. 11 Mart gecesi bir Kruvazörün desteklediği yedi torpil arama gemisi boğaza dâhil olsalar da topçu atışımız ile kruvazör fena halde hasara uğradı. Üç torpil gemisi battı, diğerleri kaçtı. Sonraki gecelerde yapılan tarama işlemi de aynı şekilde neticelendi.
>
> Düşman 17 Mart'a kadar devam eden bu faaliyeti neticesinde boğaz içerisindeki bazı istihkâmların imha edildiğini ve torpillerin bir kısmının toplandığını düşünerek boğaza genel hücuma karar verdi. Amiral Carden bu işi başaramayacağını anladığı için istifa etti ve donanmanın kumandası 2. Filo kumandanı olan Amiral de Robeck'e verildi.

31 Bir Zaferin Sene-i Devriyesi, *Sabah*, 18 Mart 1918

İtilaf filosunu oluşturan gemiler 18 zırhlı ile değişik büyüklükte kruvazör, torpido ve yardımcı gemilerden oluşuyordu. İngiliz filosunda önemli 14 gemi vardı. Bunlar: Queen Elizabeth dretnotu, Inflexible kruvazörü, Nelson, Agamemnon, Triumph, Swiftsure, Cornwallis, Irresistable, Gaulois, Albion, Ocean, Vengeance, Majestic, Prince George, zırhlılarıydı. Fransız filosu ile: Suffren, Bouvet, Gaulois, Charlemagne zırhlılarından oluşmaktaydı. İtilaf Kuvvetleri 26,6480 tonluk bir filodan oluşuyordu. Savaş gemilerinde 128'i büyük 158'i orta büyüklükte ve 345 küçük top vardı."[32]

Savaş devam ettiği için gazeteler Çanakkale'yi savunan müstahkemlerin mevcudu ve silah miktarı hakkında herhangi bir açıklama yapmamışlardı.

İtilaf donanmasının 18 Mart 1915'te gerçekleştirdiği büyük harekât ise gazetelere şu şekilde yansımıştı:

"18 Mart günü sabahı hava sakin ve güneşli, deniz durgundu. Amiral Guido von Usedom ve Cevat Paşalar sabah erkenden kalkmış ve müzakerat neticesinde bir uçak ile düşmanın durumu hakkında keşif yapılmasına karar vermişlerdi. Verilen emir üzerine bir uçak derhal havalandı. Keşif uçağı batıya doğru yaptığı uçuşta Merkep adalarının batı yönünde Queen Elizabeth, Lord Nelson, Agememnon, Triumph, İnflexible zırhlıları ile üç kruvazörden oluşan bir filo görmüştü. Keşif uçağı Bozcaada civarında dört Fransız zırhlısından oluşan bir filonun boğaza doğru hareket etmekte olduğunu ve deniz üssünden sekiz zırhlının da hareket etmek üzere bulunduğunu müşahede etmiştir. Keşif sonunda elde edilen bilgiler düşmanın bir taarruza hazırlandığını gösteriyordu. Keşif uçağı derhal geri dönerek bu hazırlıkları komuta kademesine iletti. Saat on bir buçuğa doğru on savaş gemisinden oluşan düşman filosu bombardıman vaziyeti almış olduğu halde boğaza doğru ilerliyordu. Filonun Anadolu sahilinde Triumph ve Bouvet Zırhlıları Rumeli sahilinde ise Gaulois ve Charlemagne bekliyordu. Az daha geride iki taraf arasında ki bölgede Lord Nelson, Agememnon, Queen Elizabeth ve Prince George zırhlıları, üç kilometre kadar geride Souffren ve Inflexible gemileri geliyordu."[33]

18 Mart 1916 tarihli *Tasvir-i Efkâr* gazetesinde "Şanlı Bir Zafer Gününün Devr-i Seneviyesi" ismiyle yayınlanan bir makalede 18 Mart 1915 Çanakkale Muharebeleri'nin ayrıntısı şu şekilde anlatılıyordu:

"Saat 11.30'da ateş başladı. Mecidiye, Namazgâh ve Dardanos bataryaları bütün topları ile Anadolu Hamidiye Tabyası ise bir kısım topları ile düşman donanmasının ateşine hemen cevap verdi. Özellikle Queen Elizabeth'in 38'lik topları boğazın sularını ve sahilin topraklarını yarmakta ve bütün Çanak-

32 Şanlı Bir Zafer Gününün Devr-i Seneviyesi, *Tasvir-i Efkâr*, 18 Mart 1916.

33 Bir Zaferin Sene-i Devriyesi, *Sabah*, 18 Mart 1918.

kale Boğazı bu müthiş topçu ateşinin gürültüsüyle inlemekteydi. Çanakkale kasabası düşman mermilerinin tesiri ile alevler içinde yanıyordu.

Bir taraftan ateş devam ederken diğer taraftan gemiler boğaza sokulmaya çalışıyordu. Sağdaki Triumph ve Bouvet, Dardanos İstihkâmları ile obüs mevzilerini, Queen Elizabeth, Lord Nelson, Agamemnon ve Inflexible; Anadolu, Mecidiye, Hamidiye, Namazgâh istihkâm ve tabyalarını hedef almışlardı. Sol tarafta bulunan Gaulois ve Charlemagne zırhlıları da büyük topları ile bombardımana iştirak ediyorlardı.

Saat yarımda bombardıman iyice şiddetlenmişti. Atılan güllerden çıkan duman etrafı sis gibi kaplıyor, denize düşen mermilerden yüzlerce su sütunları yükseliyor ve yer adeta deprem oluyormuş gibi mütemadiyen sarsılıyordu. Bütün Çanakkale sahası bir yangın yeri gibi ateş içinde kalmıştı. İstihkâmlardaki Türk askerleri korunaklı siperlerin içine çekilmişlerdi. İtilaf gemileri bataryaların ateş menziline girmedikçe ateş edilmiyordu. 13.20'de ilk defa Hamidiye İstihkâmı ateşe başlamış ve isabetli atışlarından dolayı yarım saat sonra Bouvet yana yatmış olduğu halde geri çekilmeye mecbur olmuştu. Aynı zamanda Kilitbahir tarafındaki üç istihkâm da Gaulois ile Charlemagne zırhlılarını tesirli bir ateş altına almışlardı. Gaulois kısa sürede o kadar ağır hasara uğradı ki derhal çekilip merkep adasında sığlığa oturtulmasaydı batacağı kesindi.

Bouvet'in batmasından sonra Bozcaada'da kalan altı İngiliz zırhlısı savaşa dâhil olarak İtilaf donanmasını takviye etti. Bombardımanda hasara uğrayan gemiler değiştirildi. Verilen ara çok uzun sürmedi. Saat üçe doğru yeniden top ateşi şiddetlenmeye başladı. Bouvet'in batması topçularımızın metanetini bir kat daha takviye ettiğinden şimdi daha sıhhatli ateş ediyor ve mütemadiyen düşman gemilerine birkaç gülle yapıştırıyorlardı.

Saat üç civarında Irresistable gemisi Hamidiye İstihkâmını şiddetli bir ateş altına almıştı. Hamidiye bütün topları ile gemiye mukabele ediyordu. Yirmi dakika sonra Irresistable'ın bir yana eğildiği ve bacalarından beyaz dumanlar çıktığı görülüyordu. Gemi hareket edemez hale gelmiş ve suların sevki ile aşağıya doğru sürüklenmeye başlamıştı. Efrad güverte üzerinde yara kapama işiyle uğraşırken gemi obüs bataryalarının ateş sahasına dâhil olmuştu. Atılan obüsler derhal tesirini göstermiş ve herkes kaçışmaya başlamıştı.

Düşman gemileri fena halde hasara uğradığından ateş hattını takviye için Bozcaada'da kalan son iki gemi de muharebeye davet edilmişti. Fakat artık taarruz harekâtının başarısız olduğu anlaşılıyordu. Düşman gemileri Bozcaada'ya doğru yol vererek birer ikişer dönüyorlardı. İlk dönenler arasında Ocean zırhlısı bulunuyordu. Açık olarak bir tarafa fena halde yattığı görülüyordu. Ocean gemisi Halileli açıklarında iken gayri ihtiyari olarak sancak tarafında doğru bir kavis çizdi ve bir tarafa yatarak bataryalara karşı ihtiyari sukut etmeye mecbur kaldı. Bu müddet zarfında Dardanos İstihkâmının topları yeniden toprak altından çıkarılmış ve harbe hazır bir hale getirilmişti. İstihkâm Irresistable zırhlısına ateş açarak düşmanı denizin dibine gönderdi.

Dardanos bataryalarının tekrar canlanması düşman ateşini yeniden faaliyete sevk ediyordu. Bütün düşman gemileri olanca ateşleri ile evvelce ıskat ve imha eylediğine hükmettikleri Dardanos bataryasına karşı müthiş bir hücum icra ediyorlardı. Fakat bu müthiş hücum Dardanos'u ıskat edememiş ve ayrıca Mecidiye İstihkâmının topları da Dardanos'a destek vermeye başlamıştı.

Akşam saat 18.00'da düşmanın harekete kudreti olan bütün gemileri geri çekilmeye başladı. Hepsinde hasar vardı. Infilexıbıl'ın baş tarafında bir alev sütunu görülüyordu. Bilahare anlaşıldığına göre bu geminin torpido dairesi hizasına bir mermi veya mayın isabet etmiş ve gemi muharebe dışı kalacak derecede hasara uğramıştır. Ortalık kararmaya başlarken düşman gemilerinin Bozcada'ya doğru çekildikleri görülüyor ve Ocean zırhlısını ihata eden muhriplerin gemideki mürettebatı kurtarmaya çalıştıkları fark ediliyordu.

Ertesi sabah boğazın suları üzerinde üç büyük yağ lekesi görülüyordu. Bunlar bir gün evvel batırılan İrresistable, Bouvet ve Ocean'ın enkazını işaret ediyordu. Düşmanın büyük bir ümit ile giriştiği bu taarruz başarısız olmuş ve İngilizler iki, Fransızlar bir zırhlı kaybettikleri gibi bir İngiliz torpido muhribi de top ateşi ile batırılmıştı. Düşmanın batan gemilerinin toplam büyüklüğü kırk beş bin tondu. Bu gemilerde büyük küçük yüz top ve iki bin beş yüz asker kaybı vardı. Buna rağmen bizim hasarımız pek az olup yalnız uzun menzilli bir top hasara uğramış ve yirmi er şehit olmuştu."[34]

Fransız ve İngiliz filosunun hezimeti şu şekilde anlatılmaktaydı:

"Saat 12.14'te düşman amiralı, istihkâmatımızda tahribat-ı kâfiye icra eylediğini düşünerek Fransız zırhlılarını birinci filonun 4000 metre ilerisine istihkamatı asliyeden 9000 metre mesafeye yolladı. Souffren ile Bouvet Anadolu sahilini Gaulois ve Charlemagne ise Rumeli sahilini takiben ilerlediler. Tabyalarımızın ateş menzilindeki bu mesafede topçu muharebesi daha müthiş bir suret aldı. Fransız filosu bir saat 40 dakika devam eden muharebe neticesinde saat 1.55'te geri çekilme emrini aldığı zaman bitik bir haldeydi. Kahraman kale topçularımız Bouvet'ya 12'den fazla mermi yapıştırmıştı. Souffren'a ise 14 dakika zarfında 10 mermi isabet etmişti. Bu gemiye isabet eden 24'lük bir mermi, geminin 16 santimetrelik top ambarını delerek aşağıdaki cephaneliğe kadar girmiş her tarafı altüst etmişti. Goulois'ya büyük mermi isabeti ile sol kesiminde büyük bir delik açılmış, gemi fena halde yalpalamaya başlamıştı. Goulois önü batık şekilde geri çekilirken 30,5'lik top partının altından giren bir mermi üst ve alt güvertede müthiş bir yangın çıkarmıştı. Goulois pek müşkülatla Bozcaada'ya giderek yarı yatmış, yarı oturmuş bir halde kalmıştı. Yalnız Charlemagne zırhlısı iyi mermi yemiş olmakla beraber diğerleri kadar büyük hasara uğramamıştı."

34 Bir Zaferin Sene-i Devriyesi, *Sabah*, 18 Mart 1918

Fransız filosu kumandanı Amiral Guepratte istihkamlarımızın ateşi hakkında bakınız ne diyor:

> "Yaptığımız hücum hareketi neticesinde Dardanos ve Zığındere bataryalarına 3800 metreye ve Anadolu sahilindeki havan toplarına da 3000 metreye kadar yaklaşmıştık. Bütün bu istihkâmlar son derece mükemmeliyet ve maharetle idare olunuyor ve pek ziyade sahih ve müessir bir ateş icra eyliyordu. Diğer cihetten sahilin çalılıkları arasında gizlenmiş olup adetleri mütemadiyen artan ve sürekli yer değiştirmekte olan sahra bataryaları da bizi gayet yakından fena halde dövüyordu. İstihakamat-ı asliyenin ağır topları ile meşgul olduğumuz cihetle bu seyyar sahra toplarını arayıp bulmaya ve tahrip etmeye vaktimiz müsait değildi. Fransız filosu geri çekilmeye başladıktan bir müddet sonra Bouvet ani bir infilakın tesiri ile Anadolu sahilinde Onkuyu Tabyası açıklarında bir buçuk dakika zarfında denizin dibine inmiş ve 29 zabit 680 neferlik mürettebatından yalnız 71 kişi kurtulabilmişti."

İngiliz filosunun hezimeti daha büyüktü:

> "Saat 14.00'da Fransız filosuyla yer değiştiren altı İngiliz savaş gemisini daha müthiş bir felaket bekliyordu. Saat 16.15'te Inflexible hemen hemen Bouvet'nın yattığı mahalde seyyar torpidolara çarparak batmaya başladı. Geminin arka tarafına toplanmış olan mürettebatın arasına bir mermi isabet ederek 34 kişiyi öldürdü. Arkadaşının muavenetine koşan Ocean zırhlısı da aynı akıbete uğrayarak batmaya başlamıştı. Irresistable zırhlısının Ocean tarafından kurtarılan bir kısım mürettebatı bu geminin de batması üzerine bir İngiliz muhribi tarafından kurtarılmıştı. Fakat talih-i harp o gün İngilizlere hiçte müsait değildi. Bu muhripte tam bir isabetle ve bütün kurtardığı efradı ile beraber denizin dibini boyladı. Demirli bulunan ve birinci filoyu teşkil eden zırhlılardan Queen Elizabeth'e birçok mermi isabet etmiş ve gemi hasar görmüştü. On iki mermi isabet etmiş olan Agememnon ise daha fazla hasar gördüğü için harbi terk etmeye mecbur olmuştu. Irresistable ise saat 4.55'te batmak tehlikesine maruz kalmıştır."[35]

Savaşın kaderini belirleyen gelişmelerden birisi de Dardanos İstihkâmının atışları olmuştu. İlk saldırılarda düşman ateşi ile toprak ve kum altında kalmış olan toplar kısa sürede harbe hazır hale getirilerek Dardanos İstihkâmı Irresistable zırhlısına karşı ateş açmaya başladı. Dardanos bataryalarının tekrar canlanması İtilaf gemilerini yeniden harekete geçirmişti. Bütün İtilaf gemileri tüm silahlarıyla daha önce imha ettiklerini düşündükleri Dardanos topçu bataryasına karşı yoğun ateşe başlasalar da Dardanos bataryasını devre dışı bırakamamışlardı. Bu arada Mecidiye İstihkâmının bataryaları da Dardonos bataryasına destek atışları yapmıştı.[36]

35 Şanlı Bir Zafer Gününün Devr-i Seneviyesi, *Tasvir-i Efkâr*, 18 Mart 1916

36 18 Mart Muzafferiyetinin Devr-i Senevisi, *Tasvir-i Efkâr*, 18 Mart 1917

Türk basınında savaşı anlatırken kullanılan; *"Merminin şiddetli çarpmasıyla karadan ve denizden yüzlerce toz sütunları yükseliyor, bunlar meyanında bilhassa Hamidiye İstihkâmına karşı ateş ederek istihkâmı kökten yıkıp atacak mertebede şiddet ve dehşet arz eden Queen Elizabeth Dretnotu'nun 38'lik toplarının kaldırdığı sütunlar dikkat çekiyordu. Top mermilerinin deniz sathında hasıl ettiği su sütunları adeta minare şeklinde havaya kalkıyor biraz sonra rüzgarın sevkiyle bir tarafa atılarak velvele içinde kale üzerine sukut ediyordu."* şeklindeki cümleler savaşın dehşetini gösteriyordu.

Türk basına göre birleşik filonun Çanakkale Deniz Harekâtında; toplam 51,000 tonluk 106 toplu 3 zırhlı ve 1 muhrip kaybı vardı. Batan ve kullanılamaz hale gelen gemileri ise şunlardan oluşmaktaydı: [37]

Batırılan İtilaf Gemileri:

İsim	Ton	Sürat	Top	Mürettebat
Bouvet Fransız zırhlısı	12000	18	34	600
Irresistable İngiliz zırhlısı	15300	18	34	780
Ocean İngiliz zırhlısı	13150	14	34	780
1 Muhrip	Takriben: 600		Takriben 4	Takriben 80

Kullanılamaz hale gelen İtilaf gemileri:

İsim	Ton	Sürat	Top	Mürettebat
Inflexible İngiliz dretnotu	20300	16,5	24	280
Gaulois Fransız zırhlısı	11300	18	42	263

Tasvir-i Efkâr gazetesinde çıkan bir yazıda *"Yüce halifelik merkezinin kapısı hükmünde olan Çanakkale boğazını bir ay hazırlıktan sonra geçmek için uğraşan İngiliz–Fransız donanması, Türk mevki-i müstahkemi tarafından müthiş bir hezimete uğratılmıştı. Çanakkale mevki-i müstahkeminin bu şanlı zaferi, İngilizlerin kibir ve gururuna, Fransızların şarlatanca atıp tutmalarına kesin ve müthiş bir darbe indirmiş, bu tarihten sonra İngiliz-Fransız donanması, bir daha Boğazları geçmeye cesaret edememiştir."*[38] ifadeleri Çanakkale Cephesi'nin Türk milleti için önemini özetlemekteydi.

37 18 Mart Muzafferiyetinin Devr-i Senevisi, *Tasvir-i Efkâr*, 18 Mart 1917

38 Şanlı Bir Zafer Gününün Devr-i Seneviyesi, *Tasvir-i Efkâr*, 18 Mart 1916

Çanakkale'deki şanlı muzafferiyetin Türk milletinin, kendine özgüvenini artıracağı ve her zaman gurur duyacağı bir millî şan ve şerefe temel oluşturacağı düşünülüyordu. *"Milletlerini yaşatmak için bu şanlı günde Çanakkale topraklarında seve seve canlarını feda eden şehitlerimiz diğer cephelerde yatan arkadaşlarına ait hürmet ve muhabbet hisleri bugün hepimizin kalplerini dolduracak ve hepimiz düşmanın Çanakkale'yi zorlamasının ne demek olduğunu ve böyle bir hezimete uğratılmasının ne neticeler vereceğini düşüne düşüne Allah'a hamd edeceğiz."* sözleri Çanakkale Zaferi'nin hiç unutulmaması ve unutturulmaması gerektiğini açıkça ifade ediyordu.

Bunun için hamiyetli kişilerin teşebbüsü ile "Çanakkale Cemiyeti" isminde bir cemiyet kurulmuştur. Bu cemiyet Çanakkale Muharebesi'ne ait eserleri ve tüm hatıraları toplayacak ve Çanakkale Zaferi'nin yıldönümü geldikçe bir dergi veya kitap yayımlayacaktı. Bu işleri yapacak heyet, Çankırı Mebusu Mustafa Nedim, Karargah-ı Umumi İstihbarat Şubesi Müdürü Kaymakam Seyfi, Çanakkale Mebusu Kazım, muharrirlerden Ahmet Refik, Darül-Funun muallimlerinden Necmeddin Sadık ve Kazım Şinasi ile Bahriye Erkan-ı Harbiye Yüzbaşısı Hüsameddin Bey'den oluşacaktı.[39]

Yine *Tasvir-i Efkâr* gazetesinde çıkan bir yazıya göre, Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında gerçekleşen muharebeler arasında baştanbaşa bir kahramanlık destanı olan Çanakkale müdafaasının bu en şaşaalı, şerefli ve en büyük gününü her yıldönümünde anmak ve hatırlamak bütün Osmanlılar için bir vazifeydi. *"Mehmetçik, 18 Mart'ta Boğazları geçerek ertesi sabah Sarayburnu önünde demirlemek, Ayasofya'nın tepesine haç takmak hülyasıyla boğaza hücum eden İngiliz ve Fransız donanmasının 38'lik toplarına karşı o gün en kavi çelik kalelerden daha büyük, daha şedit bir kudret-i mukavemet ve müdafaa ibraz ederek hasmı kuvve-i bahriyesini kaçırmaya muvaffak olmuştu."*[40] bunu gerçekleştiren ruh haletinin unutulmaması ve unutturulmaması gerekiyordu.

18 Mart'ta Boğaz'da İtilaf gemilerine karşı azim ve sebatla dikilerek Türklük ve İslamiyet'i ebediyyen kurtarmaya azmetmiş olan Mehmetçik'in İtilaf filosu karşısındaki zaferi İngilizler ve Fransızlar açısından öyle büyük bir hayal kırıklığı ve öyle elim bir neticeydi ki İngiliz ve Fransızlar bu durumu ebediyen unutamayacaklardı.

Birinci Dünya Savaşı'nın başında Almanların Fransızlara indirdikleri ilk darbeden sonra Çanakkale Muharebeleri İtilaflara indirilen en

39 18 Mart, *Vakit*, 18 Mart 1918

40 18 Mart Muzafferiyetinin Devr-i Senevisi, *Tasvir-i Efkâr*, 18 Mart 1917

önemli darbe olarak görülmüştür. Ahmet Ağaoğlu'nun yazısındaki, *"18 Mart hücumu ile başlamış ve Anafartalar ve Seddülbahir hezimetleri ile neticelenmiş olan Çanakkale ve Gelibolu muharebeleri ve bu muharebeler esnasında millet ve ordunun göstermiş olduğu muazzam fezail, içinde bulunduğumuz harb-i umuminin en mühim ve en şerefli sahifelerini teşkil eğliyordu. Biz bununla ebediyen* öğünsek *haklıyız."*[41] satırları 18 Mart Çanakkale Zaferi'nin Türk milletinin ebediyen gurur duyacağı bir zafer olduğunu gösteriyordu.

Sonuç

Türk basını Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin kaderini yakından ilgilendiren Çanakkale Cephesi'yle ilgili gelişmeleri anbean takip etmiştir. Boğazların ablukaya alınması ve Karadeniz Hadisesi'nden sonra Boğazlara yönelik İtilaf saldırıları basında geniş yer bulmuştur. Basın özellikle 18 Mart 1915 sonrasında deniz savaşları ile ilgili ayrıntılı yayınlar yapmıştır. Kasım 1914'ten Ocak 1916'ya kadar hemen her gün basında Çanakkale Cephesi ile ilgili haber ve yorumlara rastlamak mümkündür.

Türk basını, İtilaf kuvvetlerinin Anafartalar ve Seddülbahir'den çekilmesini Türk milletinin asırlardan beri şevkle beklediği büyük bir zafer olarak duyurmuştur. Bu zafer İngiliz tarihini ebediyen lekeleyecek ve Türk tarihine de şan ve şeref katacak bir hadise olarak görülmüştür. Çanakkale Muharebeleri içerisinde kuşkusuz en önemli gün 18 Mart 1915'te dünyanın en güçlü filosuna karşı Türk ordusunun kazandığı deniz zaferi olmuştur. Bundan dolayı 18 Mart 1915 Deniz Zaferi'nin yıldönümlerinde basında ayrıntılı haber ve yorumlar yayınlamıştır.

Çanakkale Cephesi'nde yapılan mücadelelerden sonra İtilaf Devletleri'nin dünyadaki itibarı zedelenmiş ve savaşın gidişatı değişmiştir. Çanakkale'deki şanlı muzafferiyet Türk milletinin, kendine özgüvenini artırmış, her zaman gurur duyacağı ve millî şan ve şerefini arttıran bir temel oluşturmuştur.

Dönemin en büyük donanmasına karşı verilen destansı mücadele Türk basınında da geniş yer bulmuştur. Gazeteler Birinci Dünya Savaşı süresince de 18 Mart 1915'in yıldönümlerinde ayrıntılı haber ve yorumlar yayınlamışlardır. 18 Mart Çanakkale Zaferi Türk milletinin ebediyen gurur duyacağı bir zafer olarak algılanmış ve bu zafer her yıl kutlanarak Çanakkale ruhunun gelecek nesillere aktarılması amaçlanmıştır.

41 Ağaoğlu Ahmet, "Bir Sene Evvel", *Tercüman-ı Hakikat*, 18 Mart 1916

KAYNAKÇA

18 Mart Muzafferiyetinin Devr-i Senevisi, *Tasvir-i Efkâr*, 18 Mart 1917.

18 Mart, *Vakit*, 18 Mart 1918.

Acaba Nereye Gidiyorlar?, *Tasvir-i Efkâr*, 23 Aralık 1915.

Ağaoğlu Ahmet, "Bir Sene Evvel", *Tercüman*-ı Hakikat, 18 Mart 1916.

Ağaoğlu Ahmet, "Muvaffakiyet-i Harbiye", *Tercüman-ı Hakikat*, 25 Aralık 1915.

Ağaoğlu Ahmet, "Türkün Bayramı", *Tercüman-ı Hakikat*, 21 Aralık 1915.

Bir Zaferin Sene-i Devriyesi, *Sabah*, 18 Mart 1918.

Birinci Dünya Savaşı Çanakkale Cephesi Harekâtı, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2014.

Büyük Zafer Karşısında, İkdam, 11 Ocak 1916.

Büyük Zafer, *Tercüman-ı Hakikat*, 21 Aralık 1915.

Çanakkale Muzafferiyeti ve Vilayatta Sürur, *Tercüman-ı Hakikat*, 22 Aralık 1915.

Enver Paşa'nın Beyanatı, *Tasvir-i Efkâr*, 12 Ocak 1916.

Gelibolu Şibih Ceziresi Tamamen Tathir Edildi, *Tasvir-i Efkâr*, 10 Ocak 1916.

Genelkurmay Başkanlığı, Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Genelkurmay Basımevi, C.V, 1. Kitap, Ankara, 1986.

İngilizler Anafartalar'da ve Arıburnu'nda Denize Döküldüler, *Tasvir-i Efkâr*, 21 Aralık 1915.

Joseph Pomiankowski, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü*, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2003.

Meclis-i Millîmizde Şanlı Bir Gün, İkdam, 11 Ocak 1916.

Neler Tahayyül Ediyorlardı!, İkdam, 11 Ocak 1916.

Sekiz Ayda Ayasofya'dan Aksaray'a Gidememek Meselesi!, *Tasvir-i Efkâr*, 19 Şubat 1916.

Siyasiyat, "Düşmanlarımızın Zelilane Tevli", İkdam, 23 Aralık 1915, (isimsiz makale).

Siyasiyat, "Yeni Safha", *Tasvir-i Efkâr*, 11 Ocak 1916 (isimsiz makale).

Siyasiyat, "Zaferin İtmamı", *Tasvir-i Efkâr*, 10 Ocak 1916 (isimsiz makale)

Şanlı Bir Zafer Gününün Devr-i Seneviyesi, *Tasvir-i Efkâr*, 18 Mart 1916.

Yunus Nadi, "Azim ve İmanın Zaferi", *Tasvir-i Efkâr*, 22 Aralık 1915.

Yunus Nadi, "Cihan Harbinde Osmanlı Ordusu", *Tasvir-i Efkâr*, 14 Ocak 1916.

Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâp Tarihi*, Cilt:3, Kısım: I, Ankara, 1991.

Ekler

Ek-1

Tasvir-i Efkâr Gazetesi, 21 Aralık 1915

Ek-2

Tasvir-i Efkâr Gazetesi, 17 Şubat 1916

Ek-3

تصویر افکار

حرب عمومی

سیاسیات

٥ مارت ظفری

٥ مارت ٣٣١ : شانلی بر ظفر کوننک دور سنویسی

Tasvir-i Efkâr Gazetesi, 18 Mart 1916

Çanakkale Savaşı:
Bir Literatür Değerlendirmesi

ELİF SÜREYYA GENÇ*

Çanakkale Savaşı Türk tarihinde son derece önemli bir dönüm noktasıdır. Bu Savaş, bir milletin varoluş destanı yazdığı ölüm-kalım mücadelesidir. Bu mücadele üzerine yapılan çalışmalar tarihin daha iyi anlaşılmasında ve gelecek nesillerle anlatılmasında büyük önem taşımaktadır. Bu çalışma, Çanakkale Savaşı üzerine yapılmış Türkçe ve Türkçeye tercüme edilmiş eserlerin değerlendirmesini amaçlamaktadır.

Bu literatür değerlendirmesine, sadece I. Dünya Savaşı süreci içinde kritik öneme sahip Çanakkale Savaşı üzerine yapılmış eserler dahil edilmiş; I. Dünya Savaşı ve sonrasında yaşanan Kurtuluş Savaşı üzerine yapılan çalışmalar değerlendirmeye alınmamıştır. Bu ayırımdaki amaç Çanakkale Savaşı üzerine yapılmış çalışmaları diğerlerinden ayırarak, bu alanda yeterli kaynak olup olmadığını ortaya koymaktır. Elbette I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı üzerine yazılmış birçok eserde muhakkak ki Çanakkale Savaşı'ndan bahsedilmektedir, ancak bu eserlerin esas amacı bu savaşı incelemek olmadığından literatür değerlendirmesinde dikkate alınmamıştır. Bundan bu eserlerin önemli olmadığı anlamı çıkarılmamalıdır; bu eserler elbette başka bir literatür değerlendirmesinin konusu olabilir. Literatür değerlendirmesine akademik ve diğer süreli yayınlardaki makaleler de dâhil edilmemiştir. Amaç daha ziyade kitap ve benzeri çalışmaların bir değerlendirmesini yapmaktır.

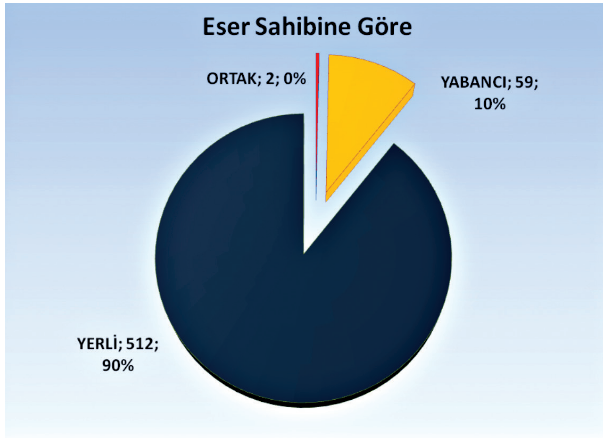
Çalışmada değerlendirmeye dâhil edilecek eserler belirlenirken eser başlığında Çanakkale, Gelibolu, Anafartalar, Arıburnu, Kumkale gibi Çanakkale Savaşı'nın yapıldığı bölge adları anahtar kelime olarak alınmıştır. Toplamda 518 esere ve 55 adet teze ulaşılmıştır.

Bu eserler, yazarın Türk veya yabancı olmasına göre, eserin türüne göre, yayınlayan kuruluşa göre, tarihsel dönemlere göre değerlendirilmiştir.

Değerlendirmeye alınan eserler yazarın Türk veya yabancı olmasına göre ayrıldığında Grafik 1'de görüldüğü üzere eser sahiplerinin

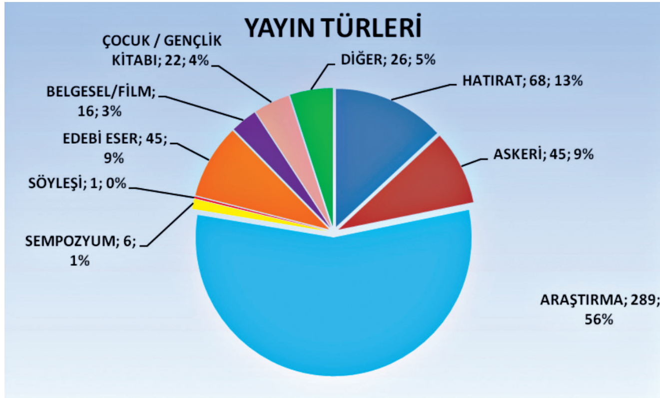
* Yrd. Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

% 90'ının Türk olduğu görülmektedir, Türk-yabancı ortaklığında yapılan eser sadece 2 adettir.

Grafik 1: Eser Sahibine Göre

Değerlendirmeye alınan eserlerin türleri dikkate alındığında Grafik 2'de görüldüğü üzere mevcut eserlerin %56'sı araştırma kategorisinde değerlendirilebilir.

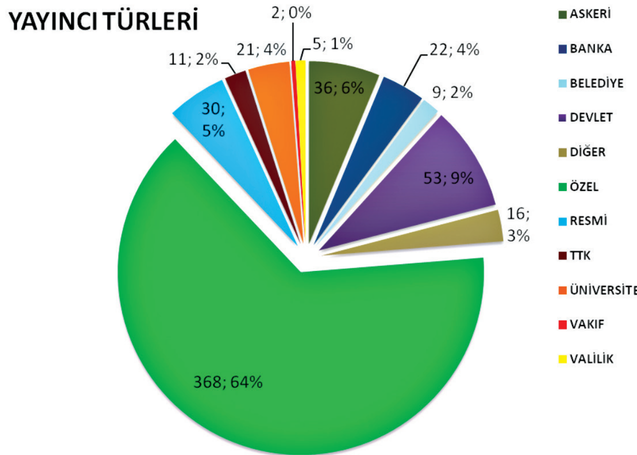
Grafik 2: Yayın Türleri

Değerlendirmeye alınan eserlerin içinde askeri olarak adlandırılan kategoriye bizzat savaşa katılmış askerler tarafından kaleme alınmış askeri raporlar dâhil edilmiştir. Hatırat kategorisine yine Çanakkale Savaşı'na katılmış, asker sivil ve doktorların savaş sırasında yazdığı mektuplar, günlükler veya savaştan sonra kaleme alınmış hatıralar dâhil edilmiştir. Bu kategori de ayrım yapılırken karşılaşılan en önemli

ikilem hatıra sahibi dışında bir başkası tarafından belli bir araştırma sonucunda ortaya çıkarılan mektupların, günlüklerin toplanması ile meydana getirilen eserlerin hatırat türüne mi yoksa araştırma türüne mi dâhil edilmesi gerektiği konusunda olmuştur. İkinci tip çalışmalarda hatıra sahibi şahsen bir eser yazıp bırakmamış, sadece mektup, günlük gibi metinler kaleme almıştır. Bunlar elbette ancak bir araştırma ile ortaya çıkarılabilecek bir ürünlerdir ancak yine de özü itibariyle hatıra, günlük, mektup gibi Çanakkale Savaşı'na tanıklık edenlerin tanıklıklarını içerdiğinden hatırat kategorisine dâhil edilmiştir.

Edebi eser kategorisine Çanakkale Savaşı üzerine yazılmış şiir, roman ve diğer eserler ele alınmıştır. Çocuk/Gençlik Kitabı kategorisine boyama kitapları, çizgi romanlar, masal kitapları ve benzeri eserler alınmıştır. Yayın türlerine göre bakıldığında sempozyum kategorisinin %1lik bir oran ile son derece az bir yer tuttuğu dikkat çekmektedir. Buradan hareketle diyebiliriz ki tarihimizdeki bu önemli süreç üzerine yeterli bilimsel toplantı gerçekleştirilmemiş veya bu toplantılarda sunulan bildiriler kitaplaştırılamamıştır.

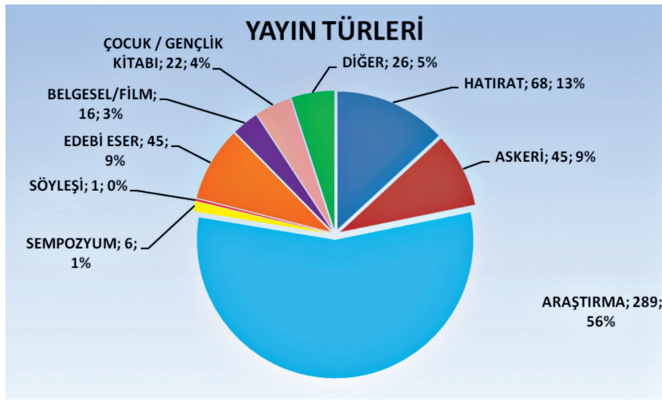
Diğer olarak adlandırılan kategoriye gezi kitapları, fotoğraf, karikatür kitapları dâhil edilmiştir. Belgesel/film kategorisinde ortaya çıkarılan eser sayısı ise çekim ve yapım maliyetleri dikkate alındığında azımsanmayacak ölçüdedir.

Grafik 3: Yayıncı Türleri

Değerlendirmeye alınan eserler yayıncılara göre kategorilere ayrıldığında %64 ile eserlerin büyük bir çoğunluğunun özel yayınevleri/yapımcılar tarafında yapılmış olduğu görülmektedir. Bu kategoriye yapılan

yüksek lisans ve doktora tezleri de dâhil edilmiş ve devlet üniversitesinde yapılanlar devlet kategorisinde, vakıf üniversitesinde yapılanlar ise vakıf kategorisinde gösterilmiştir. Resmi olarak adlandırılan kategoriye dâhil edilenler Bakanlıklar, TRT, Ticaret Odaları, Atatürk Kültür Merkezi, Diyanet gibi kurumlar tarafından yayınlanan eserlerdir. TTK (Türk Tarih Kurumu) tarafından yapılan yayınların beklenenden daha az olduğu görülmektedir. Tarih Kurumu Türk tarihini araştırmak üzere kurulmuş önemli bir kurum olmasına karşın, Çanakkale Savaşı üzerine yeteri kadar eğilmediği görülmektedir. Yayıncı kuruluşlara bakıldığında Çanakkale Savaşı üzerine belediyelerin, bankaların da eser ürettikleri görülmektedir.

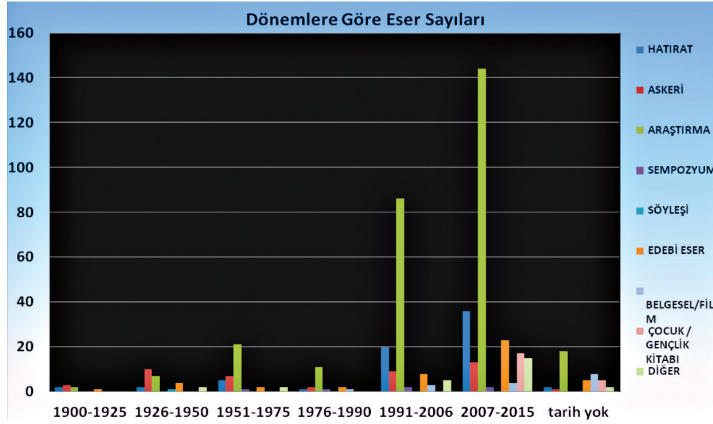

Grafik 4: Dönemlere Göre Yayın Dağılımı

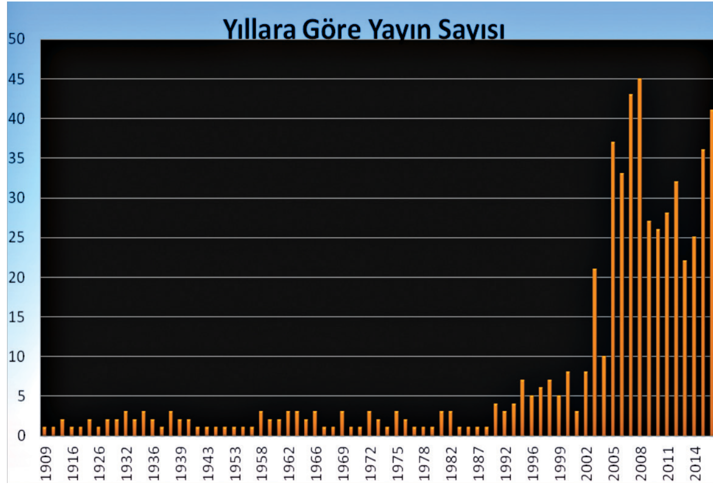
Çanakkale Savaşı üzerine yapılan eserleri 1900'den başlayarak 25 yıllık dönemlerde 1990'dan sonra ise 15 yıllık dönemlerde ele aldığımızda eser sayısında uzun bir süre fazla bir değişim olmadığı görülmektedir. 1991-2006 döneminde büyük bir sıçrama gerçekleşmiş, ardından gelen 2007-2015 döneminde de bu sıçrama tekrar etmiştir. İlerde büyük sıçramalar yaşanmaksızın eser sayısında artışın devam edeceği tahmin edilebilir. Grafik 5 ve Grafik 6 böyle bir tahminde bulunmamıza sebep olan veriler sunmaktadır.

Grafik 5'de görüleceği üzere Çanakkale Savaşı üzerine yapılmış eserlerin her türde aynı oranda artmadığı görülmektedir. Araştırma kategorisine giren eser türlerinin sayısında büyük bir artış yaşanırken diğer kategorilerde benzeri bir artış yaşanmamış, daha sınırlı bir artış gerçekleşmiştir.

Grafik 6'ya da bakıldığında yayınlanan ilk eserin yayın tarihinin 1909, Mehmed Emin'in 1327 tarihli *Gelibolu Hatıratı* adlı eseridir. Bu eserin tarihi muhtemelen yanlış basılmıştır. I. Dünya Savaşı ve ardından ya-

Grafik 5: Dönemlere Göre Eser Sayıları

Grafik 6: Yıllara Göre Yayın Sayısı

şanan süreçte az da olsa eser verildiği anlaşılmaktadır. 1996'ya kadar üretilen eser sayısının 80 yıl boyunca beşin altında kaldığı görülmektedir. 2002'den itibaren eser sayısı hızla artmaktadır. Artış bir süre devam ettikten sonra 2008 ve sonrasında bir miktar azalmakta 2014'e gelindiğinde tekrar artış eğilimine girmektedir.

Türkiye'de Çanakkale Savaşı süreci üzerine çok sayıda olmasa da dikkate değer sayıda yüksek lisans ve doktora tezi de yapılmıştır. Elbette bu sayı yeterli değildir. Özellikle doktora tezlerinin artması bu dönemin bilimsel açıdan ele alınması bakımından çok önemlidir.

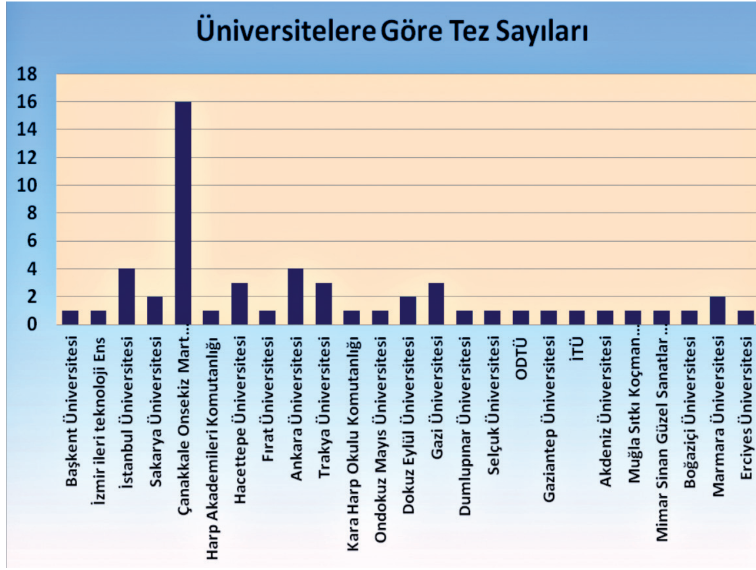
Grafik 7: Tezleri Dağılımı

Grafik 8'de tezlerin üniversitelere göre dağılımına bakıldığında en çok tezin Çanakkale Onsekiz Mart Üniversite'sinde yapıldığı görülmektedir. Diğer üniversitelerde daha az sayıda tez yapıldığı anlaşılmaktadır. Özellikle köklü üniversitelerimizin bu konuda geri kalması üzücüdür. Öte yandan Grafik 3'e bakıldığında görüleceği üzere toplam 55 adet tezin neredeyse %90dan fazlası devlet üniversitelerinde yapılmış, vakıf üniversitelerinde sadece 2 adet tez çalışılmıştır.

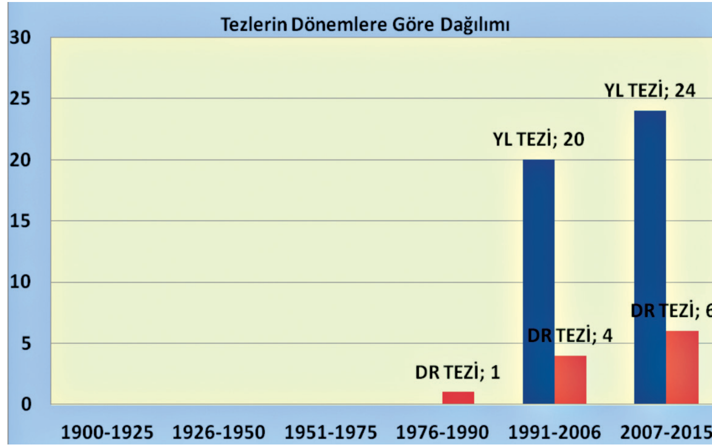
Grafik 9'da yapılmış tezlerin dönemlere göre dağılımı verilmiştir. Grafikte de görüldüğü üzere 1990 öncesinde sadece bir adet doktora tezi yapılmış, 1991-2006 döneminde büyük bir sıçrama yaşanmış, artış bir sonraki dönemde de sürmüştür.

Bu çalışmada Çanakkale Savaşı üzerine Türkçe yazılmış veya yabancı dilden Türkçeye tercüme edilmiş eserlerin bir değerlendirmesini yapmak amaçlanmıştır. Bütün dikkate rağmen birkaç eser gözden kaçırılma olasılığına karşın genel tabloyu değiştirecek oranda olmadığını düşünmekteyiz. Çalışmamızda yola çıkış amacımız eserleri nitelik açısından değerlendirmek değildir, bu başka bir çalışmanın konusudur. Bu çalışmada amaç Çanakkale Savaşı üzerine eldeki kaynakların mahiyetini, sayısını, tarihsel dağılımını ortaya koymak olmuştur. Eserlerin büyük çoğunluğunun araştırma eseri olması önemlidir, ancak yine de sayıların yeterli olduğunu söylemek zordur. Özellikle sempozyum sayısı yeterli görülmemektedir. Sempozyum ve kongrelerde sunulan bildirilerin kitaplaştırılması ve okuyucuya ulaştırılması büyük önem taşımaktadır.

Çanakkale Savaşı Türk tarihinde önemli bir dönüm noktasıdır. Bu önemli savaşın askeri, sivil, edebi, coğrafi, dini, her yönü irdelenmeli ve gelecek nesillere anlatılmalı, aktarılmalıdır. Tarihin tekerrürden ibaret olduğu savını çürütebilmek için tarihin çok iyi anlaşılması ve anlatılması gerekmektedir. Bunun için bilimsel çalışmalara duyulan ihtiyaç

Grafik 8: Üniversitelere Göre Tez Sayıları

Grafik 9: Tezleri Dönemlere Göre Dağılımı

dikkate alınmalı ve Çanakkale Savaşı ve benzeri dönemler üzerine yapılacak bilimsel çalışmalar, sempozyumlar, kongreler ve elbette belgesel ve sinema filmi gibi görsel ürünler desteklenmelidir.

Tarihimizi bilimin yol göstericiliğinde araştırarak sadece geçmişimizi değil aynı zamanda geleceğimizi de aydınlatabileceğimiz düşüncesi akıldan çıkarılmamalıdır.

Cepheye Gitmeden Savaşmak

Çanakkale Savaşları Münasebetiyle Köprülü Mehmet Fuat'ın Yazıları

ABDÜLKERİM ASILSOY*

Köprülüzade Mehmet Fuat'ın Ziya Gökalp ile tanışmasından sonra II. Meşrutiyet devrinin fikir hareketleri içerisinde Türkçü cenahta yer aldığı herkesçe malumdur. Çok erken yaşlarda yazı hayatına başlayan Köprülü'nün yazılarına bakıldığında bunların, ilmî hüviyeti haiz makalelerinin başlangıç tarihi olarak Osmanlı Devleti'nin en çalkantılı zamanlarına işaret edeceği muhakkaktır. Balkan savaşları arefesinde edebiyat ve sanat yazılarını *Servet-i Fünun* dergisinde yayınlamaya başlar ve ilim çevrelerinde ses getirmeye ve dikkat çekmeye başlayacağı makalelerini de I. Dünya Harbi esnasında kaleme aldığı görülür. Biz bu sunum vesilesiyle daha çok Balkan ve Çanakkale savaşları esnasında yazdığı birkaç kitap ve makaleyi söz konusu ederek bir ilim adamının cepheye gitmeden nasıl savaştığını betimlemeye çalışacağız.[1]

Söz konusu edeceğimiz eserler, Çanakkale savaşları için yazılmış iki şiir ve bir destansı hikayeyle; bunların yanında savaş devam ederken kaleme aldığı ders kitaplarıdır.[2] Yalnız bunlara geçmeden önce şu hususun altını çizmekte fayda var. Savaşlar devam ettiğinde Köprülü yirmili yaşlarındadır ve neredeyse ileride vereceği büyük ilmî eserlerin ilk müsveddeleri diyebileceğimiz pek çok yazısını bu savaş yıllarında kaleme almıştır. Neşriyle birlikte milletler arası üne kavuştuğu *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* adlı eseri 1918 tarihlidir; oysa bu kitapta yer

* Yrd. Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

1 Köprülü'nün bibliyografyası hakkında yapılmış birkaç çalışma mevcuttur. Bunlar arasında Şerif Hulusi Sayman, Sami Özerdim, Osman Turan, Fevziye Abdullah Tansel, Orhan Köprülü'nün bibliyografik çalışmaları zikredilebilir. En son yapılmış bir bibliyografya çalışması için bkz. Abdülkerim Asılsoy, "Türk Modernleşmesi Öncülerinden Fuat Köprülü: Hayatı, Eserleri ve Fikirleri", Marmara Üniversitesi, 2008. (basılmamış doktora tezi)

2 "Asırlar Arasından", *İkdam*, 14 Temmuz 1915; "Şehidin Rüyası", *İkdam*, 19 Temmuz 1915; "Şehit ve Hilal", *İkdam*, 23 Temmuz 1915; 1914 yılı içinde Mekâtib-i İbtidaiye için yazdığı *Millî Kıraat* isimli ders kitapları.

alan Yunus Emre ve Hoca Ahmed Yesevi'ye ait ilk makalelerini I. Dünya Harbi esnasında kaleme almıştır.[3] Bütün hayatı boyunca eserlerinde takip edeceği usul/metot ile ilgili kaidelere de yine bu yıllarda kaleme aldığı "Türk Edebiyatı Tarihinde Usûl" adlı makalesinde yer vermiştir. Türkçü fikirlerinin neşv ü nema bulduğu zamanlar da yine bu savaş yıllarına tekabül eder. Türk edebiyatı sahasında yeni bir tür olarak vücut vereceği Aşık Edebiyatına ilişkin ilk makalelerini 1914 yılında neşreder. Dolayısıyla Balkan ve Çanakkale savaşları Türk milleti için bir ölüm kalım savaşı olarak tezahür ederken o milletin bir ferdi olarak Fuat Köprülü'nün ilmî hayatında da bir dönüm noktası olduğunu söylesek abartmış olmayız.

Bahsedeceğimiz ilk yazısı *İkdam* gazetesinde "Asırlar Arasından"[4] başlığıyla yayınlanmıştır. Hikaye edebi bir lisanla yazarın eski Türk kahramanlarıyla karşılaşmasını ve aralarında geçen muhavereyi destansı niteliklerle tahkiye etmekte. Yazar karşılaştığı tarihi kafileyi "ilahî" olarak niteleyerek meselenin manevî yönüne işaret etmektedir. Hikayenin daha hemen başında kendisinin kim olduğunu yazının ilerleyen satırlarında öğreneceğimiz şahsın heybetli sesini Balkanlarda duyduğunu belirtiyor; ve hemen ardından Lüleburgaz'da alınan yenilgiye ve bu yenilgi dolayısıyla duyulan hicaba gönderme yapılıyor. Aslında bugün bizim pek anlamakta güçlük çektiğimiz bir hadise de Türk mütefekkirleri arasındaki Balkan bozgunu dolayısıyla oluşan travma olmalıdır. Sonraki nesillerin böylesi bir savaşı doğrudan yaşamamaları sebebiyle olsa gerek o günkü insanların Balkan ve I. Dünya Harbi sonrasında vicdanlarında duydukları acı ve travmayı tam olarak anlamakta zorlandıkları aşikardır. Dönemin yazarları ve makaleleri incelenecek olursa özellikle Balkan savaşlarıyla alınan mağlubiyetin Türk ilim adamlarının muhayyile ve vicdanlarında yarattığı etkiyi görmek oldukça calib-i dikkattir.[5]

3 Türk Edebiyatı Tarihi: Yunus Emre-Asarı, Türk Yurdu, yıl 3, sayı 3, 1329, s. 922-930; Hoca Ahmet Yesevî: Çağatay ve Osmanlı Edebiyatları Üzerindeki Tesiri, *Bilgi Mecmuası*, yıl 1, sayı 6, Nisan 1330, s. 611-645.

4 "Asırlar Arasından", *İkdam*, 14 Temmuz 1915. Literatürde bu makaleye künyesi dışında hiçbir yerde rastlamadık.

5 Köprülü'nün şu makalesinde dile getirdikleri, o günün halet-i ruhiyesini anlamak bakımından dikkat çekici olmalıdır: "… Bugün, hâin ve kavî Garp âleminin tahkirat ve tecavüzatına maruz bulunan bilumum İslâm ve Türklerin en büyük vazifesi, milliyet fikrini, haysiyet ve intikam akidelerini, sa'y ve kuvvetin lüzumuna iman ihtiyacı layıkıyla anlamak ve avam kitlesinin ruhuna onları aynı kuvvetle ilka etmektir. Daimî ve kavî bir müdafaa-i milliye teşkilatı muhafaza etmek, kavî ve zî-vakar bir halde yaşamak istersek, milletin saadeti için her türlü şahsî fedakârlıklar yapmalı, nifak ve tefrikayı kaldırmalıyız. Ben, Türk ve İslâm olmak haysiyetiyle iddia ediyorum ki, ak saçlı kadınların beşik başlarındaki türküsü bir nida-yı intikam, çiftçinin sabanı sürerken terennüm ettiği name bir heva-yı kin, vaizin camideki mevizesi bir hutbe-i ikaz

Yazar muhatabının “Alnından boşanan kan sellerine bakmayarak nereden nereye gidiyorsun?” sualine Balkan bozgununu hatırlatmak suretiyle Çanakkale’ye doğru yol aldığını belirtmesi yukarıda işaret etmeye çalıştığımız travmanın ip uçları verir niteliktedir. Yazar gitmeyi hedeflediği yerden “hamaset destanlarını toplama”yı amaçlamaktadır.[6] Atasına, Orhun, Niğbolu ve Kosova zaferlerinin yarattığı ruhla, Adalar Denizi’nde alınan zaferin, Çanakkale zaferi destanını yazmak şerefini genç şairlere verdiğini haykırıyor. Bu zafer öyle bir zaferdir ki üç asırdır beşikleri başında felaket ninnileri söyleyen genç analar, artık bu zaferle birlikte, altından sazlarıyla “Turan” ninnisini terennüm etmelerini temin edecektir. Hikaye yazarı Türk ordusunun Çanakkale’de verdiği mücadeleyi eski Yunan efsaneleriyle karşılaştırarak fedakâr ordunun yaptıklarını büyük bir hadise olarak görmektedir.[7]

İlerleyen satırlarda yazarın muhavere ettiği kişiler birer birer tebellür etmeye başlıyor: Alp Arslan, Osman Gazi. Bundan sonra yazar söyleyeceklerini Osman Gazi’nin dilinden ifade etmeye başlar. Çanakkale müdafaasını yapan neferlerle tarihimizin sonsuzluk tacı kazandığı belirtilir ve bu tacı kazananların destan yazmak isteyen hikaye yazarının kardeşleri ve arkadaşları olduğu vurgulanır.[8] Yazarın burada yukarıda işaret etmeye çalıştığımız travmanın tipik bir örneğini sergilediği ve bir nevi atasından özür dilediği görülüyor. Alnından akan kanla Lüleburgaz’ın lekesini silmeye çalıştığını; Çanakkale’nin efsane ve mite karışacak olan dasitanını alnından boşalan kanla yazmak isteğini ve bunun günahlarına kefaret olacağını ezik bir hissiyatla terennüm eder. Yazının

olsun; ve her beş vakit yarın minareler maî semalara nakl-i esrar ederken maşer-i Müslimîne de hitab-ı lahutî nüzul etsin: “Ey Müslümanlar, ey Türkler, vatan için, din ü millet için ölünceye kadar çalışın. Ve ezanlarınızı çan sesleriyle tahkir ve tezyif edenlerden İslâm’ın intikamını alın!..” Köprülüzade Mehmet Fuat, “Müdafaa-i Milliye”, *Tasvir-i Efkâr*, 11 Şubat 1913. (Vurgular bize ait)

6 “… Merhaba yüce atam! Lüleburgaz’da aç, perişan ezdirilen ordunun, bugün Adalar Denizi’ne kendi kanıyla yazdığı hamaset destanlarını toplamaya gidiyorum… ”

7 … “Eski Yunan”ın füsunkâr destancıları, fedakâr ordunun bugün yarattığı harikaları duysalar, muhayyel mabutlarına isnad ettikleri hareketlere kahramanlık namını vermekten sıkılırlardı…

8 “… Adalar Denizi’nin bu şairane, yeşil kıyılarında “Oğuz”un ruhunu taşıyan her nefer artık esatîre karışacak! Sen mademki yarının şehnamecilerine bugünün destanlarını vermek istiyorsun, yarınki nesillere söyle; baştanbaşa bir zafer abidesi teşkil eden tarihimiz, Çanakkale müdafaasıyla, layık olduğu layemut iklîli [taç] kazandı… Bin atına yiğidim, şeref sana ki ruhlarımızı millî gurur ile dolduran o layemut zafer iklîlini yapanlar senin kardeşlerin, arkadaşlarındır. Onlar, kahraman ataları gibi, hayatı istihfaf ettiler, öldüler… Fakat onlar mukaddes gaye uğrunda ölmeseydiler, beşeriyet, şimdiye kadar kaydettiği en yüksek hamaset destanını kara bir sahife ile kapatacaktı… Tanrıya bin şükür! Milletimize bahşettiği ezelî feyz, yarın insanlığın tarihinde yeni bir devir açacak!”

son kısmı ise büyük ölçüde ümit ve umudun aşılandığı, hainlere inanılmaması gerektiği, yabancıların devletin temellerini sarsmak istemeleri ve bu hususta dikkat edilmesi isteği, şehit düşenlerin kanında büyük bir istikbali yaşatacak feyzin bulunduğu vs. ifade edilmektedir. Ve son olarak bahsi geçen ilahî kafile vadilerin arkasındaki tepelerden kaybolmaya başladığı sırada yazar, her birinin alnında kırmızı bir ay yıldız parladığını belirterek destansı hikayesine son veriyor.

Bahsedeceğimiz diğer iki metin şiirlerden oluşuyor.[9] Her ikisi de *İkdam* gazetesinde neşredilmiş olan bu şiirlerde Köprülü Çanakkale zaferi karşısında duyduğu heyecanı, kâh Altay dağlarında tahtına kurulmuş hakana gönderme yaparak kâh Çanakkale'de yeniden doğan hilalin akislerinin Orhun nehri üzerine aksetmesiyle övünerek kâh yirmi dört Oğuz beyinin alınan zafer karşısında sevinmelerini anlatarak büyük bir coşkuyla dile getirdiği görülür. Her iki şiirdi de eski Türk yurdu ve hakanına göndermeler mevcuttur. "Şehidin Rüyası" adlı şiirde yazar Çanakkale zaferi dolayısıyla Türkün kahramanlık neşidesini Altaylarda kurultay kuran hakanın dilinden söyletir. Bu aynı zamanda şehidin rüyası olarak resmedilir.

Gerek "Asırlar Arasından" adlı yazıda gerekse her iki şiirde de dikkati çeken bir husus da felaket yılları olarak zikre değer gördüğü son birkaç asırlık zaman dilimini işaret etmesidir. Önceki yazıda bu dönemi "üç asırdır beşik başında felaket ninnileri söyleyen genç analar" şeklinde betimlerken; şiirlerde de "…Tunç kılınçlar ellerinde Oğuz beyleri; Yirmi dört boy birbirinden merakla sorar: -Kaç asırlık meşûm talih kaldı mı geri?" "…Altın taçlı yüce hilal, sen kaç asırdır Evladının hüsranına yaşlar dökersin…" nitelemeleriyle yer almıştır. Yazar kötü gidişatı, mağlubiyet fikrini üç asırlık bir zaman dilimine teşmil ediyor ki bu aslında döneminin yaygın kanaatleriyle de örtüşür gözükmektedir. Bu ifadeleri, merhum Mehmet Akif'in *Safahât/Asım*'ında yer alan şu ifadeleriyle karşılaştıracak olursak en azından "mağlubiyet fikri"nin tarihi olarak benzer tarihleri işaret ettikleri teslim edilir.

"…Bizleri edvâr-ı faziletleri cidden parlak,
Bir büyük milletin evladıyız, oğlum, ancak,
O fazilet son üç asrın yürüyen ilmiyle,
Birleşip gitmedi; battıkça da ümmet cehle,

9 "Şehidin Rüyası", *İkdam*, 19 Temmuz 1915; "Şehit ve Hilal", *İkdam*, 23 Temmuz 1915. Köprülü'nün bunlardan başka da şiir ve hikayeleri mevcut olmakla birlikte literatürde künyesi dışında içeriğine girilmediğini ve dahası düşünce tarihi açısından irdelenmediğini fark ettiğimizden bu ikisini öne çıkarmayı uygun gördük. Şiirleri hakkında bkz. Fevziye Abdullah Tansel, "Prof. Dr. Fuad Köprülü'nün Şiirleri", *Belleten*, c. XXX, sayı 117, Ocak 1966, s. 637-660.

Bünyevî kudreti günden güne meflûç olarak,
Bir düşüş düştü ki: Davransa da, sarsak, sarsak.
Garb'ın emriyle yatıp kalkmaya artık mahkum.
Çünkü hâkim yaşatan şevket-i fenden mahrûm…"[10]

Son olarak bahsedeceğimiz eser/ler Mekâtib-i İbtidaiye için hazırlamış olduğu *Millî Kıraat* adlı ders kitaplarını içeriyor. Bu serinin ilk kitabı olan *Küçük Mektepliye Millî Kıraat* üzerinden bir değerlendirme yapmak gerekirse; eserin ana temaları arasında ilk sırayı "vatan" fikrinin yer aldığı söylenebilir. Dönemin fikrî temayüllerine uygun olarak da milliyetçi öğelerle bezenmiş bir fikrî manzume sizi hemen karşılayacaktır. Zira eserin önsözünde de bu hususa dikkat çekilmiş; kitapta yer verilen bahisler "varlığımıza dair çocuklara verilmesi lazım gelen fikir ve his cereyanlarına göre tertip edil"diği belirtilmiştir.[11]

Kitabın "Çabuk Mektebe", "Vatanım-Yurdum", "Hakanım", "Bayrağım", "Türklüğüm", "Sultan Osman", "Balkan Cengi", "Bilgi ve Güç", "Yeşil Boncuk", "Osmanlı Vatanı" ve "Hilal-i Ahmer" başlıklı bahisler ya doğrudan ya da dolaylı olarak "vatan" fikrini işlemektedir. Hususen "padişah" ya da "hakan" fikrinin işlendiği yerlerde vatan ve bayrak fikri de peşinden zikredildiği görülür. Daha birinci konuda küçük mektepliye sorulan sorular arasında "Vatan nasıl kurtulur?" ve "Vatana nasıl bir genç olmalı?" suallerinin yer alışı bize hemen Balkan bozgunu dolayısıyla zihinlerde meydana gelen psikolojik travmayı hatırlatır. Konulardan birinde doğrudan Balkan harbi kastedilerek çocuklara öç duygusunun mukaddes olduğu fikri işlenmesi bu açıdan dikkat çekicidir.[12]

10 Merhum Mehmet Akif'in bu vadide şu satırları da calib-i dikkattir: "… İşte atîdir o ser-menzil denen ârâmgâh; Kârbân akvam, çöl mâzî, atâlet sedd-i râh. Durma, mâzî bir mugaylanzâr-ı dehşet-nâktir; Git ki, âtî korkusuzdur, hem ne kudsî hâktir!…" *Safahat*/Durmayalım.

11 Serinin üçüncü kitabının önsözünde bu husus daha belirgin bir şekilde ifade ediliyor: "… Rabian: Kıraat tedrisatı talebeye daha ilk sınıflardan bir terbiye-i edebiye verebilmek için yegâne vasıtadır. Bütün beşeriyetin mâl-i müştereki demek olan bir takım efkâr ve hikemiyâtı, efsaneleri, sonra her vatanperverin bilmesi icap eden mefâhir-i milliyeyi, terbiye-i vataniyeyi talebe ancak bu vasıta ile idrak ve iktisab edebilir. Bünye-i milleti yiyip kemiren emrâz-ı içtimaiyenin tohumlarını, teşebbüs-i şahsînin, haysiyet-i ferdiye ve milliyenin meâl ve manasını bu suretle anlar. İnsaniyetin manasını anlamış bir insan, vatanı için fedâ-yı nefse müheyya, gayûr ve ateşîn bir vatanperver, zevk-i mütalaayı az çok tanımış bir dimağ-ı mütefekkir yetiştirmek: İşte kitabımızın esna-yı tanziminde gözettiğimiz gaye…" *Millî Kıraat*, Üçüncü Kısım, Kanaat Matbaası, Dersaadet 1331.

12 "Geçen sene Rumeli'nde, Bulgarlar, Yunanlılar, Sırplılar, Karadağlılar bizim ile cenkleştiler. Ah bu muharebede benim dindaşlarımdan, ırkdaşlarımdan ne kadar şehit düştü. Zalim düşmanlar vatan kardaşlarını, kan ve can kardaşlarımdan yüz binlercesini insafsızca kestiler. Hemşirelerimin saçlarını yoldular. Vatandaşlarımın kanı Ru-

Yazıların bir kısmında[13] ikinci meşrutiyet yıllarının başat bir kavramıyla karşılaşıyoruz. O da "kuvvet" fikridir. Dönemin atıl ve hareketsiz olduğu var sayılan toplum yapısı karşısında aktif ve dinamik bir toplum arzusu, muhtelif cenahta yer almış mütefekkirlerin hemen bütün eserlerinde işlenmiş gözüküyor. Köprülü'nün çocuklar için yazdığı bu kitabında da "güç" ve "kuvvet" fikrine ayrı bir yer ayırdığı anlaşılıyor.[14] Osmanlı siyasi düşüncesinde önemli ve merkez bir kavram olan "Hak

meli ovalarında dereler gibi aktı. Nice evleri yıktılar. Nice hanümanları söndürdüler. Ben hiç bu kara günleri unutur muyum? Bir gün gelecek elbette o şehit anaların, o şehit babaların intikamını alacağım. Onların cennetteki ruhlarını şâd edeceğim. Bayrağımı Rumeli'nin semalarında yine dalgalandıracağım. Öç duygusu benim mukaddes ateşimdir. Fikirler: 1- Geçen sene bizimle kimler cenk etti? 2- Zalim düşmanlar ne yaptılar? 3- Siz de düşmanları ne yaptığını unutacak mısınız? 4- Bayrağınız nerelerde dalgalansın istiyorsunuz? 5- Öç duygusu nedir?" Küçük Mektepliye Millî Kıraat, Kanaat Kütüphanesi, 1331, s. 24-25; Bir başka parçada da küçük Osman'ın oyuncak askerleriyle yaptığı konuşmada yine öç duygusu işlenmiştir: "…Osman her şeyi düzelttikten sonra atına bindi. Rumeli'den sürülen bayrağını, oralarda şehit edilen kardaşlarını düşündü; artık öç almanın zamanı gelmişti. Kılıcını kaldırarak askerlerine bağırdı: Haydi askerler, Rumeli'ye… Arş!.." s. 33-34; "Ben bir izciyim, Bacağım, kolum, Gözüm, dimağım, Heryerim, sağlam. Padişahıma, yurduma kulum, Düşmana kalbim besler intikam. Haydin sefere Çabuk izciler; Bize istikbal Zaferler gizler." a.g.e., s. 45. [Vurgular bize ait]

13 Vatanım-Yurdum, Türklüğüm, Bilgi ve Güç, İzcilerin Türküsü, İş Adamları.

14 "…Seni düşmanlardan korumak için uğurunda kanımı da dökeceğim… Sana kollarımla, kuvvetimle, cesaretimle hayırlı bir asker, çalışkanlığımla bilgim ile uğurlu bir evlad olacağım…" a.g.e., s. 6; "…Türklüğün son zamanlarda geçirdiği kara günleri aydınlatmak, nurlandırmak için bütün varlığımla çalışacağım. Türklüğü ilmiyle, kuvvetiyle çok yükseklere çıkaracağım…" a.g.e., s. 11; "…Fakat, insana yalnız bilgi yetmez. Bununla beraber güç ve kuvvet de ister. Çelimsiz bir kimsenin kendisine hayrı olmaz ki başkalarına olsun. Bunun için bir taraftan bilgimi, diğer taraftan gücümü çoğaltacağım…" a.g.e., s. 26-27; "…Fikirler: 1- Bu izciler sağlam mı olurlar, çürük mü? (…) 5- Acaba üstün gelecekler mi?" a.g.e., s. 45; "İş Adamları" ismini taşıyan parçada bir grup arkadaşın kendi aralarında yaptıkları muhaverede ne olmak istediklerini anlatırlar ve istisnasız hepsi büyük iş adamları olmak isteklerini belirtirler. Bu bakış açısının da "kuvvet" fikriyle doğrudan alakası olduğunu düşünüyoruz; öğrencilerin hepsi yeni "mektep"lerde okumak istemekte ve mesela içlerinden biri de medresede okumak taraftarı değil: "…Kardeşlerim, ben çiftçi olacağım ama öyle eski sapanlı, bir çiftçi değil… Bunun için şimdiki mektebimi güzel güzel, bitireceğim; sonra başka mekteplerde de okuyup ziraat mektebine gireceğim. Orada çiftçiliği güzelce öğreneceğim. Büyük tarlalarım, çiftliklerim olacak… Yüzlerce işçi çalıştıracağım… Nihad ben de tüccar olmak istiyorum, büyük bir mağazam olsun.. Gayet büyük alış veriş işleriyle uğraşayım ben de tüccar mektebine gireceğim. Hakkı ben babamın kundura dükkanını daha çok genişleteceğim, onun işini daha ileri götüreceğim…Baha benim niyetim demirci olmak… Fakat kapı mandalından başka bir şey yapmasını bilmeyen bir demirci değil… Ben büyük fabrikalarda büyük işler yapacak bir demirci olacağım. (…) Asım da dedi ki… Ben de büyük bir mimar, ya mühendis olmak istiyorum…" a.g.e., s. 53-54.

ve adalet"in yerine "güç ve kuvvet" fikrinin yerleşmeye başlamasının, çağdaş Türk düşüncesinin temel problematiklerinden biri olduğunu hatırlatmak isteriz.

Kitabın geri kalan parçaları da daha çok ahlâk, terbiye bahislerine ayrılmıştır. Anne baba sevgisi, büyüklere hürmet duygusu, çalışma duygusunu övme, tembelliği yerme, yaşlı kimselere yardım etme, büyük sözü dinleme, adâb-ı muaşerete riayet etme, yardımlaşma, ana şefkati, insanlara saygı…

Sonuç

Balkan ve I. Dünya Harbi devam ederken Köprülü'nün yazdıklarına bakacak olursak, cepheye gitmeden nasıl savaşılabileceğini gösteren bir ilmî tablo karşımıza çıkar. Kabaca bir hesaplamayla bu yıllar esnasında üç bin sayfaya ulaşan bir yekun ortaya çıktığı görülmektedir ki bu zor şartlarda bir ilim adamının vatanı için yapabileceklerinin iyi bir nümune-i imtisali olarak önümüzde durduğunu söyleyebiliriz.

Söz konusu ettiğimiz yazılar bağlamında döneminin fikir hareketlerinin izdüşümlerini bu eserlerde pek açık bir biçimde görmek mümkün. Türk milliyetçiliği fikri, yazı ve özellikle şiirlerinde, eski Türk ananesine ve Orta Asya'ya yaptığı vurgu hemen fark edilebilecek öğeler arasındadır. Yazı ve kitaplarında öne çıkarmayı uygun bulduğu fikriyatın, döneminin amelî/pratik ihtiyaçlarıyla örtüştüğü görülmektedir. Özellikle Balkan savaşları sonrasında oluşan dönemin psikolojik durumunu ve mevcut travmayı bu eserlerden takip etmek mümkündür. Eserlerin satır arası okumaları yapıldığında, yaygın kanaatleri ve meselâ İslamcı yazarların bazı düşünceleriyle ortak paydada buluştuğu tespiti çok rahatlıkla yapılabilir.

Ekler

Ek: 1

Asırlar Arasından

Akşamın ağaçlık vadilere ağır ağır yayılıp inen sincâbî, şeffaf dumanları arasında, asırlara mütehakkim asil bir vakar ile sessizce ilerleyen bu ilahî kafileyi görmemek kâbil değildi. Barut ve kan kokularıyla büyümüş cins bir sipahi beygiri gibi mağrur al atlarının gerdanlarında, yüzlerce zaferin efsaneye pek benzer destanlarını söyleyen altın kutaslar, iri tunç tolgalarının garip donukluğu üstünde nereden aks ettiği anlaşılmayan derin ve esrarlı ışıklar vardı. Gözlerimiz bir anda çarpıştı: Anladım ki damarlarımızda dolaşan kan aynı yüksek menbadan maneviyetimize akmıştır.

— Merhaba yiğidim! Alnından boşanan kan sellerine bakmayarak nereden nereye gidiyorsun?

Gök gürültüsüne benzeyen bu kalın ve sarsılmaz sesi, kaç sene evvel “Lüleburgaz”da korkunç bir lanet yıldırımı heybetiyle duymuştum. Fakat bu sefer onda ne rahim, ne şefkatkâr bir eda gizleniyordu..

— Merhaba yüce atam! “Lüleburgaz”da aç, perişan ezdirilen ordunun, bugün Adalar Denizi’ne kendi kanıyla yazdığı hamaset destanlarını toplamağa gidiyorum. “Orhun”un “Niğbolu”nun, “Kosova”nın ebedî ahenklerini ruhunda toplayan bu destanlardan, yarının genç şairleri millî şehnamemizi yaratacaklar! Üç asırdır beşik başında felaket ninnileri söyleyen genç anneler, bundan sonra, altın sazlarla Turan ninnisini terennüm edecekler! “Eski Yunan”ın füsunkâr destancıları, fedakâr ordunun bugün yarattığı harikaları duysalar, muhayyel mabutlarına isnad ettikleri hareketlere kahramanlık namını vermekten sıkılırlardı…

Akşam, ufukta kan renginde irtisamlar göstererek, uzak denizin mavi, durgun sularına koyu gölgeler yayıyor; sürülerin muttarid çıngırakları sönen top seslerine karışarak ıssız vadilerde yatan şehitlerin kulağına bu öl[üm] gününde –diğer geçen her gün gibi– yeni bir zaferle tetevvüc ettiğini fısıldıyordu. Ta ileri siperlerimizden gelen bir rüzgar, pür-huşu ezan sesleriyle beraber bize de bu beşareti getirdi… O vakit, eşinen al atları üstünde, ihtiyar tarihin yıkılmaz istinadgâhları gibi mağrur duran bu sert ve yanık çehrelerde, birer katre ümit ve şükran yaşının tebellürünü gördüm.

İçlerinden biri, birden bire, haykırdı:

— Tanrının inayetiyle Malatya’da düşmanı bozduğum zaman, yanımda-

ki yiğitler bu karşıki vadilerde yatan şehitlerin dedeleriydi. Yabancıların bütün hıyanetlerine rağmen, geçen yıllar damarlardaki o saf kanı da değiştirememiş!

Biraz ufak gözleri, geniş yüzü, gür bıyıklarıyla, al atı üstünde esatîrî bir heykel gibi duran bu kahramanın "Alp Arslan" olduğunu anladım. Boynunda zafer çelenkleri değil yalnız kesif kan lekeleri duran atımdan bir hamlede atladım. Aman ya Rabbi!.. Hain yabancılar bize atalarımızı unutturmak, saf ruhumuzu bozmak için neler yapmışlar, neler… Karşımdaki ilahî kafilenin kimlerden ibaret olduğunu bilmiyor, yalnız hissediyordum. Birden bire bazılarına aşina çıktım. İri kavuğu, biraz uzunca sakalı, rahîm gözleriyle "Osman Gazi" bana doğru ilerledi ve demir eliyle arkamı okşadı:

— Bin atına yiğidim! Bu akşam bizimle beraber gel; sana burada dövüşen çocuklarımın tarihimize ilave ettikleri canlı zafer sahifelerini göstereyim. Ruhumuzu bilmeyen yabancılar "Kosova"yı, "Niğbolu"-yu, "Plevne"yi efsane zannederler; isterim ki onlar buraya gelsinler!

Adalar Denizi'nin bu şairane, yeşil kıyılarında "Oğuz"un ruhunu taşıyan her nefer artık esatîre karışacak! Sen mademki yarının şehnamecilerine bugünün destanlarını vermek istiyorsun, yarınki nesillere söyle; baştanbaşa bir zafer abidesi teşkil eden tarihimiz, Çanakkale müdafaasıyla, layık olduğu layemut iklîli [taç] kazandı… Bin atına yiğidim, şeref sana ki ruhlarımızı millî gurur ile dolduran o layemut zafer iklîlini yapanlar senin kardeşlerin, arkadaşlarındır. Onlar, kahraman ataları gibi, hayatı istihfaf ettiler, öldüler… Fakat onlar mukaddes gaye uğrunda ölmeseydiler, beşeriyet, şimdiye kadar kaydettiği en yüksek hamaset destanını kara bir sahife ile kapatacaktı… Tanrıya bin şükür! Milletimize bahşettiği ezelî feyz, yarın insanlığın tarihinde yeni bir devir açacak!

— Affet hakanım, alnımdan boşalan kan selleriyle "Lüleburgaz"ın lekesini silmeye çalışıyorum. Çanakkale'nin esatîre karışacak destanlarını da o kanla yazmaya ahdettim. Bu hizmet belki günahımın kefareti olur!

Büyük hakanın iri şahane gözlerinde, ummanlarda kopan korkunç, gazap-nak fırtınaların alametlerini gördüm; hiddet ve heyecan ile kabaran geniş göğsü alnında, asırların ağırlığını, ataletini yırtacak nihayetsiz bir kuvvet vardı:

— Hangi lekeden bahsediyorsun, yiğidim! Tarihinde leke olduğuna seni kandırmak isteyen, ruhunun bozulduğunu söyleyen hainlere sen de mi inandın? Benim kanımı, benim maneviyetimi taşımayan o hain yabancılar istediler ki bütün İslam âlemini kucaklayan esir kardeşlere necat ve hürriyet vadeden saltanatımın temelleri sarsılsın, evlatlarımın kurdukları abideler sefil topraklar altına gömülüp kal-

sın! Fakat hainler bilmediler ki cenk meydanında şehit düşen her çocuğumun kanında büyük istikbali yaratacak ezelî bir feyz, ilahî bir kudret vardır… İnanma yiğidim! Alçakların milletime, orduma sürmek istedikleri leke yalnız kendi alınlarında kaldı. Trakya ovalarında, Arnavutluk dağlarında hastalıktan ölen kahraman şehitlerin hain yabancılara okudukları lanet nidalarını, yarının şehnamecileri Meriç'in, Tunca'nın dalgacıklarından dinlesinler!

Büyük hakanın sesinde hain yabancılardan bahsederken yükselen meâl-i gazap, bütün o kahramanların tunçtan çehrelerinde inikaslar yapıyor, al atlar altından kutaslarını sallayarak eşiniyor, iri kılıçlar hiddetle şakırdıyordu…

Birden bire ağaçlık vadilere kesif tabakalarla inen bu ağır haziran gecesinin sükûtu yırtıldı: Uzak vadilerden korkunç akislerle vahşi top sesleri geldi. O vakit, tunç tolgalarından daha sert bu yanık çehrelerde sanki bir şimşek çaktı; ve bu ilahî kafile, asırlara mütehakkim bir vakar ile Adalar Denizi kıyılarına sessizce ilerlerken, büyük hakan şefkatli sesiyle bağırdı:

— Yürü yiğidim! Burada her günün hadiseleri, yarının şehnamecilerine ebedî bir destan mevzuu olur. Bizimle beraber gel, sana o toplayacağın destanların ruhunu anlatayım!

Gecenin parlak siyahlığı altında uzanıp giden vadilerin arkasındaki tepelerden kırmızıya yakın sarı renkte garip bir aydınlık belirdi; ve o sarı aydınlık ortasında ince, kırmızı bir hilal, uzak top sesleri ve meçhul barut kokuları arasında yıldızlı semaya yükseldi.

O vakit, bilmem neden, tunç tolgalar altındaki bu yanık simalara baktım: Hepsinin alnında kırmızı bir ay yıldız yanıyordu…

Köprülüzade Mehmed Fuad

14 Temmuz 1915.

Ek: 2

Zafer Destanları

Şehidin Rüyası

1

Gökte yanan yıldızların sarı ateşi
Durgun sular üzerinde söndü, uzandı…
Yeşil sırtlar arkasında doğan güneşi
Türk şehidi yüce Turan fecridir sandı.
Yüz çevirip göğsündeki yıldızlı aya,
İstikbali görmek için daldı rüyaya:

2

Eski Turan illerinde, ıssız bellerde
Atlıların naraları inledi durdu:
— Destanımız okunacak yine dillerde,
Büyük hakan Altındağ'da kurultay kurdu!"
Aksakallar anladılar nedir manası,
Genç kızların gözlerinden sildiler yası…

3

Donuk yüzlü cengâverler; altın kargılar,
Tunç kılınçlar ellerinde Oğuz beyleri;
Yirmi dört boy birbirinden merakla sorar:
— Kaç asırlık meşûm talih kaldı mı geri?..."
Ateş yandı; tunç yüzlere alev süründü;
Altın tahtı üzerinde hakan göründü:

4

"Türk milleti, ey tanrının en yüce soyu
"Kızıl renkli kutlu ışık ocağımızda
"Parıldarken topladım ki yirmi dört boyu
"Artık zafer perileri kucağımızda
"Eski hüsran yıllarının silindi ârı
"Esti Kafkas dağlarından zafer rüzgârı

5

"Kaç asırdır Altaylarda çiçek açmazdı;
"Moskof eli değdi, diye ağlardı sular

“Artık şanla parıldadı eski Türk adı!
“Şimdi İdil boylarında analar sorar:
“Yine hilal asıldı mı göğün yüzüne?
“Yaslar inmiş düşmanların hain gözüne…

6

“Kahramanlar, boy beyleri, böyle yiğitler!
“Doğan güneş ruhumuzdan ateşler kapmış…
“*Gelibolu* sırtlarında yatan şehitler
“Ecdadının rüyasını hakikat yapmış!
“*Çanakkale*, o mukaddes kahraman yurdu
“Asırların dillerinde bir destan oldu…”

Köprülüzade Mehmed Fuad
19 Temmuz 1915.

Ek: 3

Zafer Destanları

Şehit ve Hilal

Zulmette mi kaldım, ne bu akşamın hali?
Bir gariplik çökmüş yine durgun denize…
Benzetirdim bir veremli sarı benize
Altın taçlı, matem yüzlü güzel hilali.
Yine doğmuş; vadilere dökmüş saçını;
Fakat nerde, göremedim, altın tacını…

— Altın taçlı yüce hilal, sen kaç asırdır
Evladının hüsranına yaşlar dökersin,
Nazlı "Orhun" sularına aks edersin,
Yeşil "Tuna" boylarında gözlerin kalır.
Sendin gören ecdadımın şan demlerini;
Anlat şimdi asırların matemlerini!

Maî, derin bir karanlık… Issız bir vadi…
Yalnız, uzak boşluklarda eski bir kaval…
Lakin bu ses cedlerimin sesi:
— "Ey hilal"
Tak tacını, kahramanlık günleri geldi!"
Hangi altın kavalındı bu esrarlı ses?
Düşünürken, gökyüzünden geldi bir nefes:
— "Gönüllerde soldu siyah hüsran gülleri,
"Fatihlerin büyük ruhu uyandı yine!
"(Altın soy)un bitti artık matem selleri"
"Girdi zafer mevkibleri Turan iline…
"Türk şehidi! Zulmet battı, kaldır başını;
"Sil şefkatli gözlerinden hüsran yaşını:"

Mefkuremin rüyası mı?.. Bilemedim bu.
Hakikatti! Rüya demek hakikat demek.
Ey ruhuma ateş koyan mukaddes dilek
Bana yalnız senin rüyan hakikat oldu!
Ateş gözlü hilalinin öpüp saçını
Sordum:
— Nerde, göster bana altın tacını?

Issız gece… Birden bire karşı dağlardan
Bir karanlık uğultuyla şimşekler çaktı;
Ta önümde yükselirken kara bir duman
Pembe hilal gökyüzünden şefkatle baktı:
— "Türk şehidi, kanlarınla yıka saçımı;
Koydum senin mert başına altın tacımı!..."

Köprülüzade Mehmed Fuad
İkdam, 23 Temmuz 1915.

Çanakkale Savaşları Kitaplığı

UĞURAL VANTHOFT*

Giriş

Büyük Britanya İmparatorluğu'na bağlı savaş gemilerinin Çanakkale dış tabyalarını bombardıman etmeye başladığı 1915 yılının ilk aylarından itibaren Çanakkale'deki çatışmalar dergi makalelerine ve kitaplara konu teşkil etmeye başlamıştı. Çalışmamızın ilk bölümünde, 100 yıllık süre içerisinde oluşan "Çanakkale Savaşları Kitaplığı"na ilişkin bilgiler ve sayılara yer verilmekte ve değerlendirmelerde bulunulmaktadır. Çanakkale tarihine ilgi duyan okuyucuların, hiç kuşkusuz en çok odaklandıkları kitaplar "hatırat" türündeki eserlerdir. İkinci bölümde Yüzbaşı Şemseddin Çamoğlu'nun hatıratından hareketle, Resmî Devlet İdeolojisinin, hatırat yazanları ne ölçüde etkileyebileceğine dair bir örnek sunulmaktadır. Son bölümde de, Çanakkale Savaşı'nın komutanlarından Gazi M.K.Atatürk'ün özel kütüphanesinde mevcut Çanakkale kitaplarının listesi ile okuduğu bir kitap üzerine yaptığı oldukça ilginç işaretlemeye yer verilmektedir.

A. Çanakkale Savaşları Kitaplığı

Tematik bir kitaplık olarak ele alındığında Çanakkale Savaşı, karada ve havada cereyan etmiş çatışmaları her yönüyle kapsayan çok geniş bir literatürü ifade etmektedir. Her ne kadar muharebelerin ayrıntılı anlatımı, uygulanan taktik ve stratejilerin analizi literatürün ağırlık merkezini teşkil etmekte ise de içeride ve dışarıda vuku bulan siyasi gelişmeler ve müzakereler, Çanakkale Savaşı'nın yarattığı ekonomik ve sosyal sıkıntılar gerek akademik gerekse popüler tarih kitaplarında yeterince yer almaktadır. Bütün bu hadiselerin en teferruatlı bilgilerine ise yayınlanmış hatırat, günlük, mektup ve raporlardan ulaşılabil-

* Kitap Koleksiyoneri, Araştırmacı/Yazar

mektedir. Keza Çanakkale Savaşı'nı müstakil bir konu olarak ele alıp işleyen veya arka planda bir fon olarak kullanan, hikaye, roman, destan, çocuk kitabı, grafikler, çizgi romanlar, şiir antoloji kitabı gibi her tür edebi eserin yanı sıra bahsi geçen konuda makale ve yazılara yer veren dergi ve gazeteler gibi materyallerin de Çanakkale kitaplığının ayrılmaz bir ögesi olduğu unutulmamalıdır. Bibliyografyalarda veya dipnotlarda yer almamalarına rağmen Çanakkale Savaşı'nın anlatımına katkı sunabilecek ilginç birer yazılı kaynak örneği teşkil eden "In Memoriam" veya "In Momento" başlıklı risalelerin de bu kitaplığa dahil edilmesi uygun olacaktır. 12 ile 48 sayfa hacmindeki bu kitapçıklar, İtilaf Devletleri ordularının bir mensubu olarak geldikleri Çanakkale Cephesi'nde ölen Hıristiyan askerlerin aileleri tarafından düzenlenen ve dini ayinler sonrasında cemaate dağıtılan "anı" niteliğinde eserlerdir. Ölen askerlerin fotoğrafı ve biyografisinin yanı sıra, yakınları, komutanı, tabur rahibi, cephe arkadaşları tarafından kaleme alınan yazılar ihtiva eden bu kitapçıklarda bazen savaşın hiç bilinmeyen ayrıntılarına da rastlanmaktadır.

Çanakkale Savaşı'na ilişkin kitapları ve dergi makalelerini yayınlandıkları lisana göre tasnif ettiğimizde en çok eserin İngilizce olarak yayınlandığını, bunu takiben Türkçe/ Osmanlıca, Fransızca, Almanca ve Rusçanın geldiğini görmekteyiz. Bu dillerin haricinde hemen bütün dillerde yayınlanmış kitap ve dergi makalelerine rastlanmaktadır. Arapça, Arnavutça, Azerice, Boşnakça, Bulgarca, Çekçe, Danimarkaca, Ermenice, Felemenkçe, Fince, Hintçe, İbranice, İrlandaca, İsveççe, İspanyolca, İtalyanca, Japonca, Lehçe, Norveççe, Macarca, Portekizce, Romence, Sırpça ve Yunanca kaleme alınmış eserler mevcuttur. Çanakkale Savaşıyla ilgili Hindistan'da iki, Belçika'da bir ve Cezayir'de yayınlanan bir kitapta, anılan ülkelerin mahalli lisanları yerine İngilizce ve Fransızca dilleri kullanılmıştır.

Editoryal anlamda eserlerin yayınlandığı ülkeler itibarıyla yaptığımız araştırmada yukarıdaki listeye Amerika Birleşik Devletleri, Avustralya, Yeni Zelanda, Monte Carlo'yu da dahil ettiğimizde Çanakkale Savaşı ile ilgili 40'tan fazla ülkede yayın yapıldığı görülmektedir.

Bilindiği üzere, Çanakkale'ye getirilen Büyük Britanya imparatorluk kuvvetleri arasında Avustralya ve Yeni Zelanda birliklerinin yanı sıra Hintliler de bulunmaktaydı. Muharip ve yardımcı sınıflara mensup 16.000 Hintlinin Çanakkale'de görev yapmalarına karşın bunlara ilişkin hatırat ve araştırma sayısının son derece az olması dikkatimizi çeken diğer bir husus olmuştur. Bu duruma yol açan en önemli sebebin, 1948 yılına kadar İngiltere'nin bir sömürgesi durumunda olan Hindistan'daki kamu yönetiminin Birinci Dünya Savaşı'nı unutturmaya yönelik olarak arşivleri araştırmacıların hizmetine açmamış olmalarına bağlamaktayız. 100.

yıl kutlamalarıyla birlikte Hindistan medyasında Çanakkale'ye duyulan ilgi artmış ve oldukça teferruatlı araştırmalar yayınlanmaya başlamıştır.

1915 yılında Çanakkale'de denizde ve karada çatışmalar henüz bütün şiddetiyle devam ediyor iken gerek yetişkinlere, gerekse çocuklara yönelik Çanakkale Savaşı temalı kitapların başta İngiltere olmak üzere Avrupa ve Amerika'da süratle yayınlanmasıyla bu alanda geniş bir okuyucu kitlesinin oluştuğu, aynı yıl içerisinde yenilenen baskılardan anlaşılmaktadır. Savaşın birinci safhası denizden ablukaya alma, gemilerden bombardıman ve Boğaz'ın forsalanması şeklinde donanma gücüyle yapıldığından haliyle ilk çıkan kitaplarda da bahriye askerlerinin gözlem ve hatıraları yer almakta, ilerleyen safhalarda ise kara muharebelerine ilişkin bilgiler yoğunluk kazanmaktadır. Birinci Cihan Harbi'nin başlaması ve yayılmasıyla Dünya bir ateş çemberine dönüşmüştü. Türkiye'de gazeteler için dahi kağıt sıkıntısı yaşanıyor olmasına karşın İngiltere'de yayınlanan Çanakkale konulu kitapların önemli bir bölümünün iyi kalite kağıda basılması, renkli gravürler ihtiva etmesi, göz alıcı kalın kapaklı ciltler halinde okuyuculara sunulması dikkat çekmektedir. Ayrıca, 1915 yılında Çanakkale Savaşı ile ilgili özgün bir eserin henüz Türkiye'de hazırlanmadığını, o yıl Türkçe yayınlanan 10 kitabın 6'sının tercüme, diğer 4'ünün ise şiir kitabı olduğunu aşağıdaki listenin incelenmesinde görmekteyiz:

- Fuat Hulus (Demirelli) : *Harbin Etrafında*, 56 sayfa
- Mehmed Emin (Yurdakul) : *Ordunun Destanı*, 40 sayfa
- Habibzade Ahmed Kemal: *Vatan Yavrularına Ninni*, 16 sayfa
- Ahmed Nedim (Tör): *Cenk Destanı*, 16 sayfa

Yabancı dilden tercüme eserler ise;

- Karl Helferrich: İtilaf-ı Müselles Devletlerin Neşriyatına N*azaran Harbi Umuminin Menşeleri*, Mütercimi: Reşid Safvet (Atabinen), Fratelli Haym Matbaası,1331, 91 sayfa
- Ashmead- Bartlett: Çanakkale H*arekatı bahriyesine Dair İfşaat*, Mütercimi:Rahmi, Dersaadet, Matbaa-i Amire, 1331, 19 sayfa
- Ashmead- Bartlett: Çanakkale Raporları, Mütercimi : Rahmi, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1331, 196 sayfa
- De Robeck, Amiral: Çanakkal'de *bulunan İngiliz Donanması Kumandanı Visamiral Robeck tarafından 1 Temmuz 1915 tarihli raporun tercümesidir*, Mütercimi: Rahmi, İstanbul, Matbaa-i Askeriye, 1331, 12 sayfa
- Fortescue, Granville: *Çanakkale*, Mütercimi: Rahmi, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1331, 45 sayfa

- Hamilton, Ian: *Bahr-i Sefid Kuvvei Seferiyesi Başkumandanı Sir Hamilton tarafından İngiltere Harbiye Nezareti'ne takdim ve matbuata tevdi olunan 20 Mayıs 1915 tarihli raporun tercümesidir*, Mütercimi: Rahmi, İstanbul, Matbaa-i askeriye, 1331, 29 sayfa

Dünyada en yaygın kullanım şekliyle "Gallipoli Campaign" veya " Dardanelles War" olarak tercüme edilen "Çanakkale Savaşı" terminin birçok dildeki karşılığı farklılıklar göstermektedir. Japonca "Garipori Notatakai", Ermenice " Dardaneli Badırazmı", Rusça "Dardanell' skaya Operatsiya", flemenkçe "De strijd om de Dardanellen", Azerice " Canaqqala Döyüşü", İtalyanca "La Guerra di Dardenelli", Portekizce "Campanha dos Dardanellos" vs. gibi.

Çarlık Rusyası, Çanakkale Boğazı önlerine gönderdiği "Askold" isimli bir zırhlıyla İngiliz-Fransız donanmasının yanı sıra Çanakkale Deniz Savaşı'na bilfiil katılmıştı. Askold Zırhlısı Kum Kale sahiline asker çıkarılmasında perdeleme görevi ifa etmiş, Seddür Bahir Kalesi'nin bombardımanına iştirak etmiş, Rus subayları anafartalar sahillerinde karaya çıkarak istihbarat faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Ne var ki Rusların Birinci Dünya Savaşına ilişkin yazılı kaynaklarında Çanakkale cephesine oldukça az yer verdiği görülmektedir. Ruslar, Çanakkale çatışmalarından ziyade diplomatik alandaki gelişmelere ve Osmanlıların resmen harp ilan etmeksizin Rusların Karadeniz kıyılarını bombardıman etmeleri hususlarını ön planda tutmaktadırlar. Ayrıca, Çanakkale cephesinin Rus askeri tarihçileri açısından "önemsiz bir ayrıntı" olarak algılandığı ve Birinci Dünya Savaşı'nda kendilerini askeri, ekonomik ve toplumsal yönlerden şiddetle etkileyen esas vuruşmaların Almanya, Avusturya, Macaristan sınırlarında gerçekleşmiş olduğunu söyleyebiliriz.

Çanakkale Savaşı'nın sona erdiği 1916 yılında ise, literatürdeki sayısal farkın daha da büyüdüğünü, Türkiye'de o yıl yayınlanan 9 kitaba karşın yurt dışındaki sayının 72 adet olarak gerçekleştiğini tespit etmekteyiz.

Keza 1915 yılında Türkiye'de yayınlanan dergilerde Çanakkale ile ilgili yazı ve makaleleri incelediğimizde şiirler hariç: *Servet-i Fünun*, *Sebilürreşad*, *Donanma Dergisi*, *Türk Yurdu*, *Mecmua-i Seneviye-i Bahriye* ve ilk sayısı 1915'te çıkan *Harb Mecmuası*'nda toplam 21 adet yazıya rastlayabilmekteyiz. Oysa aynı dönemde dünyadaki belli başlı dergileri taradığımızda (*The Illutrated War News, The Illustrated London News, The War Illustrated, The Globe, The Naval review, The War Budget, Current History, Le Miroir, Illustration, La Revue de Paris, Revue Des Deux Mondes, L'Image de la Guerre, Lecture Pour Tous, L'Evenement Illutre*) Çanakkale Savaşı'yla ilgili 300'den fazla yazı ve resmin yer aldığını görmekteyiz.

100 yıllık zaman kesiti içerisinde yurt içi ve yurt dışında yayınlanan dergileri taradığımızda, Nisan 2015 tarihine kadar Çanakkale Savaşı

konusunda en çok yazı içeren dergiler sıralaması ise aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Dergi Adı	**Yayın Yeri**	**Nüsha**	**Yazı**
1. *The Gallipolian*	Londra	136	680
2. Çanakkale *1915*	Çanakkale	23	168
3. *Yeni Türkiye Dergisi* (Özel sayı)	Ankara	1	122
4. *The Revielle*	Avustralya	60	119
5. Çanakkale Araştırmaları Dergisi	Çanakkale	17	56

Tablonun ilk sırasında yer alan *The Gallipolian* dergisi İngiliz Çanakkale Savaşı Gazileri Derneği tarafından Londra'da yayınlanmakta olup araştırmacıların dikkatini çekebilecek bilgiler içermektedir Avustralyalı Savaş Gazileri Cemiyeti'nin ilk sayısını 1927 yılında yayınladığı *The Revielle* dergisi Birinci Dünya Savaşı'nın bütün cephelerini kapsamakta ise de 1927 ile 1937 yılları arasında yayınlanan 60 nüsha içerisinde Çanakkale ile ilgili 100 civarında haber ve yazı bulunmaktadır. Türkiye'de ise münhasıran Çanakkale Cephesi'ni konu alan *Çanakkale 1915* dergisinin 23 nüshasında 168 adet araştırma/ tercüme/ tekrar basım şeklinde makale yayınlanmıştır. 100 yıllık zaman kesiti içerisinde tüm dünyada Çanakkale ile ilgili toplam makale sayısının tespitinin zorluğu nedeniyle en fazla makale çıkaran dergilerin listesini çıkarmakla yetinerek, ulaşılmaları daha kolay olduğu için böylesi bir istatistiki araştırmayı kitaplar için yaptık. Bir kitabın başından sonuna tamamının ve ya bazı bölümlerinin Çanakkale Savaşı ile ilgili olması dikkate alınmak suretiyle yaptığımız sayımda 100 yıl içerisinde Türkiye'de 1.070 , diğer ülkelerde 2.225 olmak üzere toplam 3.295 adet kitap yayınlandığı görülmektedir. Özellikle Çanakkale zaferinin 90. yılının kutlandığı 2005 tarihinden itibaren Türkiye'de yayınlanan kitap sayısında çok belirgin bir artış dikkat çekmektedir Ancak bu kitapların önemli bir bölümünü "niteliksiz" olarak vasıflandıracağımız yayınlar teşkil etmektedir. Bu nevi kitaplar herhangi yeni bir bilgiyi ortaya koymamakta, arşiv çalışmasına dayanmamakta, bir çoğu daha önce yayınlanan kitaplarla neredeyse özdeş olan ve kes- yapıştır tekniğiyle tekrar dizayn edilerek okuyucuya sunulan ve ayrıca çok fazla hatalı bilgi içeren kitaplardır.

Çanakkale Savaşı'na odaklanan okuyucuların en fazla ilgisini hatırat tarzındaki kitaplar çekmektedir. Ne var ki Çanakkale Savaşı'na Osmanlı ordusundan er olarak katılanların %98 inin okur- yazar olmamaları, hatıratlarını kaleme alabilecek eğitimli subay kadrolarının ise Çanakkale'de veya sonraki cephelerde çok sayıda şehit vermeleri Türkiye'de yayınlanan hatıratların 135 gibi çok az sayıda kalmasına neden olmuştur. Diğer taraf-

tan, basılan hatıratlarda yazılanların bir süzgeçten geçirmek suretiyle okunması gerektiğini takip eden bölümlerde göstermeye çalışacağız.

B. Resmi İdeolojinin Hatıratlara Etkisi

Bu bölümde , devlette ve toplumdaki hakim ideolojinin bir hatıratın ilk kez kaleme alınması, yayınlanması, ilerleyen zaman içerisinde tekrardan basımının yapılması gibi değişik safhalarda hatırat sahibini dönemsel olarak ne ölçüde etkilediği incelenmektedir.

"Yüzbaşı Şemsettin Çamoğlu'nun Anıları"

Şemsettin Bey 1885 yılında Girit Adası'nda doğmuştur. İstanbul'da Halıcıoğlu Harbiye Mektebi'nde tahsil görmüş, 1905 yılında topçu asteğmen olarak mezun olmuştur. 3 Kasım 1914 tarihinde İngiliz harp gemilerinin Çanakkale Boğazı dış tabyalarını bombaladığı tarihten itibaren son gününe kadar Çanakkale deniz ve kara savaşlarının, bizzat bölgede bulunarak bütün evrelerine şahitlik etmiştir. Sıcak çatışmalar henüz sürmekteyken tuttuğu notları 11 Temmuz 1915 tarihinde Sarıtepe mevkiinde düzenli bir şekle sokarak 50 sayfa hacminde bir hatırata dönüştürüp altını Yüzbaşı Şemseddin olarak imzalamıştır. Savaş bittikten sonra üniversitede dış tababet kısmından diploma alarak çeşitli askeri hastanelerde görev yapmış, 1935 yılında yarbay rütbesiyle ve kendi isteğiyle ordudan istifa ederek Çanakkale'ye yerleşmiştir. 1937-1939 yıllarında da Çanakkale'de Belediye Başkanlığı yapmıştır. 11 Temmuz 1915 yılında kaleme aldığı hatırat defterindeki bilgilerden hareketle, 1953 yılında "16 Mart 1915 Çanakkale Zaferi" ve 1962 yılında da " Çanakkale Boğazı ve Savaşları" başlıklı iki kitap yayınlamıştır.

Osmanlı ordusunun bir subayı iken Çanakkale-Sarıtepe mevkiinde kaleme aldığı hatıratta geçen aşağıdaki ibareler, Cumhuriyet döneminde aynı kişinin hazırladığı kitap metinlerinden ya tamamen kaldırıldığı ya da dönemin ruhuna uyumlu bir şekle dönüştürüldüğü görülmektedir. (Değişikliğe uğrayan ifadeler 7, 8, 9, 14, 19, 23, 33 ve 37. sayfalardadır.)

- İlk metindeki "Cenab-ı Hak" ifadesinin yerine "Tanrı" kelimesi konulmuştur.
- "Düşmanın bombardıman ateşi devam etseydi Seddül Bahir istihkamındaki herkes zümre-i şühedaya kavuşacaktı" ifadesi, "Düşmanın bombardımanı sürseydi kayıplarımız daha ziyade olacaktı. Tanrı düşmanın gözünü bağlamış Türk'ü korumuştu" şekline dönüştürülmüştür.
- Uyarılara rağmen cephaneliği uygun yere aktarmamış olan ve düşman mermisiyle infilaki sonucu bir faciaya sebep olan Alay

Komutanından bunun hesabını sormazlar ise "kaffesi mesul ve muatebi indallah olacaktır (hepsi Allah'ın nezdinde sorumlu ve azarlanan olacaktır)" ibaresi "İnsan zaiyatına sebebiyet veren Yzb. Macit Bey her nedense ele alınmadı incelenmedi ve bu facianın sebep ve mesulu aranmadı" denilmek suretiyle ilk metindeki ağır ifade hafifletilmiştir.

- "Teftişe gelen Harbiye Nazırı Enver Paşa, bazı Alman Paşalarıyla düşmanın hareketini izledi" cümlesindeki "Alman Paşalar" kelimeleri kaldırılmıştır.
- "Orhaniye toplarını Almanlar kullanıyor" cümlesindeki "Almanlar kullanıyor" ifadesi kaldırılmıştır.
- "Toplanma Merkezi olan Apostolaki Çiftliğine gittik" cümlesindeki Rumca yer ismi kitap metninde kullanılmamıştır.
- "Düşmana yalnızca süngüsüyle hücuma kalkışması hamaset ve celadet- Osmaniyyenin şanlı bir faslını teşkil ediyor" ibaresindeki Osmanlı kelimesi kaldırılarak yerine Türkler denilmiştir.
- "Sahil topçu müfettişi Uzedom Paşa'nın emriye bataryayı tepenin altındaki mahalle naklettik" cümlesindeki bir Alman Paşası olan Uzedom'un ismi iptal edilmiştir.
- " Fedakar müttefikimiz Almanya'nın günlerden beri beklemekte olduğumuz tahtelbahirleri sahillerimize gelmiş ve faaliyete başlamışlardı" cümlesi metinden tamamen çıkartılmıştır.

Osmanlı Subayı yzb. Şemseddin Bey'in (Cumhuriyet döneminde Yarbay, Diş hekimi ve Belediye Başkanı) Temmuz 1915 te yazdığı hatıratını 1953 ve 1962 yıllarında yayınlarken ilk metinde mevcut Dini/ islami içerikli terimlerden, Osmanlı adını anmaktan, Rumca yer ismi kullanmaktan ve müttefikimiz Alman subaylarına değinmekten özenle kaçınmış olduğu görülmektedir.

C. Atatürkün Özel Kütüphanesindeki Çanakkale Savaşı ile İlgili Kitaplar ve Bir Bulgu

Çanakkale Savaşı'na ilişkin olarak Atatürk'ün özel kütüphanesinde mevcut en eski tarihli kitap Paris'teki Çanakkale'de savaşmış Fransız Muharipler Cemiyeti tarafından 1932 yılında basılmış olan *Les Dardanelles* isimli kitaptır.

İngiliz general Aspinal Oglander tarafından hazırlanarak 1932'de basımı gerçekleşen 4 ciltlik *Military Operation Gallipoli* adlı eserin bir nüshası İngilter'nin Ankara Büyükelçisi Sir George Clark tarafından 21 Mayıs 1932 yılında Çanakkale Köşkünde Atatürk'e bizzat tevdi edilmiştir.

Kütüphanedeki bir diger kitap ise Çanakkale Savaşı'na katılmış Yeni Zelandalı Binbaşı Brereton tarafından yazılarak 1 Mayıs 1934 de " His Excellency Mustafa Kemal Pasha with the respect and good wishes" ithafıyla sunulan *Tales of Three Campaigns* adlı eserdir.

Çanakkale'nin komutanlarından Mustafa Kemal Atatürk'ün okuduğu ve üzerinde bazı işaretlemeler yaptığı diğer bir eser ise, İngiliz gazeteci John Masefield tarafından yazılan *Gallipoli* isimli kitaptır. Ankara'dan dinlenmek üzere 1936 yılı Haziran- Temmuz aylarında geldiği Florya Cumhurbaşkanlığı Deniz köşkünde ikameti esnasında okumak üzere İstanbul Üniversitesi kitaplığından ödünç olarak getirttiği kitaplar arasında bulunan Masefield'in eserinin 68. sayfasındaki bir cümle Gazi'nin dikkatini çekmişti. Türk ordusunun 1 Mayıs 1915 gecesi başlattığı taarruzun anlatıldığı bu bölümde, «Türkler Allah'ın ve Enver Paşanın adlarını haykırarak hücuma geçtiler» cümlesine takılarak «ve» ile «paşa» kelimelerinin üzerini çizmiş, «Enver» adını da parantez içine almıştır. Atatürk'ün hangi düşünce ve saikle bu işaretlemeleri yaptığını bu gün bilebilmemiz mümkün değildir.

Sonuç

1915 yılında vuku bulan Çanakkale Savaşları'nı askeri, siyasi, sosyal, ekonomik ve edebi yönleri ile ele alan, Türkiye ve dünyada son yüzyıl içerisinde binlerce kitap ve makaleden müteşekkil geniş bir külliyat oluşmuştur. Ne var ki ülkemizde özellikle hatırat türü eserlerin yetersiz sayıda kaldığını ayrıca son yıllarda peş peşe yayınlanmakta olan ve herhangi bir arşiv çalışmasına dayanmayan, yeni bilgiler içermeyen popüler tarih kitaplarının hatalarla dolu olduğunun altını çizmek isteriz.

KAYNAKÇA

D.G.J. RYAN - *Historical Record of the Gurkha Rifles*, Simla/India, 1925

C.Kunal SEN, *Through War, Rebellion and Riot*, Calcutta/India, 1929

H.J.EDMONDS, *Life of Norman Dewhurst*, Brussels/Belgium, 1968

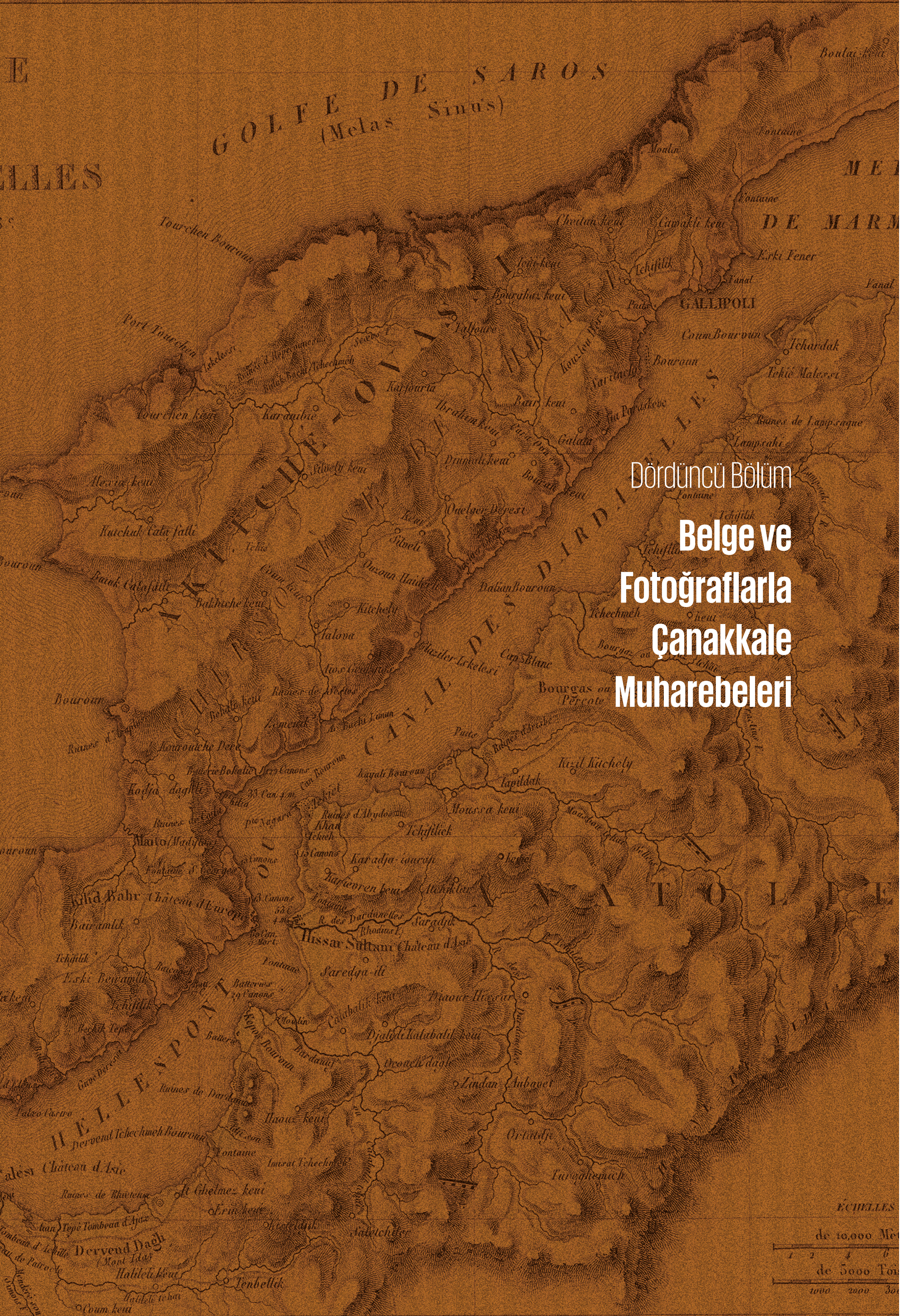
Albert de LAMOTTE, *Cing Mois Aux Dardanelles*, Oran/Algiers, 1923

Uğural VANTHOFT, "İngilizlerin Hint Fedaileri de Çanakkaledeydi", *Derin Tarih Dergisi*, Özel Sayı no:2, 2015

Uğural VANTHOFT, " Çanakkale ve Ruslar", *Çanakkale 1915 Dergisi*, Sayı 17, Eylül 2013

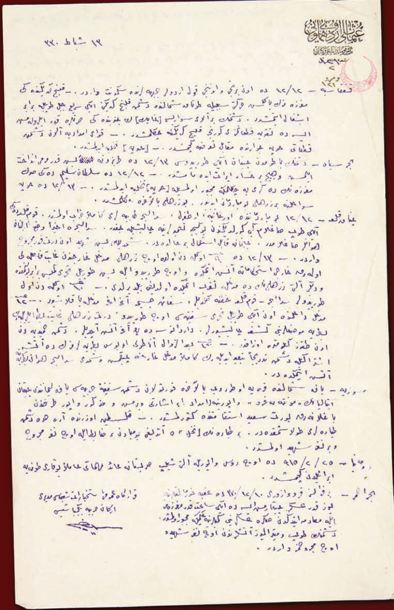
Şemseddin Çamoğlu, El yazılı hatıra defteri, Sarıtepe/Çananakkale 1915.(Mezkur hatıratın transkripsiyonunu yaparak bir kopyasını tarafıma veren Bilgin Aydın'a teşekkür ederim. U.V.)

John MASEFIELD, *Gallipoli*, London, 1916 (İstanbul Üniversitesi Yazma Eserler Kütüphanesinde muhafaza olunmaktadır. Envanter No. 90K/101)

Dördüncü Bölüm

Belge ve Fotoğraflarla Çanakkale Muharebeleri

26 Şubat 1915

Osmanlı Genelkurmay Başkanlığı İstihbarat Şubesi'nin, cephelerdeki vaziyeti içeren 26 Şubat 1915 tarihli günlük savaş raporu:

Düşman donanmasının 25 Şubat 1915 günü yaptığı bombardımanda Orhaniye, Ertuğrul, Seddülbahir tabyaları tamamen tahrip olmuştur. Kumkale'deki iki top sağlam göründüğünden tamirine çalışılacaktır. Seddülbahir'e sonradan yerleştirilen havanlar sağlamdır.

Bombardıman sonucu 5 şehit, 14 yaralı vardır.

26 Şubat günü öğleden önce saat 9'da üç zırhlı Boğaz girişi dışından aralıklı olarak Seddülbahir ve Kumkale istihkamlarına ateş etmiş, saat 12'de diğer 6 zırhlı, 3 torpido eşliğinde 12 mayın tarama gemisi Boğazdan içeri girerek batarya mevzilerini keşfe çalışmaktadır. Zırhlılar Dardanos tabyasına pek ağır ateş açtılar.

Düşman gemileri Hamidiye tabyasından 19 km uzaktadır. Anadolu obüs bataryalarından karşılık gören düşman gemilerinin akşama doğru Boğaz'ı terk etmişlerdir.

BOA, DH. EUM. VRK, 14/69

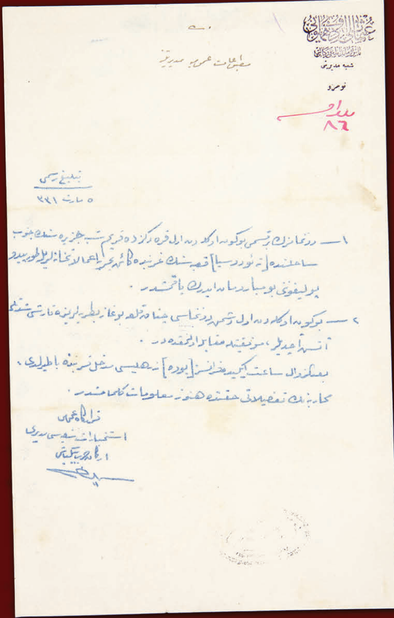
Seddülbahir Köyü yakınında Ertuğrul Tabyası'nda 25 Şubat 1915'te düşman bombardımanıyla tahrip edilen 24 cm çapında top

Seddülbahir Kalesi içindeki tabyada düşman bombardımanıyla tahrip edilen topta Türk askerlerinin yazısı: "Allah Bizimledir"

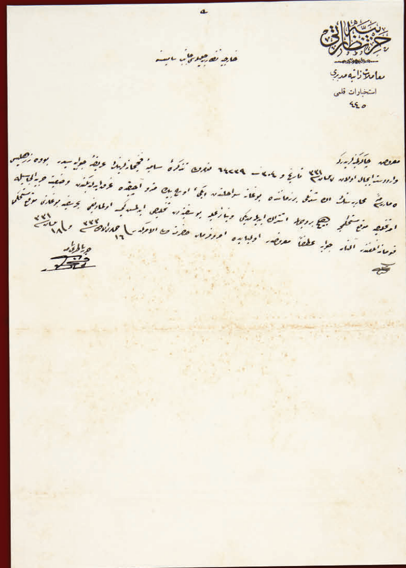
Seddülbahir tabyasında deniz savaşları sırasında düşman donanması tarafından tahrip edilen ağır çaplı topun önünde Fransız subayları

18 Mart 1915

Osmanlı Genelkurmay Başkanlığı İstihbarat Şubesi'nin, cephelerdeki vaziyeti içeren 18 Mart 1915 tarihli resmi savaş raporu:

18 Mart 1915 günü öğleden evvel Boğaz'a giren düşman donanmasının tabyalara şiddetli ateş açtığı, tabyaların da karşılık verdiği. Öğleden sonra saat 14'te Fransız Bouvet zırhlısının boğaz dâhilinde batırıldığı, muharebenin ayrıntıları hakkında henüz malumat gelmemiştir.

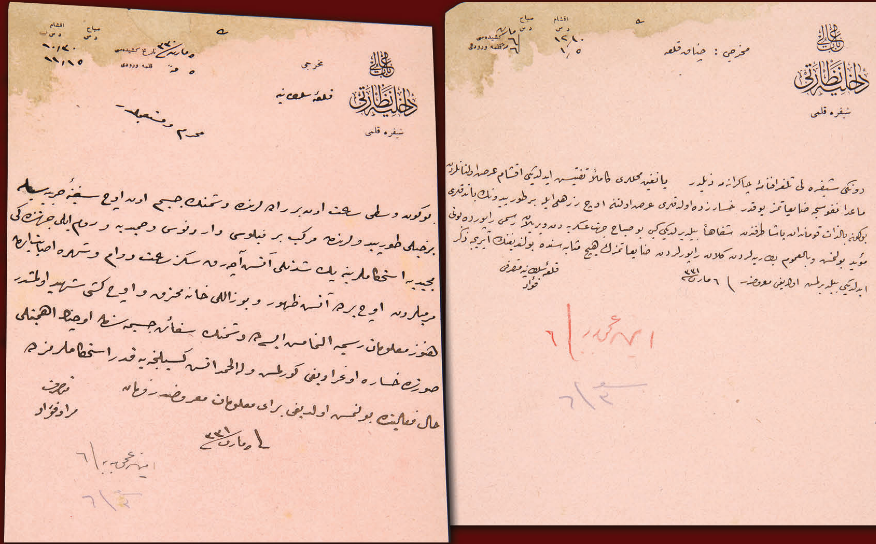
5 Mayıs 1915

Fransızların, İstanbul Papalık Vekilliği aracılığıyla 18 Mart günü batan Bouvet savaş gemisi mürettebatından kurtarılan olup olmadığını sormaları üzerine; Çanakkale Boğazı Müstahkem Mevki Kumandanlığı'ndan alınan bilgiye göre, Bouvet zırhlısının 18 Mart deniz muharebesinin en şiddetli zamanında boğaz sahiline 2-3 kilometre mesafede battığı ancak harbin şiddetinden dolayı Türk askerlerince kurtarma çalışması yapılamadığından mürettebattan hiç kimsenin kurtarılmamış olduğunun Hariciye Nezareti'nce cevaben bildirildiği.

BOA, HR.SYS, 2216/51

Çanakkale Boğazı'nı savunan tabyalardan birinde atışa hazırlanan 24 cm çapında top ve topçu erleri

Kale-yi Sultaniye (Çanakkale) Mutasarrıfı Fuad Bey'den savaşın gidişatına dair gelen 18 ve 19 Mart tarihli telgraflar:

18 Mart 1915

18 Mart günü öğleden önce saat 11 sıralarında düşmanın 13 büyük savaş gemisiyle birçok torpidodan oluşan filosu Dardanos, Hamidiye ile Rumeli yakasındaki Mecidiye istihkâmlarına şiddetle ateş açmıştır. Sekiz saat süren muharebede şehre düşen mermiler yangına sebebiyet verip 150 ev yanmış ve üç kişi şehit olmuştur.

Henüz resmi bilgi alınamamış ise de düşmanın büyük savaş gemilerinden üçünün önemli ölçüde hasara uğramış olduğu görülmüş ve ateş kesilinceye kadar istihkamlarımız da faal olarak düşmana karşılık vermiş olduğu.

19 Mart 1915

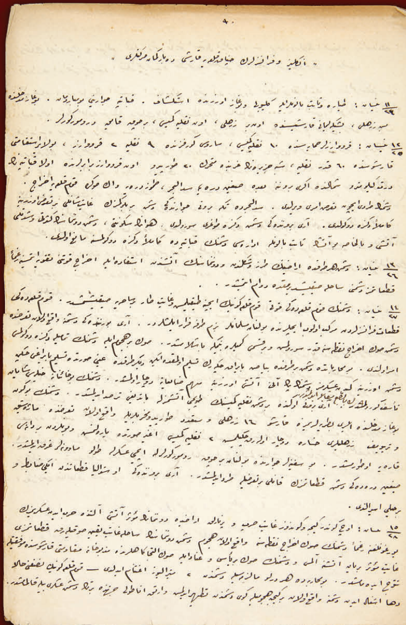
Dünkü telgrafa ektir: Çanakkale'de yangın çıkan yerler teftiş edilmiş, dün bildirilenden başka nüfusça zayiat olmadığı anlaşılmış, dün ağır hasar aldığını bildirdiğimiz düşmanın üç zırhlısı ile bir torpidosunun battığı bugün bizzat kumandan paşa (Cevat Paşa) tarafından bildirilmiştir.

Bütün bataryalardan gelen raporlardan zayiatımızın neredeyse hiç mertebesinde olduğu anlaşılmıştır.

BOA, DH. EUM. 3. Şb, 4/37

18 Mart 1915 Deniz Muharebesinde düşman donanmasına en fazla hasarı verdiren ve Fransız zırhlısı Bouvet'yi batıran Mecidiye Tabyası'nda batarya komutanı Yüzbaşı Mehmed Hilmi Bey ve Teğmen Fahri Efendi

29 Nisan 1915

İngiliz ve Fransızların Çanakkale'ye karşı yaptıkları çıkarma harekâtının 24 - 28 Nisan 1915 tarihleri arasındaki ait gelişmelerine dair Osmanlı Genelkurmay Başkanlığı İstihbarat Şubesi'nin raporu:

24 Nisan: Kabatepe civarı düşman donanmasınca bombalandı. Beşige Limanı karşısında düşman savaş ve nakliye gemileri görüldü.

25 Nisan: Düşmanın, savaş gemileri eşliğinde nakliye gemilerini Soros Körfezi'nde Bolayır istikametine gönderdiği. Kabatepe'nin 4 km kuzeyindeki Arıburnu'na, Sığındere'ye, Seddülbahir'e, Domuzdere'ye ve Kumkale'ye düşmanın asker çıkardığı. Arıburnu'na çıkan düşman askerinin denize doğru sürüldüğü.

26 Nisan: Düşmanın donanma himayesinde karaya asker çıkarmaya devam ettiği. Türk birlikleri düşmanı sahile doğru sıkıştırmaktadır.

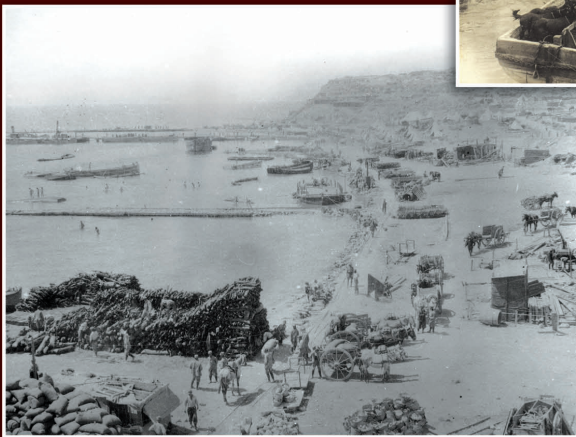
27 Nisan: Kumkale'ye çıkan düşman kuvveti gayet dar bir alana sıkıştırılmıştır. Arıburnu'nda yapılan taarruzla düşman birlikleri çıkarma iskelesine kadar sürülmüştür. Sığındere'deki düşman, birliklerimizin yaptığı kanlı bir taarruzla denize dökülmüştür.

28 Nisan: Üç gündür gece gündüz harp eden askerlerimiz yorgunluğa rağmen düşman çıkarma noktalarına hücum etmişse de donanmanın sahile sokularak gayet yakından açtığı etkili ateş ve düşman askerlerinin son bir gayret ve inatla mukavemetleri karşısında başarılı olunamamıştır. Kumkale'ye çıkmış olan Fransız askerleri Türk birliklerinin tazyikine dayanamayarak Kumkale'den çekilmişlerdir.

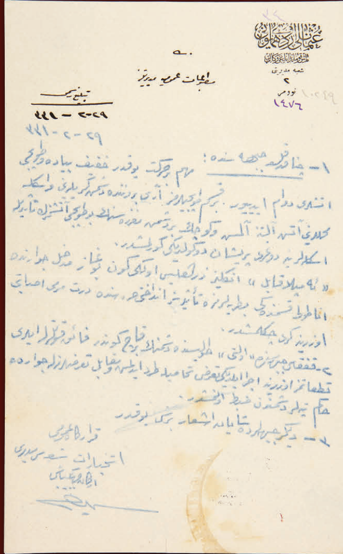
BOA, HR. SYS, 2323/1

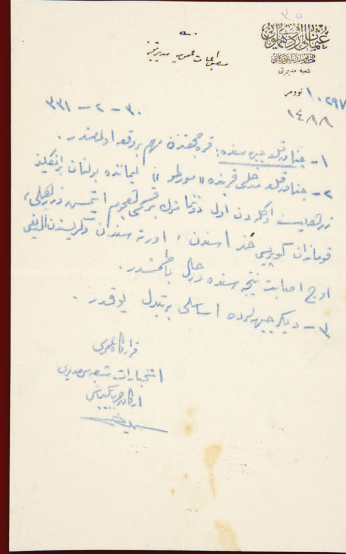

25 Nisan 1915'te Seddülbahir'de çıkarma yapılan Ertuğrul Koyu'nun kara muharebeleri devam ederken vaziyetini gösteren fotoğraf

25 Nisan günü Seddülbahir yakınındaki Tekke Koyu çıkarma bölgelerinden birisiydi. Tekke Koyu İngilizler tarafından savaş boyunca malzeme ve asker ikmal iskelesi olarak kullanıldı

13 Mayıs 1915

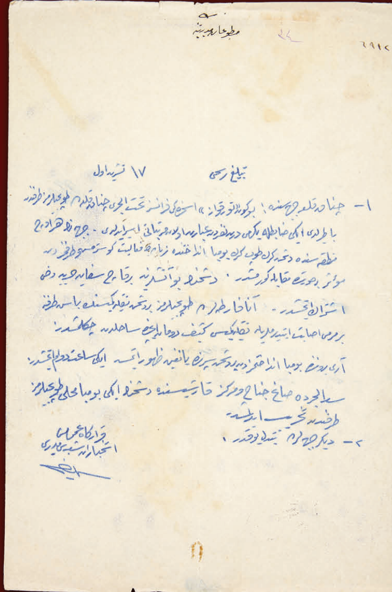
Osmanlı Genelkurmay Başkanlığı İstihbarat Şubesi'nin 12 ve 13 Mayıs 1915 tarihli resmi savaş raporları:

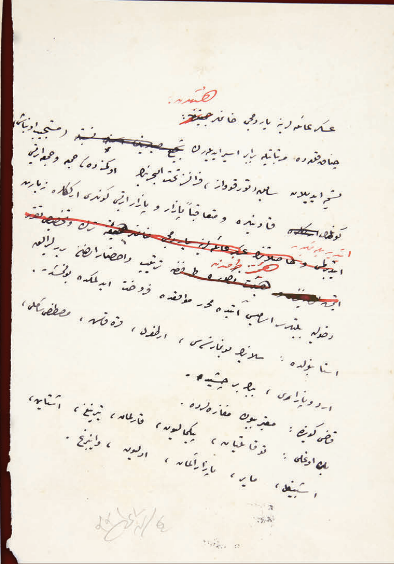
12 Mayıs'ta Türk topçuları Arıburnu'ndaki düşman gemilerini ve iskelelerini atış altına almış, Implacable isimli İngiliz zırhlısının boğaza girerek Anadolu tarafındaki tabyalara ateş açmıştır. 13 Mayıs günü Çanakkale Boğazı'nın girişi yakınında Morto Limanı'nda bulunan İngilizlerin [Goliath] zırhlısına öğleden önce donanmamızın bir torpidosu tarafından (Muavenet-i Milliye Torpidosu) hücum edilmiş, zırhlı kumanda köprüsü hizasından, ortasından ve gerisinden aldığı üç torpil isabeti neticesinde derhal batmıştır.

BOA, HR. SYS, 1127/4

Seddülbahir cephesini sürekli bombardıman eden düşman donanmasına 13 Mayıs 1915'te bir baskın düzenleyerek Morto Koyu'nda İngiliz savaş gemisi Goliath'ı torpilleyerek batıran Muavenet-i Milliye Torpidosu'nun kahraman mürettebatı ve kaptanı Yüzbaşı Ahmet Saffet Bey (x işaretli)

17 Kasım 1915

Osmanlı Genelkurmay Başkanlığı İstihbarat Şubesi'nin yayınladığı 30 Ekim 1915 tarihli günlük savaş raporunda;

30 Ekim günü Fransızların Turquoise isimli denizaltısının Çanakkale'de topçularımız tarafından batırıldığı, 2 subay ve 24 erden oluşan mürettebatının hepsinin esir edildiği; Anafartalar'da Türk topçusunun bir düşman nakliye gemisini hasara uğrattığı; Arıburnu ve Seddülbahir'de bomba ile düşman siperlerinde yangın çıkarıldığı bildirilmiştir.

BOA, HR. SYS, 1155/60

Asker Ailelerine Yardımcı Hanımlar Derneği'nden yapılan duyuru:

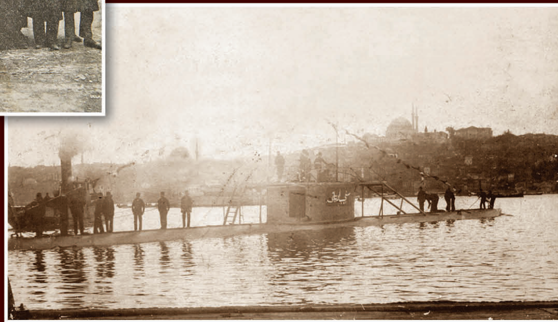
Çanakkale'de mürettebatıyla beraber esir edilen Fransızların Turquoise denizaltısına onu topuyla vuran topçu erinin ismi olan Müstecip Onbaşı adı verilmiş olup İstanbul'a getirilmiştir. Geliri şehit aileleri yararına kullanılmak üzere ücret mukabili denizaltı ziyaret edilebilecektir. Cuma ve Cumartesi günü kadınlara, Pazar ve Pazartesi günü erkeklere mahsus olmak üzere İstanbul'daki büyük mağazalardan temin edilebilecek 1 Liralık biletlerden alınarak denizaltının gezilebileceği duyurulur.

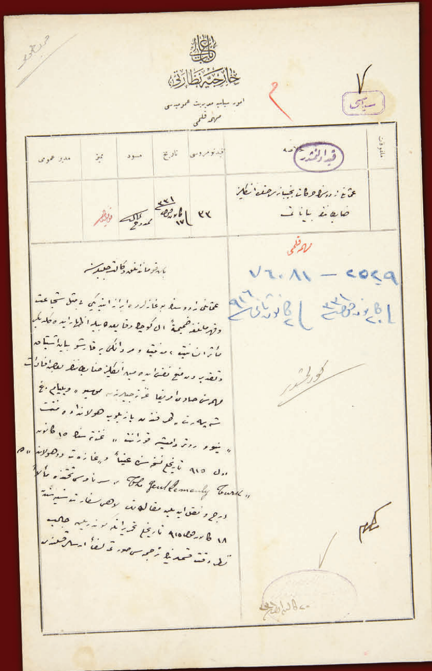
BOA, HR. SYS, 1150/59

Çanakkale Boğazı'nda ele geçirilen Fransız Turquoise (Müstecip Onbaşı) Denizaltısı'nın esir edilen mürettebatı

Çanakkale Boğazı'nda Müstecip Onbaşı'nın top mermisiyle yaralaması sonucu ele geçirilen Fransız Turquoise (Turkuvaz) Denizaltısı'nın İstanbul'a getirilerek Kasımpaşa'da Bahriye Nezareti önünde yapılan törenle "Müstecip Onbaşı" ismiyle Türk donanmasına katılma merasimi

THE GENTLEMANLY TURK.

British Officers' Tribute to Their Foe.

The Turks fight like gentlemen. This is the testimony of every English officer and soldier who knows anything about fighting at the Dardanelles and Gallipoli, writes Mr. Shepherd, the United Press special correspondent in the Near East.

"One day", declared one officer, "we unwittingly placed one of our batteries too near to a hospital. The Turks were the first to notice it, and they signalled to us with a heliograph: "We'll be forced to fire very close to your hospital if you do not move your battery from the neighbourhood."

"I saw them do an interesting thing one day," said a third officer. "During a truce to bury the dead the Turks flashed us a heliograph message in French. It read: 'Honour to all soldiers; confusion to all politicians.' Another time a Turkish bullet hit one of our R. A. M. C. officers in the leg, and he fell in sight of both the Turkish and British trenches.

"The Turks immediately gave us a chance to go out and get him, and then they sent us a heliograph message apologising for the fact that one of their men had stupidly mistaken the medical man for a regular soldier."

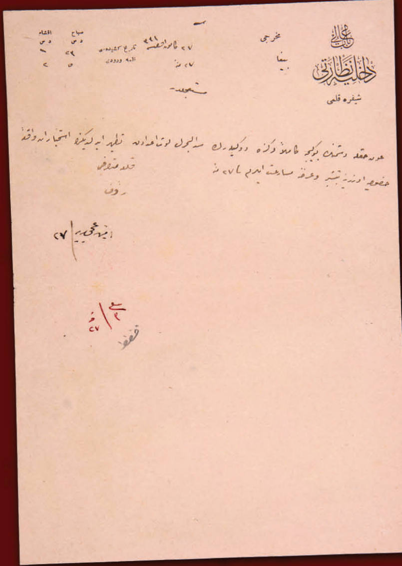
30 Aralık 1915

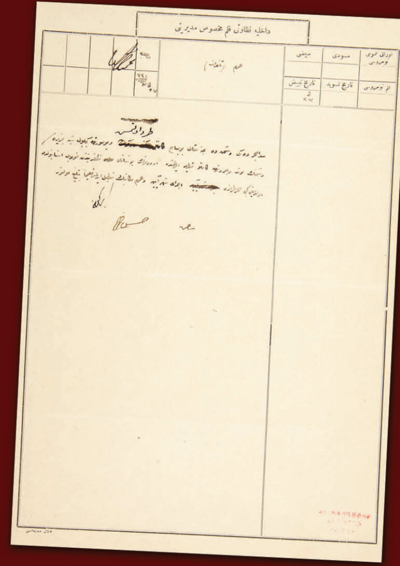
Osmanlı Lahey Sefareti'nden gelen bir gazete kupüründe görülen ve United Press'in Çanakkale'de bulunmuş olan muhabiri Amerikalı gazeteci William Shepherd'ın, Hollanda'da yayınlanan "Gazette de Hollande" gazetesinin 15 Aralık 1915 tarihli nüshasında "Türk Centilmenliği" başlıklı makalesinde; Türk askerinin hastane yakınında olduğu için bir İngiliz bataryasına ateş etmediği, yine bir sıhhiye subayının bacağından yaralanması üzerine sipere çekilmesi için müsaade ettikleri ve bir sıhhiyeciyi kazaen vurmaktan dolayı özür beyan ettiklerini yazdığı.

BOA, HR. SYS, 2416/37

Çanakkale'de ateşe hazırlanan kara topu ve topçu askerleri

9 Ocak 1916

Çanakkale Mutasarrıfının 9 Ocak 1916 tarihli telgrafı:

Allah'ın yardımıyla düşmanın bu gece tamamen denize dökülerek Seddülbahir'in düşmandan tamamen temizlendiği haber alındığından bu müjdeli haberi arz ederim.

BOA, DH.EUM.3.Şb, 11/5

Seddülbahir'deki düşmanın 8/9 Ocak gecesi bölgeyi tahliye etmesi üzerine Gelibolu Yarımadası'nda hiçbir düşman askerinin kalmadığı, ordunun bu şanlı zaferinin her tarafta kutlanması ve okulların bir gün tatil edilmesi hususunda Dahiliye Nezareti'nin bütün vilayetlere gönderdiği genelge.

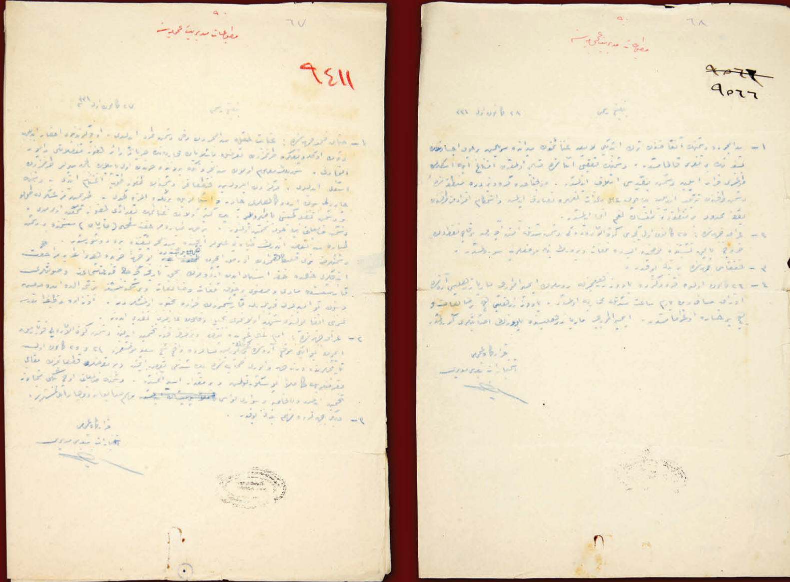
BOA, DH. KMS, 36/18

Zaferin Fotoğrafı:

Düşmanın Arıburnu cephesini tahliye etmesi üzerine, Kanlısırt'ta bulunan düşman siperleri üzerine dikilen şanlı alay sancağı.

Sancak muhafızı subay ve erlerin yiğit, metin ve mağrur halleri her türlü övgünün üzerinde

10 Ocak 1916

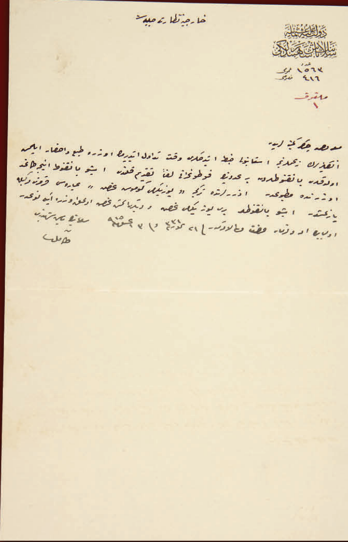
Osmanlı Genelkurmay Başkanlığı'nın 9 Ocak 1916 tarihli resmi tebliğinde; düşmanın Seddülbahir'i tahliye ederek Gelibolu'nun tamamen düşmandan temizlendiği bildirilmiştir. Düşmanın kaçarken götüremediği sayısı çok fazla olan ganimetin sayılması henüz mümkün olmamıştır. Düşmandan ele geçirilen ganimet arasında 9 top ve çeşitli cins silahlar ile çadırlı ordugâhların çadırlarıyla eşyası vardır. Türk ordusunun tarihe geçecek kadar kahramanca savletleri karşısında maddi ve manevi bir çok zayiat ve telefat veren düşman bir netice elde edememiş ve bütün ümitleri kırılarak karşımızdan firara mecbur olmuştur. Çanakkale'de mukaddes vazifesini yaparken şehit olanları hürmetle yâd ederken, kalan gazileri takdir ederiz.

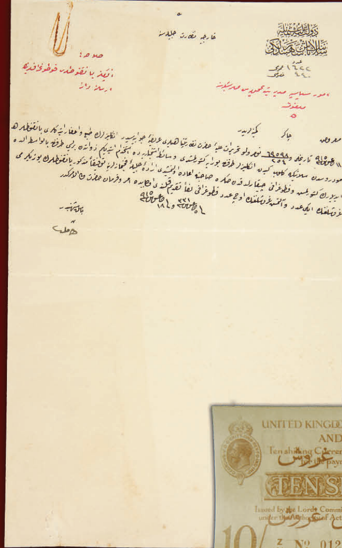
10 Ocak 1916 tarihli resmi tebliğde; Düşmanın, Seddülbahir'de arkada bıraktığı ganimetlerin meydanda serilmiş olduğu, Seddülbahir cephesinin sol tarafındaki Kerevizdere mıntıkasına düşman tarafından çok sayıda tuzaklı mayın döşemiş olduğu, istihkâmcıların dar bir sahada yaptıkları taramada 90 adet mayın bulunup imha edildiği bildirilmiştir.

BOA, HR. SYS, 1152/62

Düşmanın Çanakkale'yi tahliye etmesinden sonra Seddülbahir'de ele geçirilen 24 cm'lik düşman topu önünde Türk askerleri

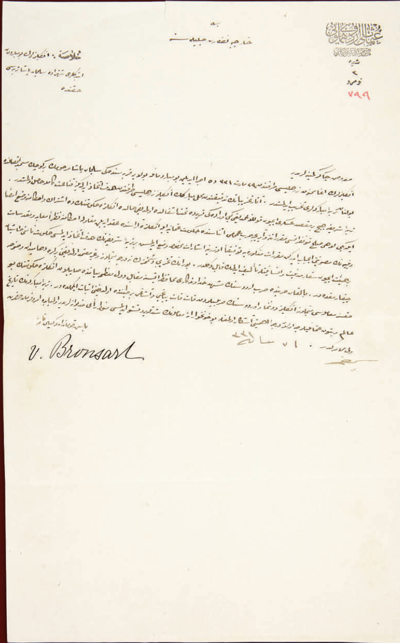
18 Ağustos 1915

Çanakkale Boğazı'na taarruz eden İngilizlerin burayı geçip İstanbul'u zapt edeceklerinden emin olarak İstanbul'da tedavül ettirmek üzere biri 120 kuruş diğeri 60 kuruş olmak üzere iki çeşit banknot bastırarak dağıttıkları; bu banknotların ince kağıda basıldığı ve üzerlerine kırmızı mürekkeple Türkçe "Altmış gümüş kuruş" ve "Yüzyirmi gümüş kuruş" yazıldığı Osmanlı Selanik Şehbenderliğinden bildirilmiştir. Bu banknotların Mondros'tan Selanik'e gidip gelen İngilizlerce getirilmiş olup şehbenderliğin ele geçirdiği banknotların fotoğrafını çektirip göndermiş olduğu.

BOA, HR.SYS, 2412/7, 37

İngiliz donanmasının en yeni ve güçlü savaş gemilerinden Queen Elizabeth zırhlısının yaklaşık 500 kg'lık mermi atan 38 cm çapındaki topları

v. Bronsart

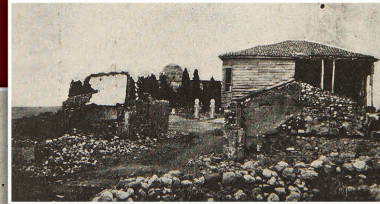
20 Nisan 1915

İngilizlerin Agamemnon zırhlısı 11 Nisan 1915'te Şehzade Süleyman Paşa'nın Bolayır'da küçük bir mescidin bitişiğinde bulunan türbesini tahrip etmiştir. Yapılan tahribatın tahkikinde bunun bir kaza eseri olmayıp zırhlı tarafından türbenin hedef alındığı kanaati oluşmuştur. Bununla beraber türbe hiçbir askeri maksatla kullanılmadığı gibi oradaki köyde de asker bulunmamaktadır.

İngiltere hükümetinin de imzası bulunan Lahey Sulh Konferansı'na göre dini müessese ve mekânların korunması kararlaştırıldığından hiçbir şekilde askeri maksatla kullanılmayan tarihi ve manevi öneme sahip türbenin bombalanarak tahrip edilmesinin Osmanlı Hariciye Nezareti'nce şiddetle protesto edilmesinin Başkumandanlık tarafından talep olunduğu.

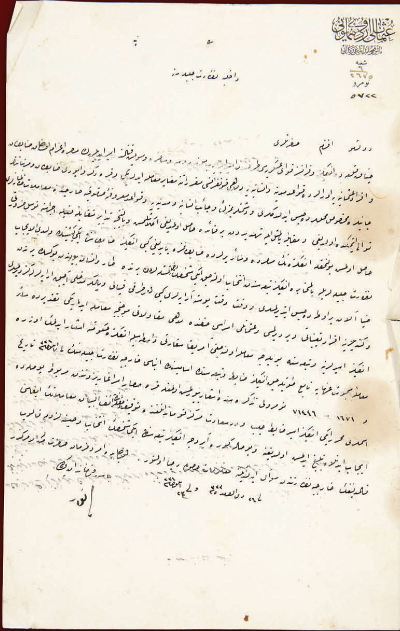
BOA, HR. SYS, 2098/10

İngiliz savaş gemileri tarafından hedef alınarak bombardıman edilen Bolayır'daki Süleyman Paşa türbesi ve yanındaki caminin top mermileriyle tahrip edilmiş minaresi ve müştemilatı

7 Ekim 1915

Başkomutan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa, Türk esirlerine uluslararası savaş kurallarına aykırı muamelede bulunulması üzerine bu durumun engellenmesi için bazı tedbirlere başvurmuştu.

Çanakkale'de İngiliz ve Fransız kuvvetleri tarafından esir alınan Türk askerlerinin Mondros ve Sakız'a götürülerek buralarda esir kamplarında medeni ve insani kaidelere ve Lahey Konferansı'nda esirlere olunacak muamele hükümlerine aykırı bir muamelede bulunulduğu öğrenilmiştir.

Bu hususta İngiliz ve Fransız Hükümetlerine yapılan protesto ve ikazlara rağmen durumun değişmediği görüldüğünden Osmanlı Devleti elinde esir olarak bulunan İngiliz ve Fransız esirlerine aynı şekilde muamelede bulunulmaya karar verilmiştir. Bunun için İngilizlerin esir aldıkları subaylarımıza yaptıkları gibi, iki İngiliz esir subay seçilerek dar küçük bir odada hapsedilmesi, erlere verilen yemeğin verilmesi kararlaştırılmıştır.

Şayet esir Türk askerlerine, savaş esirlerine olunacak muameleyi düzenleyen Lahey Mukavelenamesi hükümlerine uygun muamelede bulunulmazsa diğer İngiliz esirlerine de aynı şekilde davranılacağı tarafsız ülke konumundaki İstanbul'daki Amerika Büyükelçiliği vasıtasıyla İngiltere Hükümeti'ne bildirilmiştir.

BOA, DH.EUM.5.Şb, 17/46

Çanakkale'de esir alınan İngiliz askerlerinin son derece iyi şartlar altında bulunduklarını gösteren fotoğraf

1- Anafartalar'da yaralanan Hindistan ordusundan İngiliz Yüzbaşı Dawes.

2- Çanakkale'de bir hava muharebesi sonucu uçağıyla birlikte yere indirilen İngiliz pilotlarından Subay vekili D.M. Branson

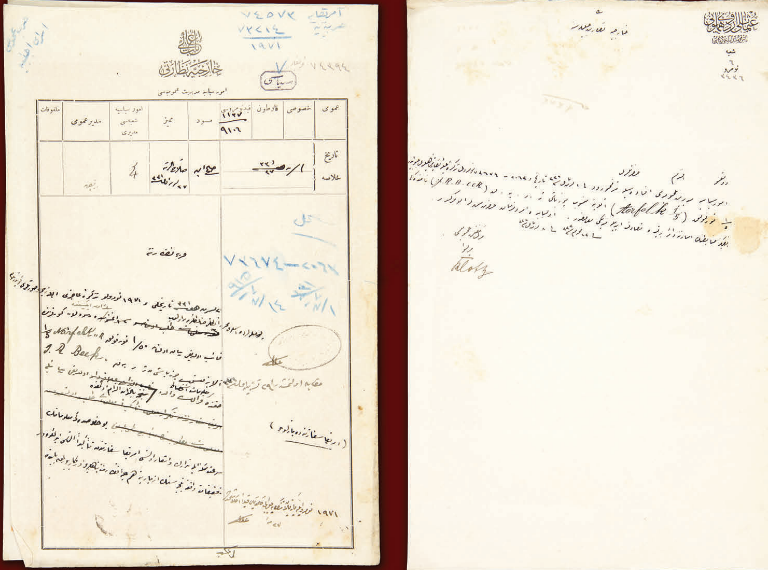
3- Çanakkale'de yaralanan Avustralya Tümeni 16. Tabur'dan nefer Don

İngilizler esir aldıkları Türk esirlerini top mevzisi yapımında çalıştırırken

Arıburnu cephesinde esir alınan Türk askerleri cephe gerisinde Anzaklar tarafından yol inşaatında çalıştırılırken

28 Kasım 1915

Anafartalar sahiline çıkarılan İngiliz ordusu birliklerinden Norfolk Alayı'na mensup olup 12 Ağustos 1915'te Suvla Körfezi'nde kaybolduğu bildirilen Yüzbaşı J. R. Beck hakkında İngiltere Hükümeti, İstanbul'daki Amerika Büyükelçiliği vasıtasıyla bilgi talebinde bulunulmuştur.

Norfolk Alayı askerlerinin bir kısmı İngiliz Kraliyet Sarayı görevlilerinden olduğundan İngiltere kralının validesi tarafından bizzat takip edilen bu konu hakkında edinilen bilginin acilen bildirilmesi Hariciye Nezareti'nden Başkomutanlık Karargahına yazılmıştı.

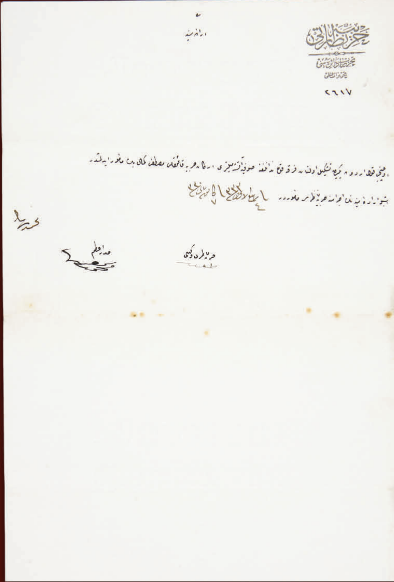
Başkomutanlık'tan alınan cevapta Suvla Körfezi'nde kaybolduğu bildirilen ve hakkında bilgi istenen İngiliz ordusunun Norfolk Alayı'na mensup Yüzbaşı J. R. Beck isimli subayın Türk ordusu tarafından esir alındığına dair bir kayda rastlanmadığının bildirildiği.

BOA, HR.SYS, 2219/7, 19

Çanakkale'de ele geçirilen farklı ırklara mensup esirler:

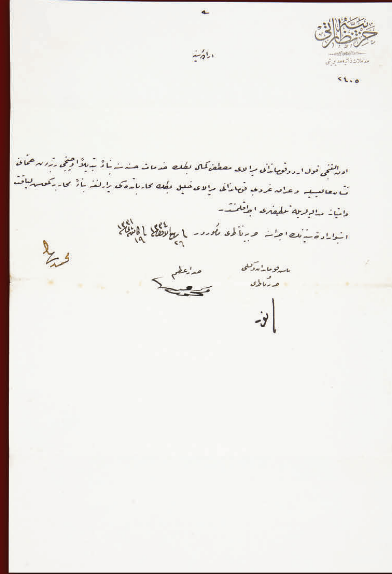
Soldan sağa: Hindli, Kuzey Afrikalı Fransız sömürge askeri, İngiliz, Avustralyalı, Senegalli

20 Ocak 1915

3. Kolordu'da yeni kurulmuş olan 19. Tümen kumandanlığına Sofya Sefareti Ataşemiliteri Kurmay Yarbay Mustafa Kemal Bey'in tayin olunduğuna dair padişah emri.

BOA, İ. HB, 1333. Ra/3

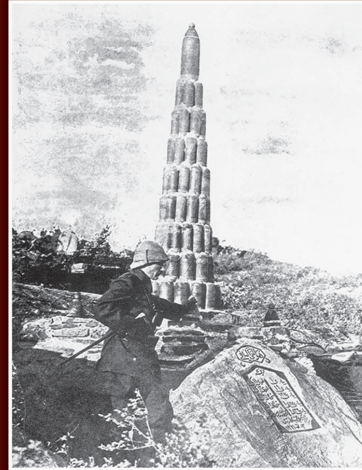
2 Şubat 1916

16. Kolordu Kumandanı Albay Mustafa Kemal Bey'in Anafartalar Muharebelerinde göstermiş olduğu üstün hizmete binaen üçüncü rütbeden Osmanî Nişanı ile taltif edildiğine dair padişah emri.

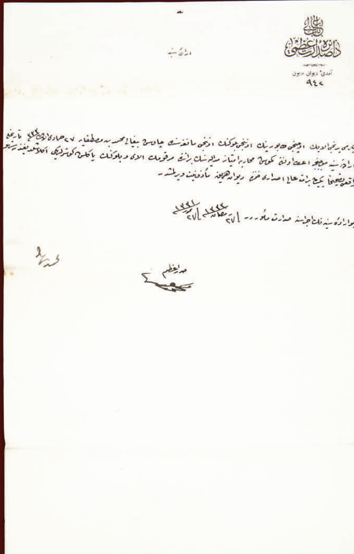
BOA, İ. TAL, 1334. Ra/39

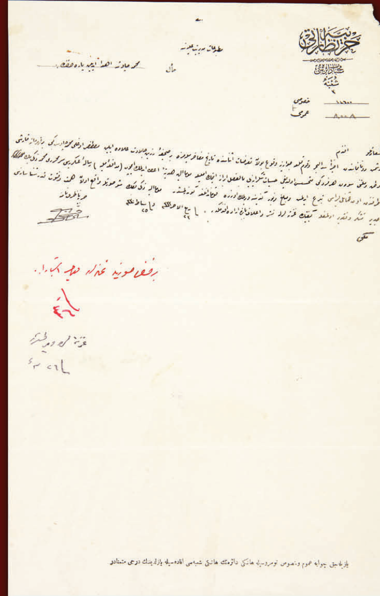

Arıburnu cephesinde 19. Tümen Komutanı Albay Mustafa Kemal tümen gözetleme yerinde

Anafartalar Cephesi Grup Komutanı Mustafa Kemal, savaş devam ederken Kireçtepe'de cephe gerisinde inşa edilen abide önünde

12 Nisan 1915

Çanakkale Boğazı'na düşman donanması tarafından yapılan taarruzlar esnasında Seddülbahir civarına İngiliz askerlerince yapılan çıkarmayı karşılayarak düşmanın püskürtülmesinde üstün şecaat ve kahramanlığı görülen 27. Alay'ın 3. Taburu'nun 10. Bölüğü'nün 10. mangasından Bigalı Mustafa oğlu Mehmed'in Gümüş Muharebe İmtiyaz Madalyası ile ödüllendirildiğine dair padişah emri.

Düşman donanmasının Çanakkale Boğazı'na karşı yaptığı harekât esnasında Seddülbahir'e çıkarılan İngiliz birliğinin püskürtülmesinde üstün gayret ve kahramanlığı görülen Mustafa oğlu Mehmed Çavuş'a, millet adına şükran duygularını göstermek üzere Müdafaa-i Milliye Dergisi Başyazarı Mehmed Zeki Bey tarafından mükâfat olarak 10 lira bağışlanmıştır. Hediye edilen para, Mehmed Çavuş'a verilmek üzere bağlı bulunduğu askeri birlik kumandanlığına gönderilmiştir.

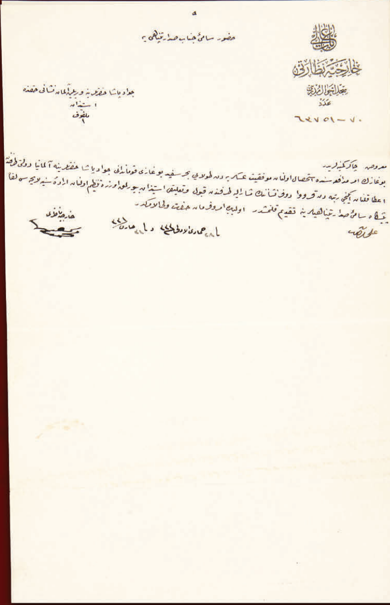
BOA, İ. TAL, 1333. N/4

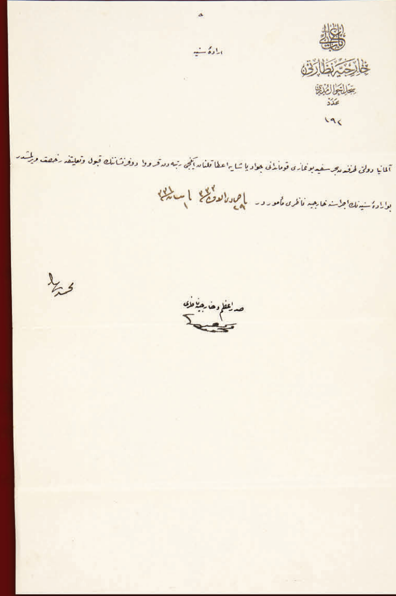

27. Alay 3. Tabur 10. Bölük erlerinden Bigalı Mustafa oğlu Mehmet Çavuş

Çanakkale siperlerinde Türk erleri

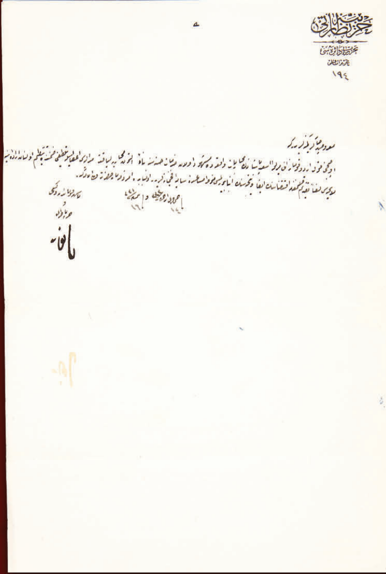
14 Nisan 1915

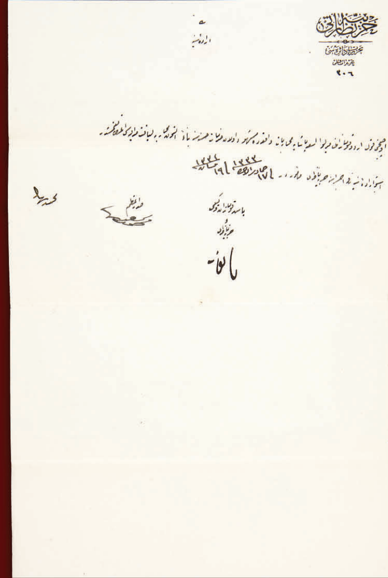
Çanakkale Boğazı'nın müdafaasında göstermiş olduğu askeri başarıdan dolayı Çanakkale Boğazı Müstahkem Mevki Kumandanı Cevad Paşa'ya Almanya Devleti tarafından verilen ikinci rütbeden Croix de Fer Nişanı'nın kabul ve takılmasına ruhsat verildiğine dair padişah emri.

BOA, İ. TAL, 1333. Ca/37

Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanı Cevat Paşa (X işaretli), karargah subaylarıyla birlikte

2 Mayıs 1915

Çanakkale kara muharebelerinin ilk gününden itibaren Arıburnu'nda görev yapan ve muharebeler esnasında üstün hizmeti görülen 3. Kolordu Kumandanı Esad Paşa'ya, Harbiye Nazırı ve Başkomutan Vekili Enver Paşa'nın teklifi ile Altın Muharebe Liyakat Madalyası verildiğine dair padişah emri.

BOA, İ. TAL, 1333. C/23

Arıburnu Cephesi Komutanı Esat Paşa (1) cephe gerisindeki karargahında, karargah subaylarıyla; Fahrettin (Altay) Bey (2), Ohrili Kemal (3)

10 Haziran 1915

Endonezya'da Batavya (Cakarta) Osmanlı Şehbenderliğinden alınan yazıda;

Sadaret tarafından gönderilen Çanakkale Muharebeleri hakkında bilgi içeren telgrafların Malay lisanına çevrilerek gazetelerde neşredildiği; düşman kuvvetlerine karşı Türk ordusunun kazandığı zaferlerin Endonezya Müslümanları arasında büyük bir memnuniyet yarattığı; Meclis-i Vükela (Bakanlar Kurulu) tarafından Padişaha Gazi unvanı verildiği ilan edilmiş olup, bu unvanın hutbelerde okunmasına karar verildiği, Batavya'daki Büyük Cami'de Cuma günü merasim yapıldıktan sonra hutbede padişahın Gazi unvanının okunmasına başlanacağının bildirildiği.

Çanakkale Muharebelerine dair Sadaret tarafından Batavya Sefareti'ne gönderilen Çanakkale Muharebeleri hakkında bilgi içeren telgrafların yerli Malay lisanına çevrilerek gazetelerde neşredildiğini gösteren gazete kupürleri.

BOA, HR. SYS, 2323/15

Telegramen dari Consulaat Generaal Turki Batavia

Salinan telegrams terkirim oleh Son altesse prence Said Halim Pacha wazir besar den minister loear negri di Constantinople.

Constantinople 29 April 1915

Lantaran kemadjoean den kemenangan istimewa keoentoengan jang di dapetin dengan kemaoeannja Toehan, di Dardanellen oleh balatentara darat den laoet maka perkoempoelan ministres mochoenken pada Sri padoeka Sultan dengan Fetwa jang nama Sri Padoeka Sultan di tambah dengan sifat Gazi Sri Padoeka Sultan trima baik itoe poetoesan.

terteekend Said Halim

Constantinople 29 April

Moessoeh jang toeroen di deket koemkale mentjoba tinggal tetep di tempatnja tetapi semoea soedah di oesir ke laoet sekarang di sebelah Azia soedah dibikin bressi dari moesoe.

2-Balatentara moessoe jang ada deket gabah Tepeh dengen pertoeloengannja kapal kapal prang mentjoba tinggal di tempatnja tetapi terpaksa tinggal dilaen tempat dan jang masi ada dalem praoe prauoe den sekoetji di kelilingnja kapal tramsport semoea soedah di bikin tenggelem Kapal prang Mejeste & Trumph mendjadi roesak den lantas laloe dari watestes pelor.

terteekend Said Halim

Cnstantinople 30 April

Sebelah Gabah Tepeh | dioedjoeng sekali dari Djesirah Gallipoli | kita orang telok pergerakannja moesoe jang dari kemaren berdiam satoe tempat jang sempit sesoedahnja di poekoel moendoer dengan kroegian bessar dia jorang berdiam sekarang dengan pertoeloengan kapal kapal prang di pinggiran laoet 500 meter dari aer.

Moesoe jang di bantoe oleh satoe pasoekan kapal prang mentjoba toeroenin soldadoe Golf Saros (Telok Saros) tetapi tiada dapet berhasil,

Telegram telegram dari fihak Toerki. Consul Generaal Toerki di sini telah trima kawat dari wazir besar di Constantinopel seperti berikoet:

Constantinopel 29 April 1915.

Lantaran balatentara darat dan laoet (Toerki) dapet kamenangan dengen takdirnja Allah, maka ministerie telah minta Sri padoeka Sultan soeka pake gelaran *Gazi* di depan namanja Sri padoeka, hal mana telah ditrima baek.

Constantinopel 29 April 1915.

Moesoe (orang Frans dan Inggris) jang naek ka darat di deket Koemkaleh telah tjoba doedoeken tetep itoe tempat, tapi achirnja semoea dioesir ka laoet. Sadeng di Azie soeda tiada ada moesoe (Frans—Inggris) lagi.

Balatentara moesoe (Frans Inggris) jang berdiam di deket Gaba Tepeh, tjoba tetep doedoekin itoe tempat dengen dapet bantoean dari laorang poenja kapal kapal prang, tapi semoea soeda dioesir ka laen tempat. Dan jang masi ada dalem praoe atawa sekotji di sapoeter kapal transport telah dibikin tenggelem.

Kapal prang Inggris *Majestic* dan *Triumph* dapet karoesakan dan moendoer dari tempat berprang.

(Ini doea kapal prang—seperti pembatja taoe—telah tenggelem di Dardanellen. Red *Pern*).

Constantinopel 20 April 1915.

Di Gaba Tepeh (oedjoeng djasirat Gallipoli) kita orang (Toerki) tangkis penjerangannja moesoe (Frans—Inggris) jang sedari kemaren (29 April '15) bergerak di satoe tempat sempit.

Moesoe (Frans—Inggris, dipoekoel moendoer dengen banjak karoesakan sampe di satoe tempat 500 meter djaoenja dari laoetan, di mana, dengen bantoeannja kapal kapal prang, laorang bisa tahan deseran kita (Toerki).

Dengen dilindoengken oleh satoe pasoekan kapal prang moesoe (Frans—Inggris) tjoba mendarat di Teloek Saros, tapi tiada berasil.

Kabar dari fihak Toerkie.

Kabar-kabar kawat dari Constantinopel tertanggal 29 dan 30 April 1915 jang ditrima oleh Consul-generaal Toerkie di Betawi ada membrita sebagi berikoet:

Lantaran balatentara Toerkie di darat dan di laoet senantiasa tinggal dapet kamenangan dan kemadjoean di Dardanellen, maka perkoempoelan ministers telah bermoehoen pada Sultan Toerkie dengen Fetwa [maloemat] soepaja namanja Sri Padoeka ditamba lagi dengen gelaran Gazi (djago), perminta'an mana Sultan soeda loeloesken.

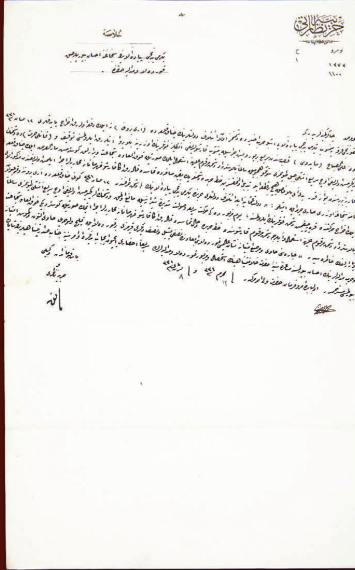
— Moesoe jang mendarat deket Kumkaleh telah tjoba boeat bisa tinggal tetep doedoekin tempatnja, tapi oleh angkatan Toerkie marika soeda dioesir lagi ka laoet, sedeng di sebla Azia moesoe soeda dibikin bersi.

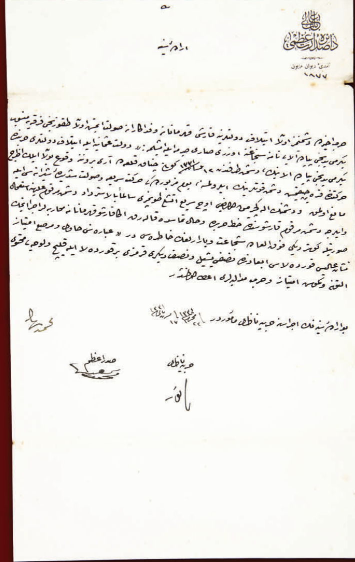
Balatentara moesoe jang ada deket Gaba Tepeh, dengen pertoeloengannja marika poenja kapal prang telah tjoba tinggal dimana marika soeda doedoek, tapi achir-achirnja terpaksa moesti pinda ka laen tempat, sedeng jang masi ketinggalan dalem doea praoe dan sekotji, di koelilingnja kapal pengangkoet telah dibikin binasa. Kapal prang *Majeste* dan *Triumph* telah dapet karoesakan, tapi lantas soeda pergi dari wates paprangan.

— Di sebla Gaba Tepeh, di oedjoeng djasirat Gallipoli, kita (Toerkie) soeda toelak balatentara moesoe jang satoe hari di moeka soeda berdiam di itoe tempat sepi. Sasoeda dipoekoel moendoer dengen dapet karoegian besar, sekarang itoe moesoe berdiam, dengen pertoeloengannja marika poenja kapal kapal prang, di pinggir laoet 500 meter dari aer.

Moesoe jang dibantoe dengen satoe pasoekan kapal prang telah tjoba kasi toeroen balatentaranja di teloek Saros, tapi pertjoba'an soeda tida berasil.

Çanakkale'de kara topçusu görev başında

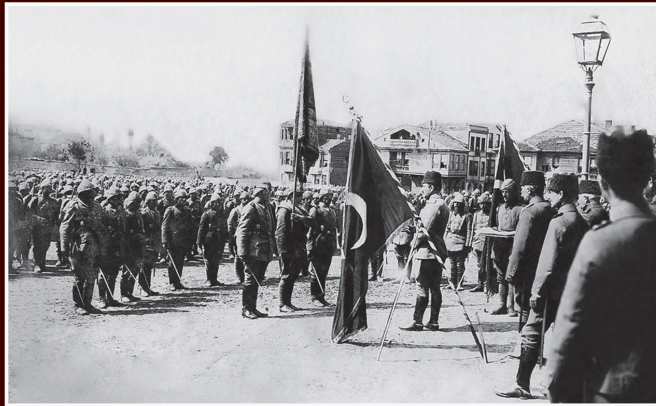
30 Kasım 1915

Çanakkale'de Arıburnu'na düşmanın yaptığı çıkarmayı 25 Nisan 1915 günü sabahı Maydos'tan (Eceabat) seri bir yürüyüşle yetişerek karşılayan ve İngiliz kuvvetleri üzerine pervasızca atılarak onları sahile kadar süren ve yedi ay boyunca Arıburnu cephesinde başka bir birlik tarafından değiştirilmeden kalan 9. Tümen'e bağlı 27. Alay'ın sancağına;

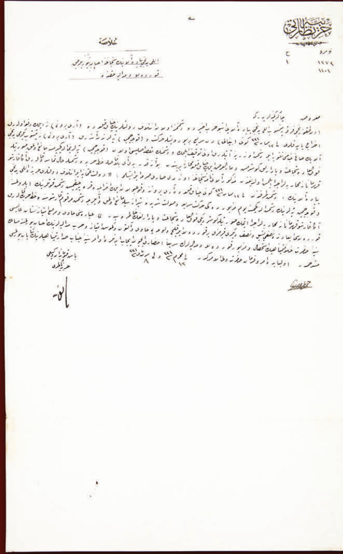
"Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri harbinde 27. Piyade Alayı'nın düşman tarafından 25 Nisan 1915 günü Çanakkale'de Arıburnu'na ilk ihraç hareketinde karaya çıkmış düşman kuvvetlerinin ilerlemesine aynı günkü seri hareketi ve şiddetli ve arslanca saldırışıyla mani olmak ve düşmanın ele geçirmiş olduğu üç seri ateşli topumuzu sâlimen geri alarak düşmana karşı kullanmak ve aylarca düşman karşısında harp hattında ve düşmanla temasta kalarak ona karşı kahramanca muharebeler icra etmek suretiyle gösterdiği fevkalade şecaat ve yararlığın hatırasıdır"

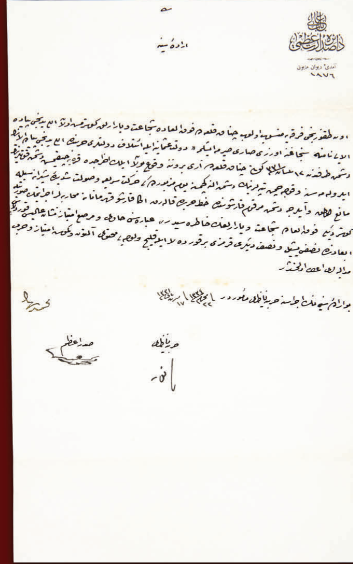
ibaresini içeren yarısı yeşil ve diğer yarısı kırmızı bir kurdele ile kılıç ve levhayı içeren Altın ve Gümüş İmtiyaz Harp Madalyaları verildiğine dair padişah emri.

BOA, İ. HB, 1334. M/117

25 Nisan 1915'te Arıburnu sahiline çıkan düşmanı karşılayan ve bu cephede bütün muharebeler boyunca muharebe eden 27. Alay'ın göstermiş olduğu üstün gayret ve kahramanlıklardan dolayı Başkomutan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa tarafından alay sancağına madalya takılma töreni

30 Kasım 1915

Düşmanın Çanakkale'de Arıburnu'na yaptığı ilk çıkarmada, 25 Nisan 1915 günü Bigalı köyünden seri bir yürüyüşle Arıburnu'na yetişip 27. Alay'ın sağ cenahını takviye ile düşman üzerine atılarak asıl maksadı olan Kocaçimen tepesini ele geçirmesine mani olan ve çıkarmanın ilk gününden itibaren yedi ay boyunca Arıburnu cephesinde düşmanla temasta bulunan 19. Tümen'e bağlı 57. Alay sancağına;

"Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri harbinde 57. Piyade Alayı'nın düşman tarafından 25 Nisan 1915 günü Çanakkale'de Arıburnu'na vuku bulan ilk ihraçta karaya çıkmış düşman kuvvetlerinin ilerlemesine ve Kocaçimen tepelerinin düşman eline geçmesine aynı günkü seri hareketi ve şiddetli ve arslanca saldırışıyla mani olmak ve aylarca düşman karşısında harp hattında kalarak ona karşı kahramanca muharebeler icra etmek suretiyle gösterdiği fevkalade şecaat ve yararlığın hatırasıdır"

ibaresini içeren yarısı yeşil ve diğer yarısı kırmızı bir kurdela ile kılıç ve levhayı içeren Altın ve Gümüş İmtiyaz Harp Madalyaları verildiğine dair padişah emri.

BOA, İ. HB, 1334. M/118

57. Alay'ın Şehit Komutanı Yarbay Hüseyin Avni Bey. 13 Ağustos 1915 günü Ramazan Bayramı'nın ikinci günü bir top mermisinin isabetiyle Arıburnu cephesinde şehit düşmüştür

Çanakkale'de düşmana karşı kahramanca muharebe eden alayların sancaklarına madalya takılması merasiminden sonra birliklerin Başkomutan Vekili Enver Paşa önünde geçit töreni

Arıburnu cephesinde 57. Alay'ın 1. Tabur Komutanı Binbaşı Zeki Bey (1) subay arkadaşlarıyla